

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Бердянський державний педагогічний університет

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ РИТОРИКИ В ШКОЛІ

Навчальний посібник

Київ
Центр учбової літератури
2014

ББК
Н
УДК

*Рекомендовано до друку як навчальний посібник вченою радою
Інституту філології та соціальних комунікацій
Бердянського державного педагогічного університету
(протокол № 13 від 30.06.2014 р.)*

Рецензенти:

- Пентилюк М.І.** - доктор педагогічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри мовознавства Херсонського державного університету.
- Голуб Н.Б.** - доктор педагогічних наук, професор, завідувач лабораторії навчання української мови Інституту педагогіки НАПН України.
- Горошкіна О.М.** - доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри української мови ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Методика навчання риторики в школі : навч. посіб. / Автор-укладач
В. А. Ницета. – К. : Центр учбової літератури, 2014. – 194 с.

Навчальний посібник містить навчально-методичний комплекс вивчення дисципліни «Методика навчання риторики в школі», яка входить до складу професійно орієнтованих і є частиною лінгводидактичної та лінгвометодичної підготовки студентів філологічних спеціальностей педагогічних університетів.

Навчальний матеріал у посібнику розроблений відповідно до вимог Європейської кредитно-трансферної системи (ECTS).

До хрестоматії ввійшли методичні матеріали відомих фахівців з проблематики риторики освіти.

Для студентів-філологів, учителів-словесників, працівників системи післядипломної педагогічної освіти.

ISBN

© Ницета В.А., 2014

© Центр учбової літератури, 2014

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО	4
СТРУКТУРА ПОСІБНИКА	6
«МЕТОДИКА НАВЧАННЯ РИТОРИКИ В ШКОЛІ» – НОРМАТИВНА ДИСЦИПЛІНА У ВИЩОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ	7
Загальна характеристика дисципліни	8
Тематичний план дисципліни	11
Тематичний розподіл теоретичної та практичної частин курсу	12
Лекційний курс у схемах і таблицях	13
Плани практичних занять	46
Плани лабораторних занять	61
Самостійна робота	78
Індивідуальні науково-дослідні завдання (ІНДЗ)	81
Система контролю та оцінювання	82
Наукова та навчальна література з курсу	96
ХРЕСТОМАТІЯ	103
ЛІТЕРАТУРА	186

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

«Алегоричне середньовічне зображення Пані Риторики не залишало сумнівів у її неземній красі та всемогутності. Дама сиділа на ошатному троні, як Regina Artium (Богиня Мистецтва), одягнена в пишній одяг, на якому були виткані мовленнєві фігури. З вуст її виростала лілея, яка символізувала *ornatus*, або красу мовлення, до речі, не красу мовлення саме цієї Дами, а красу мовлення взагалі.

Окрім лілеї, на додачу до неї, виростав з тих же вуст і меч, що мав своє символічне завдання: служити наочним вираженням найбільш разючої зброї людства – *persuasio*, мистецтва переконувати. По обидва боки від цієї краси розміщувалися найвеличніші оратори й поети минулого на чолі з Цицероном і Вергілієм, причому більш Цицероном, ніж Вергілієм.

Вергілій трохи відійшов на другий план, натякаючи цим на те, що, взагалі-то кажучи, не він тут головний, бо поезія є лише однією з форм красномовства, а не красномовством загалом. Саме ж красномовство представляв Цицерон, який із цієї причини і не вважав за потрібне відсуватися на другий план разом з Вергілієм, а залишився на першому, щоб ще раз підкреслити, що пані з лілеєю і мечем у роті належить, передовсім, йому, а не поетам.

І в цьому, треба сказати, Цицерон не помилявся, оскільки риторика, справді, насамперед належить не поетам. А належить вона (відразу ж після Цицерона) кожному, хто говорить. Адже, відповідно до справедливого зауваження шести бельгійців, «навіть якщо в далекому минулому люди й говорили віршами, то в наші дні ця звичка помітно загублена».¹

Наголосимо: риторика належить кожному, хто говорить. Кожному! А чи знає про це «кожний»? Чи знає середньостатистична людина XXI століття про те, що володіє скарбом? Прикро, але це запитання набуває статусу риторичного. Наш сучасник не знає цього. Більше того, у сучасному інформаційному суспільстві риторику не вважають скарбом. Під риторику розуміють демагогію, краснобайство, болтологію, риторику вважають наукою, мистецтвом, ораторською майстерністю переважно в академічних й окремих професійних колах, а у свідомості того самого «кожного» риторику, набуваючи одіозного відтінку пихатого пустослів'я, здебільшого асоціюється з пустим, малозмістовним і зовсім беззмістовним мовленням.

І це тоді, коли, на думку М. Пентилюк, наявний «дефіцит мовленнєво-мисленнєвої та комунікативної культури випускників у різних сферах суспільного життя ... Не досягши належного рівня цих умінь, учні не можуть творчо будувати висловлювання, міркувати над проблемою, аргументувати свої думки, переконувати інших»². За результатами дослідження Н. Голуб, лише 18% опитаних учнів розглядають спілкування як цінність; лабораторією навчання української мови Інституту педагогіки НАПН виявлена низка бар'єрів спілкування школярів і причин їх непідготовленості до ефективної комунікації³.

Будь-яка криза – це криза людини (А. Сахаров). Аналізуючи кризу мовленнєвої комунікації, О. Чувакін також вважає її кризою людини як в аспекті діяння словом (*homo verbo agens*), так і загалом як кризу людини-мовця (*homo loquens*). На думку науковця, однією з причин кризи мовленнєвої комунікації є «розлюднення» системи мовленнєво-комунікативних відношень у суспільстві: «... учасники мовленнєво-комунікативного акту стають нерівноправними в мовленнєво-комунікативному відношенні, що не відповідає

¹ Клоев Е. В. Риторика ... 2001. – С. 5.

² Пентилюк М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики ... 2011. – С. 96.

³ Голуб Н. Б. Культура діалогу на уроці української мови ... 2013. – С. 130–131.

принципам устрою комунікаційного суспільства (один з учасників наділяє себе правами суб'єкта мисленнево-комунікативної діяльності, в іншому бачить лише об'єкт). ... зникає конкуренція у сфері смислів»¹.

Та, попри наявну кризу, про яку наголошує небайдужа до проблематики шкільної риторики спільнота, знаходимо й обнадійливі факти.

Результати дослідження, чи потрібна риторика старшокласникам, засвідчили: учні усвідомлюють важливість здобуття знань з риторики й переконані, що такі знання й уміння сприяють вибору майбутньої професії, незабаром позначаться на їхньому кар'єрному зростанні (просуванні службовими щаблями). Старшокласники сподіваються на те, що шкільна програма уможливить здобуття риторичних знань, набуття риторичних умінь, формування риторичних навичок, вважаючи, що ефективною є особистість, яка має відповідну мовленнєву поведінку. С. Косянчук як автор дослідження наголошує: «Допоки вміння слухати, аналізувати, формувати думки (усно і письмово), вміння переконувати і/чи схилити співрозмовника на свою точку зору не усвідомлюються старшокласниками як запорука реалізації індивідуальних особливостей (допитливість, без якої навчання втрачає своє значення; творчий інтерес і прагнення творчих досягнень; здатність до самоосвіти; здібність аналізувати, порівнювати, виокремлювати головне, описуючи процеси, явища тощо), годі, напевно, сподіватися на очікувані результати»².

Що ж може гарантувати такі результати? Шкільна риторика. Вчасно. У «формативні роки» (І. Єрмаков). Саме така риторика потрібна учнівській молоді, риторика для того, хто говорить, пов'язана з повсякденною мовленнєвою практикою, яка навчить не скільки «мистецтву говорити красиво», стільки «мистецтву говорити» – риторика нащодень, яка допоможе кожному сягнути не вершин красивого мовлення, а глибин мовлення осмисленого й ефективного.

«Українська освіта поступово, але невпинно еволюціонує в бік риторизації навчального процесу (насамперед української мови та літератури), ... у нас закладаються прекрасні методичні традиції плекання риторичних здібностей молодих поколінь»³, – ці слова В. Федоренка окрилюють і надихають. Проте інша думка науковця – «Якими б цікавими та ґрунтовними не були надбання теоретичної методики, вони знецінюватимуться, якщо не матимуть переломлення в щоденній практичній діяльності освітян, якщо не будуть апробовані та засвоєні вчительством»⁴ – кличе до неспокою й роботи.

Автор сподівається, що його праця буде корисною для науковців і вчителів-практиків, цікавою для методистів-одномудців.

¹ Чувакин А. А. К исследованию кризиса речевой коммуникации ... 2010. – С. 246–247.

² Косянчук С. В. Чи справді риторика так потрібна старшокласникам? ... 2010. – С. 7–8.

³ Федоренко В. Відродження традицій українського красномовства ... 2008. – С. 6.

⁴ Федоренко В. Відродження традицій українського красномовства ... 2008. – С. 5.

СТРУКТУРА ПОСІБНИКА

Навчальний посібник складається з навчально-методичного комплексу вивчення дисципліни «Методика навчання риторики в школі», розробленого згідно з вимогами Європейської кредитно-трансферної системи (ECTS), і хрестоматії з методики навчання риторики.

Теоретико-методологічний матеріал з дисципліни передбачений для опанування на проблемних лекціях з використанням опорних конспектів. Із цією метою лекційний курс розроблений у вигляді схем і таблиць із проблемними запитаннями та завданнями для самостійного опрацювання студентами-філологами до аудиторних занять.

У процесі опанування практичної частини навчального курсу передбачено використання активних та інтерактивних методів навчання, різноманітних форм кооперативного навчання. Плани практичних і лабораторних занять розроблені відповідно до цих вимог.

До хрестоматії з методики навчання риторики в школі ввійшли уривки з вартісних, на думку укладача, для вивчення дисципліни наукових статей і методичних праць відомих фахівців, опублікованих у збірниках наукових праць, матеріалах конференцій і семінарів, окремих інтернет-джерелах тощо. Хрестоматія має свій зміст (за прізвищем автора та окремо за першим словом заголовку).

Хрестоматія укладена з навчальною метою. Методичні матеріали супроводжуються бібліографічними посиланнями та відомостями про їх авторів. Друге число в змісті хрестоматії – номер сторінки посібника, на якій містяться дидактичні завдання щодо опрацювання науково-методичного джерела в процесі опанування студентами дисципліни «Методика навчання риторики в школі».

У посібнику використані умовні позначки:

проблемні запитання й завдання;

використання різних форм кооперативного навчання;

самостійне виконання завдань до практичних і лабораторних занять у результаті опрацювання рекомендованої літератури;

теоретичний матеріал до практичних і лабораторних занять;

завдання, які необхідно виконати письмово.

**«МЕТОДИКА НАВЧАННЯ
РИТОРИКИ В ШКОЛІ» -
НОРМАТИВНА ДИСЦИПЛІНА
У ВИЩОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ
НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ**

Загальна характеристика дисципліни

Риторика – нова навчальна дисципліна в системі середньої освіти в Україні. *Мета* включення цього розділу до програми з української мови – посилення практичного спрямування мовного курсу, щоб задовольнити суспільний інтерес до риторики як науки й мистецтва слова, а також нагальну потребу піднесення мовленнєвої культури учнів. Як наука, що покликана сформувати вміння й навички будувати розгорнуті висловлювання, переконувати слухачів у правильності своїх міркувань, риторика, безумовно, становить фундамент професіоналізму лідерів суспільства в різних сферах діяльності. *Актуальність цього курсу* пояснюється всезростаючою потребою суспільства в умінні вправно володіти словом.

Мета шкільної риторики – формування риторичної особистості учнів, їх риторичної компетентності, підвищення мовної й мовленнєвої культури, формування й розвиток умінь і навичок ефективної комунікації у всіх сферах життєдіяльності. Інтерес до здобуття риторичних знань закономірний: сучасне суспільство знаходиться в стані кризи риторичної культури, втрачений престиж мовленнєвого етикету – у сім'ї, у школі, у суспільстві. Адже нині спостерігається невміння говорити, небажання думати про якості мовлення – це не просто проблема культури мовлення, але й проблема виховання особистості. Отже, з одного боку, майже відсутня соціально-естетична база для навчання риторики, з іншого – гостро постає потреба у формуванні риторичних умінь.

Курс «Методика навчання риторики в школі» акумулює найважливіші здобутки комплексу гуманітарних наук (педагогіки (дидактики), психології, філософії, логіки, мовознавства, літературознавства, лінгвістики, риторики, теорії комунікації, лінгводидактики), які в діалектичній єдності зорієнтовані на формування й розвиток мовної та риторичної особистості студентів, їхньої мисленнєвої й мовленнєвої культури, комунікативної, риторичної, методичної та професійної компетентностей.

Актуальним питанням реформування мовної освіти сьогодні є риторизація шкільного курсу української мови, що зумовило введення у вищу філологічну освіту дисципліни «Методика навчання риторики в школі». *Риторизація* – це комплекс теоретико-методологічних заходів «проникнення» риторики в тіло інших дисциплін і її «вростання» в усі ланки педагогічного процесу. *Риторичний аспект української мови* полягає у формуванні практично значущих мовленнєво-комунікативних умінь і навичок, які допоможуть учневі ефективно висловлювати свої думки в словесній формі, адже саме риторика пропонує просту й водночас переконливу формулу особистісного прояву людини в слові.

Головне завдання методики навчання риторики в школі – озброєння студентів методичними вміннями й навичками навчання учнів раціональної мовленнєвої поведінки в різноманітних ситуаціях спілкування. Під раціональністю мовленнєвої поведінки варто розуміти продуктивність мовленнєвого акту, доцільність використання мовленнєвих засобів і прийомів, що відповідають меті й ситуації спілкування.

Методика навчання риторики в школі розглядає риторику щоденного мовного спілкування в соціумі – саме така риторика має перспективу широкого застосування в сучасному українському суспільстві, тому що вона з риторики красномовства транспортує технологічний апарат побудови висловлювань і текстів для мовного спілкування нащодень у різних сферах життя.

Завдання курсу:

- підготувати майбутніх учителів до педагогічної діяльності в умовах реформування

- сучасної школи, реалізації концепції мовної освіти в Україні;
- забезпечити засвоєння студентами системи теоретичних знань і професійних умінь, які допоможуть їм формувати в учнів риторичну особистість і риторичну компетентність, виховувати свідомих громадян України;
 - сприяти загальному розвитку мисленнєвих, риторичних мовленнєвих і комунікативних навичок майбутніх учителів-словесників;
 - формувати в студентів навички ефективної переконуючої комунікації за нестандартних ситуацій життєвого та професійного спілкування;
 - розвивати в студентів пізнавальні інтереси, прагнення до вдосконалення своєї професійної підготовки, уміння працювати з науковою, навчальною й методичною літературою;
 - формувати в студентів спроможність співвідносити свою професійну компетентність із практичними потребами сучасної школи, утілювати нові методичні ідеї в практику вивчення предмета та самостійного викладання практичної риторики;
 - забезпечити здатність студентів здійснювати практичну діяльність в умовах особистісно зорієнтованого навчання, запровадження компетентнісного підходу, реалізації українознавчої спрямованості навчання мови, застосування інноваційних педагогічних технологій.

Інтегровані вимоги до знань і вмінь з навчальної дисципліни

Лінгводидактичну підготовку майбутніх учителів-словесників визначають як сукупність лінгводидактичних знань і вмінь, сформованість мовленнєвих і риторичних умінь і навичок, мовної, мовленнєвої, соціокультурної, функціональної, комунікативної та риторичної компетентностей.

Зазначені завдання вирішуються шляхом:

- формування стійкої мотивації до вивчення методики навчання риторики в школі;
- становлення мовленнєвої компетентності, удосконалення вмінь і навичок у всіх видах мовленнєвої діяльності в різноманітних сферах спілкування, оволодіння культурою мовленнєвої поведінки, полеміки, критичного творчого мислення, професійного та риторичного мовлення;
- формування необхідного й достатнього рівня комунікативної, риторичної та соціокультурної компетентностей (здатності та спроможності встановлювати й підтримувати необхідні й ефективні контакти з іншими людьми);
- формування комплексу життєвих (ключових) компетентностей.

У результаті вивчення дисципліни студенти повинні *з н а т и*:

- теоретичні основи методики навчання риторики в школі, зокрема, її філософське підґрунтя;
- найбільш важливі проблеми методології навчання риторики в контексті її лінгвістичних, дидактичних, психологічних основ;
- досягнення професійно-педагогічної діяльності учителів-словесників, їх перспективний педагогічний досвід, його роль у справі запровадження інновацій у шкільній риторичній україномовній освіті;
- теоретичні й методологічні аспекти риторизації процесу навчання й виховання учнівської молоді.

Підготовлений фахівець повинен *у м і т и*:

- опрацьовувати наукову та методичну літературу, фахово використовувати дидактичні можливості методичного апарату навчальної книги (рубрикацію, умовні позначення, запитання й завдання, ілюстративний матеріал, вправи тощо);
- здійснювати риторичний аналіз текстів різних типів і стилів;
- визначати риторичні завдання шкільної мовної освіти;
- планувати навчальний матеріал на навчальний рік, півріччя з кожної теми, розділу;
- застосовувати на практиці методи й прийоми навчання риторики в школі;
- запроваджувати освітні інновації, перспективні педагогічні технології навчання риторики в школі на уроках української мови;

- оптимально використовувати засоби навчання, виходячи із специфіки навчального матеріалу з риторики;
- планувати, моделювати, проектувати навчальний процес із засвоєння учнями риторичних знань, умінь і навичок, із формування в них ключових (життєвих) компетентностей, зокрема й риторичної;
- розробляти сучасну інноваційну архітектуру уроків української мови (практичної риторики): укладати план і конспект уроку з риторики (визначати мету й завдання уроку, розробляти засоби активізації, мотивації навчальної діяльності, добирати навчальний і дидактичний матеріал, визначати види робіт, тип заняття, його структуру, створювати ситуацію успіху, розробляти засоби коригування й контролю навчальних досягнень учнів тощо);
- запроваджувати риторику навчання української мови в школі;
- проектувати уроки риторики, української мови в контексті риторики шкільної мовної освіти й реалізовувати проекти уроків у практичній діяльності;
- здійснювати діагностику навченості учнів, перевірку, оцінювання й коригування їх знань, умінь і навичок, рівня сформованості в них комунікативної та риторичної компетентностей.

Навчально-методичний комплекс для вивчення дисципліни «Методика навчання риторики в школі» розроблений для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» спеціальності «6.020303. Українська мова і література» напряму підготовки «0203 Філологія» педагогічних університетів.

Навчальний курс є нормативною (обов'язковою для вивчення) дисципліною, яка, відповідно до вимог Європейської кредитно-трансферної системи (ECTS), має такі параметри:

- рік навчання – 3 (4) (визначається навчальним планом структурного підрозділу педагогічного університету);
- кількість залікових кредитів (модулів) – 2;
- змістових модулів – 4;
- загальна кількість годин – 60; з них: аудиторних годин – 32, самостійної роботи – 28;
- аудиторні години: лекції – 10; практичні заняття – 8; лабораторні заняття – 14;
- контроль: - поточний – оцінювання роботи на лекціях, практичних і лабораторних заняттях;
 - рубіжний (модульний) – тести, індивідуальні науково-дослідні завдання (ІНДЗ);
 - самостійної роботи – індивідуальне опитування, внесення питань для самостійного опрацювання до рубіжних (модульних) тестів;
 - підсумковий – диференційований залік.

Тематичний план дисципліни

Модуль. Змістовий модуль	Зміст модуля	Кількість годин			
		Лекції	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота
Заліковий кредит 1 ТЕОРІЯ Й МЕТОДИКА НАВЧАННЯ РИТОРИКИ В ШКОЛІ		4	4	8	14
ЗМ 1	<i>Теоретичні основи методики навчання риторики</i>	2	2	4	7
	<i>Т 1. Методика навчання риторики в школі як навчальна дисципліна, її понятійний апарат. Риторика як предмет у загальноосвітній школі.</i>	2	2	2	
ЗМ 2	<i>Методологія досягнення результатів риторичної освіти</i>	2	2	4	7
	<i>Т 2. Риторичні вміння та риторична компетентність учнів загальноосвітніх шкіл, умови їх формування.</i>	2	2	2	
Заліковий кредит 2 РИТОРИЗАЦІЯ ШКІЛЬНОЇ МОВНОЇ ОСВІТИ		6	4	6	14
ЗМ 3	<i>Риторичний зміст сучасної шкільної мовної освіти</i>	2	2	4	7
	<i>Т 3. Риторична складова змісту шкільної мовної освіти. Риторичні характеристики особистості вчителя-словесника.</i>	2	2	2	
ЗМ 4	<i>Риторизація в контексті лінгводидактики</i>	4	2	2	7
	<i>Т 4-5. Зміст і смислове наповнення процесу риторизації.</i>	4	2	2	
РАЗОМ		10	8	14	28

Тематичний розподіл теоретичної та практичної частин курсу

№	Теми (лекції)	Практичні заняття	Лабораторні заняття
Заліковий кредит 1			
ТЕОРІЯ Й МЕТОДИКА НАВЧАННЯ РИТОРИКИ В ШКОЛІ			
Кількість годин	4	4	8
1.	Методика навчання риторики в школі як навчальна дисципліна, її понятійний апарат. Риторика як предмет у школі	ПЗ 1 Шкільний аспект риторики як науки й навчальної дисципліни	ЛЗ 1 Методи та прийоми навчання риторики в школі. Форми роботи з риторики в школі
			ЛЗ 2 Текстоцентричний принцип формування риторичних умінь учнів. Риторичний аналіз тексту. Аналіз риторичного мовлення
2.	Риторичні вміння та риторична компетентність учнів загальноосвітніх шкіл, умови їх формування	ПЗ 2 Аналіз змісту та структури програм і посібників з шкільної риторики	ЛЗ 3-4 Сучасний урок риторики: особливості проектування та реалізації
Заліковий кредит 2			
РИТОРИЗАЦІЯ ШКІЛЬНОЇ МОВНОЇ ОСВІТИ			
Кількість годин	6	4	6
3.	Риторична складова змісту шкільної мовної освіти. Риторичні характеристики особистості учителя-словесника	ПЗ 3 Методика навчання основ еристики в школі	ЛЗ 5 Методичний супровід навчання мовленнєвих жанрів у школі
4.	Зміст і смислове наповнення процесу риторизації	ПЗ 4 Методичні аспекти оволодіння невербальними засобами усного мовлення	ЛЗ 6 Прикладні аспекти риторизації в шкільній мовній освіті
5.			ЛЗ 7 Проект «Я запроваджую риторизацію»
Разом	10	8	14

Лекційний курс у схемах і таблицях¹

ЛЕКЦІЯ 1

Методика навчання риторики в школі як навчальна дисципліна, її понятійний апарат. Риторика як предмет у школі

ПЛАН

1. Сутність методики навчання риторики в школі. Актуальність, мета й завдання курсу.
2. Зв'язок риторики з іншими дисциплінами.
3. Підходи до навчання риторики.
4. Принципи шкільної риторики.
5. Етапи навчання риторики в школі.
6. Основні напрями формування риторичних умінь і навичок.
7. Основні шляхи формування риторичних умінь і навичок.
8. Результати навчання риторики в загальноосвітній школі.

Основні поняття та терміни: риторика, риторична підготовка, риторизація, риторичний аспект української мови, шкільна риторика, методика навчання риторики, мовна особистість, підходи до навчання риторики, риторична особистість, комунікативна компетентність, риторична компетентність, ораторське мистецтво, ораторська майстерність, риторичні вміння, риторичні навички, теоретичні основи риторики, практична риторика, школа діалогу, культури спілкування.

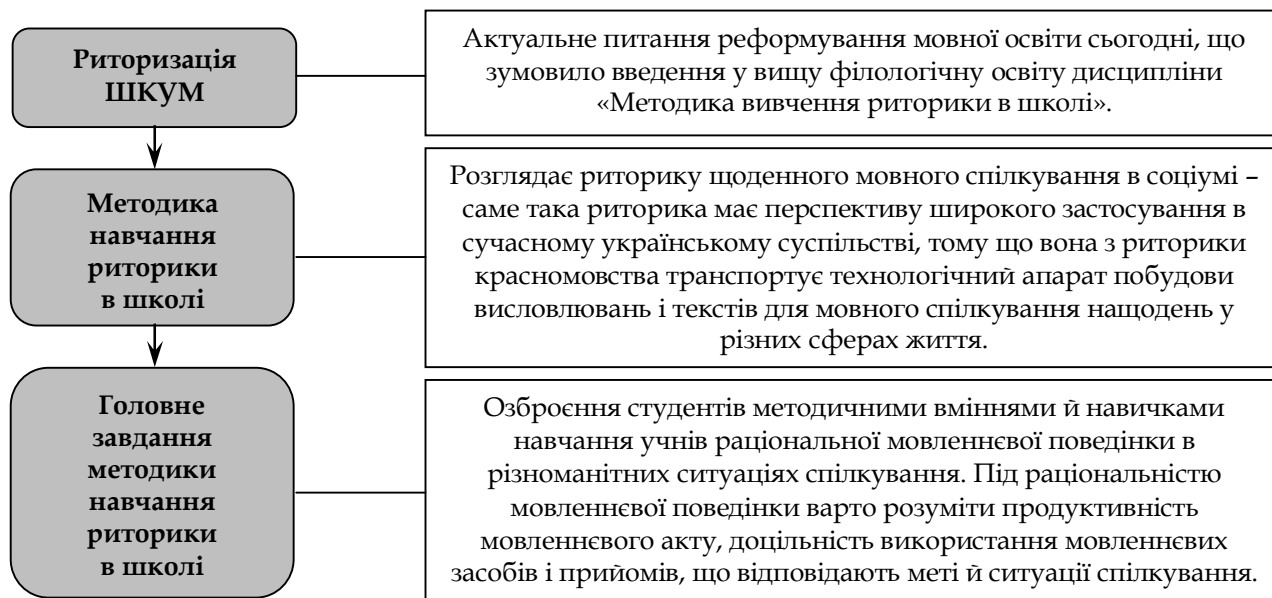

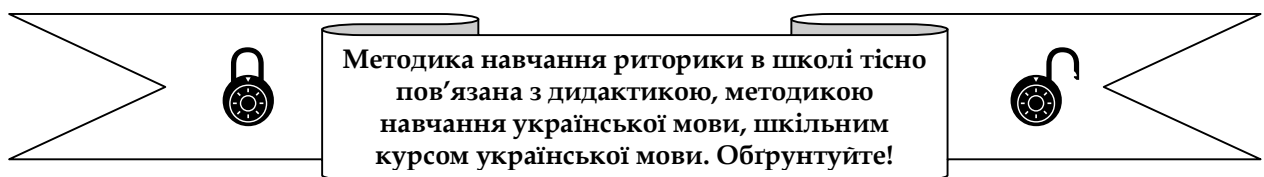
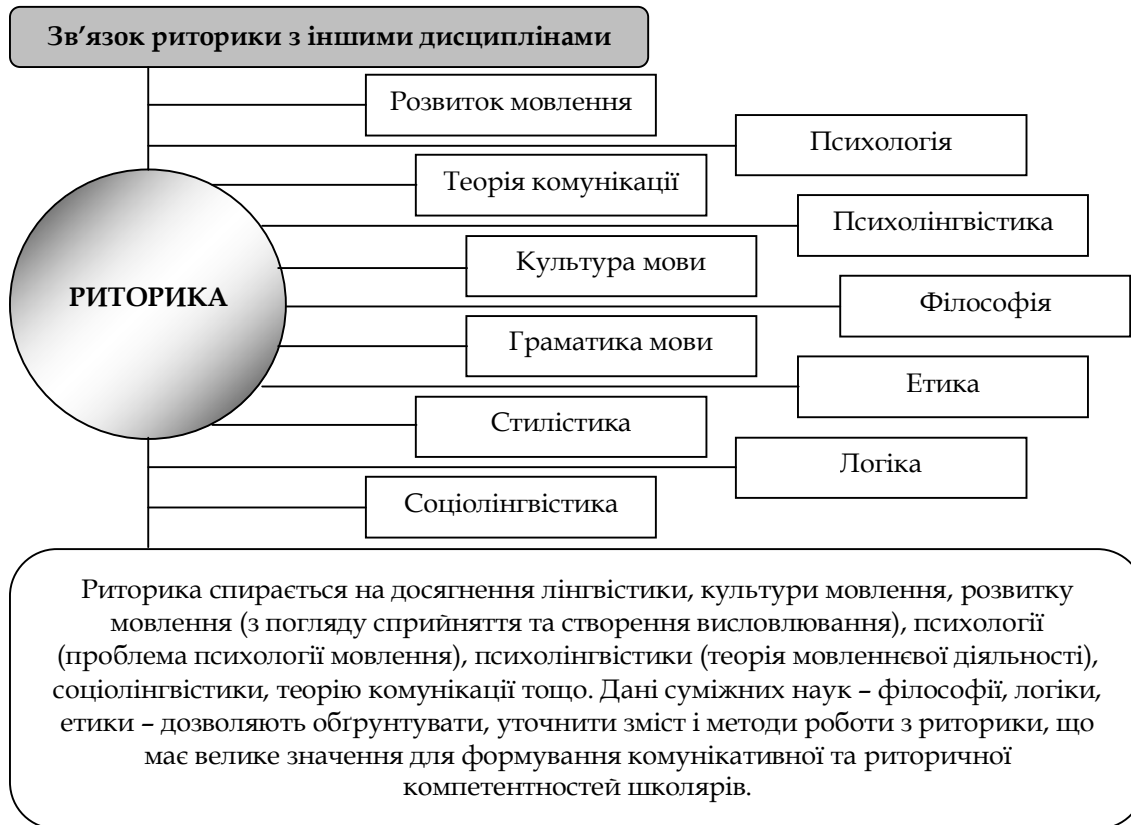
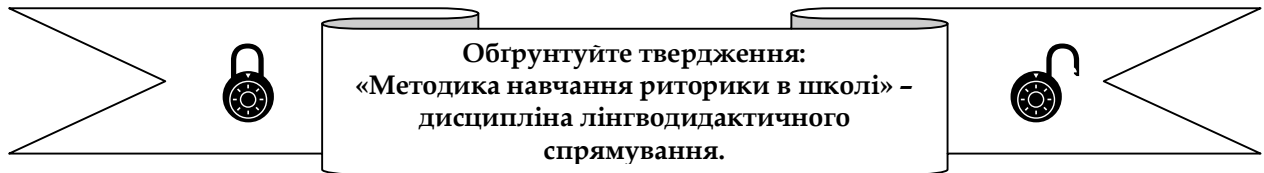
¹ Покликання в тексті подані відповідно до загального списку літератури (с. 186–194).

Риторичний аспект української мови

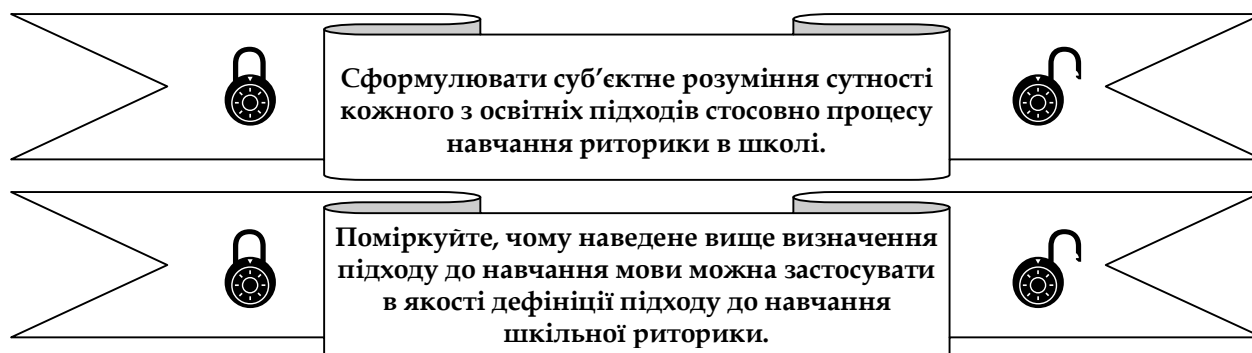
полягає у формуванні практично значущих мовленнєво-комунікативних умінь і навичок, які допоможуть учневі ефективно висловлювати свої думки в словесній формі, адже саме риторика пропонує просту й водночас переконливу формулу особистісного прояву людини в слові.

Мова – не просто засіб спілкування, це – дар розуму й серця, яким треба користуватися майстерно, по-мистецькому. Залежно від того, **ЩО** говорити й **КОМУ**, риторика відповідає на питання, **ЯК** говорити, **ДЛЯ ЧОГО** й **ДЕ**.

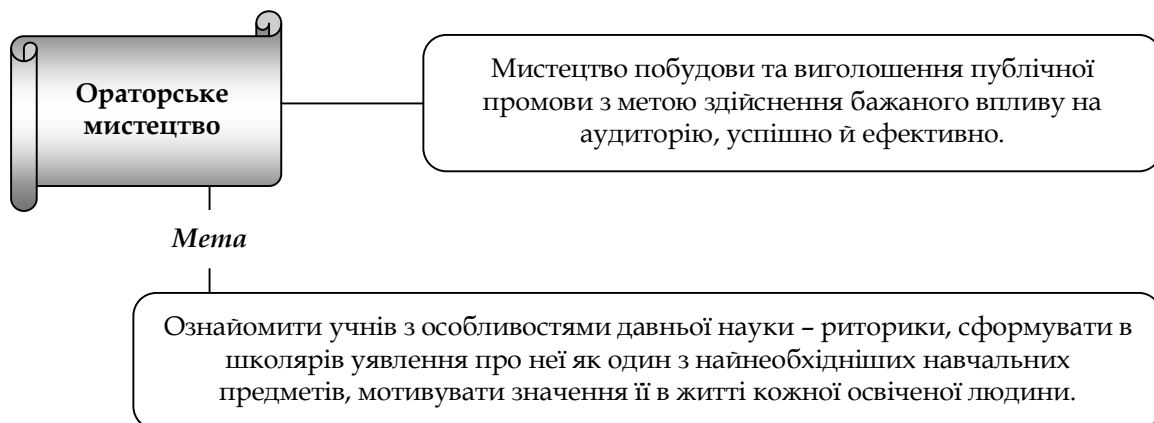

Етапи навчання риторики в школі [87, с. 113–116]		
Етап	Зміст навчальної діяльності	Деталізація
<i>I етап</i> 1–4 класи	Елементарні вміння й навички роботи з текстом	Елементарні уявлення про текст, визначення тексту. Складання речень, складання з речень елементарних текстів. Вправлення у визначенні теми та основної думки тексту (без уживання термінів). Елементарні уявлення про композицію тексту (порядок речень). Елементарне редагування текстів (встановлення порядку речень).
<i>II етап</i> 5–6 класи	Школа діалогу й культури спілкування	Розширення уявлення школярів про мову, одиниці мови різних рівнів. Удосконалення вміння виразно читати тексти. Формування вмінь і навичок ведення гармонізуючого діалогу, активного спілкування в процесі діалогу й полілогу. Формування риторичних знань – тривалий процес, в основі якого – постійна увага до слова, до тексту. Аналіз проблемних, оригінальних текстів про різноманітні цікаві факти життя сприяє виходу за межі однопорядкових, лінійних зв'язків між мовними одиницями, учить розумінню мовленнєвих тонкощів, сприйманню нетрафаретних висловлювань, тобто розвиває мовне чуття, необхідне ораторові.
<i>III етап</i> 7–9 класи	Елементи загальної й часткової риторики	Ознайомлення з елементами загальної й часткової риторики. Формування вмінь і навичок розігрувати діалоги за певних ситуацій. Складання висловлювань на різні теми (навчальні, за текстами художньої літератури). Формування вмінь користуватися виражальними засобами мови. Вимога дотримання учнями норм літературної мови, дотримання риторичної структури мовлення, удосконалення її під час спілкування. Враження від мовлення носія мови може бути зіпсоване порушеннями в ньому мовленнєвих норм. Мовця ніколи не полишить почуття невпевненості, поки він не буде знати, що його мовлення правильне. Це дасть змогу під час спілкування зосередити увагу не на словах, а на змісті висловлювання.
<i>IV етап</i> 10–11 класи	Елементи практичної риторики	Елементи змісту – теми, що мають теоретико-практичний характер, у процесі опрацювання яких учні здобувають теоретичні знання, набувають практичних навичок публічного мовлення. Для формування практичних умінь і навичок з риторики необхідно враховувати здобуті учнями знання зі стилістики, лінгвістики тексту, теорії літератури тощо. Вивчаючи шкільний курс риторики, старшокласники знайомляться з технікою підготовки публічного виступу, особливостями його структури, способами виголошення промови, виражальними засобами риторики. Ефективність цього процесу залежить від реалізації методичного принципу нерозривного зв'язку мови й мислення, який впливає із закономірностей мовленнєвої діяльності, що відбувається лише з опорою на мисленнєві операції. Такий підхід до навчання риторики створює творчу атмосферу, розвиває комунікативні вміння учнів, сприяє формуванню риторичної особистості.

Основні напрями формування риторичних умінь і навичок [87, с. 118]		
Теоретичні основи риторики		Практична риторика
<i>Мета</i> Ознайомити учнів з історією, законами розвитку риторики як науки, жанровими особливостями тексту. Вивчення риторичного аспекту тексту.		<i>Мета</i> Досягти гармонійного поєднання роботи над змістом висловлювання та його формою. Вивчення риторичного аспекту тексту.
<i>Перспективи</i>		
<i>Збудження інтересу</i> до проблем мовлення, спілкування, до наук, пов'язаних зі спілкуванням, мовленням, текстом.	<i>Готовність</i> вивчати літературу з риторики, уміння орієнтуватися в ній. <i>Знання</i> термінології, необхідної для вивчення питань з риторики.	<i>Орієнтування</i> на здатність поновому бачити, усвідомлювати й використовувати здобуті вміння й навички в усному й писемному мовленні.
<i>Результат</i>		
Міцні знання з основ ораторської майстерності. Сприяння формуванню риторичних умінь і навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності. Досвід успішної та ефективної комунікації		

Основні шляхи формування риторичних умінь і навичок [87, с. 119]	
<i>I лінія</i>	Ознайомлення з історією риторики. Засвоєння понять, термінів риторики, законів, закономірностей розвитку риторики як науки, зв'язків, структур, моделей.
<i>II лінія</i>	Читання, аудіювання, риторичний аналіз тексту. Визначення жанрових особливостей тексту, урахування мовного оформлення й комунікативного завдання висловлювання. Вивчення риторичного аспекту тексту.
<i>III лінія</i>	Вивчення практичних засобів риторики, правил, прийомів, моделей, фігур, типів мовлення, видів зв'язку, виражальних риторичних засобів (тропів, риторичних фігур), дикції, інтонації.
<i>IV лінія</i>	Створення учнями власних висловлювань (конструювання монологів, діалогів, усних і писемних висловлювань з урахуванням завдаваних ситуацій). Формування риторичних умінь.
<i>V лінія</i>	Вільна творчість, саморозкриття особистості (створення власних висловлювань з урахуванням типу, стилю, жанру, форми (усна, писемна) мовлення).
<i>Умови ефективності</i>	
Збудження інтересу учнів до проблем риторики. Розвиток творчих здібностей учнів. Уміння раціонально поєднувати роботу над усним і писемним мовленням. Урізноманітнення видів робіт та їх тематики. Створення ситуацій, наближених до реальних умов життєдіяльності школярів.	

Принципи шкільної риторики

**Принцип
активного
сприймання**

Серед першочергових завдань сучасної риторики – уміння швидко сприймати мовлення в усіх видах слова та здобувати потрібні смисли для прийняття оперативних рішень, не давати себе захопити, збити на діяльність, не вигідну собі й суспільству.

«Розвивайте мистецтво ставити запитання. Навчіться користуватися найважливішим запитанням «Чому?». Запитання є предтечею створення монологічної частини-відповіді, результатом якої є сполучення композиційно-мовленнєвих форм.

**Принцип
евристичності**

**Принцип «живої»
комунікативності**

Одним із шляхів досягнення успіху промови є надання їй комунікативності, що досягається завдяки установці на живе спілкування зі слухачами, розмовності промови, зоровому та голосовому контакту.

Мова людини є точним показником її людських якостей і культури. У процесі риторичної освіти набувається досвід успішної мовленнєвої поведінки, яка складається з мовленнєвих вчинків. Мовленнєвий вчинок – це навмисно створене висловлювання, яке віддзеркалює моральну позицію комуніканта, мета якого – впливати на адресата в кризовій ситуації спілкування. Серйозне ставлення до слова (до власних висловлювань) як до мовленнєвої дії, яка отримує мовленнєву дію у відповідь, може викликати зворотну дію чи протидію.

**Принцип
«мовленнєвого
вчинку»**

**Принцип
новизни**

Навчати риторики необхідно за допомогою комунікативних методів, уподібнюючи процес навчання до процесу комунікації (процес навчання є моделлю процесу спілкування). Новизна в змісті матеріалу, постійна зміна проблем обговорення на уроках; новизна форм організації навчання, видів, методів і прийомів роботи; новизна мовленнєвих партнерів (утворення нових пар, груп); новизну ТЗН та наочності. Упровадження елементів новизни пробуджує інтерес до навчання, забезпечує гнучкість і динамічність мовленнєвих умінь і навичок учнів.

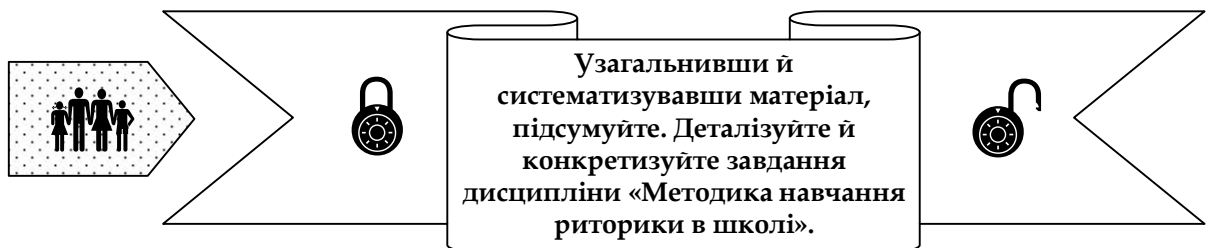
Духовність – ціннісний вимір буття внутрішнього та зовнішнього в їх єдності, його співвіднесеність з вічністю, а не повсякденністю, з устремлінням до Істини, Добра, Краси, з творчістю та свободою. Духовність слугує чинником формування риторичної культури особистості, а всі напрями формування в школярів духовності тією чи іншою мірою можуть і мають реалізовуватися на уроках української мови та літератури.

**Принцип
духовного
становлення
особистості**

**Оберіть принцип шкільної риторики.
Запропонуйте конкретні шляхи реалізації
цього принципу.**

ЛЕКЦІЯ 2

Риторичні вміння та риторична компетентність учнів загальноосвітніх шкіл, умови їх формування

ПЛАН

1. Компетенція й компетентність: сутність, зміст, концептуальні характеристики.
2. Риторична компетентність учнів загальноосвітніх шкіл, її структура.
3. Риторичні вміння в психолого-педагогічному контексті.
4. Підходи до класифікації риторичних умінь.
5. Номенклатура риторичних умінь.
6. Співвідношення понять «вміння» й «навички».
7. Умови формування риторичних умінь і риторичної компетентності.

Основні поняття та терміни: риторика, риторична підготовка, компетенція, компетентність, вміння, складне вміння, навичка, риторична компетентність, структура риторичної компетентності, риторичні вміння, риторичний підхід, риторична діяльність, риторизація.

Компетентність - це:

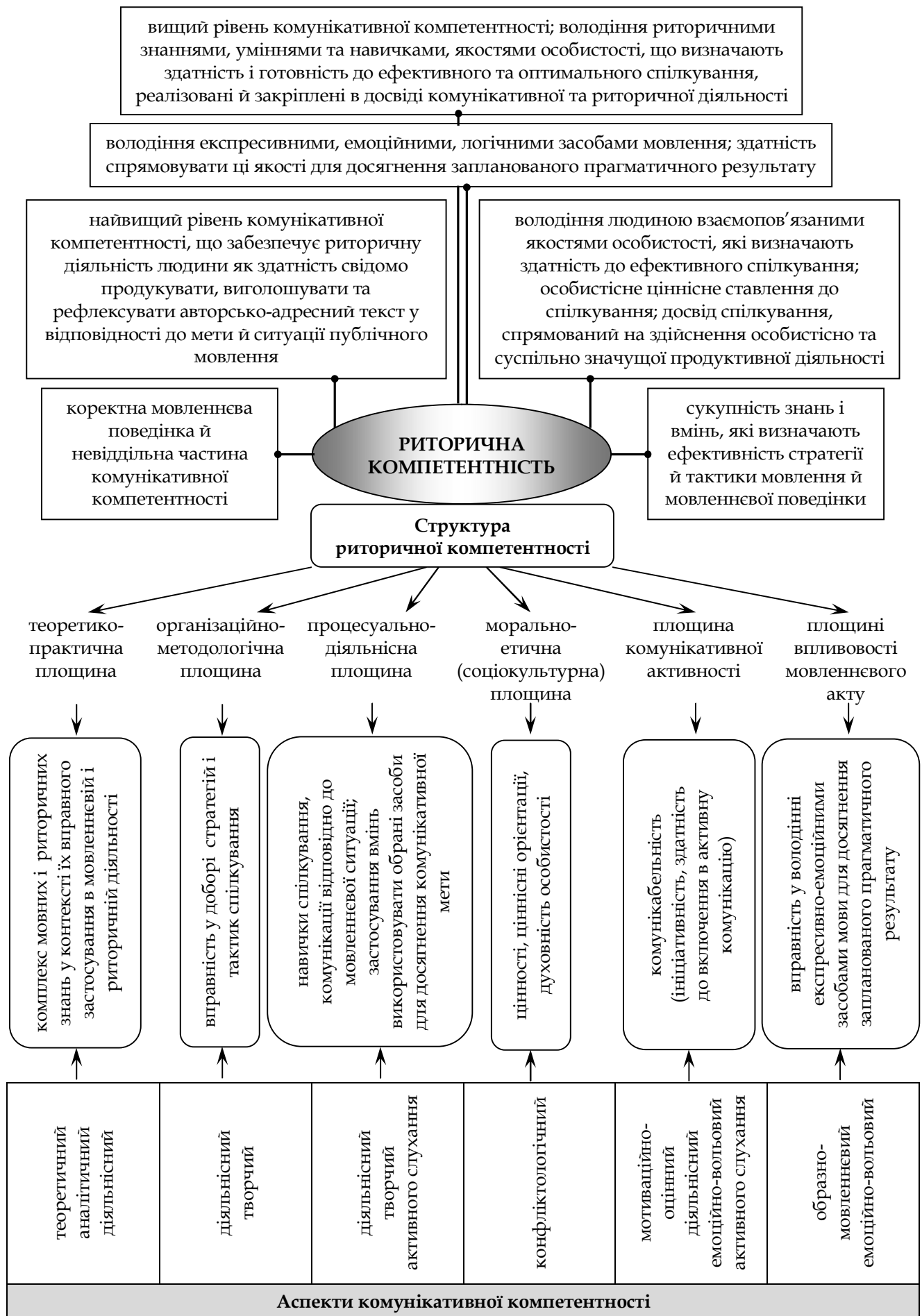
- складне інтегральне утворення в структурі особистості;
- характеристика особистості людини, набута якість.

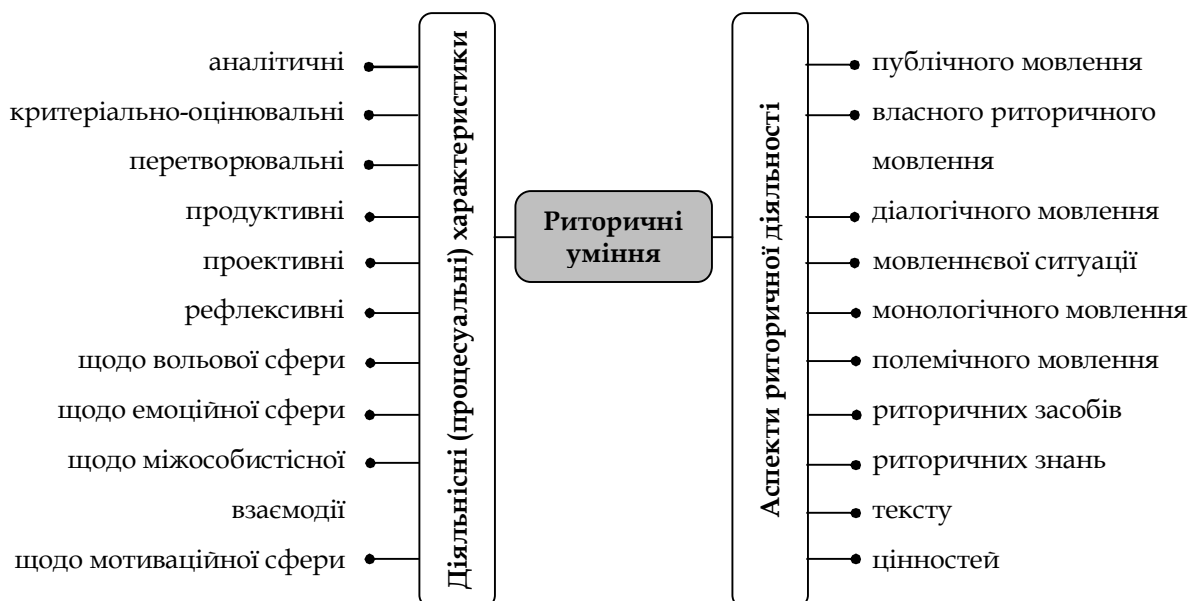
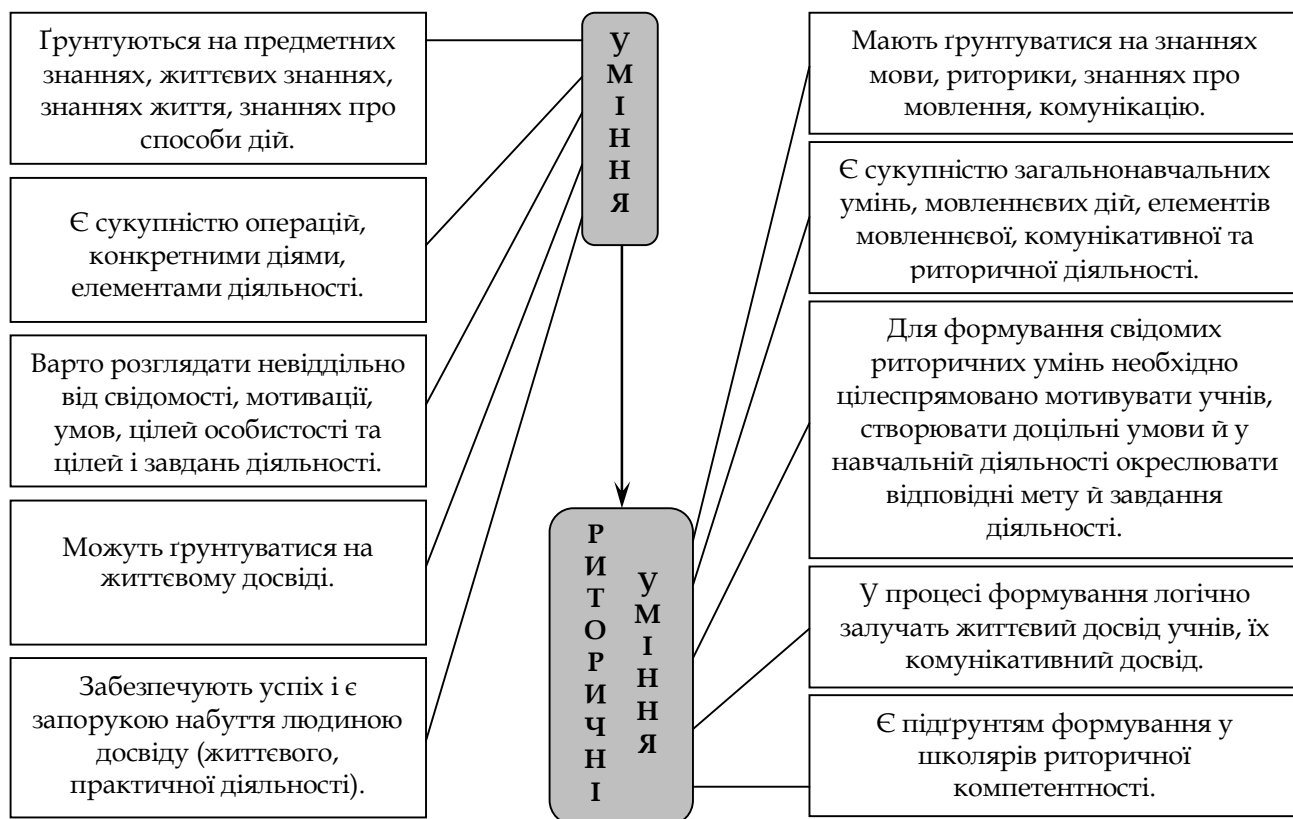
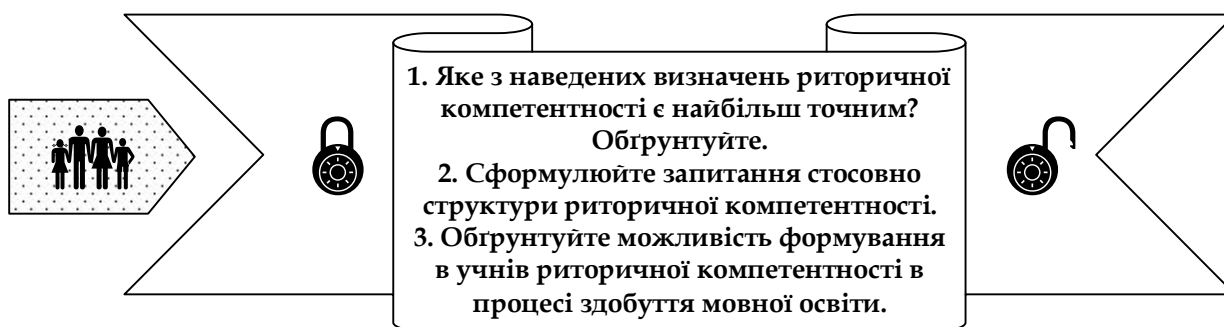
Змістове й сутнісне поле компетентності варто розглядати в контексті триступеневої структури «*knowing - doing - being*».

К
О
М
П
Е
Т
Е
Н
Т
Н
І
С
Т
Ь

- Компетентність є результативною, буттєвою характеристикою. Вона формується, набувається й виявляється в процесі діяльності, отже, містить діяльнісні характеристики. Результативний, буттєвий сенс компетентності розкривається через ключові слова «успіх» і «досвід».
- Готовність, здатність, вміння, навички складають діяльнісне тло процесу формування (набуття) компетентності.
- Для формування компетентності необхідні певні інструменти. Інструментальний бік компетентності може бути представлений знаннями, ставленнями, компетенціями.

Сформулюйте суб'єктне розуміння терміна «компетентність».

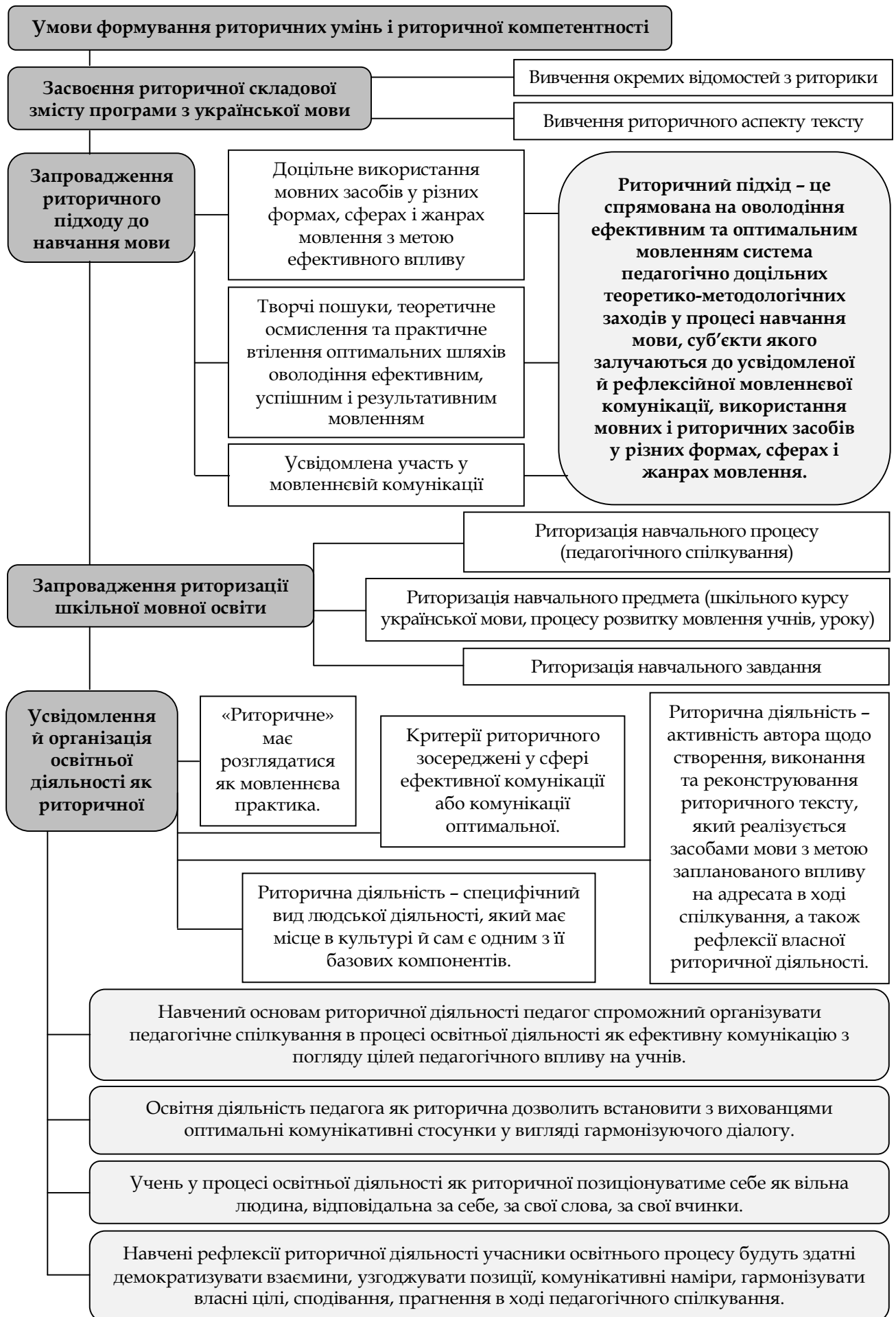

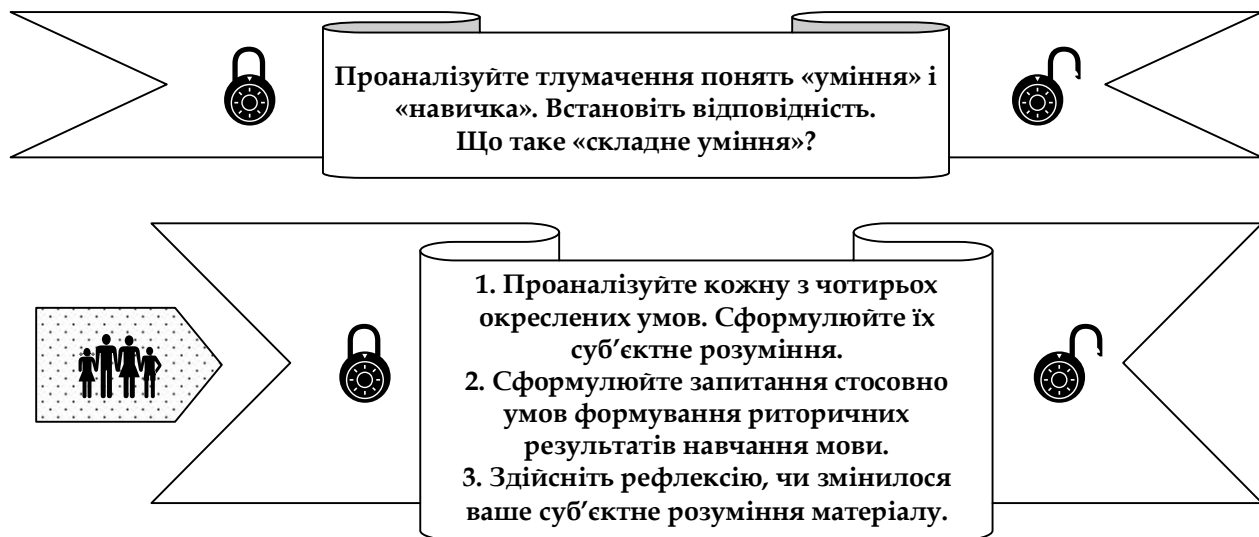

№	Риторичні вміння
1.	Аналізувати мовленнєву ситуацію, її компоненти.
2.	Аналізувати невербальні засоби спілкування.
3.	Аналізувати публічне мовлення.
4.	Аналізувати та використовувати (актуалізувати, мобілізувати) знання мови й риторики в мовленні; добирати й опрацьовувати матеріал.
5.	Аналізувати тексти (риторичний аналіз).
6.	Брати участь у рольових іграх, діалозі, полеміці; вести дискусію, полеміку.
7.	Бути природним у мовленні, щирим.
8.	Бути цікавим співрозмовником.
9.	Варіювати думку в мовленні (гнучкість, динаміка).
10.	Вести конструктивний, гармонійний, етикетний діалог.
11.	Вибудовувати систему логічних доведень (аргументація).
12.	Виділяти індивідуальні риси ораторського стилю кращих ораторів; наслідувати навички ораторів; визначати вартісність і недоліки публічних висловлювань.
13.	Орієнтуватися в часі.
14.	Визначати виражальні засоби (тропи, риторичні фігури).
15.	Визначати тему, задум висловлювання й комунікативне завдання мовця, вид спілкування; визначать сутності.
16.	Висловлювати власну думку про зміст і форму вираження; висловлювати сутність; висловлювати певний смисл різними способами.
17.	Висловлюватися лаконічно (економно з погляду засобів).
18.	Виступати з ораторським мовленням (ефектно, ефективно, переконливо).
19.	Виступати із власними висловлювання з урахуванням ситуації мовлення.
20.	Відповідати за мовлення (відповідальність).
21.	Вільно володіти засобами мови в різних сферах людської діяльності.
22.	Володіння індивідуальним запасом вербальних і невербальних засобів; володіти голосом; «тримати паузу».
23.	Володіння національно зумовленою специфікою використання мовних засобів.
24.	Володіти собою, стримувати почуття (емоційно-вольові якості), удаватися до виправданого ризику (рішучість у мовленні).
25.	Урахувати погляди інших людей.
26.	Говорити виразно та приємно.
27.	Говорити зрозуміло, сприйнятливо для слухача, задовольнити запити аудиторії.
28.	Добирати виражальні засоби (тропи, риторичні фігури).
29.	Досягати поставлених цілей у спілкуванні.
30.	Дотримуватися дистанції в спілкуванні.
31.	Дотримуватися етикету (ділового етикету), культури мовлення, правил спілкування.
32.	Дотримуватися міри (поміркованість).
33.	Дотримуватися риторичних законів.
34.	Дошукуватися причин явищ, процесів; ставити запитання й відповідати на поставлені запитання.
35.	Занурювати аудиторію в інтелектуальне та емоційне співпереживання, залучати до співтворчості.
36.	Захоплювати й утримувати ініціативу в спілкуванні.
37.	Здійснювати підготовку, планування, аналіз, рефлексію й самооцінку ситуативного мовлення.
38.	Знаходити розв'язання проблемних (конфліктних) ситуацій у спілкуванні, адекватно долати бар'єри.
39.	Композиційно правильно створювати текст.
40.	Коректної поведінки під час спілкування, бути ввічливим.
41.	Критично оцінювати власне мовлення.
42.	Моделювати аудиторію.
43.	Налагоджувати й підтримувати контакт з аудиторією.
44.	Обговорювати моделі публічних висловлювань.
45.	Оперативно будувати й оформлювати висловлювання різної тематики та структури.

№	Риторичні вміння
46.	Орієнтуватися в літературі з риторики.
47.	Орієнтуватися в ситуації спілкування ефективно й правильно.
48.	Оцінювати ефективність мовлення, рівень впливу на аудиторію.
49.	Оцінювати текст з погляду його змісту, форми задуму, мовного оформлення.
50.	Проектувати діалогічне мовлення.
51.	Проектувати мовленнєві ситуації.
52.	Протистояти страху (долати страх).
53.	Редагувати власні висловлювання.
54.	Редагувати текст.
55.	Робити висновок про реалізацію комунікативного завдання (наміру) мовця.
56.	Розвивати комунікативні та риторичні здібності.
57.	Розрізняти види й жанри красномовства.
58.	Розрізняти й знаходити спільне в різних висловлюваннях.
59.	Розуміти позицію партнера по спілкуванню.
60.	Самостійного пошуку інформації, активного осмислення й опрацювання її.
61.	Складати план.
62.	Спілкуватися в усіх сферах життя.
63.	Сприймати усні й писемні висловлювання різних стилів і типів мовлення.
64.	Створювати висловлювання (діалог) відповідно до задуму, надаючи виразності його мовному оформленню.
65.	Створювати висловлювання (монолог) відповідно до задуму, надаючи виразності його мовному оформленню.
66.	У мовленнєвій діяльності «письмо» (переказ, твір); усно та письмово передавати чужі думки.
67.	У мовленнєвій діяльності «слухання» (слухати й чути), уважно ставитися до почутого.
68.	У мовленнєвій діяльності «читання»; уважно ставитися до прочитаного.
69.	Формувати власний ораторський стиль.

Риторична діяльність, органічно вплетена в діяльність освітню, може суттєво підвищити якість навчальної діяльності, якщо вчителі й учні як основні діалогічні партнери відкриють і засвоять культуродоцільні способи ведення діалогу.

Риторична діяльність допомагає дитині засвоювати сутність спілкування, оскільки це не просто спосіб самореалізації та пред'явлення себе іншим, але й спосіб взаємодії з іншою людиною, через неї відкриття себе, пред'явлення себе світові.

Риторика, якщо викладається як **риторична діяльність** через постановку й рішення навчальних або творчих задач людського спілкування, суттєво збагачує та доповнює процес розвитку школяра.

ЛЕКЦІЯ 3

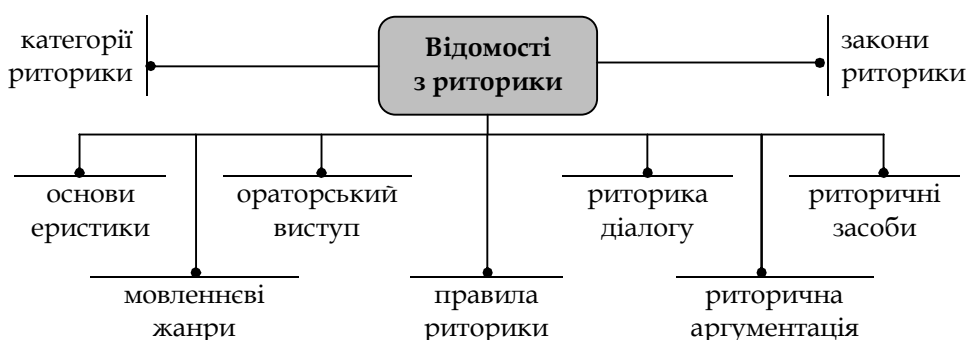
Риторична складова змісту шкільної мовної освіти.

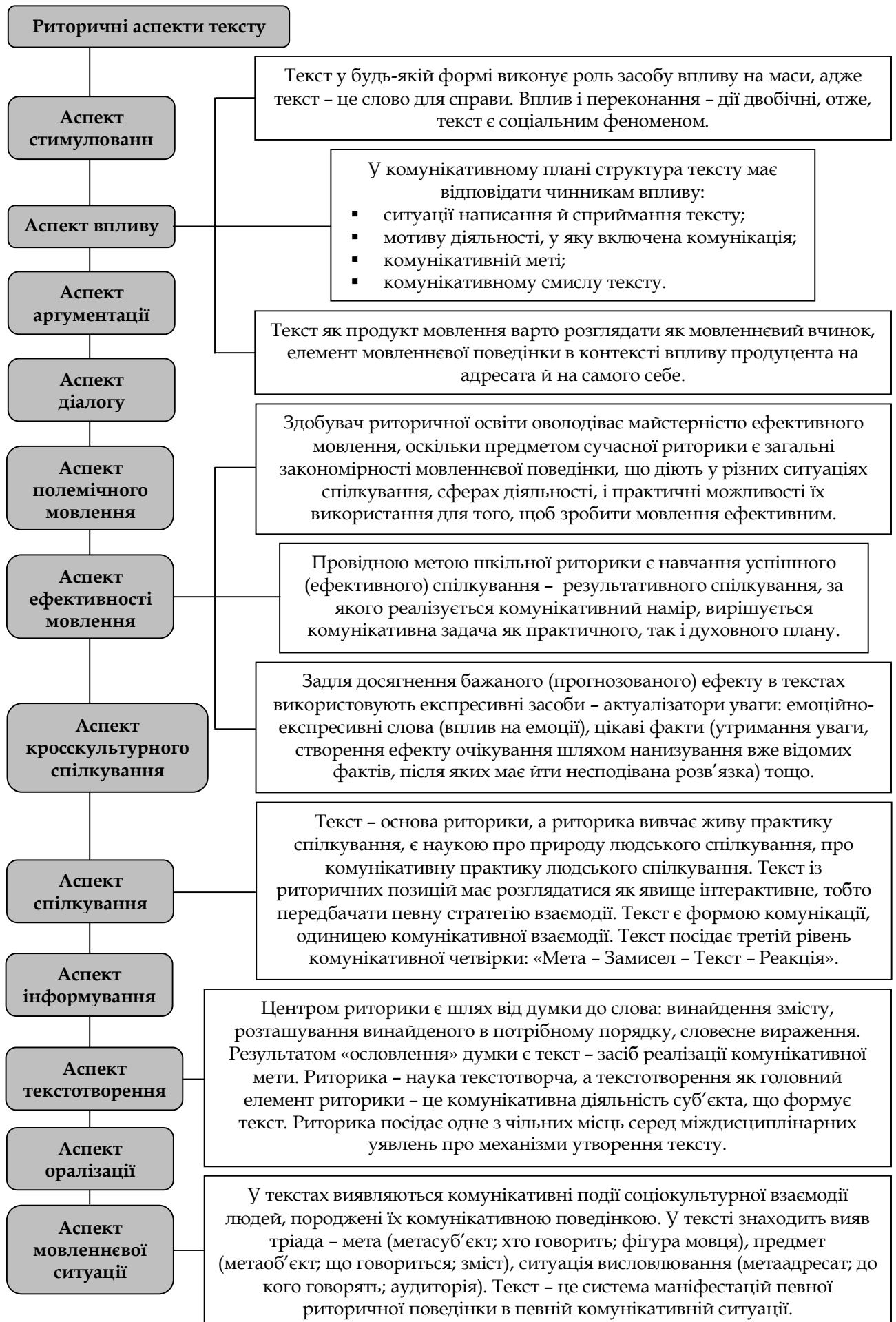
Риторичні характеристики особистості учителя-словесника

ПЛАН

1. Імпліцитне вивчення окремих відомостей з риторики.
2. Вивчення риторичного аспекту тексту.
3. Змістові лінії програми з української мови: питання визначення риторичного змісту.
4. Базові характеристики мовленнєвої особистості педагога.
5. Відповідність учителя-словесника риторичному ідеалові.
6. Кодекс учителя риторики.

Основні поняття та терміни: риторика, риторична підготовка, відомості з риторики, риторичний аспект тексту, мовленнєва особистість учителя, риторичний ідеал.

Ускладнення й поглиблення мовленнєвознавчих понять і формування на їх основі вмінь і навичок у всіх видах мовленнєвої діяльності.
Оволодіння базовими вміннями й навичками використання мови в життєво важливих сферах і ситуаціях спілкування.

Різномічне збагачення словникового запасу.
Збагачення граматичної будови мовлення.
Засвоєння систематичних знань про мову й формування на їх основі відповідних умінь як засобу пізнання, спілкування, самовираження людини.

Риторичний зміст мовної змістової лінії програми

У процесі вивчення всіх мовних розділів таких тематичних аспектів:

- культура мовлення;
- стилістика;
- внутрішньопредметні зв'язки;
- текст (риторичний аспект);
- міжпредметні зв'язки;
- імпліцитне вивчення окремих відомостей з риторики.

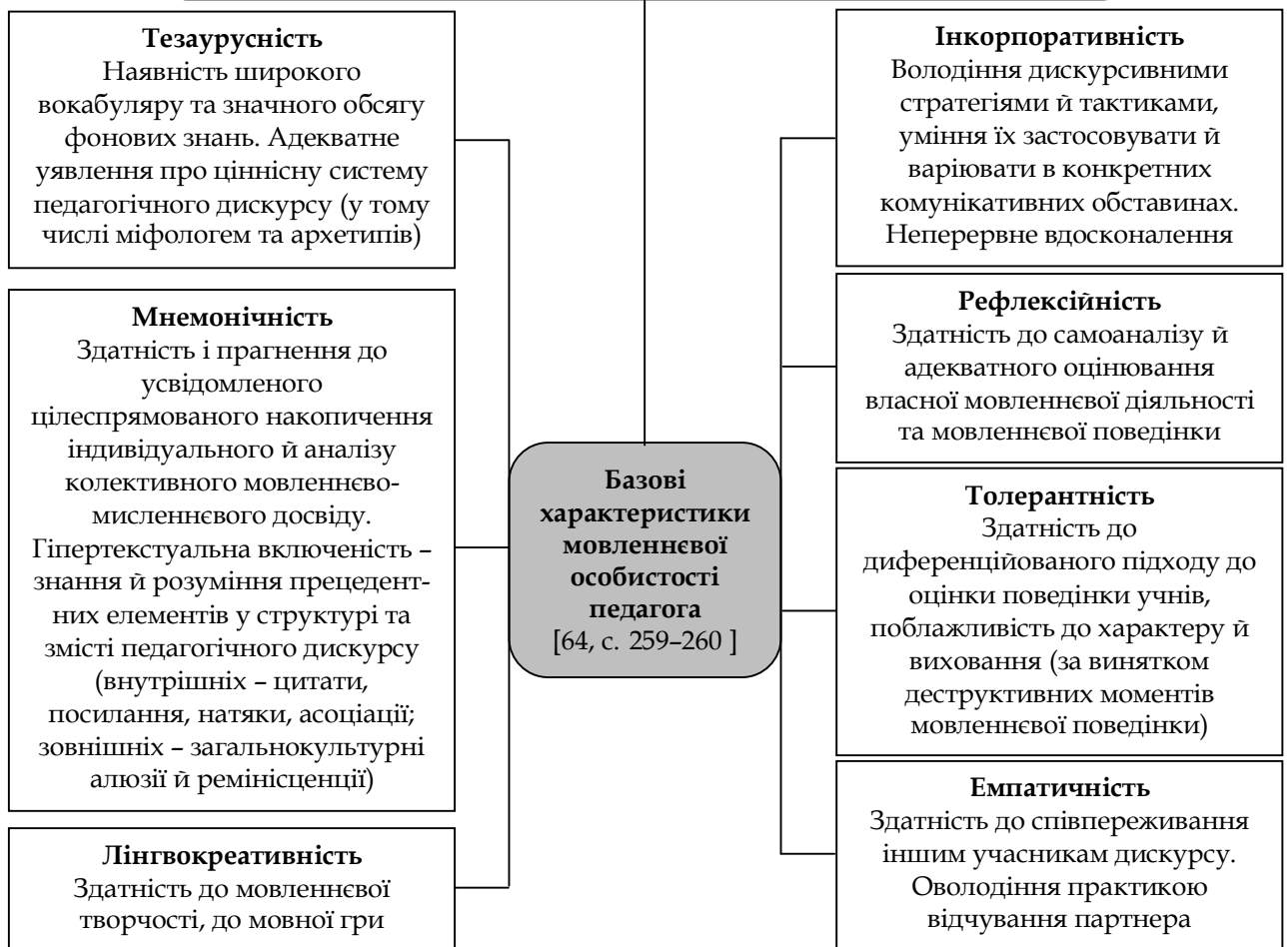

Спираючись на знання з риторики, методики навчання української мови та шкільного курсу української мови обґрунтуйте сутність риторичного в кожній змістовій лінії програми з української мови.

Чи важко було окреслити риторичну складову змісту програми? Чому?
Якими якостями має володіти вчитель-словесник, щоб реалізувати риторичний зміст мовної освіти?

Мовленнєва особистість – особистість, яка реалізує себе в комунікації, обирає та здійснює певну стратегію й тактику спілкування, обирає й використовує лінгвістичні та екстралінгвістичні засоби.

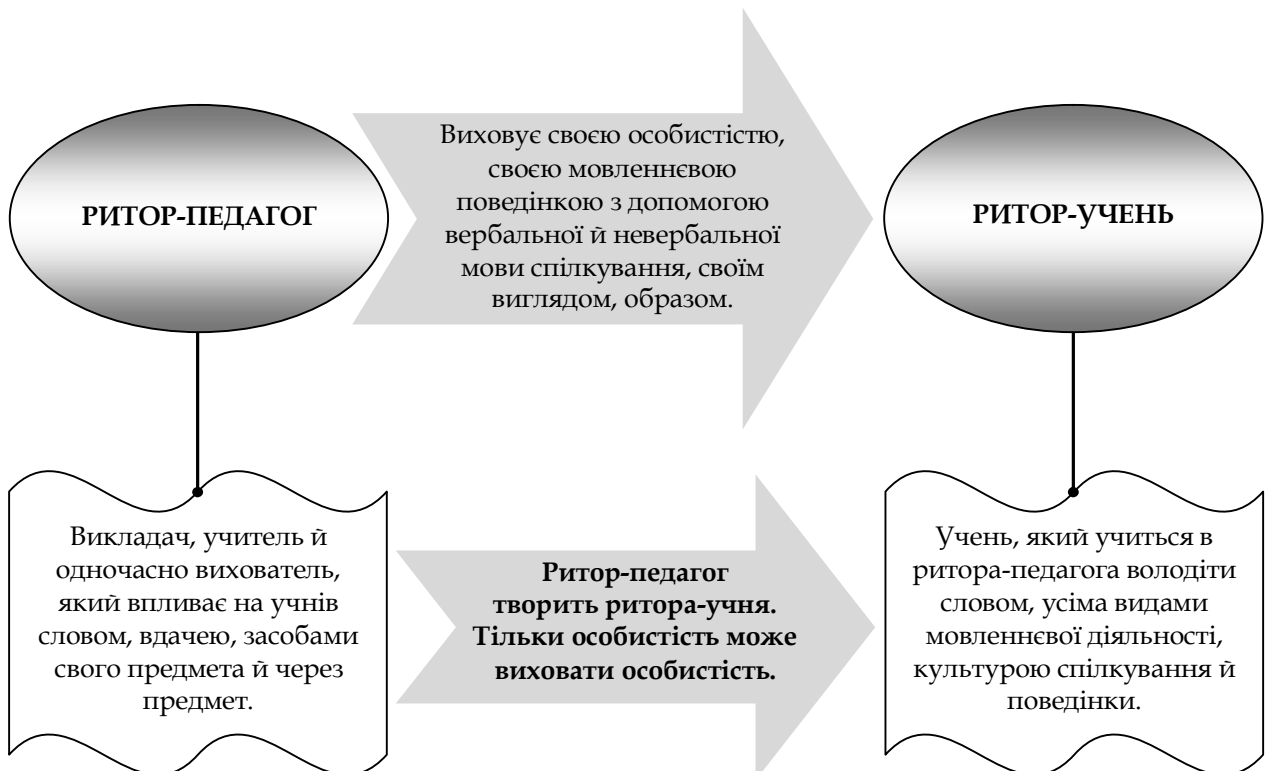
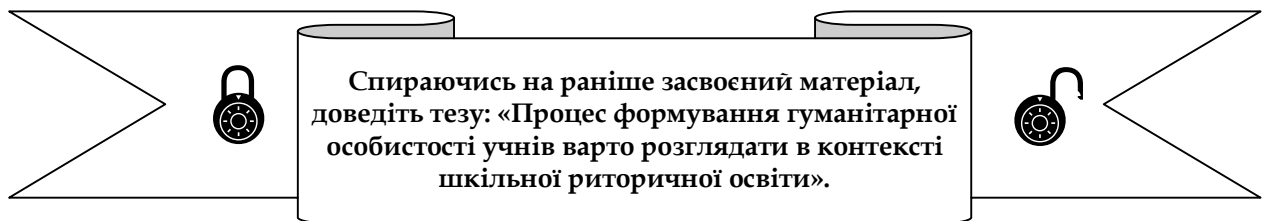
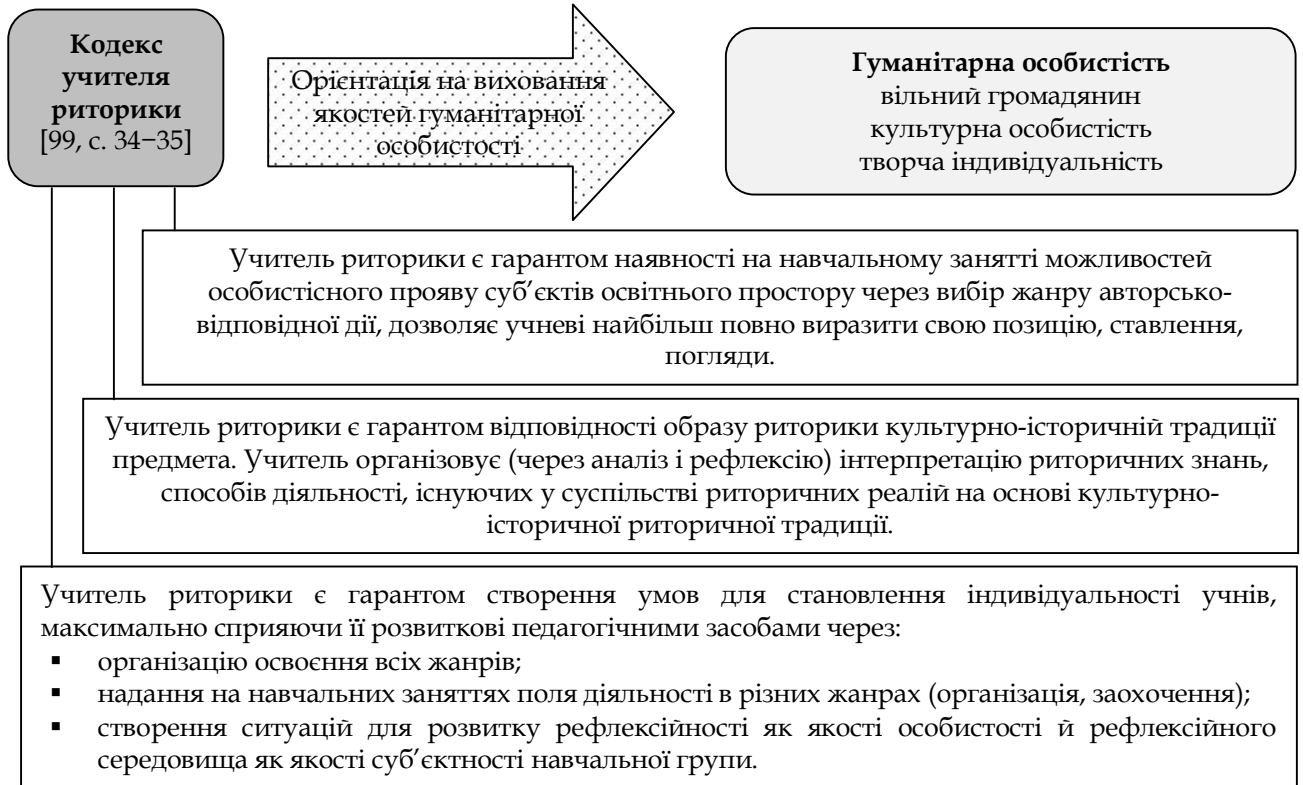
Сформулюйте суб'єктне розуміння кожної характеристики.
Здійсніть рефлексію. Чи володієте ви зазначеними здатностями й спроможностями?

Риторичний ідеал сучасного вчителя-словесника [27, с. 344–346]

Проаналізуйте модель риторичного ідеалу вчителя-словесника.

Здійсніть рефлексію стосовно відповідності власної особистості (оцініть за 12-бальною системою). Спроектуйте по одному реальному дієвому кроку в межах кожної характеристики, які дозволили б наблизитися до риторичного ідеалу.

ЛЕКЦІЯ 4–5

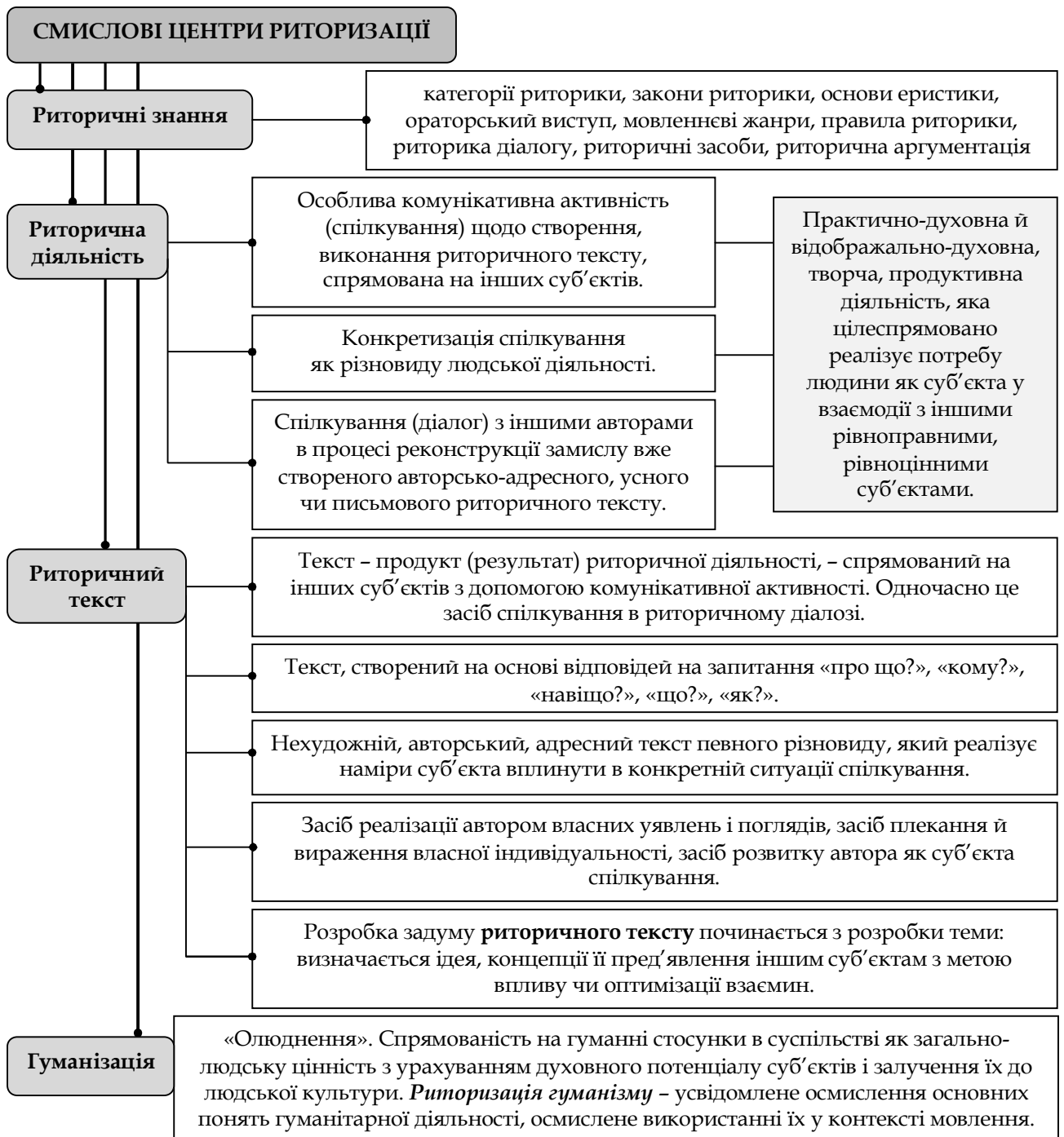
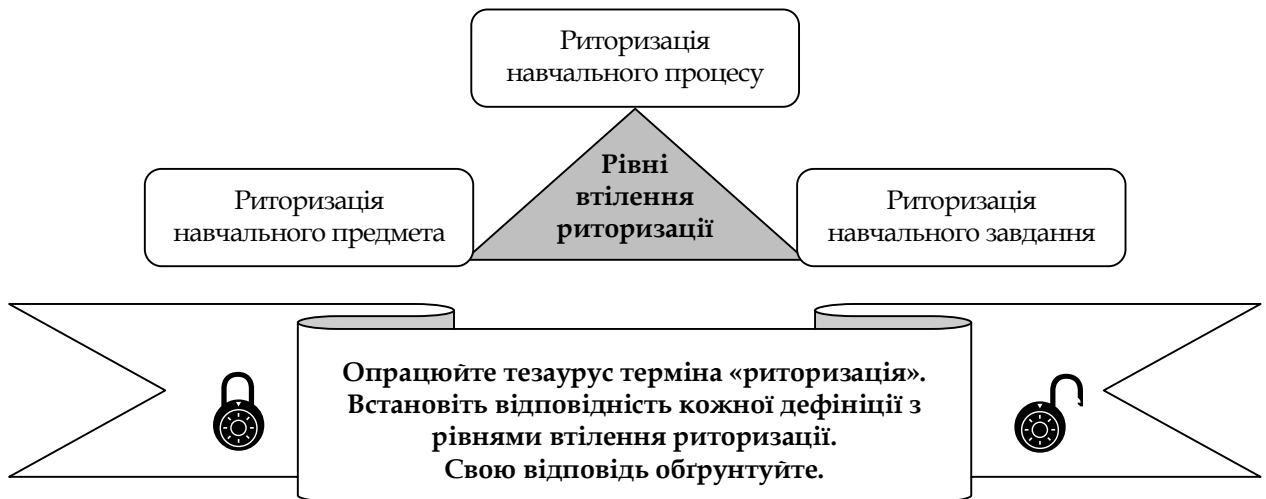
Зміст і смислове наповнення процесу риторизації

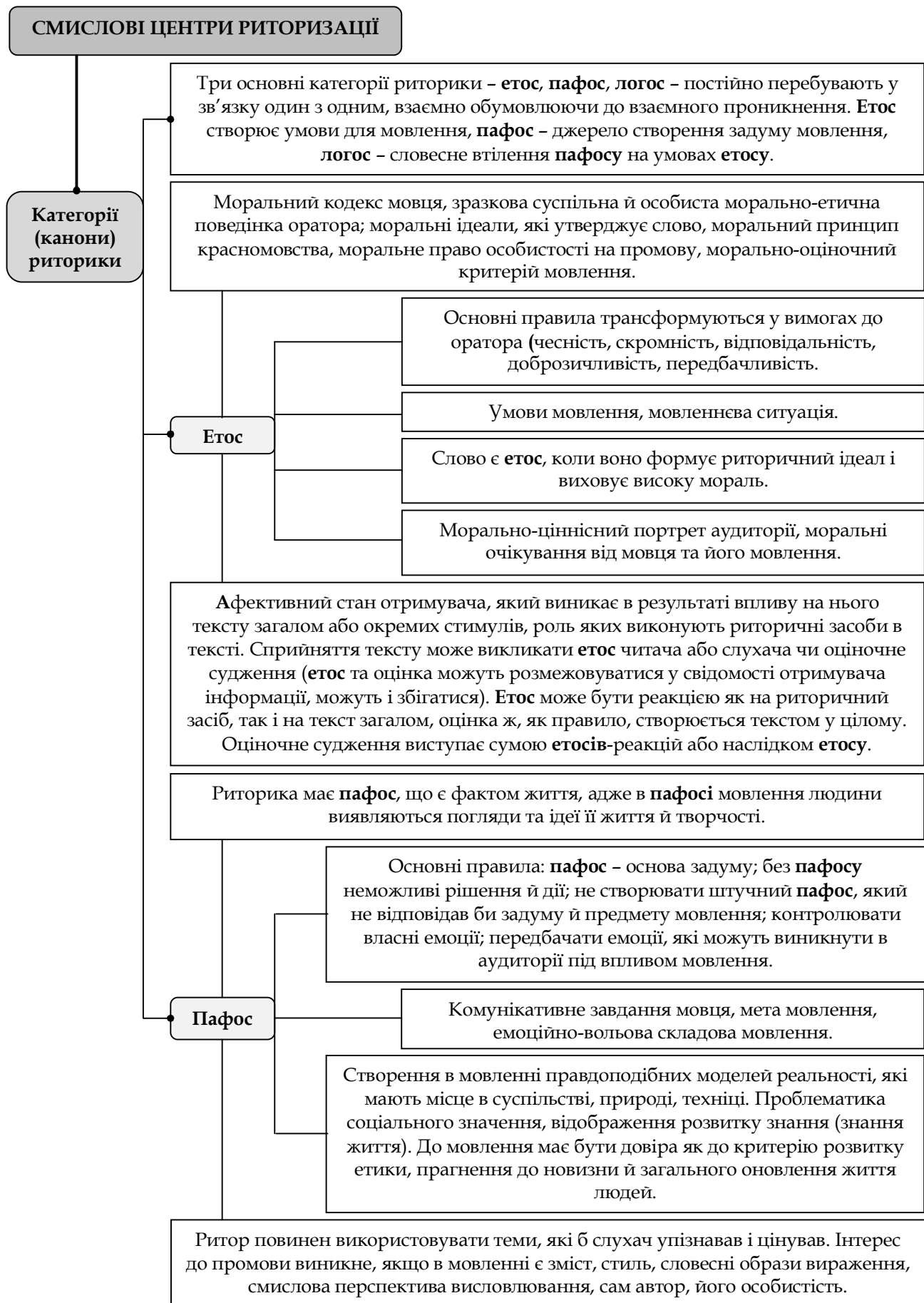
ПЛАН

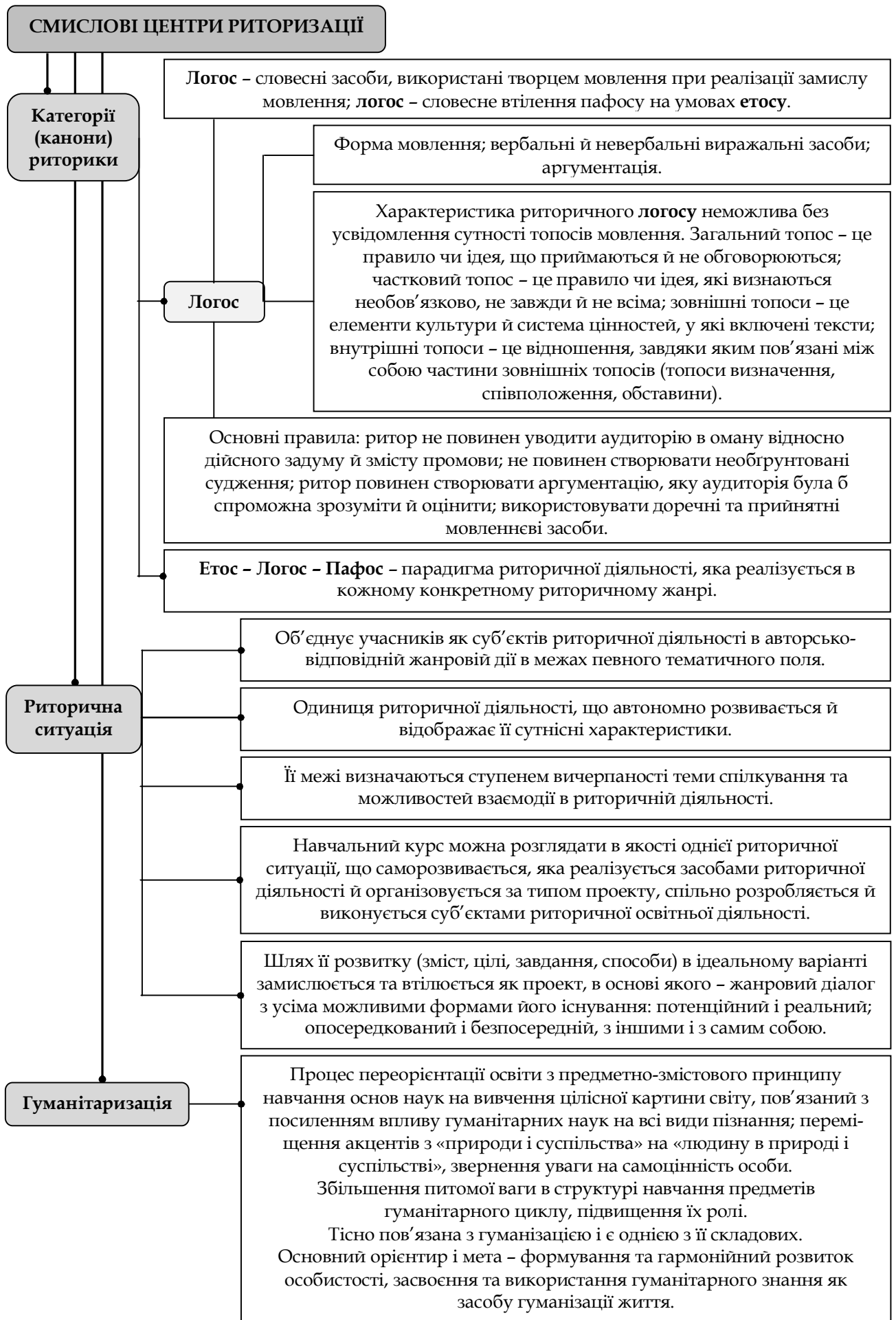
1. Палітра дефініцій терміна «риторизація».
2. Рівні втілення риторизації.
3. Смислові центри риторизації.
4. Риторика як освітня технологія.
5. Методичні особливості запровадження риторизації.

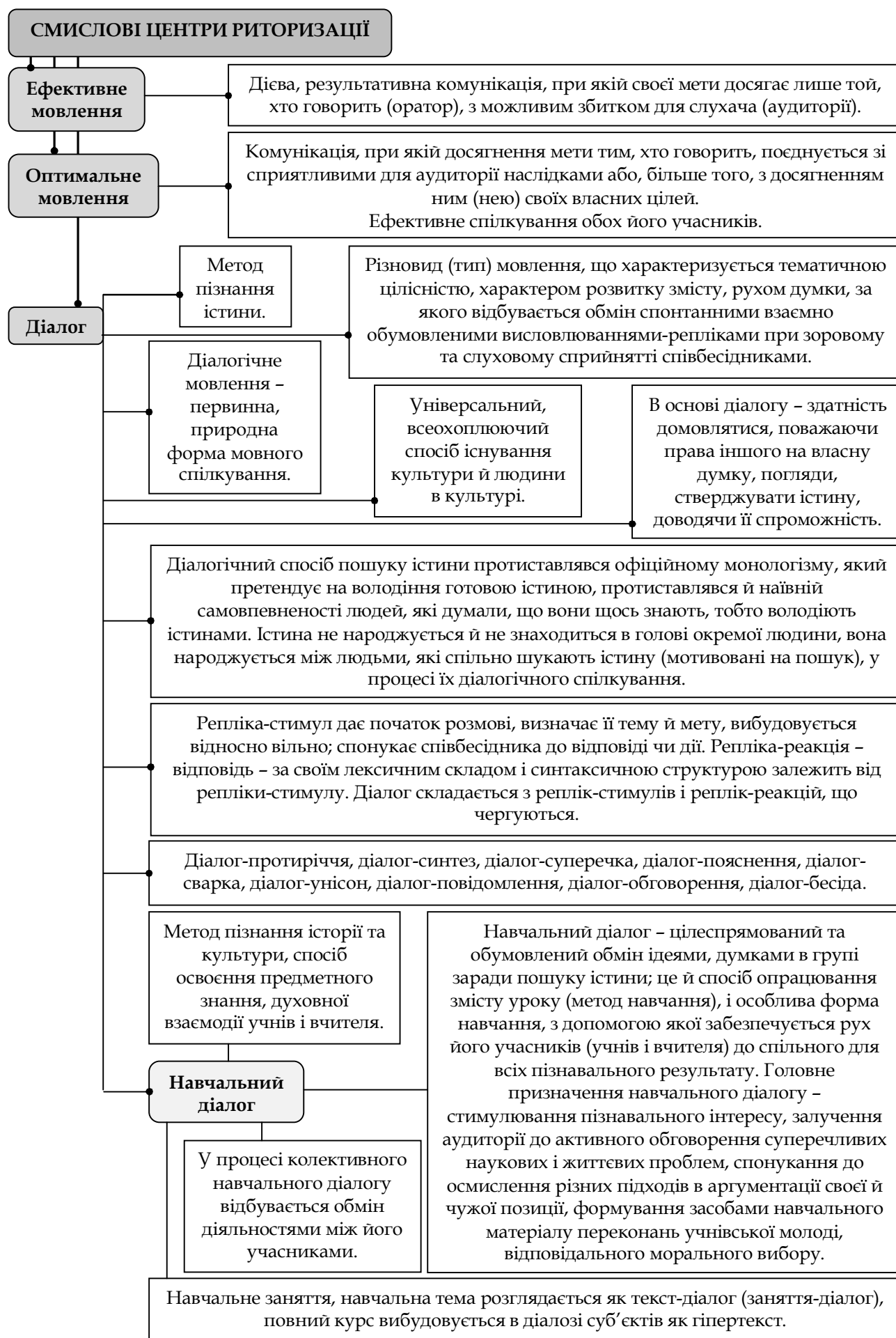
Основні поняття та терміни: риторизація, рівні риторизації, риторичні знання, канони (категорії) риторики, закони риторики, діалог (діалогізація), риторична ситуація, риторична діяльність, засоби риторичної діяльності, риторичний жанр, риторичний текст, гуманітаризація, ефективне мовлення, оптимальне мовлення, гуманізація, мовленнєва поведінка, агональна взаємодія, риторична норма.

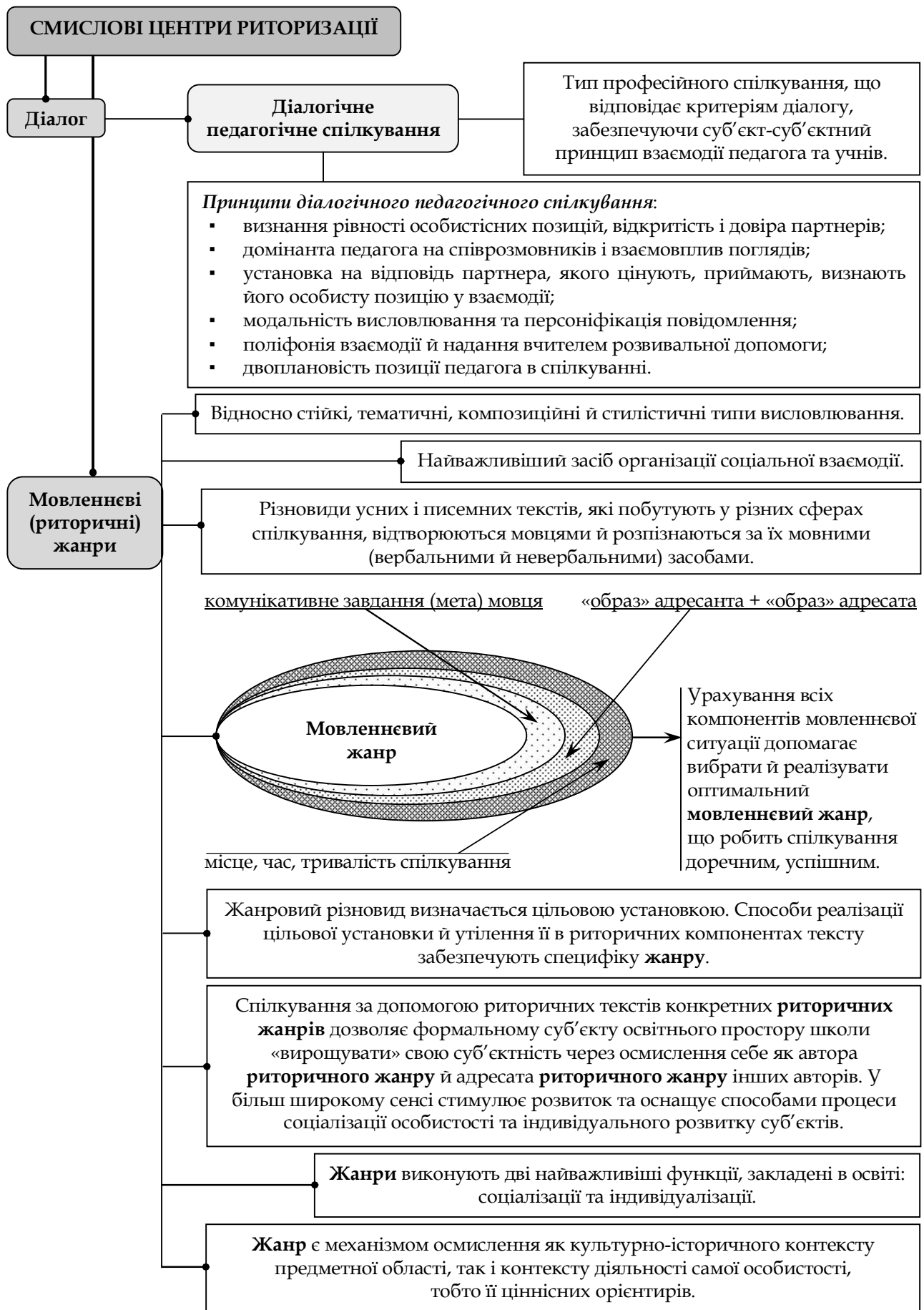

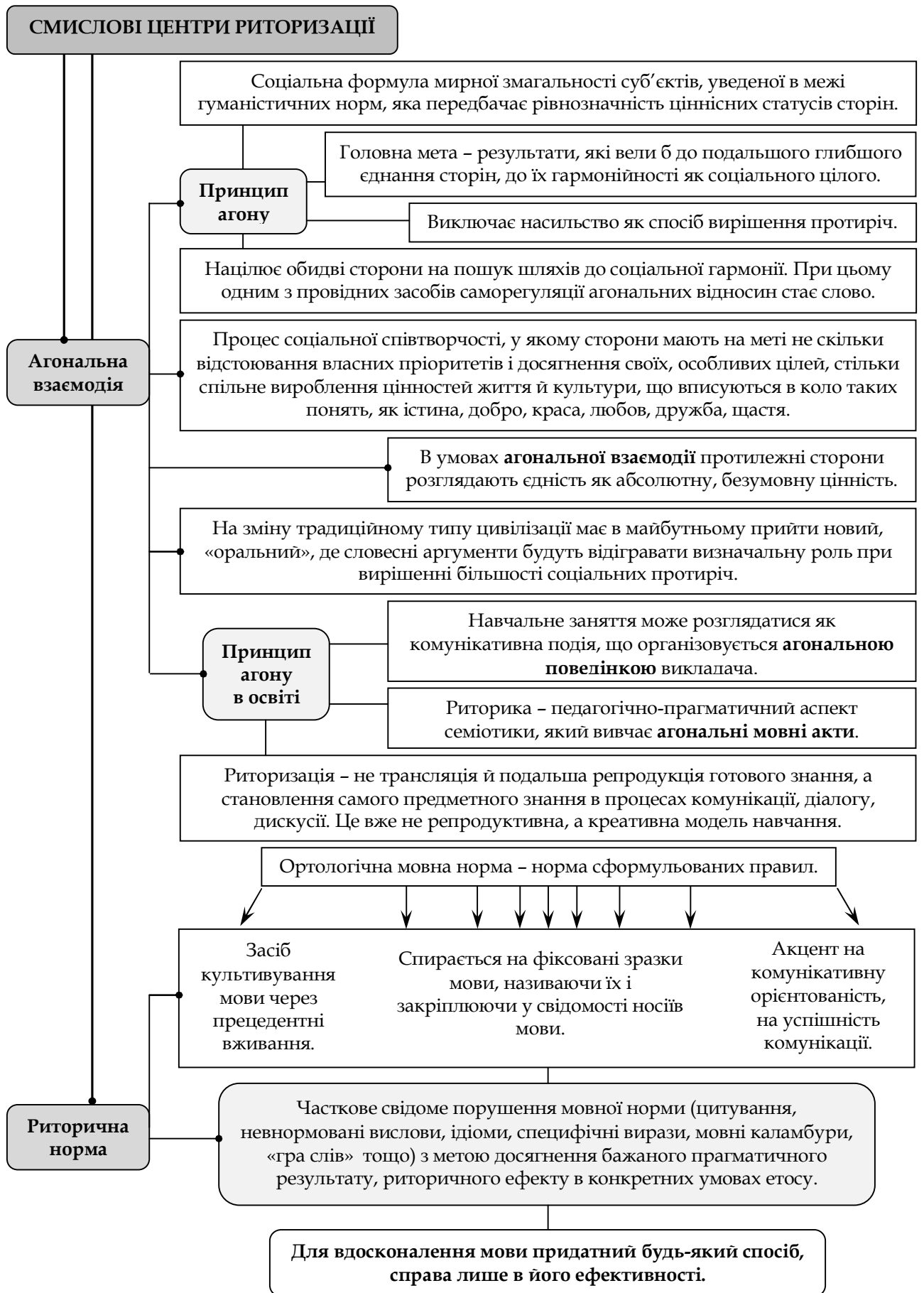

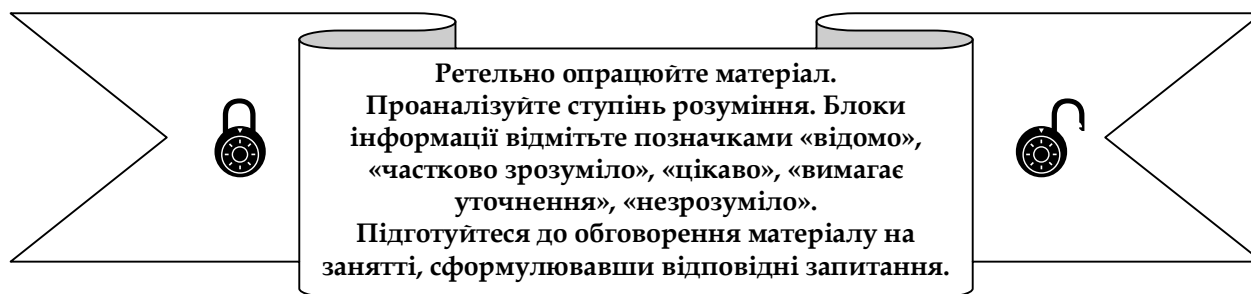

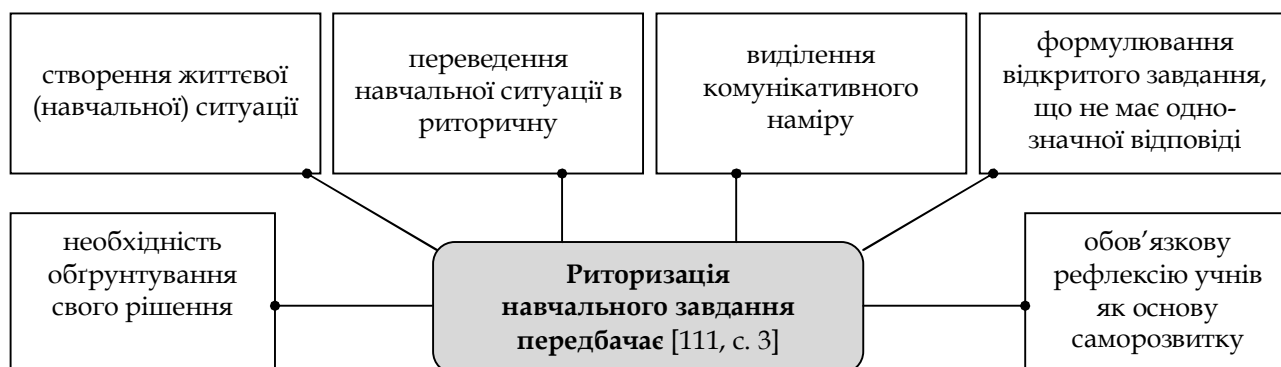
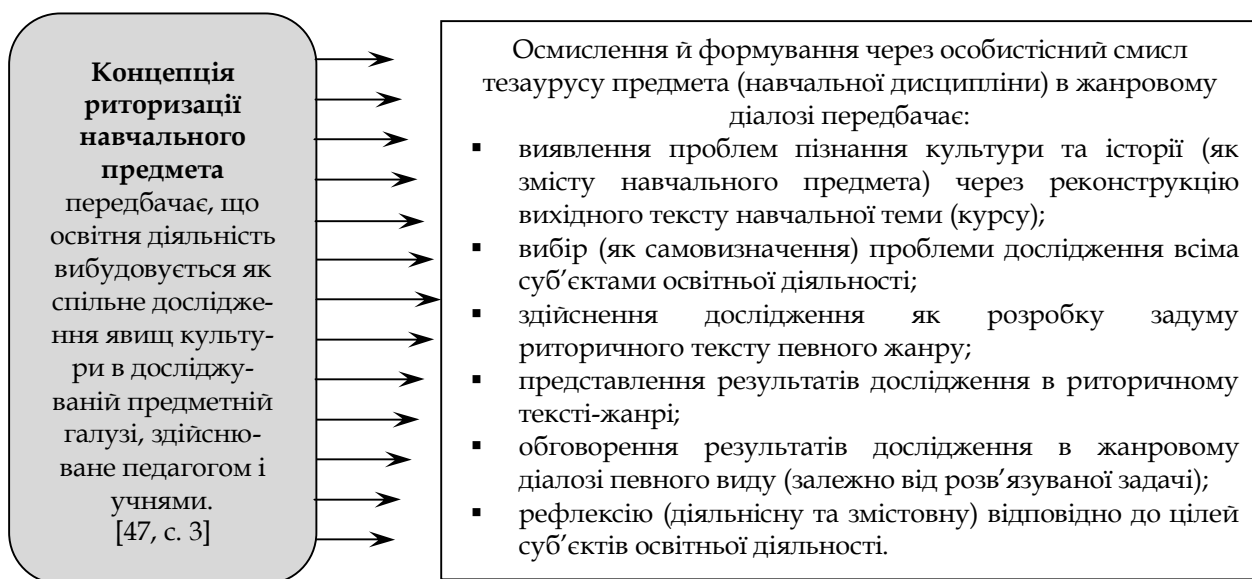
Риторика як освітня технологія [99, с. 149–150]

Пригадайте, що вам відомо про педагогічні технології.
Доведіть твердження - «риторика - освітня технологія» - на прикладі конкретного риторичного закону. Аргументуйте.

Алгоритм риторизації навчального предмета схожий з алгоритмом поведінки людини, що створює мовленнєвий твір, і включає кілька етапів [122, с. 109–110]

Інвенція	Самовизначення в колі існуючих концепцій, поглядів на навчальний предмет, на його наукові та педагогічні основи, а потім створення й використання його авторизованого варіанту.
Диспозиція	Адаптація змісту предмета до ситуації навчання. Адаптувати - значить підносити учнів до адекватної інтерпретації теоретичних знань, зробити курс зрозумілим для учнів у відповідності з їх віковими та інтелектуальними можливостями.
Елокуція	Відбір змісту, безпосереднє створення мовного твору, вибудовування спілкування на теоретичному та практичному матеріалі, визначення мети, формулювання тези, вироблення тактики викладання.
Меморія	Заучування створеного твору або складання конспекту.
Акціо гіпокризис	Виконання, тобто реальний навчальний процес, що здійснюється у вигляді постійного діалогу суб'єктів освіти.

Опрацювати наведені алгоритми. Серед визначень поняття «риторизація» обрати такі, які відповідали б цим методичним алгоритмам.

автобіографія, афіша, ввічлива оцінка, вибачення, відгук, відмова, дискусія, ділова бесіда, доручення, заборона, заперечення, заява, звіт, згода, знайомство, інтерв'ю, комплімент, конспект, лист подяки, наказ, обіцянка, оголошення, офіційний лист, подяка, порада, привітання, протокол, прохання, прощання, резюме, репортаж, рецензія, розповідь про себе, розрада, тост, характеристика

Здійснити групування мовленнєвих жанрів відповідно до комунікативної мети. Обґрунтувати. Аргументовано висловіть підтвердження або заперечення тези: «Класифікацію мовленнєвих жанрів знати необхідно».

Що нового ви дізналися про риторику? Доведіть, що риторика - наука:

- комплексна;
- системна;
- універсальна.

Чи можна ваші висновки застосувати до шкільної риторики? Обґрунтуйте.

Ви завершили вивчення лекційного курсу дисципліни. Здійсніть рефлексію й оцініть за п'ятибальною шкалою свою готовність:

- до викладання риторики в школі;
- до запровадження риторизації в шкільній мовній освіті.

Спроектуйте 3 кроки щодо підвищення «оцінок» рівня власної професійної компетентності в контексті вивчення дисципліни.

Плани практичних занять

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 1

Тема: Шкільний аспект риторики як науки й навчальної дисципліни.

Мета: 1) усвідомити сутність риторики як науки й навчальної дисципліни в шкільному аспекті;

2) усвідомити методичний аспект навчання шкільної риторики.

ПЛАН

1. Методика навчання риторики в школі. Актуальність, мета й завдання курсу.

2. Зв'язок риторики з іншими дисциплінами.

3. Риторика як наука та навчальна дисципліна в школі.

Література до заняття

1. Аннушкин В. И. Спорные вопросы риторического образования / Аннушкин В. И. // Материалы XIV Международной научной конференции «Риторика и культура речи : наука, образование, практика», 1-3 февраля 2010 года / Под. ред. Г. Г. Глинина. – Астрахань : Издательский дом «Астраханский университет», 2010. – С. 4-9. *хрестоматія*
2. Голуб Н. Б. Самостійна робота студентів з риторики : навч.-метод. посібник / Н. Б. Голуб. – Черкаси : Брама-Україна, 2008. – 232 с.
3. Елементи практичної риторики // Українська мова : [підруч. для 10-11 кл. загальноосвіт. навч. закладів з укр. та рос. мовами навчання] / О. М. Біляєв, Л. М. Симоненкова, Л. В. Скуратівський, Г. Т. Шелехова. – [7-ме вид., перероб. і доп.]. – К. : Освіта, 2004. – С. 107-153; 238-271.
4. Елементи риторики // Українська мова : [підруч. для учнів ст. кл. середніх навч. закладів нефілологічного профілю та абітурієнтів] / Галетова А. Г., Гайдаєнко І. В., Горошкіна О. М., Паламарчук О. С., Пентилюк М. І. – К. : Ленвіт, 2003. – С. 263-271.
5. Исполитова Н. А. Методика преподавания риторики как наука [Электронный ресурс] / Исполитова Наталья Александровна // XVII Международная конференция по риторике (2013). – С. 194-200. – Режим доступа : <http://www.docme.ru/doc/120099/xvii-mezhdunarodnaya-konferenciya-po-ritorike-2013>. – Заголовок с экрана. *хрестоматія*
6. Коваленко С. М. Сучасна риторика : навч.-практ. посіб. / Сергій Коваленко. – Тернопіль : Мандрівець, 2007. – 184 с.
7. Ладьяженская Т. Роскошь или необходимость? : зачем нужна риторика [Электронный ресурс] / Таиса Ладьяженская. // Учительская газета. – 2006. – № 23. – 6 июня. – С. 11. – Режим доступа : <http://www.ug.ru/issues/?action=topic&toid=2025>. – Заголовок с экрана. *хрестоматія*
8. Минеева С.А. Риторика: единство науки и педагогической практики / Минеева С.А. // Материалы XIII Международной научно-практической конференции «Риторика и культура общения в общественном и образовательном пространстве», 21-23 января 2009 года / Под ред. В. И. Аннушкина. – М. : Гос. ИРЯ им. А. С. Пушкина, 2009. – С. 308-310. *хрестоматія*
9. Нечволод Л. І. Риторика : зб. навч. і контр. вправ та завдань : 10-11 кл. / Л. І. Нечволод, В. В. Парасич. – Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2006. – 176 с.
10. Основы ораторского мистецтва : практикум / [уклад. О. І. Когут]. – Тернопіль : Астон, 2005. – 296 с.
11. Савова М. Р. Место риторики в системе филологических дисциплин средней школы / Савова М. Р. // Риторика в системе гуманитарного знания : сб. материалов VII-й Международной конференции по риторике (29-31 января 2003 года). – М. : Государственный институт русского языка имени А.С.Пушкина, 2003. – С. 114-115. *хрестоматія*
12. Тихонов С. Е. О разграничении понятий «красноречие», «ораторство», «ораторское мастерство», «демагогия», «ораторское искусство» и «риторика» / С. Е. Тихонов // Риторика в системе гуманитарного знания : сб. материалов VII-й Международной конференции по риторике (29-31 января 2003 года). – М. : Государственный институт русского языка имени А. С.Пушкина, 2003. – С. 129-131. *хрестоматія*

Paulatim summa petuntur.

Вершини досягають не відразу; майстерність набувають поступово (лат.)

Методичні рекомендації

Готуючись до практичного заняття, необхідно опрацювати лекційний матеріал, рекомендовану літературу, усвідомити сутність риторики як науки й навчальної дисципліни в шкільному аспекті, методичний аспект навчання шкільної риторики. Варто пам'ятати, що знання мають бути суб'єктивними, тому треба відстежувати рефлексивне ставлення до навчального матеріалу, намагатися формулювати власні визначення, особистісне розуміння.

Виконуючи завдання практичного блоку заняття, варто критично й творчо ставитися до теоретичного матеріалу, ставити за мету розвиток аналітичних здібностей. Під час підготовки до заняття усвідомити важливість навчання риторики в школі, а також важливість опанування учнями риторики як систематичного навчального предмета чи елективного курсу.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК (самостійне опрацювання до заняття)

- Опрацювати лекцію 1 «Методика навчання риторики в школі як навчальна дисципліна, її понятійний апарат. Риторика як предмет у загальноосвітній школі». Розкрити сутність понять і положень:
 - мета включення риторики до шкільної програми;
 - актуальність шкільної риторики;
 - завдання курсу шкільної риторики;
 - риторичний аспект української мови;
 - завдання методики навчання риторики в школі;
 - сутність і зміст основних понять і термінів лекції.
- Законспектувати статтю Т. Ладиженської «Роскошь или необходимость? : зачем нужна риторика» [7].
Дидактичні завдання (питання):
 - важливе соціальне замовлення на риторичу як навчальний предмет;
 - обґрунтувати необхідність навчання риторики в школі (навести лаконічні, чіткі аргументи).
- Опрацювати джерела 1, 5, 11.
Дидактичні завдання (питання):
 - чому риторика важлива для сучасної людини;
 - поєднання феноменів «риторика» й «ефективне мовлення»;
 - шкільна риторика в системі розвитку комунікативних умінь учнів;
 - риторика – наука чи мистецтво;
 - риторика в системі навчання діалогічного мовлення в школі;
 - місце історії риторики на уроках мови;
 - риторика в системі професійної діяльності вчителя-словесника.
- Опрацювати статтю С. Минєєвої «Риторика: единство науки и педагогической практики» [8].
Дидактичні завдання (питання):
 - риторика в школі як наука;
 - роль риторики в умінні учнів відкривати себе самому собі;
 - як риторика може допомогти школярам навчитися описувати сутності й пояснювати.
- Міні-есе** (рефлексія): висловити ставлення та особистісне розуміння висловлювання, винесеного в епіграф до практичного блоку заняття; екстраполювати зміст сентенції на проблематику та зміст практичного заняття.

Запитання й завдання для опрацювання на заняття

1. Перевірка виконання завдань практичного блоку.
2. Аналіз навчально-методичних матеріалів ([3; 4; 6; 9; 10]).
Підготувати відповіді на запитання:
 - як автори позиціонують свій курс?
 - які завдання (мета) курсу?
 - як потрактовано риторику?
 - що дає людині навчання риторики?
 - якими знаннями й уміннями мають оволодіти учні в результаті навчання риторики?
3. Опрацювати теоретичний матеріал [2, с. 67-70]. Що зі змісту цього матеріалу ви могли б використати на заняттях з риторики в школі?
4. Опрацювати статтю С. Тихонова «О разграничении понятий «красноречие», «ораторство», «ораторское мастерство», «демагогия», «ораторское искусство» и «риторика» [12].
Узагальнивши теоретичний і прикладний зміст практичного заняття, дайте відповіді на запитання, обґрунтовуючи їх суб'єктивним розумінням матеріалу:
 - чи погоджуєтеся ви з думками автора?
 - які тези автора статті ви піддасте сумнівам?
 - як варто розуміти риторику в реаліях сучасної мовної освіти в Україні?

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 2

Тема: Аналіз змісту та структури програм, посібників і підручників із шкільної риторики.

- Мета:**
- 1) ознайомити студентів (здійснити огляд) з комплексом методичної літератури з шкільної риторики;
 - 2) усвідомити зміст і структуру програм, посібників і підручників із шкільної риторики;
 - 3) усвідомити можливість і доречність використання методичної літератури з риторики в шкільній мовній освіті;
 - 4) формувати професійну компетентність і педагогічну майстерність студентів-філологів.

ПЛАН

1. Програми з шкільної риторики.
2. Посібники з шкільної риторики.
3. Підручники з шкільної риторики.
4. Можливість і доречність використання вчителем-словесником методичної літератури з риторики в шкільній мовній освіті.

Література до заняття

Блок 1

1. Булачек А. Риторика : програма для 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів / Алла Булачек // Українська мова та література. – 2007. – № 40 (536). – С. 12-21.
2. Горбунов А. В. Основы ораторского искусства : 9 класс : элективный курс / А. В. Горбунов // Сборник программ элективных курсов «Русский язык, литература». – Архангельск : [б. и.], 2006. – С. 16-29.
3. Калмыкова И. Р. Программы школьного курса риторики [Электронный ресурс] / И. Р. Калмыкова. – Режим доступа : http://www.iro.yar.ru/resource/distant/russian_language/program/slov/rt7.htm. – Заголовок с экрана.
4. Коваленко С. Етика ділової документації : програма факультативного курсу для 10 (11) класу

- універсального профілю загальноосвітніх навчальних закладів / Сергій Коваленко // Бібліотечка «Дивослова». – 2008. – № 8 (38). – С. 18-27.
5. Ладыженская Т. А. Риторика как инновационный предмет школьного образования / Т. А. Ладыженская, Н. В. Ладыженская // Русский язык в школе. – 2008. – № 7. – С. 3-6.
 6. Ляшкевич А. Живе слово : розвиток комунікативно-творчих умінь і навичок учнів : програма гуртка для школярів 5-7 класів загальноосвітніх навчальних закладів / Антоніна Ляшкевич // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 5 (68). – С. 71-82.
 7. Обучение общению : методика школьной риторики : [учеб. пособ. для педагогов, студентов педвузов, преподавателей и слушателей системы повышения квалификации] / Т. А. Ладыженская, Н. В. Ладыженская, З. И. Курцева, Н. И. Махновская, Е. В. Бунеева, Ф. А. Новожилова, Т. М. Ладыженская ; под. ред. Т. А. Ладыженской. – М. : Баласс, 2013. – 144 с. (С. 104-122).
 8. Степанюк М. Вступ до риторики : авторська програма пропедевтичного курсу для 5-7 класів / Микола Степанюк // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 5 (68). – С. 63-70.
 9. Федоренко В. Історія світової риторики : програма факультативного курсу для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів / Валерій Федоренко // Бібліотечка «Дивослова». – 2008. – № 8 (38). – С. 28-37.

Блок 2

1. Єлісовенко Ю. Ораторське мистецтво : постановка голосу й мовлення : [навч. посіб.] / Юрій Єлісовенко. – [за ред. В. В. Різуна]. – К. : Атіка, 2008. – 204 с.
2. Жадан Л. Вправи з риторики для учнів на основі спадщини В. Сухомлинського : [міні-посібник] / Л. Жадан // Бібліотечка журналу «Все для вчителя». – Травень, 2004. – № 10. – 30 с.
3. Золотий гомін : техніка мовлення // Сагач Г. М. Риторика : [навч. посіб. для студентів серед. і вищ. навч. закладів] / Г. М. Сагач. – [вид. 2-ге, перероб. і доп.]. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2000. – С. 551-560.
4. Коваленко С. М. Сучасна риторика : навч.-практ. посіб. / Сергій Коваленко. – Тернопіль : Мандрівець, 2007. – 184 с.
5. Нечволод Л. І. Риторика : зб. навч. і контрол. вправ та завдань : 10-11 кл. / Л. І. Нечволод, В. В. Паращич. – Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2006. – 176 с.
6. Онуфрієнко Г. С. Риторика : [навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів] / Г. С. Онуфрієнко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 592 с.
7. Основи ораторського мистецтва : практикум / [уклад. О. І. Когут]. – Тернопіль : Астон, 2005. – 296 с.
8. Павлова Л. Г. Спор, дискуссия, полемика : [книга для учащихся ст. классов сред. шк.] / Л. Г. Павлова. – М. : Просвещение, 1991. – 127 с.
9. Палихата Е. Я. Уроки української мови : елементи практичної риторики : 10-11 кл. : [книга для вчителя] / Е. Я. Палихата. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 80 с.
10. Пінчук Ю. В. Риторика, культура та техніка мовлення вчителя-логопеда : [навч.-метод. посіб.] / Пінчук Ю. В. – К. : КНТ, 2007. – 92 с.
11. Риторика : практикум : [метод. пособие] / сост. М. И. Гураль. – Черновцы : Рута, 2004. – 43 с.
12. Сокіл Б. Риторика : збірник тестових завдань / Богдан Сокіл. – Тернопіль : Мандрівець, 2010. – 208 с.
13. Чибісова Н. Г. Риторика : навч. посіб. / Н. Г. Чибісова, О. І. Тарасова. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 228 с.

Блок 3

1. Елементи практичної риторики // Українська мова : [підруч. для 10-11 кл. загальноосвіт. навч. закладів з укр. та рос. мовами навчання] / О. М. Біляєв, Л. М. Симоненкова, Л. В. Скуратівський, Г. Т. Шелехова. – [7-ме вид., перероб. і доп.]. – К. : Освіта, 2004. – С. 107-153; 238-271.
2. Елементи риторики // Українська мова : [підруч. для учнів ст. класів середніх навч. закладів нефілологічного профілю та абітурієнтів] / Галетова А. Г., Гайдаєнко І. В., Горошкіна О. М., Паламарчук О. С., Пентилюк М. І. – К. : Ленвіт, 2003. – С. 263-271.
3. Развитие речи : школьная риторика : 5 класс : учеб. пособ. для общеобразоват. учеб. заведений : [в 2 ч.] / Т. А. Ладыженская, Г. Б. Вершинина, В. Ю. Выборнова и др. – под. ред. Т. А. Ладыженской. – М. : Дрофа, 1997. – 1 часть. – 160 с., ил.
4. Развитие речи : школьная риторика : 5 класс : учеб. пособ. для общеобразоват. учеб. заведений : [в 2 ч.], / Т. А. Ладыженская, Г. Б. Вершинина, В. Ю. Выборнова и др. – под. ред.

- Т. А. Ладыженской. – [2-е изд.]. – М. : Дрофа, 1997. – 2 часть. – 144 с., ил.
5. Риторика : 8 класс : учеб. пособ. для общеобразоват. школы / под. ред. Т. А. Ладыженской. – В 2 ч. – [2-е изд., переработ.]. – М. : Издательство «Ювента» ; Издательство «Баласс», 2009. – Ч. 1. – 192 с. : ил.
 6. Риторика : 8 класс : учеб. пособ. для общеобразоват. школы / под. ред. Т. А. Ладыженской. – В 2 ч. – [2-е изд., переработ.]. – М. : Издательский дом «С-инфо» ; Издательство «Баласс», 2009. – Ч. 2. – 192 с. : ил.
 7. Риторика : 9 класс : учеб. пособ. для общеобразоват. школы / под. ред. Т. А. Ладыженской. – [2-е изд., переработ.]. – М. : Издательство «Баласс» ; Издательство «Ювента», 2011. – 272 с. : ил.
 8. Смехов Л. В. Популярная риторика : для ст. школ. возраста / Л. В. Смехов ; ил. Ю. С. Сметаниной. – М. : Просвещение, 2011. – 128 с. : ил.
 9. Школьная риторика : 6 класс : учеб. пособ. для общеобразоват. школы / под. ред. Т. А. Ладыженской. – В 2 ч. – [2-е изд., переработ.]. – М. : Издательство «Ювента» ; ООО «Баласс», 2012. – Ч. 1. – 160 с. : ил.
 10. Школьная риторика : 6 класс : учеб. пособ. для общеобразоват. школы / под. ред. Т. А. Ладыженской. – В 2 ч. – [2-е изд., переработ.]. – М. : Издательство «Ювента» ; ООО «Баласс», 2012. – Ч. 2. – 160 с. : ил.
 11. Школьная риторика : 7 класс : учеб. пособ. для общеобразоват. школы / под. ред. Т. А. Ладыженской. – В 2 ч. – [2-е изд., переработ.]. – М. : Издательство «Ювента» ; ООО «Баласс», 2009. – Ч. 1. – 208 с. : ил.
 12. Школьная риторика : 7 класс : учеб. пособ. для общеобразоват. школы / под. ред. Т. А. Ладыженской. – В 2 ч. – [2-е изд., переработ.]. – М. : Издательство «Ювента» ; ООО «Баласс», 2009. – Ч. 2. – 208 с. : ил.

Блок 4

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011>. – Заголовок з екрану.

*Гарно сформульована проблема – наполовину розв'язана проблема
(Д. Карнегі)*

Методичні рекомендації

Практичне заняття проводиться з елементами кооперативного навчання. Студентам необхідно розділитися на чотири групи. Три групи навчальні, четверта – експертна.

Робота на занятті буде побудована за сценарієм інтерактивного методу «Ажурна пилка». Студенти мають бути готовими до роботи в команді, у різних групах, мотивованими на взаємодопомогу, конструктивне співробітництво, толерантність.

Кожна з навчальних груп має обрати блок рекомендованої літератури, опрацювати її. Зважаючи на великий обсяг джерел, студенти за бажанням можуть розподілити їх між собою. Зверніть увагу: виконуючи завдання, варто підготуватися до стислого викладу інформації в умовах суворого хронометражу. Необхідно критично й творчо ставитися до теоретичного матеріалу, ставити за мету розвиток аналітичних здібностей.

Основна мета роботи – за час заняття опрацювати й усвідомити велику кількість інформації за умови дуже чіткої організації і розподілу функцій між студентами. Якщо правила не будуть виконуватися, то ефективність методу різко знизиться.

Варто пам'ятати, що знання мають бути суб'єктивними, тому необхідно відстежувати рефлексійне ставлення до навчального матеріалу, намагатися формулювати власні визначення, особистісне розуміння.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК (самостійне опрацювання до заняття)

- I. Опрацювати блоки рекомендованої літератури за вказаними алгоритмами.
 1. Алгоритм опрацювання джерел блоку 1:
 - для кого призначена програма (місце в шкільному курсі української мови);

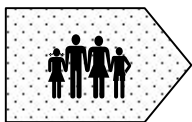
- хронометраж вивчення курсу;
 - мета (завдання) вивчення курсу;
 - особливості змісту навчального матеріалу;
 - вимоги до навченості учнів у результаті вивчення курсу.
2. Алгоритм опрацювання джерел блоку 2:
- для кого призначений посібник;
 - місце навчального курсу в системі шкільної мовної освіти;
 - хронометраж вивчення курсу;
 - мета (завдання) вивчення курсу;
 - особливості змісту навчального матеріалу;
 - вимоги до навченості учнів у результаті вивчення курсу;
 - які цікавинки можна використати в практиці діяльності вчителя-словесника.
3. Алгоритм опрацювання джерел блоку 3:
- для кого призначений підручник;
 - умовні позначки (система завдань);
 - тематика текстів;
 - вправи (тематика завдань, методи, форми тощо);
 - контроль навченості учнів;
 - творчі завдання.
4. Алгоритм опрацювання джерел блоку 4:
- аналіз концептуальних положень загальної частини;
 - аналіз характеристики освітньої галузі «Мови і літератури»;
 - ознайомлення з базовим навчальним планом.

II. **Міні-есе:** висловити ставлення та особистісне розуміння висловлювання, винесеного в епіграф до практичного блоку заняття; екстраполювати зміст сентенції на проблематику та зміст практичного заняття.

Запитання й завдання для опрацювання на заняття

1. Реалізація інтерактивного методу «Ажурна пилка». Основний принцип цього методу «вчимося – навчаючи».

1 етап. Робота в навчальних («домашніх») та експертній групах (10 хвилин).
Кожна група обговорює завдання практичного блоку відповідно до алгоритму (домашнє завдання).

Перехід. Певна кількість студентів (по 1-2) з кожної групи «йдуть у гості» в інші групи. Так, у результаті перегрупування утворюються нові групи.

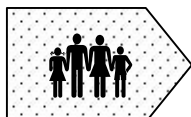
2 етап. Робота в нових групах (15 хвилин).

Студенти-«господарі» у кожній групі розповідають студентам-«гостям» з інших «домашніх» груп основні положення «свого питання-завдання». Студенти-«гості» ставлять запитання, занотовують інформацію, усвідомлюють її, одночасно готуються висвітлити матеріал у «домашніх групах».

Перехід. Усі студенти повертаються у свої «домашні» групи.

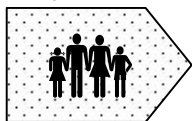
3 етап. Підсумкова робота в домашніх групах (25-30 хвилин).

Студенти, які були «гостями» в нових групах, переповідають матеріал, засвоєний у нових групах, якісно й у повному обсязі доносять інформацію. Відбувається активне обговорення, уточнення проблемних моментів, формулювання висновків.

2. Чи можливе використання вчителем-словесником методичної літератури з риторики в шкільній мовній освіті? Чи доречно це? Що використовувати? Як?

Обговорення питання в групах. Відповіді студентів кожної з навчальних груп. Відповідь студентів експертної групи. Формулювання висновків.

3. Перевірка виконання завдання II практичного блоку.

Студенти в групах читають свої есе, обговорюють, обирають найкраще, редагують його, читають уголос.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 3

Тема: Методика навчання основ еристики в школі.

- Мета:** 1) формувати уявлення про еристику та жанрові різновиди публічного спору в контексті шкільного навчання;
 2) формувати методичні вміння організовувати в процесі навчання української мови полемічні змагання;
 3) розвивати полемічні та аргументативні вміння студентів.

ПЛАН

1. Еристика та жанрові різновиди публічного спору в школі.
2. Умова діалогічності в мовленнєвих жанрах.
3. Аргументація. Аргументативний текст. Аргументативні вміння.
4. Методичні аспекти діяльності вчителя-словесника стосовно формування риторичних умінь учнів.

Література до заняття

1. Елементи практичної риторики // Українська мова : [підруч. для 10–11 кл. загальноосвіт. навч. закладів з укр. та рос. мовами навчання] / О. М. Біляєв, Л. М. Симоненкова, Л. В. Скуратівський, Г. Т. Шелехова. – [7-ме вид., перероб. і доп.]. – К. : Освіта, 2004. – С. 107–153; 238–271.
2. Коваленко С. М. Сучасна риторика : навч.-практ. посібник / Сергій Коваленко. – Тернопіль : Мандрівець, 2007. – 184 с.
3. Мацько Л. І. Риторика : [навч. посібник для студентів вищих навч. закладів] / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – [2-ге вид., стер.]. – К. : Вища школа, 2006. – 311 с.
4. Нечволод Л. І. Риторика : зб. навч. і контрольних вправ та завдань : 10-11 кл. / Л. І. Нечволод, В. В. Паращич. – Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2006. – 176 с.
5. Обучение общению : методика школьной риторики : [учеб. пособ. для педагогов, студентов педвузов, преподавателей и слушателей системы повышения квалификации] / Т. А. Ладыженская, Н. В. Ладыженская, З. И. Курцева, Н. И. Махновская, Е. В. Бунеева, Ф. А. Новожилова, Т. М. Ладыженская ; под. ред. Т. А. Ладыженской. – М. : Баласс, 2013. – 144 с.
6. Онуфрієнко Г. С. Риторика : [навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів] / Г. С. Онуфрієнко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 592 с.
7. Павлова Л. Г. Спор, дискуссия, полемика : [книга для учащихся ст. классов сред. школ] / Л. Г. Павлова. – М. : Просвещение, 1991. – 127 с. : ил.
8. Палихата Е. Я. Уроки української мови : елементи практичної риторики : 10-11 кл. : [книга для вчителя] / Е. Я. Палихата. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 80 с.
9. Чибісова Н. Г., Тарасова О. І. Риторика : Навч. посібник / Н. Г. Чибісова, О. І. Тарасова. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 228 с.

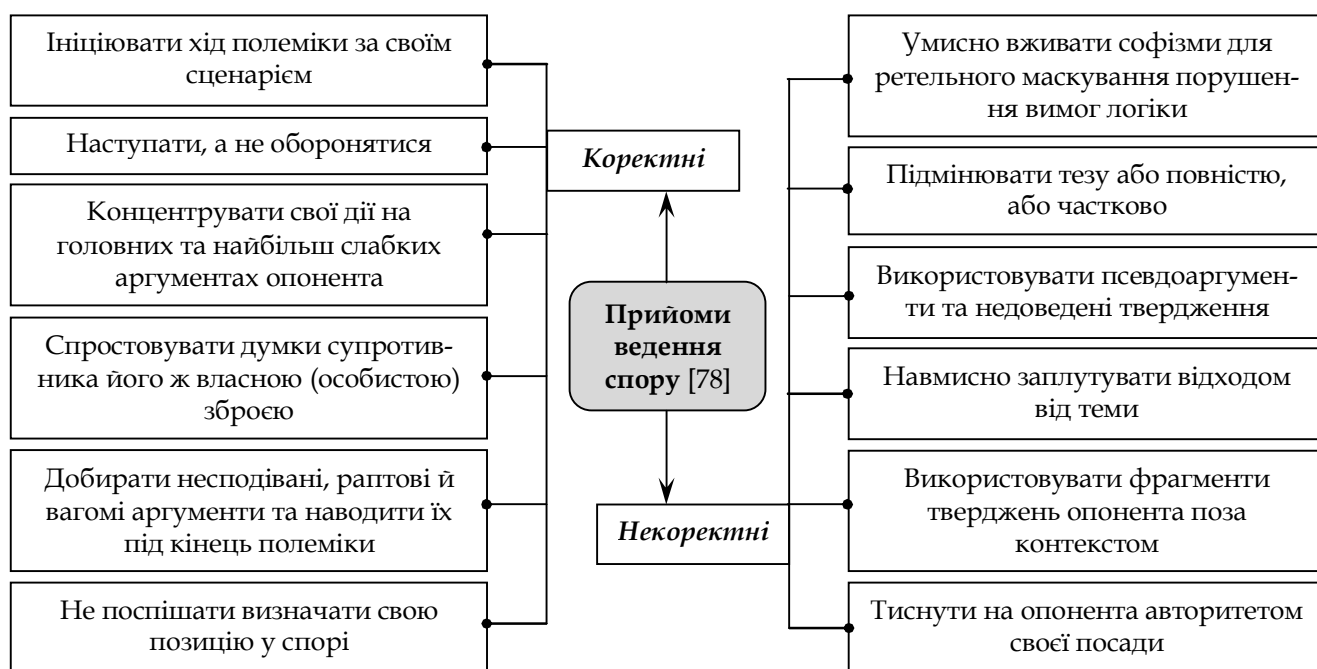

ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Типологія прикладів при аргументуванні [78]

Різновиди прикладів як аргументів	Мета
Вказівка на конкретний факт, констатація	Необхідно викласти історію якоїсь події, що призвела до певної ситуації

Різновиди прикладів як аргументів	Мета
Абстрактний приклад або контекстно визначений приклад (узагальнення типових фактів)	Необхідно спростувати точку зору уявного співрозмовника, посилити судження морального змісту
Літературний приклад	Необхідно посилити етичне судження
Уявний експеримент (сконструйовані приклади, гіпотетична інформація)	Необхідно визначити умови, за яких вестиметься подальше розмірковування, спосіб його розгляду для формулювання наукової точки зору на предмет
Посилання на науковий доказ	Необхідно скоротити час розмірковування й посилити останнє визнаною концепцією, з якою є солідарним мовець
Речовий приклад (безпосередня фіксація реального факту засобами масової інформації, актом як документом, фото тощо)	Необхідно подати приховане розмірковування через образний опис ситуації

Найпоширеніші різновиди публічного спору [78]

Види → Риси ↓	Дискусія	Диспут	Полеміка	Суперечка	Дебати
Мета	З'ясувати й зіставити різні погляди, шукати й досягти певного ступеня згоди між учасниками, спільного рішення стосовно тези дискусії	Дослідити, зіставити, оцінити суперечливі судження для досягнення єдиної думки, спільного рішення	Захистити й утвердити власну точку зору через спростування думки суперечника, перемогти супротивника	Встановити або перевірити істину	Обмін думками з певних питань

Види → Риси ↓	Дискусія	Диспут	Полеміка	Суперечка	Дебати
Форми проведення	Усна, писемна	Усна	Усна, писемна	Усна, писемна	Усна
Проти-лежна сторона	Опонент	Опонент	Супротивник, суперечник	Опоненти	Опоненти
За кількістю учасників	Полілог	Полілог	Полілог, діалог	Полілог, діалог	Полілог
Засоби	Кожен учасник (по черзі) застосовує при наведенні тверджень ті засоби переконання, які доступні іншій стороні і які вона визнає	Кожен учасник (по черзі) застосовує при наведенні тверджень ті засоби переконання, які доступні іншій стороні і які вона визнає	Кожен з учасників застосовує ті прийоми, які вважає за необхідні для досягнення перемоги й утвердження власної позиції	Різні	Різні
Предмет	Спірні питання з різних тем	Наукові, літературні та інші значущі, важливі проблеми	Соціально значущі питання, нові погляди, права людини	Різні питання	Різні питання на зборах, засіданнях, конференціях
Достоїнства, переваги	Ефективний спосіб переконання	Спосіб переконання	Наука переконання, спосіб виховання активної громадянської позиції, спосіб формування нових поглядів, захисту загальнолюдських цінностей, прав і свобод людини	Засіб пізнання, вдосконалення мислення й мовлення, інтелектуального зростання	Спосіб переконання

Сперечатися набагато легше, ніж зрозуміти (Флобер)

Суперечки не означають помилковості ствердження, так само, як і згода усіх – її правильність (Б. Паскаль)

Краще поступитися дорогою собаці, ніж допустити, щоб він укусив вас. Навіть убивство собаки не вилікує укусу (А. Лінкольн)

Суперечник, який виявляє ваші помилки, корисніший для вас, ніж товариш, який намагається їх приховати (Леонардо до Вінчі)

Методичні рекомендації

Головне завдання заняття – сформуванню уявлення студентів про види публічного спору й методику формування полемічних риторичних умінь учнів.

Готуючись до заняття, ретельно опрацюйте запропоновану літературу, теоретичний блок і виконайте завдання практичного блоку.

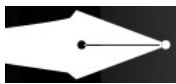
Незважаючи на достатньо великий обсяг інформації для опрацювання, не варто розподіляти між собою завдання для підготовки. Необхідно пам'ятати про розвиток власних полемічних та аргументативних умінь і навичок. Тому всі студенти мають бути підготовлені з усіх питань практичного заняття. Варто бути готовими до активного слухання відповідей одне одного, активного сприймання смислів, формулювання запитань, висловлення власних думок, аргументування, відстоювання правильності методичних рішень і світоглядних позицій.

Розповідь на занятті про види публічного спору логічно побудувати за таким алгоритмом: мета; предмет обговорення; засоби діяльності; форма за кількістю учасників; роль протилежної сторони; форма проведення; достоїнства, переваги; особливості; методичні рекомендації щодо проведення.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК (самостійне опрацювання до заняття)

- Опрацювати запропоновані джерела ([1, с.16–18, 25–26]; [2, с. 97]; [3, с. 216]; [5, с. 89–91]; [6, с. 441]; [7]; [8, с. 71–86];). Висвітлити зміст і сутність понять; формувати їх суб'єктне розуміння:
 - еристика як розділ класичної риторики;
 - особливості діалогічного красномовства;
 - еклектика;
 - софістика.
- Жанрові різновиди публічного спору – суперечка, диспут, полеміка, дебати, дискусія (теоретичний блок; [1, с. 37–38]; [2, с. 97–105]; [3, с. 216–220]; [4, с. 140–153]; [6, с. 438–493]; [7]; [8, с. 71–86]; [9, с. 82–97]).
- Аргументація; аргументативний текст; аргументативні вміння (теоретичний блок; [5, с. 84–90]). Опрацювати матеріал. Яким чином можна використати висновки авторів у шкільному курсі української мови? Відповідь аргументуйте, підкріплюйте прикладами, посилаючись на чинну програму з української мови.
- Опрацювати літературу до заняття. Підготувати виступ на тему: «Методична вправність учителя-словесника у формуванні умінь учнів у полемічному мовленні». У процесі підготовки виступу послуговуватися алгоритмом роздумів:
 - які методичні знахідки найбільш цікаві;
 - якими методами варто послуговуватися;
 - яких результатів можна досягнути;
 - як можна методично доцільно використати матеріали фахової літератури на уроках української мови в сучасній школі.
- Міні-есе:** висловити ставлення та особистісне розуміння одного з висловлювань, винесених в епіграф до заняття; екстраполювати зміст сентенції на проблематику та зміст практичного заняття.

Запитання й завдання для опрацювання на заняття

- Перевірка виконання завдання 1 практичного блоку.
 - Перевірка виконання завдання 2 практичного блоку.
 - Перевірка виконання завдання 3 практичного блоку.
 - Проаналізувати перелік риторичних умінь (лекція 2). Які риторичні вміння можна віднести до полемічного мовлення як аспекту риторичної діяльності? До яких діяльнісних (процесуальних) характеристик варто віднести виділені вами риторичні вміння? Обґрунтуйте.
 - Виступи студентів «Методична вправність учителя-словесника у формуванні умінь учнів у полемічному мовленні».
- Активне слухання виступів, активне сприймання смислів. Обговорення: формулювання

запитань, висловлення власних думок, аргументування, відстоювання правильності методичних рішень і світоглядних позицій.

6. Перевірка виконання завдання 5 практичного блоку.

Активне слухання виступів, активне сприймання смислів. Обговорення: формулювання запитань, висловлення власних думок, аргументування, відстоювання правильності методичних рішень і світоглядних позицій.

7. Рефлексія. Проаналізувати наявні полемічні й аргументативні вміння й навички, оцінити їх за п'ятибальною шкалою. Запропонувати кроки щодо вдосконалення зазначених умінь і навичок.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 4

Тема: Методичні аспекти оволодіння невербальними засобами усного мовлення.

- Мета:** 1) формувати уявлення про невербальне мовлення як зовнішню педагогічну техніку;
2) формувати методичні вміння організовувати на уроках української мови процес набуття учнями умінь невербальної поведінки;
3) формувати педагогічну техніку студентів як складову педагогічної майстерності.

ПЛАН

1. Педагогічна техніка як складова педагогічної майстерності вчителя.
2. Засоби екстралінгвістики, кінетики, проксемики.
3. Навчання невербальної поведінки в загальноосвітній школі.
4. Методичні аспекти діяльності вчителя-словесника стосовно формування риторичних умінь учнів.

Література до заняття

1. Голуб Н. Б. Самостійна робота студентів з риторики : навч.-метод. посіб. / Н. Б. Голуб. – Черкаси : Брама-Україна, 2008. – 232 с.
2. Елементи практичної риторики // Українська мова : [підруч. для 10–11 кл. загальноосвіт. навч. закладів з укр. та рос. мовами навчання] / О. М. Біляєв, Л. М. Симоненкова, Л. В. Скуратівський, Г. Т. Шелехова. – [7-ме вид., перероб. і доп.]. – К. : Освіта, 2004. – С. 107–153; 238–271.
3. Коваленко С. М. Сучасна риторика : навч.-практ. посіб. / Сергій Коваленко. – Тернопіль : Мандрівець, 2007. – 184 с.
4. Невербальне інформування: жести, пози, міміка, погляд // Корніяка О. М. Мистецтво гречності: Чи вміємо ми себе поводити? / О. М. Корніяка. – К. : Либідь, 1995. – 95 с. *хрестоматія*
5. Нечволод Л. І. Риторика : зб. навч. і контрол. вправ та завдань : 10–11 кл. / Л. І. Нечволод, В. В. Паращич. – Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2006. – 176 с.
6. Обучение общению : методика школьной риторики : [учеб. пособ. для педагогов, студентов педвузов, преподавателей и слушателей системы повышения квалификации] / Т. А. Ладыженская, Н. В. Ладыженская, З. И. Курцева, Н. И. Махновская, Е. В. Бунеева, Ф. А. Новожилова, Т. М. Ладыженская ; под. ред. Т. А. Ладыженской. – М. : Баласс, 2013. – 144 с.
7. Палихата Е. Я. Уроки української мови : елементи практичної риторики : 10–11 кл. : [книга для вчителя] / Е. Я. Палихата. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 80 с.
8. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. – [3-тє вид., допов. і переробл.]. – К. : СПД Богданова А. М., 2008. – 376 с.
9. Чибісова Н. Г., Тарасова О. І. Риторика : навч. посіб. / Н. Г. Чибісова, О. І. Тарасова. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 228 с.

*Візуальний контакт є технікою, яку потрібно свідомо розвивати
(Росс Кембелл)*

Порожні очі – дзеркало порожньої душі (К. Станіславський)

Вихованець сприймає вашу душу та ваші думки не тому, що знає, що у вас на душі робиться, а тому, що бачить вас, слухає вас (А. Макаренко)

Не тільки внутрішній стан людини впливає на зовнішні його вияви, а й, навпаки, ті чи інші зовнішні вияви незабаром створюють відповідний внутрішній стан (І. Тoman)

Методичні рекомендації

Головне завдання заняття – привернути увагу студентів до важливості невербальної поведінки в житті людини. Необхідно навчитися розуміти власну невербальну поведінку, а також інших людей.

Готуючись до заняття, ретельно опрацюйте запропоновану літературу, теоретичний блок і виконайте завдання практичного блоку. Будьте уважними до себе й інших!

У процесі підготовки до заняття не варто розподіляти між собою завдання. Усі студенти мають бути підготовлені з усіх питань практичного заняття. Саме на цьому занятті важливо чути й бачити одне одного. Варто організувати роботу, наприклад, у формі «круглого столу» з метою підтримання постійного візуального контакту між студентами.

Усе почуте й побачене сприймайте як користу гру для дорослих. Активізуйте власне критичне творче мислення: критично ставтеся до себе й інших у проблемних ситуаціях і створюйте нові смисли.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК (самостійне опрацювання до заняття)

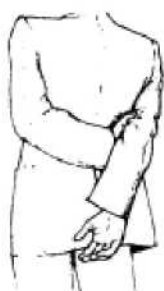
1. Педагогічна техніка – складова частина педагогічної майстерності [8, с. 36–47]. Опрацювати теоретичний матеріал. Встановити зв'язок педагогічного матеріалу з проблематикою практичного заняття. До якої частини педагогічної техніки відносять невербальну поведінку? Які шляхи формування педагогічної техніки пропонують автори?
2. Опрацювати матеріал «Екстралінгвістичні засоби спілкування», «Роль кінесики у професійній мовленнєвій діяльності вчителя», «Проксемічні засоби спілкування» [1, с. 192–208]. Поточнити основні поняття й терміни. Вкажіть, на яких ознаках неправильної невербальної поведінки вчителя наголошує автор? Які поради щодо вдосконалення своєї педагогічної техніки, окреслені в матеріалі, можете використати ви?
3. Проаналізуйте джерела 2, 3, 5, 7, 9 за таким алгоритмом:
 - яким чином автори посібників пропонують формувати в учнів уміння в невербальній поведінці;
 - чи виділяють для цього окремі заняття;
 - на яких саме вміннях зосереджують увагу;
 - які методи й форми роботи використовують.
4. Опрацювати матеріал «Устное и письменное общение. Невербальные средства устного общения» ([6, с. 45–47]). Усвідомити сутність понять «писемне мовлення», «озвучене писемне мовлення», «усне мовлення», «спонтанне усне мовлення», «частково підготовлене усне мовлення», «підготовлене усне мовлення». Які невербальні засоби спілкування виокремлюють автори? Навіщо учням необхідно володіти навичками невербальної поведінки? Які вправи для учнів пропонують автори посібника?
5. **Міні-есе:** висловити ставлення та особистісне розуміння одного з висловлювань, винесених в епіграф до заняття; екстраполювати зміст сентенції на проблематику та зміст практичного заняття.
6. Опрацювати матеріал «Невербальне інформування: жести, пози, міміка, погляд» [4] і додаток. Класифікувати засоби невербального спілкування. Підготуватися до продуктивної роботи на занятті.

Додаток

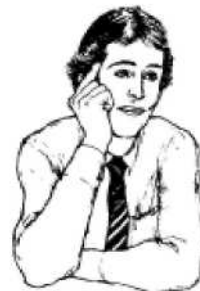
Упевненість у собі

Людина засмучена

Людина сердита

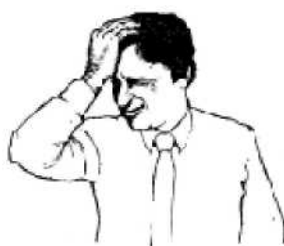
Зацікавленість, оцінка

Налаштований вороже

Стоїть на твердих позиціях

Визнання, що щось забув

Жінка приймає рішення

Нудьга

Ховається від проблем

Негативні думки

Невпевненість у собі

Рішення приймає чоловік

Підтримує сам себе

Типовий вигляд критичної оцінки

Замаскована нервозність

Не згодний, але боїться заперечити

Здивування

Захисна поза при хвилюванні

Висловлює невдоволення

Незгода, самовпевненість

Захищається, хоче керувати іншими

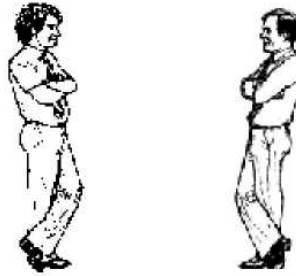
Неприємні емоції, страх, хвилювання

Налаштований рішуче, готовий до дій

Твердість, упертість

Стримані відносини

Відкриті стосунки

Хочуть сподобатися

Згода, готовність до дій

Хоче закінчити розмову

Бажання самоізолюватися, ви йому набридли

Нейтральне ставлення

Несхвальне ставлення

Зацікавлене ставлення

Жінка хоче сподобатися

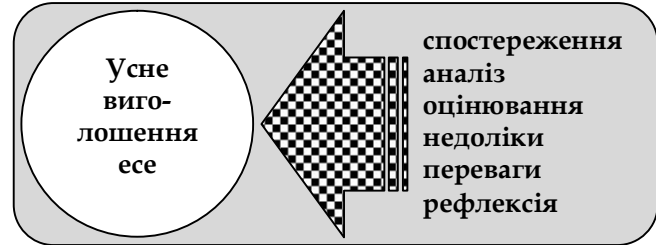
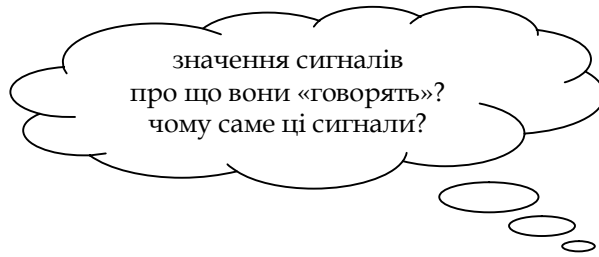
Чоловік хоче сподобатися

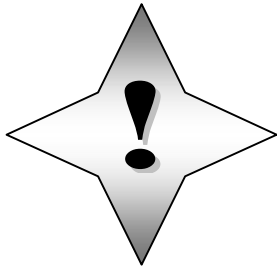
Можливо, коли-небудь ви будете процвітати, як і я!

Запитання й завдання для опрацювання на заняття

1. Перевірка виконання завдання 5 практичного блоку.
У фокусі – зміст, смисли, мовлення, невербальні сигнали (Body Language) (!).
Висновки спостереження та рефлексії:
 - поради об'єкту спостереження;
 - поради собі.

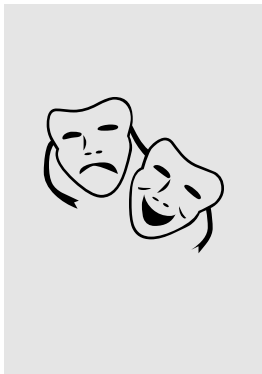

2. Перевірка виконання завдання 1–4 практичного блоку.
3. **Тренінг «Невербальні засоби педагогічного спілкування».**

Тренінг – метод активного та інтерактивного навчання, завдання якого:

- 1) практичне застосування отриманих знань;
- 2) відпрацювання й розвиток умінь і навичок;
- 3) формування практичного досвіду;
- 4) створення умов для розкриття особистості;
- 5) самостійний пошук рішень власних проблем.

- 1 Сприймання й осмислення позиції та стану учасника педагогічного спілкування або ситуації педагогічного спілкування.
- 2 Моделювання невербальної поведінки в педагогічному спілкуванні.
- 3 «Читання» невербальної поведінки.
- 4 Спостереження, аналіз, оцінювання невербальної поведінки.
- 5 Висновки щодо ефективності й оптимальності невербальної поведінки в заданих умовах педагогічного спілкування.

Стан учителя

погане самопочуття
радість від зустрічі з учнями
проблемна дисциплінарна ситуація
готовність до індивідуальної бесіди
невдоволення
небажання йти на компроміс
стимулювання учня

...

Стан учня

несприйняття вчителя
байдужість до навчання
агресія
відчуття вмотивованості
відчуття ситуації успіху
переконаний у своїй правоті
задоволення від реакції вчителя
самовпевненість

...

Педагогічні ситуації

...

Керуючись власною уявою, наявним педагогічним досвідом, досвідом життєдіяльності, студенти пропонують для тренінгу стани учасників педагогічного спілкування й педагогічні ситуації.

Плани лабораторних занять

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ 1

Тема: Методи та прийоми навчання риторики в школі. Форми роботи з риторики в школі.

Мета: 1) усвідомити особливості методології навчання риторики в школі;
2) оволодіти методикою застосування методів, прийомів, форм і засобів навчання риторики в межах уроку мови.

ПЛАН

1. Методи та прийоми навчання риторики.
2. Форми роботи з риторики.
3. Засоби навчання риторики.
4. Застосування методології навчання риторики в процесі навчання мови.

Література до заняття

1. Вахтель Н. М. Языковая игра как риторический прием / Вахтель Н. М. // Материалы XIV Международной научной конференции «Риторика и культура речи : наука, образование, практика», 1-3 февраля 2010 года / Под. ред. Г. Г. Глинина. – Астрахань : Издательский дом «Астраханский университет», 2010. – С. 39-42.
2. Голуб Н. Система вправ з риторики / Ніна Голуб // Українська мова і література в школі. – 2011. – № 6. – С. 2-9.
3. Исполитова Н. А. Специфика реализации методов обучения на занятиях по риторике / Н. А. Исполитова // Риторика и культура речи в современном обществе и образовании : сборник материалов X Международной конференции по риторике : 1-3 февраля 2006 года / [науч. ред.-сост. В. И. Аннушкин, В. Э. Морозов]. – М. : Флинта ; Наука, 2006. – С. 150-153.
4. Куринная А. Ф. Риторика в играх (из опыта преподавания риторики в школе) / Куринная А. Ф. // Материалы XIII Международной научно-практической конференции «Риторика и культура общения в общественном и образовательном пространстве», 21-23 января 2009 года / Под ред. В. И. Аннушкина. – М. : Гос. ИРЯ им. А. С. Пушкина, 2009. – С. 223-229.
5. Методы и приемы обучения риторике // Обучение общению : методика школьной риторики : учеб. пособ. для педагогов, студентов педвузов, преподавателей и слушателей системы повышения квалификации / Т. А. Ладыженская, Н. В. Ладыженская, З. И. Курцева, Н. И. Махновская, Е. В. Бунеева, Ф. А. Новожилова, Т. М. Ладыженская; под. ред. Т. А. Ладыженской. – М. : Баласс, 2013. – С. 17-25.
6. Ницета В. А. Риторичні ігри як засіб риторизації шкільної мовної освіти / Ницета В. А. // Проблеми сучасної педагогічної освіти : Серія: Педагогіка і психологія : [зб. статей]. – Ялта : РВВ КГУ, 2013. – Вип. 41. – Ч. 6. – С. 259-266.
7. Саранді Н. Життя людини – це сукупність промов, від яких залежить її доля... : з досвіду викладання практичної риторики в загальноосвітньому навчальному закладі нового типу / Наталя Саранді // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 5 (68). – С. 18-22.
8. Средства обучения риторике // Обучение общению : методика школьной риторики : учеб. пособ. для педагогов, студентов педвузов, преподавателей и слушателей системы повышения квалификации / Т. А. Ладыженская, Н. В. Ладыженская, З. И. Курцева, Н. И. Махновская, Е. В. Бунеева, Ф. А. Новожилова, Т. М. Ладыженская; под. ред. Т. А. Ладыженской. – М. : Баласс, 2013. – С. 25-30.
9. Тимофеева Е. Е. Языковая игра и культура речи / Е. Е. Тимофеева // Риторика и культура речи в современном обществе и образовании : сборник материалов X Международной конференции

- по риторике : 1–3 февраля 2006 года / [науч. ред.-сост. В. И. Аннушкин, В. Э. Морозов]. – М. : Флинта ; Наука, 2006. – С. 399–403.
10. Федосеева Т. А. Риторическая игра в педагогическом дискурсе : опыт аспектной характеристики / Федосеева Т. А. // Материалы XIII Международной научно-практической конференции «Риторика и культура общения в общественном и образовательном пространстве», 21–23 января 2009 года / Под ред. В. И. Аннушкина. – М. : Гос. ИРЯ им. А. С. Пушкина, 2009. – С. 459–562.
11. Форми роботи з риторики в школі // Пентилюк М. І. Методика навчання української мови у схемах і таблицях : [навч. посіб.] / Пентилюк М. І., Окунович Т. Г. – К. : Ленвіт, 2006. – С. 113–117.

...Будьте сміливими! Горе тому, в кого немає сміливості зустрічатися віч-на-віч з аудиторією, яка часто тим грізніша, коли вона спокійна й мовчазна! (М. Ажам)

Хто ясно мислить, той ясно й викладає... (А. Шопенгауер)

*Cum res animus occupavit, verba ambiunt.
Якщо розум оволодів темою (предметом),
то слова приходять самі собою (лат.)*

Методичні рекомендації

Готуючись до лабораторного заняття, необхідно ретельно опрацювати запропоновану літературу й виконати завдання практичного блоку. Варто пам'ятати, що знання мають бути суб'єктивними, тому треба відстежувати рефлексійне ставлення до навчального матеріалу, намагатися формулювати власні визначення, особистісне розуміння. Студент має докладати зусиль задля екстраполяції змісту навчального матеріалу на власний професійний досвід з метою формування методичної компетентності.

Виконуючи завдання практичного блоку заняття, варто критично й творчо ставитися до теоретичного матеріалу, ставити за мету розвиток аналітичних здібностей.

У процесі підготовки до заняття й виконання завдань практичного блоку активно використовуйте комплект підручників з шкільної риторики Т.А. Ладигенської.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК (самостійне опрацювання до заняття)

1. Опрацювати теоретичний матеріал «Методы и приемы обучения риторике» [5], «Форми роботи з риторики» [11]. У матеріалі виділити головне. Класифікувати матеріал. Знайти суперечливі моменти (невідповідності) з погляду лінгводидактики. Які методи і прийоми автори вважають провідними? Які аргументи наводять? Проілюструйте прикладами.
2. Опрацювати джерело 3. У чому, на думку автора, полягає специфіка реалізації методів навчання на заняттях з риторики? Проілюструйте прикладами.
3. Проаналізуйте матеріал «Засоби навчання риторики» [8]. Виділіть головне. З якими методами та прийомами логічно поєднується застосування засобів навчання риторики? Проілюструйте прикладами.
4. Проаналізуйте джерело 2. Підготуйте виступ: «Вправи з риторики: від цікавого до корисного».
5. Проаналізуйте джерело 7. Які методи, прийоми, форми роботи автор застосовує на уроках риторики?
6. Опрацюйте джерела 1, 4, 6, 9, 10. Узагальніть матеріал і підготуйте виступ на тему: «Гра і її роль у вивченні риторики». Наводьте приклади ігор, вказуйте засоби ігрової діяльності, зазначайте мету роботи й очікуваний результат.
7. *Міні-есе*: висловити ставлення та особистісне розуміння одного з висловлювань, винесених в епіграф до заняття; екстраполювати зміст сентенції на проблематику та зміст практичного заняття.

8. Підготуватися до виконання практичного завдання на занятті:
- обрати будь-який підручник з мови (української чи російської);
 - знайти цікавий, з погляду студента, дидактичний матеріал, який міг би бути опрацьований з метою формування в учнів риторичних умінь.

Перебіг заняття

1. Перевірка виконання завдань практичного блоку заняття.
2. *Творча практична робота.*
Розробити фрагмент уроку мови (української чи російської) з використанням методів, прийомів, форм і засобів навчання риторики, про які йшлося на занятті:
 - визначити тему;
 - визначити риторичні вміння як очікуваний результат роботи;
 - визначити тип уроку, обладнання;
 - спроектувати перебіг фрагменту уроку.

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ 2

Тема: Текстосцентричний принцип формування риторичних умінь учнів.

Риторичний аналіз тексту. Аналіз риторичного мовлення.

- Мета:** 1) усвідомити сутність текстосцентричного (текстоорієнтованого) принципу шкільної риторики;
- 2) усвідомити сутність тексту (навчального тексту) у процесі формування риторичних умінь учнів;
- 3) формувати методичну вправність студентів щодо опрацювання навчальних текстів;
- 4) формувати вміння риторичного аналізу тексту та аналізу риторичного мовлення.

ПЛАН

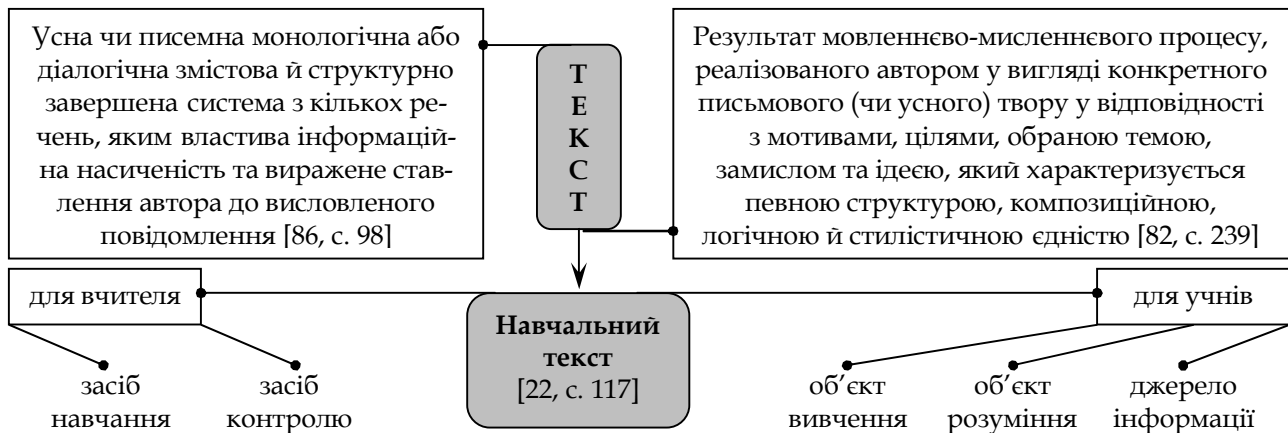
1. Сутність текстосцентричного (текстоорієнтованого) принципу.
2. Текст. Навчальний текст.
3. Форми й методи роботи з навчальними текстами.
4. Риторичний аналіз тексту.
5. Аналіз риторичного мовлення.

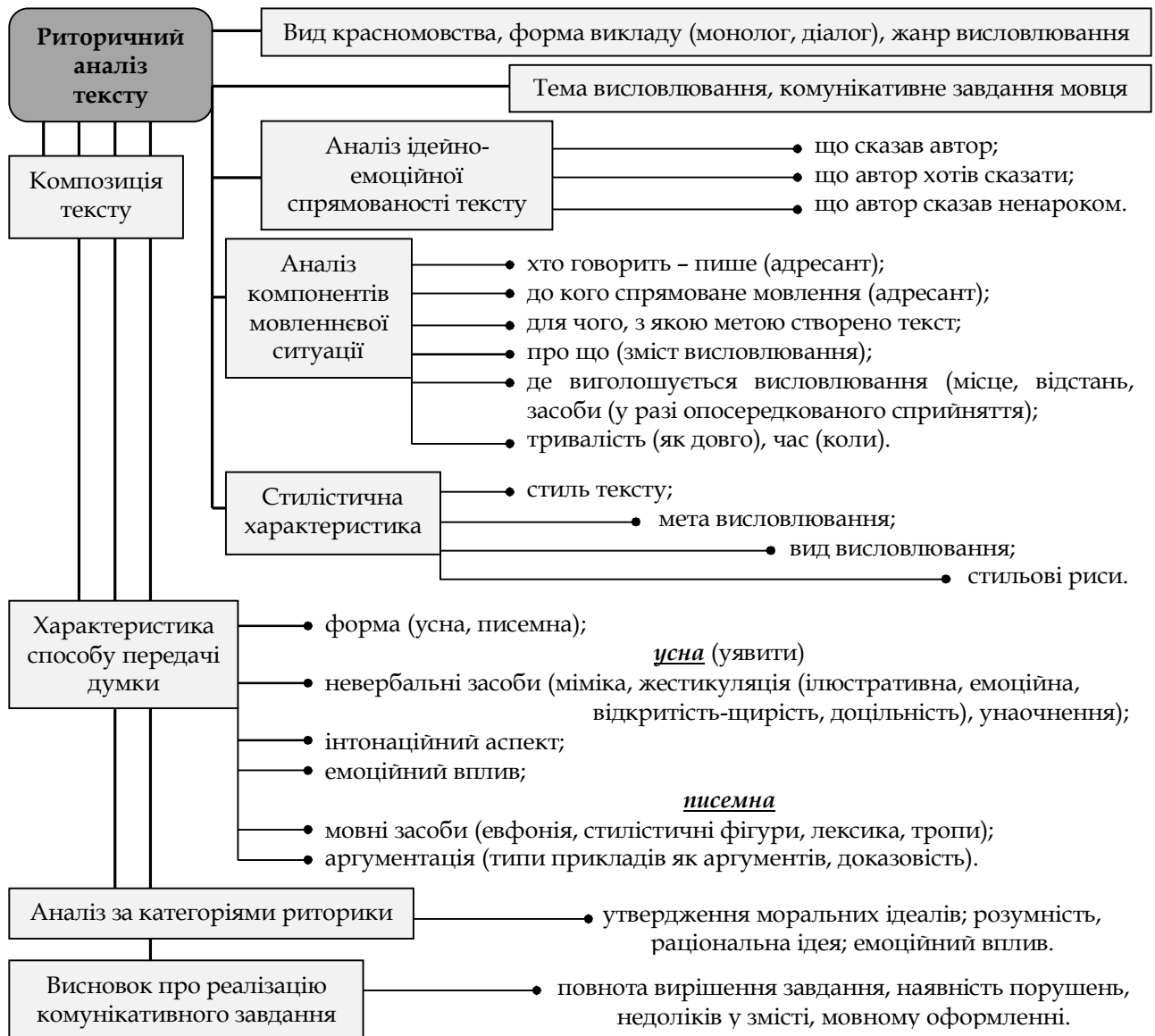
Література до заняття

1. Голуб Н. Навчальний текст / Ніна Голуб // Семантика мови і тексту : матеріали XI Міжнародної наукової конференції (Івано-Франківськ, 26–28 вересня 2012 р.). – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2012. – С. 117–120. *хрестоматія*
2. Голуб Н. Робота з текстами на заняттях з риторики / Ніна Голуб // Бібліотечка «Дивослова». – 2008. – № 8 (38). – С. 38–46.
3. Елементи практичної риторики // Українська мова : [підруч. для 10–11 кл. загальноосвіт. навч. закладів з укр. та рос. мовами навчання] / О. М. Біляєв, Л. М. Симоненкова, Л. В. Скуратівський, Г. Т. Шелехова. – [7-ме вид., перероб. і доп.]. – К. : Освіта, 2004. – С. 107–153; 238–271.
4. Куринная А. Ф. Речетворческое осмысление слова в организации коммуникативно-ориентированной работы над текстом [Электронный ресурс] / Куринная А. Ф. – Режим доступа : <http://imidg.ucoz.ua/staty/filosofia/Kurinna3.doc>. – Заголовок с экрана. *хрестоматія*
5. Пентилюк М. Формуючи риторичну особистість : текст як основа формування риторичних умінь і навичок учнів / Марія Пентилюк // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 5 (68). – С. 84–91.
6. Пентилюк М. І. Текстосцентричний аспект формування риторичних умінь і навичок учнів / Пентилюк М. І. // Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : зб. статей / Пентилюк М. І. – К. : Ленвіт, 2011. – С. 96–108.
7. Шиянюк Л. Текст як основа формування риторичної культури студентів-нефілологів / Лариса

ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

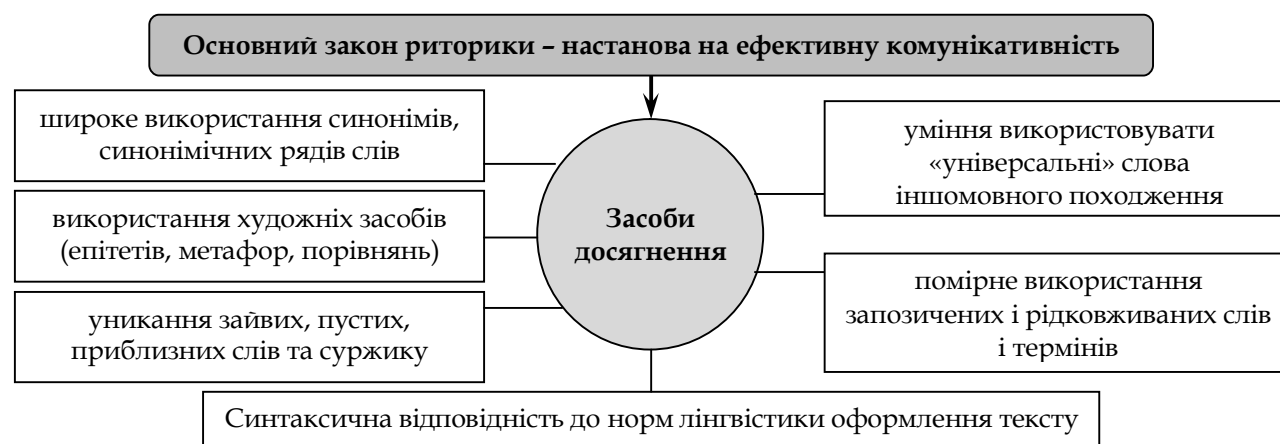

Завдання щодо опрацювання навчальних текстів	
виразне читання тексту	
визначення ключових слів у тексті	
переказ тексту за ключовими словами	
визначення теми (предметного змісту) тексту; добір заголовку, що містив би тему тексту	
визначення основної думки тексту; добір заголовку, що містив би основну думку тексту	
екстраполяція основної думки на суб'єктний досвід життєдіяльності школяра	
формулювання ідеї (ідеї-твердження, ідеї-запитання, ідеї-заклику)	
визначення типу мовлення	
визначення стилю мовлення	
формулювання аргументованих висловлювань на підтвердження своєї думки	
моделювання цільової аудиторії мовлення, коментування ходу своїх міркувань	
складання вторинного тексту на основі первинного (тези, коментар, полемічну відповідь тощо)	
визначення мікротем у тексті	
запис тексту стисло, використовуючи різноманітні прийоми компресії (заміни, стискання, злиття)	
диктант чи контрольне списування з метою цілісного сприймання й осмислення тексту	
визначення теми та ідеї тексту й написати «міні-есе у відповідь»	
складання діалогу-унісону (полілогу), учасники якого мають поділитися суб'єктивним розумінням теми (ідеї), збагатитися результатами міркувань, узгодити спільні позиції	
скласти риторичний виступ на соціокультурну тему відповідно до теми та ідеї тексту	
складання аргументованих висловлювань на користь художності (чи публіцистичності) тексту	

Завдання щодо опрацювання навчальних текстів
визначення риторичних засоби виразності (тропів)
визначення риторичних засобів виразності (риторичних фігур)
визначення риторичних і стилістичних функцій засобів виразності в тексті
написання стилізованого твору-роздуму (своєрідного продовження тексту)
аналіз тексту на експліцитному рівні (графічна оболонка; рівень мови; рівень мовлення; рівень явного об'єктивного змісту; рівень явних авторських оцінок)
аналіз тексту на імпліцитному рівні (рівень прихованого об'єктивного змісту; рівень неявних авторських оцінок; «вертикальний контекст»)
складання власного цілком нового висловлювання (вторинного тексту-синоніму), використовуючи різноманітну лексику, доповнюючи своїми знаннями й переживаннями
складання запитань і завдань за текстом для свого товарища
емпатійне читання (виявлення ціннісного значення тексту; емоційне забарвлення центральних положень тексту; зіставлення виявлених авторських смислів з реаліями власного життя; емоційна переконливість в істинності чи хибності ідей тексту)
читання тексту; виявлення власного рефлексійного ставлення до тексту (комплекс емоційно-естетичних реакцій)
модельовання невербальної поведінки в процесі усного проголошення тексту

Завдання щодо опрацювання навчальних текстів
визначення проблематики тексту; виділення однієї проблеми, яка була б цікавою для обговорення; обґрунтування свого вибору
аналіз етосу автора (авторського мовлення): морально-етичні позиції автора в колі проблематики тексту
аналіз власного етосу (моральні позиції, світоглядні переконання, суб'єктивний досвід)
аналіз пафосу тексту (комунікативного завдання автора)
аналіз логосу тексту (бази аргументації, мовних і мовленнєвих засобів)
продовження тексту, розвиваючи його тему, основну думку, добираючи відповідні засоби виразності

*Слова схожі на людей:
якщо не поставити їх на потрібне місце,
вони втрачають своє значення (П. Буаст)*

*Неправильне вживання слів призводить до помилок
у царині думки і тому в практиці життя (Д. Писарев)*

*Точність слова є не лише вимогою здорового смаку,
але передусім – вимогою смислу (К. Федін)*

*Немає просто слова. Воно або прокляття, або привітання,
або правда, або світло, або темрява (Р. Гамзатов)*

Методичні рекомендації

Готуючись до лабораторного заняття, необхідно ретельно опрацювати матеріал теоретичного блоку й виконати завдання практичного блоку. Варто пам'ятати, що знання мають бути суб'єктивними, тому треба відстежувати рефлексійне ставлення до навчального матеріалу, намагатися формулювати власні визначення, особистісне розуміння. Студент має докладати зусиль задля екстраполяції змісту навчального матеріалу на власний професійний досвід з метою формування методичної компетентності.

Виконуючи завдання практичного блоку заняття, варто критично й творчо ставитися до теоретичного матеріалу, ставити за мету розвиток аналітичних здібностей. Під час виконання завдань необхідно мати за мету розв'язання проблематики формування риторичних умінь учнів.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК (самостійне опрацювання до заняття)

1. Опрацювати матеріал теоретичного блоку. Розкрити сутність понять і положень:

- яке з визначень тексту ви вважаєте найбільш прийнятним і доцільним у контексті формування риторичних умінь школярів; обґрунтуйте;
 - сформулюйте визначення навчального тексту;
 - коротко обґрунтуйте дидактичний потенціал навчального тексту; яку користь має теоретичний матеріал для підготовки й виконання ІНДЗ;
 - проаналізуйте алгоритм риторичного аналізу тексту; екстраполюйте матеріал на наявні у вас лінгвістичні й риторичні знання; що виявилось відомим; що виявилось новим; спрогнозуйте труднощі, які можуть виникнути в процесі риторичного аналізу тексту;
 - проаналізуйте алгоритм аналізу риторичного мовлення; пригадайте педагогічне мовлення вчителя-словесника, за професійною діяльністю якого ви спостерігали під час проходження педагогічної практики; покладаючись на спогади про власні спостереження, проаналізуйте за поданим алгоритмом мовлення цього вчителя-словесника як риторичне.
2. Проаналізуйте джерела 1, 2, 4, 5, 6, 7. Вкажіть суттєві концептуальні й методологічні положення, які міг би використати у своїй професійній діяльності вчитель-словесник. Поміркуйте, який матеріал ви можете використати в процесі виконання ІНДЗ.

3. *Міні-есе*: висловити ставлення та особистісне розуміння одного з висловлювань, винесених в епіграф до заняття; екстраполювати зміст сентенції на проблематику та зміст практичного заняття.

Запитання й завдання для опрацювання на заняття

1. Перевірка виконання завдання 1 практичного блоку.
2. Перевірка виконання завдання 2 практичного блоку.
3. Здійснити аналіз власного мовлення як професійного й риторичного. У процесі рефлексії необхідно спиратися на тезу: «Основний закон риторики – настанова на ефективну комунікативність» (див. «Теоретичний блок»).
4. Перевірка виконання завдання 3 практичного блоку.
5. Виконання на занятті риторичного аналізу тексту «Чи замінить Інтернет книжку?».

Чи замінить Інтернет книжку?

Микола Карамзін сказав: «Історія розуму становить дві головні епохи: винайдення букв і друкарні, усі інші були їх наслідком». «Цікаво не може говорити той, хто мало читає», – розвинув його думку Їржі Томан.

Ми живемо в час нечуваного розвитку інформаційних технологій і систем зв'язку – радіо, телебачення, електронних ЗМІ. Відкрилися безмежні можливості для оволодіння знаннями, одержання інформації, для спілкування. А в Інтернеті взагалі немає меж і кордонів. Відтепер звичайний користувач має доступ до будь-яких новин, які множаться в геометричній прогресії. Інтернет поступово перетворюється на неосяжну бібліотеку всієї планети.

Однак викликає тривогу те, що Інтернет, завойовуючи інформаційний простір, починає витісняти з нього книжку. За даними соціологів, понад 40 % дорослого населення зовсім не читає книжок. Дехто передрікає навіть повну перемогу медіаресурсів (у тому числі й Інтернету) над книжкою. На їхнє переконання, всі необхідні знання людина майбутнього одержуватиме з комп'ютера.

Проте ці псевдопророкування безпідставні, оскільки радіо й телебачення не замінюють друковане слово, а доповнюють його. Втративши монопольне становище в інформаційному просторі, книжка ще довго залишатиметься душею сучасної системи комунікації, а її роль зростатиме з кожним новим етапом соціального, культурного і науково-технічного прогресу. Вона належить до тих винаходів, що, як і колесо, ніколи не полишають цивілізації.

Переваги книжки перед іншими засобами збереження і передачі інформації очевидні. Адже саме завдяки їй читач має час для роздумів, можливість повернутися до прочитаного, щоб глибше вникнути в його зміст, вибрати, що читати. Пріоритет книжки обстоюють інтелектуали світового рівня. Айзек Азімов акцентував увагу на тому, що книжку можна читати й перечитувати, коли вам зручно – у ліжку, у кріслі, за столом і як вам потрібно – не поспішаючи, швидко, підряд чи вибірково. Та головне – книжка дає вам слова, до яких ви самі добираєте картини, що виникають у вашій уяві. Ніколи не буде придумано щось подібне до книжки – здатне подарувати вам одному цілий Всесвіт.

Едгар Фор із Франції вважає, що книжка тільки на порозі справжнього успіху, тому що вона поширюється, надає нам право вибору і враховує наші бажання, тоді як все, що ми слухаємо або дивимося по телевізору, не передбачає вибору і врахування наших смаків.

Науково-технічний прогрес сприяє поширенню книжки. Статистика свідчить, що інтелект спеціаліста, який здобув професію, потребує самостійного мислення, роздумів над книжкою. Молодь усвідомлює: щоб мати престижну роботу й конкурувати на ринку праці, недостатньо мати диплом, потрібне постійне інтелектуальне й фахове самовдосконалення через читання книжок.

Тож не підлягає сумніву, що книжка була, є і буде основою духовного життя народу. У книжки довгий і щасливий вік. Це універсальне сховище думки, надихаюче джерело нових ідей.

(За В. Драчуком, Ю. Ліхтенштейном)

Чи замінить Інтернет книжку? // Бондаренко Н. В. Українська мова : підручн. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. з рос. мовою навч. – К. : Грамота, 2010. – С. 9–11.

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ 3–4

Тема: Сучасний урок риторики: особливості проектування та реалізації.

Мета: 1) усвідомлення особливостей проектування та реалізації сучасного уроку риторики;
2) формування методичних умінь студентів проектувати сучасний урок риторики;
3) усвідомлення можливостей реалізації на сучасних уроках української мови специфічних рис уроків риторики.

ПЛАН

1. Особливості сучасного уроку риторики.
2. Методичні особливості проектування уроків риторики.
3. Сучасний учитель у контексті уроку риторики.
4. Реалізація на уроках української мови специфічних рис уроків риторики.

Література до заняття

1. Антонова Л. Г. Школьная риторика : материалы к урокам [Электронный ресурс] / Антонова Любовь Геннадьевна. – Режим доступа : http://www.iro.yar.ru:8101/resource/distant/russian_language/praktik/r13.htm. – Заголовок с экрана.
2. Астанкова С. А. Путь к доброте : лингво-риторическое путешествие от слова к тексту [Электронный ресурс] / Астанкова С. А. – Режим доступа : <http://www.gimnaz-armavir.ru/doc/lingvo.doc>. – Заголовок с экрана.
3. Белоглазова Т. В. Риторический КВН : итоговый урок по риторике в 7-ом классе [Электронный ресурс] / Белоглазова Татьяна Владимировна. – Режим доступа : <http://festival.1september.ru/articles/507449/>. – Заголовок с экрана.
4. Горобец Л. Н. Моделирование современного урока риторики / Горобец Л. Н. // Материалы XIV Международной научной конференции «Риторика и культура речи : наука, образование, практика», 1–3 февраля 2010 года / Под. ред. Г. Г. Глинина. – Астрахань : Издательский дом «Астраханский университет», 2010. – С. 72–75.

хрестоматія

5. Необычные формы проведения уроков // Обучение общению : методика школьной риторики : учеб. пособ. для педагогов, студентов педвузов, преподавателей и слушателей системы повышения квалификации / Т. А. Ладыженская, Н. В. Ладыженская, З. И. Курцева, Н. И. Махновская, Е. В. Бунеева, Ф. А. Новожилова, Т. М. Ладыженская; под. ред. Т. А. Ладыженской. – М. : Баласс, 2013. – С. 34–38.
6. Основные типы уроков, их особенности // Обучение общению : методика школьной риторики : учеб. пособ. для педагогов, студентов педвузов, преподавателей и слушателей системы повышения квалификации / Т. А. Ладыженская, Н. В. Ладыженская, З. И. Курцева, Н. И. Махновская, Е. В. Бунеева, Ф. А. Новожилова, Т. М. Ладыженская; под. ред. Т. А. Ладыженской. – М. : Баласс, 2013. – С. 31–34.
7. Похвалітова Ю. М. Риторика : збірка-посібник із спецкурсу (для гімназичних класів з українською мовою викладання) / Похвалітова Ю. М. – Маріуполь : НВК «гімназія-школа» № 27, 2007. – 18 с.
8. Саранді Н. Життя людини – це сукупність промов, від яких залежить її доля... : з досвіду викладання практичної риторики в загальноосвітньому навчальному закладі нового типу / Наталя Саранді // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 5 (68). – С. 18–22.
9. Федоренко В. Розвиток риторичних здібностей школярів у навчальному процесі / Валерій Федоренко // Бібліотечка «Дивослова». – 2008. – № 8 (38). – С. 61–64.
10. Федорос Д. Ф. Риторика – наука і мистецтво переконувати : техніка підготовки усної доповіді : 10 клас / Д. Ф. Федорос // Вивчаємо українську мову та літературу. – Жовтень, 2009. – № 30 (214). – С. 14.
11. Федосеева Т. А. Задачи и игры на уроках риторики / Т. А. Федосеева // Начальная школа плюс до и после. – 2010. – № 2. – С. 45–48.

Твердий порядок викладу на папері будь-якої ідеї – це перший крок до її втілення в життя (І. Томан)

Методичні рекомендації

Готуючись до лабораторного заняття, необхідно опрацювати лекційний матеріал, рекомендовану літературу, усвідомити сутність і специфіку сучасного уроку риторики, методичні особливості його проектування й реалізації. Варто пам'ятати, що знання мають бути суб'єктивними, тому треба відстежувати рефлексійне ставлення до навчального матеріалу, намагатися формулювати власні визначення, особистісне розуміння.

У процесі підготовки до заняття студентам варто використовувати наявний арсенал лінгводидактичних і лінгвометодичних умінь і навичок. Необхідно пам'ятати, що проблематика уроку як форми організації навчання безпосередньо пов'язана з педагогічною творчістю та педагогічною майстерністю вчителя, його прогностичними й проєктивними вміннями, тактичним і стратегічним мисленням.

Виконуючи завдання практичного блоку заняття, варто критично й творчо ставитися до теоретичного матеріалу, ставити за мету розвиток аналітичних здібностей. Під час підготовки до заняття необхідно усвідомити важливість уміння реалізовувати на уроках української мови специфічних рис уроків риторики.

Студенти мають заздалегідь розділитися на групи та підготуватися до виконання на занятті творчої роботи (обрати необхідний дидактичний матеріал із самостійно залучених джерел). Варто бути готовим до різних форм кооперативного навчання й пам'ятати про важливе для сучасної людини вміння працювати в команді.

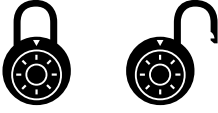

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК (самостійне опрацювання до заняття)

1. Опрацювати теоретичний матеріал «Основные типы уроков, их особенности» [6]. У матеріалі виділити головне. Класифікувати матеріал. Співвіднести ключові моменти з

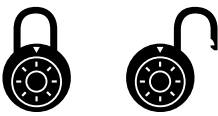
концептуальними положеннями лінгводидактики. Свої відповідь підкріплювати прикладами.

- Опрацювати теоретичний матеріал «Необычные формы проведения уроков» [5]. У матеріалі виділити головне. Класифікувати матеріал. Співвіднести ключові моменти з концептуальними положеннями лінгводидактики. Свої відповідь підкріплювати прикладами.

- Проаналізуйте статтю «Розвиток риторичних здібностей школярів у навчальному процесі» [9]. Виділіть головне. Підготуйте відповіді на запитання:

- яку партитуру уроків риторики пропонує автор? наведіть приклади реалізації ключових компонентів уроку;
- пригадайте матеріал попередніх занять; у яких джерелах можна знайти необхідний матеріал відповідно до партитури уроку риторики?
- що із запропонованого змісту уроків риторики може бути використане на уроках української мови?

- Проаналізуйте статтю «Моделирование современного урока риторики» [4]. Виділіть головне. Підготуйте відповіді на запитання:

- які вимоги щодо результативності уроку висуває автор?
- які обов'язкові елементи уроку риторики виділяє?
- які вимоги до дидактичного матеріалу?
- як оцінити діяльність учнів?
- що таке рефлексія? які способи рефлексії запропоновані в статті?
- пригадайте матеріал попередніх занять; у яких джерелах можна знайти необхідний матеріал відповідно до партитури уроку риторики?
- що із запропонованого змісту уроків риторики може бути використане на уроках української мови?

- Проаналізуйте джерела 1, 2, 3, 8, 10, 11. Схарактеризуйте основні положення уроків:

- типи уроків;
- особливості форми проведення уроків;
- методи, прийоми навчання;
- вправи, завдання;
- особливості методики контролю навчальних досягнень учнів.

- Проаналізуйте джерело 7. Які методи, прийоми, форми роботи автор пропонує застосовувати на уроках риторики?

- Підготувати виступ: «Застосування специфіки уроків риторики на уроках мови».

- Міні-есе:** висловити ставлення та особистісне розуміння висловлювання, винесеного в епіграф до заняття; екстраполювати зміст сентенції на проблематику та зміст практичного заняття.

- Підготуватися до виконання практичного завдання на занятті:

- обрати будь-який підручник з мови (української чи російської);
- знайти цікавий, з погляду студентів, дидактичний матеріал, який міг би бути використаний для розробки фрагменту уроку.

Перебіг заняття

- Перевірка виконання завдань 1 і 2 практичного блоку (завдання виконувалися індивідуально; про результати виконання студенти звітують індивідуально; відбувається колективне обговорення відповідей).

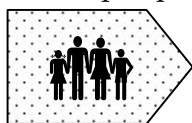
- Перевірка виконання завдань проблемного характеру 3, 4 за таким алгоритмом:

- студенти здійснюють групове обговорення відповідей на запропоновані запитання, коригують мовленнєво-мисленнєву діяльність одне

одного;

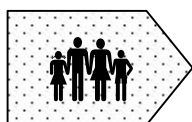
- студенти спільно формулюють відповіді на запитання;
- звіти груп про виконану роботу.

3. Перевірка виконання завдань 5 і 6 практичного блоку.

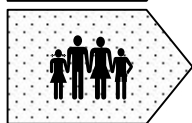

4. Перевірка виконання завдання 7 практичного блоку за таким алгоритмом:

- обговорення в групах тез виступів, які студенти готували самостійно;
- вибір найкращого виступу, його коригування та редагування;
- звіти груп про виконану роботу (від імені кожної групи виступає один делегований студент).

5. Перевірка виконання завдання 8 практичного блоку. Робота виконується аналогічно до пункту 4.

6. *Творча практична робота.*

Проектування фрагменту уроку української мови з використанням специфіки уроків риторики:

- визначити тему;
- визначити риторичні уміння як очікуваний результат роботи;
- визначити тип уроку, обладнання;
- спроектувати перебіг фрагменту уроку.

Звіт груп про виконану роботу.

Коллективне обговорення виконання завдання.

У групах має відбутися індивідуальна й кооперативна рефлексія.

Студенти мають оцінити результати навчальної діяльності один одного.

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ 5

Тема: Методичний супровід навчання мовленнєвих жанрів у школі.

Мета: 1) усвідомлення сутності та специфіки навчання мовленнєвих жанрів у шкільній мовній освіті;

2) формування вмінь здійснювати методичний супровід навчання мовленнєвих жанрів на уроках української мови.

ПЛАН

1. Мовленнєві жанри в шкільній мовній освіті.
2. Навчання мовленнєвих жанрів на уроках риторичі.
3. Методичний арсенал учителя-словесника щодо навчання мовленнєвих жанрів на уроках української мови.

Література до заняття

1. Голуб Н. Б. Самостійна робота студентів з риторики : навч.-метод. посіб. / Н. Б. Голуб. – Черкаси : Брама-Україна, 2008. – 232 с.
2. Елементи практичної риторики // Українська мова : [підруч. для 10–11 кл. загальноосвіт. навч. закладів з укр. та рос. мовами навчання] / О. М. Біляєв, Л. М. Симоненкова, Л. В. Скуратівський, Г. Т. Шелехова. – [7-ме вид., перероб. і доп.]. – К. : Освіта, 2004. – С. 107–153; 238–271.
3. Коваленко С. М. Сучасна риторика : навч.-практ. посіб. / Сергій Коваленко. – Тернопіль : Мандрівець, 2007. – 184 с.
4. Ладыженская Т. А. Речевые жанры в курсе школьной риторики / Т. А. Ладыженская, Н. В. Ладыженская // Начальная школа плюс до и после. – 2001. – № 12. – С. 3–10. *хрестоматія*
5. Нечволод Л. І. Риторика : зб. навч. і контрол. вправ та завдань : 10–11 кл. / Л. І. Нечволод, В. В. Паращич. – Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2006. – 176 с.
6. Обучение общению : методика школьной риторики : учеб. пособ. для педагогов, студентов педвузов, преподавателей и слушателей системы повышения квалификации /

- Т. А. Ладыженская, Н. В. Ладыженская, З. И. Курцева, Н. И. Махновская, Е. В. Бунеева, Ф. А. Новожилова, Т. М. Ладыженская; под. ред. Т. А. Ладыженской. – М. : Баласс, 2013. – 144 с.
7. Основи ораторського мистецтва : практикум / [уклад. О. І. Когут]. – Тернопіль : Астон, 2005. – 296 с.
 8. Палихата Е. Я. Уроки української мови : елементи практичної риторики : 10-11 кл. : [книга для вчителя] / Е. Я. Палихата. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 80 с.
 9. Українська мова : 5–9 класи : програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання // Українська мова і література в школі. – 2013. – № 1. – С. 32–54 ; № 2. – С. 38–59.
 10. Чибісова Н. Г. Риторика : навч. посіб. / Н. Г. Чибісова, О. І. Тарасова. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 228 с.

Verba movent, exempla trahunt.

Слова спонукають, приклади захоплюють (лат.)

Методичні рекомендації

Готуючись до лабораторного заняття, необхідно опрацювати лекційний матеріал, рекомендовану літературу, усвідомити сутність поняття «мовленнєвий жанр» і специфіку навчання мовленнєвих жанрів на уроках риторики й на уроках української мови. Варто пам'ятати, що знання мають бути суб'єктивними, тому треба відстежувати рефлексійне ставлення до навчального матеріалу, намагатися формулювати власні визначення, особистісне розуміння.

У процесі підготовки до заняття студентам необхідно розділитися на три групи, кожна з яких має виконати окреме завдання, заповнивши операційну карту. Необхідно пам'ятати про важливість уміння екстраполювати знання й уміння з однієї предметної галузі на іншу.

Виконуючи завдання практичного блоку заняття, варто критично й творчо ставитися до теоретичного матеріалу, ставити за мету розвиток аналітичних здібностей. Під час підготовки до заняття необхідно усвідомити важливість уміння реалізовувати на уроках української мови специфічних рис і змісту уроків риторики.

Лабораторне заняття буде проведене у формі круглого столу.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК (самостійне опрацювання до заняття)

1. Група I.

Опрацювати джерело 9. Заповнити операційну карту «Мовленнєві жанри в шкільній мовній освіті». Аналізуючи вимоги до навченості школярів, необхідно виділити ключові дієслова. Наприклад: «уміння (уміти / уміє) розрізняти, створювати, виголошувати тощо».

Операційна карта

Мовленнєві жанри в шкільній мовній освіті

Мовленнєві жанри	
5 клас	...
6 клас	...
7 клас	...
8 клас	...
9 клас	...
Вимоги до навченості учнів стосовно навчання мовленнєвих жанрів	

Опрацювати джерело «Програма обучения речевым жанрам» [6, с. 120–121]. Порівняти програмові вимоги навчання риторики та української мови.

2. *Група II.*

Опрацювати джерела 2, 3, 5, 7, 8, 10 (теми, що стосуються навчання мовленнєвих жанрів). Заповнити операційну карту «Навчання мовленнєвих жанрів на уроках риторики».

Операційна карта
Навчання мовленнєвих жанрів на уроках риторики

	Інформаційні жанри	Жанри впливу	Інформаційно-впливові жанри
Особливості змісту
Методи навчання
Прийоми навчання
Засоби навчання
Форми навчальної роботи
Методичні знахідки

1. *Група III.*

2. Опрацювати матеріал ([4], [6, с. 65–84]). Заповнити операційну карту «Навчання мовленнєвих жанрів на уроках риторики».

Операційна карта
Навчання мовленнєвих жанрів на уроках риторики

	Інформаційні жанри	Жанри впливу	Інформаційно-впливові жанри
Особливості змісту
Методи навчання
Прийоми навчання
Засоби навчання
Форми навчальної роботи
Методичні знахідки

4. *Міні-есе:* висловити ставлення та особистісне розуміння висловлювання, винесеного в епіграф до заняття; екстраполювати зміст сентенції на проблематику та зміст практичного заняття.

Перебіг заняття

Лабораторне заняття проводиться у формі круглого столу.

Круглий стіл – один із способів організації обговорення певного питання, який характеризується такими ознаками:

мета обговорення – узагальнити ідеї та думки щодо обговорюваної проблеми	учасники виступають у ролі проponentів (повинні висловлювати думку з приводу обговорюваного питання, а не з приводу думок інших учасників)	учасники обговорення рівноправні; ніхто не має права диктувати свою волю й рішення
--	--	--

1. Обговорення питань (операційних карт).
Спочатку відбувається обговорення операційні карти «Навчання мовленнєвих жанрів на уроках риторики». Студенти окреслюють методологічний арсенал учителя риторики в процесі навчання риторичних жанрів.
Обговорення карти «Мовленнєві жанри в шкільній мовній освіті» поєднується з екстраполяцією методологічного арсеналу вчителя риторики на професійну майстерність учителя-словесника в умовах шкільної мовної освіти.
2. Перевірка есе студентів відбувається без усного виголошення текстів.

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ 6

Тема: Прикладні аспекти риторизації в шкільній мовній освіті.

Мета: 1) усвідомлення сутності та специфіки риторизації як риторичного й педагогічного феномену;

2) формування методичних умінь запроваджувати риторизацію в процесі навчання української мови на різних рівнях.

ПЛАН

1. Сутність і специфіка риторизації як риторичного й педагогічного феномену.
2. Смыслові центри й рівні риторизації.
3. Запровадження риторизації в процесі навчання української мови.

Література до заняття

1. Байгильдина Э. И. Алгоритм построения риторизированного занятия [Электронный ресурс] / Байгильдина Э. И. // Конференция по отработке интегративных подходов к обновлению содержания филологического образования «Результаты апробации учебного пособия Л. В. Ассуировой «Риторизация. Введение риторики в преподавание русского языка» (27 февраля 2008 г.). – Режим доступа : http://www.pushinst.org/index.php?option=com_content&task=view&id=91&Itemid=1. – Заголовок с экрана. *хрестоматія*
2. Вознесенский И. Учебный диалог и его организация на уроке / И. Вознесенский // Обучение и карьера. – 2006. – № 29. – С. 166-169. *хрестоматія*
3. Вострикова Т. И. Риторизация процесса обучения – путь к гармонизирующему диалогу [Электронный ресурс] / Вострикова Т. И., Пилипцова Е. В. // Конференция по отработке интегративных подходов к обновлению содержания филологического образования «Результаты апробации учебного пособия Л. В. Ассуировой «Риторизация. Введение риторики в преподавание русского языка» (27 февраля 2008 г.). – Режим доступа : http://www.pushinst.org/index.php?option=com_content&task=view&id=91&Itemid=1. – Заголовок с экрана. *хрестоматія*
4. Голуб Н. Методом щоденних вправ : практичні аспекти риторизації вивчення української мови та літератури в школі / Ніна Голуб // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 5 (68). – С. 42–52.
5. Горбач Л. В. Механизмы риторизации образовательной деятельности школы [Электронный ресурс] / Горбач Л. В., Минеева С. А. // Развитие школы № 149 средствами риторики и риторизации : сб. материалов, составленный на основе творческого отчета участников федеральной и городской экспериментальных площадок «Школа риторики и риторизации» в 2001-02 уч. г. – Пермь, 2003. – Режим доступа : pedsovet.perm.ru/sections/psec_view.php?psid=53. – Заголовок с экрана. *хрестоматія*
6. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. – [3-ге вид., допов. і переробл.]. – К. : СПД Богданова А. М., 2008. – 376 с.
7. Правила спілкування // Корніяка О. М. Мистецтво гречності: Чи вміємо ми себе поводити? / О. М. Корніяка. – К. : Либідь, 1995. – 95 с. *хрестоматія*
8. Сальникова О. А. Модель риторизации учебного задания / О. А. Сальникова // Начальная школа плюс до и после. – 2012. – № 2. – С. 1–5. *хрестоматія*
9. Тихонов С. Е. Риторика и эффективность образовательной деятельности / С. Е. Тихонов // Риторика и культура речи в современном обществе и образовании : сборник материалов X Международной конференции по риторике : 1–3 февраля 2006 года / [науч. ред.-сост. В. И. Аннушкин, В. Э. Морозов]. – М. : Флинта ; Наука, 2006. – С. 409–313. *хрестоматія*

10. Чудинов Ю. В. Риторика и самоуправление / Ю. В. Чудинов. – Пермь : ЗУУНЦ, 1999. – 144 с.

хрестоматія

Перш ніж це сказати іншим, скажи це собі (Сенека)

Методичні рекомендації

Готуючись до лабораторного заняття, необхідно опрацювати лекційний матеріал, рекомендовану літературу, усвідомити сутності та специфіку риторизації як риторичного й педагогічного феномену. Варто пам'ятати, що знання мають бути суб'єктивними, тому треба відстежувати рефлексійне ставлення до навчального матеріалу, намагатися формулювати власні визначення, особистісне розуміння, що особливо важливо під час вивчення цієї складної теми.

Необхідно усвідомити сутність риторизації на всіх рівнях, шляхи запровадження риторизації на уроках української мови. Завдання практичного блоку, пов'язані з підготовкою індивідуальних виступів, доцільно заздалегідь розподілити між студентами.

Виконуючи завдання практичного блоку заняття, варто критично й творчо ставитися до теоретичного матеріалу, ставити за мету розвиток аналітичних здібностей. Під час підготовки й проведення заняття необхідно здійснювати цілеспрямовану діяльність щодо формування вмінь запроваджувати риторизацію на уроках української мови.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК (самостійне опрацювання до заняття)

1. Опрацювати джерела [6, с. 91–93], [9], [10]. Узагальнивши й систематизувавши матеріал, підготувати виступ: «Риторизація в педагогічному спілкуванні».
2. Опрацювати джерела [2], [3], [6, с. 94–98]. Узагальнивши й систематизувавши матеріал, підготувати виступ: «Діалогізм педагогічного спілкування».
3. Опрацювати джерела [5], [6, с. 91–93], [7]. Узагальнивши й систематизувавши матеріал, підготувати виступ: «Риторика й педагогічне спілкування».
4. Опрацювати джерела [2], [3], [6, с. 142–145]. Узагальнивши й систематизувавши матеріал, підготувати виступ: «Риторизація на уроці української мови як діалогізація».
5. Опрацювати джерела [1], [3], [4], [5]. Узагальнивши й систематизувавши матеріал, підготувати виступ: «Риторизація на уроці української: від теорії до практики».

6. Опрацювати джерела, [4], [5], [8]. Узагальнити й систематизувати матеріал, визначити конкретні шляхи риторизації навчальних завдань. Обрати з підручника української мови необхідний дидактичний матеріал (за вибором студента) – традиційне завдання. Застосувавши засвоєні алгоритми, здійснити риторизацію обраного навчального завдання.

7. *Міні-есе*: висловити ставлення та особистісне розуміння висловлювання, винесеного в епіграф до заняття; екстраполювати зміст сентенції на проблематику та зміст практичного заняття.

Запитання й завдання для опрацювання на заняття

1. Заслуховування виступів студентів (завдання 1–5). Робота на занятті відбувається за таким алгоритмом:
 - студент проголошує доповідь;
 - активне слухання й активне сприймання аудиторією;
 - обговорення виступу; обов'язкове висвітлення положень:
 - про який рівень риторизації йдеться;
 - які смислові центри риторизації задіяні в процесі, про який ішлося у виступі;
 - методичні аспекти запровадження риторизації в колі проблематики доповіді.
2. Перевірка виконання завдання 6 практичного блоку.

3. *Творча практична робота.*

Трансформація традиційних навчальних завдань у риторизовані (колективна робота з використанням підручників української мови).

4. Перевірка виконання завдання 7 практичного блоку.

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ 7

Тема: Проект «Я запроваджую риторизацію».

Мета: 1) формування методичних умінь запроваджувати риторизацію в процесі навчання української мови на різних рівнях;

- 2) формування проєктивної культури студентів, їх професійної, комунікативної, риторичної компетентностей, педагогічної творчості, педагогічної майстерності, критичного творчого мислення, критеріально-оцінювальних умінь.

Perfice te!

Удосконалюйте себе! (лат.)

Коли визнаєш свої помилки, маєш шанс їх виправити (Р. Бернс)

Методичні рекомендації

Ефективність проведення лабораторного заняття безпосередньо залежить від ретельної підготовки студентів. Зважаючи на необхідність презентації й захисту проекту, необхідні засоби, за допомогою яких відбуватиметься захист, що є необхідною умовою методу проєктів (дидактичний і роздавальний матеріал, технічні аудіовізуальні засоби тощо).

Зважаючи на лімітований час, студенти мають підготуватися до оптимального висвітлення сутності та змісту власної творчої діяльності. Логіка розгортання педагогічної діяльності вчителя-словесника, безумовно, важлива. Проте найголовніше – висвітлити особливості риторизованих дій, які свідчили б про вміння запроваджувати риторизацію на уроках української мови.

Варто бути готовими до обговорення проєктів одне одного. Пам'ятайте, вимогливість має бути розумною й доцільною, критичність має поєднуватися з толерантністю, а реалізована й закріплена в досвіді життєдіяльності здатність до співпраці та співтворчості – одна з найважливіших рис сучасної людини професіонала.

Дякуйте за зауваження та поради, сміливо визнавайте помилки – прагніть до самовдосконалення.

Перебіг заняття

Презентація (захист) проєктів «Я запроваджую риторизацію».

Колективне обговорення проєктів.

Самооцінювання.

Самостійна робота

Робочим навчальним планом дисципліни «Методика навчання риторики в школі» регламентується самостійна робота студентів як одна з організаційних форм навчання, на яку, відповідно до вимог Європейської кредитно-трансферної системи (ECTS), відводиться 28 годин.

Самостійна робота в процесі формування професійної компетентності студентів-філологів поділяється на:

- пізнавально-інформаційну;
- адаптивно-перетворювальну;
- конструктивно-продуктивну;
- критично-творчу.

Навчальний матеріал, передбачений для самостійного опрацювання студентами, як і матеріал, який опрацьовується під час навчальних занять, підлягає контролю.

Система самостійної роботи

Етап	Зміст навчальної діяльності	Зміст самостійної роботи	Вид діяльності
<i>Інформаційно-теоретичний</i>	Засвоєння навчального матеріалу лекційного курсу	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Попереднє ознайомлення з матеріалом лекцій. ▪ Виконання передбачених проблемних завдань. ▪ Опрацювання рекомендованої літератури. ▪ Опрацювання окремих тем теоретичного курсу. ▪ Підготовка до різних форм контролю. 	пізнавально-інформаційна, конструктивно-продуктивна
<i>Лабораторно-практичний</i>	Обговорення актуальних педагогічних проблем на практичних і лабораторних заняттях	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Опрацювання рекомендованої літератури. ▪ Підготовка до практичних і лабораторних занять. ▪ Підготовка до різних форм контролю. ▪ Виконання індивідуальних науково-дослідних завдань. ▪ Ознайомлення із зразками методичних матеріалів. 	адаптивно-перетворювальна, конструктивно-продуктивна
<i>Власне самостійна</i>	Опрацювання тем, винесених на самостійне опрацювання	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Опрацювання рекомендованої літератури. ▪ Використання вмінь і навичок критичного творчого мислення як мислення вищого порядку. ▪ Рефлексія щодо: <ul style="list-style-type: none"> - власних пізнавальних можливостей; - рівня розвитку психічних процесів, емоційно-вольової та мотиваційної сфер, здібностей; - критеріально-оцінювальних умінь; - власного мовлення як риторичного. 	конструктивно-продуктивна, критично-творча

Теми для самостійного опрацювання

1. Проект удосконалення власного мовлення: методологічний аспект. 7 годин

Рекомендована література

1. Коваленко С. М. Сучасна риторика : навч.-практ. посіб. / Сергій Коваленко. – Тернопіль : Мандрівець, 2007. – С. 89–93 ; 95–96.
2. Онуфрієнко Г. С. Риторика : [навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів] / Г. С. Онуфрієнко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – С. 213–219.
3. Основи ораторського мистецтва : практикум / [уклад. О. І. Когут]. – Тернопіль : Астон, 2005. – С. 201–204 ; 239–242 ; 242–243.

2. Критерії оцінки риторичного мовлення. 7 годин

Рекомендована література

1. Коваленко С. М. Сучасна риторика : навч.-практ. посіб. / Сергій Коваленко. – Тернопіль : Мандрівець, 2007. – С. 40–54.
2. Нечволод Л. І. Риторика : зб. навч. і контр. вправ та завдань : 10–11 кл. / Л. І. Нечволод, В. В. Паращич. – Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2006. – С. 146.
3. Онуфрієнко Г. С. Риторика : [навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів] / Г. С. Онуфрієнко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – С. 222–227 ; 328.
4. Основи ораторського мистецтва : практикум / [уклад. О. І. Когут]. – Тернопіль : Астон, 2005. – С. 258.
5. Палихата Е. Я. Уроки української мови : елементи практичної риторики : 10–11 кл. : [книга для вчителя] / Е. Я. Палихата. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – С. 35–36.
6. Пінчук Ю. В. Риторика, культура та техніка мовлення вчителя-логопеда : [навч.-метод. посіб.] / Пінчук Ю. В. – К. : КНТ, 2007. – 92 с.
7. Українська мова : програма для 5–12 класів загальноосвітніх навчальних закладів з російською мовою навчання / [Н. В. Бондаренко, О. М. Біляєв, Л. М. Паламар, В. Л. Кононенко]. – Чернівці : Вид. дім «Букрек», 2005. – С. 16–19.
8. Федоренко В. Мовні цікавинки [Електронний ресурс] / Валерій Федоренко. – Режим доступу: http://abetka.ukrlife.org/movni_cikk.htm. – Заголовок з екрану. хрестоматія

3. Підготовка до ораторського виступу. Ораторський виступ (методологічний аспект). 7 годин

Рекомендована література

1. Голуб Н. Б. Мовні засоби риторичної майстерності / Голуб Н. Б. // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова : Серія № 8 : Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). – Випуск 3 : зб. наукових праць / за ред. академіка Л. І. Мацько. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – С. 175–181.
2. Коваленко С. М. Сучасна риторика : навч.-практ. посіб. / Сергій Коваленко. – Тернопіль : Мандрівець, 2007. – С. 69 ; 72–73 ; 74–76 ; 79 ; 81–85.
3. Коваленко С. Риторична освіта в контексті сучасної лінгводидактики / Сергій Коваленко // Бібліотечка «Дивослова». – 2008. – № 8 (38). – С. 51–60.
4. Нечволод Л. І. Риторика : зб. навч. і контр. вправ та завдань : 10–11 кл. / Л. І. Нечволод, В. В. Паращич. – Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2006. – С. 51–56 ; 69 ; 71–72 ; 92–93 ; 106 ; 128–129 ; 131–132 ; 138–139 ; 165–166.
5. Онуфрієнко Г. С. Риторика : [навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів] / Г. С. Онуфрієнко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – С. 115 ; 120 ; 170 ; 184–185 ; 245.
6. Основи ораторського мистецтва : практикум / [уклад. О. І. Когут]. – Тернопіль : Астон, 2005. – С. 46–54 ; 96 ; 143 ; 153 ; 191 ; 218 ; 228.
7. Палихата Е. Я. Уроки української мови : елементи практичної риторики : 10–11 кл. : [книга для вчителя] / Е. Я. Палихата. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – С. 6–7 ; 14–15 ; 22–24 ; 56.
8. Пінчук Ю. В. Риторика, культура та техніка мовлення вчителя-логопеда : [навч.-метод. посібник] / Пінчук Ю. В. – К. : КНТ, 2007. – 92 с.
9. Елементи практичної риторики // Українська мова : [підруч. для 10–11 кл. загальноосвіт.

навч. закладів з укр. та рос. мовами навчання] / О. М. Біляєв, Л. М. Симоненкова, Л. В. Скуратівський, Г. Т. Шелехова. – [7-ме вид., перероб. і доп.]. – К. : Освіта, 2004. – С. 107–153 ; 238–271.

10. Чибісова Н. Г. Риторика : навч. посіб. / Н. Г. Чибісова, О. І. Тарасова. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – С. 69–70 ; 72.

4. Формування духовності школярів засобами риторики.

3 години

Рекомендована література

1. Зайченко І. В. Уроки формування духовності особистості / І. В. Зайченко // Реабілітаційна педагогіка на рубежі ХХІ століття : наук.-метод. зб. : у 2 ч. / [ред. рада Доній В. М., Несен Г. М., Єрмаков І. Г. та ін.]. – К. : ІЗМН, 1998. – Ч.1. – С. 108–119.
2. Сагач Г. Високе Небо над Храмом Слова України [Електронний ресурс] / Г. Сагач. – Режим доступу: <http://www.ukrlit.vn.ua/article1/1493.html>. – Заголовок з екрану.
3. Сагач Г. Похвала істинному красномовству – риториці любові / Галина Сагач // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 5 (68). – С. 102–113.
4. Сагач Г. М. Риторика : [навч. посіб. для студентів серед. і вищ. навч. закладів] / Г. М. Сагач. – [вид. 2-ге, перероб. і доп.]. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2000. – 568 с.
5. Сагач Г. М. Формування духовної особистості засобами благодатного слова / Г. М. Сагач // Школа життєтворчості особистості : наук.-метод. зб. / [ред. кол.: В. М. Доній (голова), Г. М. Несен (заст. голови), І. Г. Єрмаков (наук. ред.) та ін.]; за ред. І. Г. Єрмакова. – К. : ІСДО, 1995. – С. 202–207. хрестоматія

5. Питання екології мови та шкільна риторика.

4 години

Рекомендована література

1. Жуковська В. В. Еколінгвістика: становлення та основні напрями досліджень / Жуковська В. В., Деркач Н. О. // Наук. вісник Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – Філологічні науки. – 2011. – Ч.1. – С. 66–70.
2. Сербенська О. Екологія українського слова : практ. словничок-довідник / О. Сербенська, М. Білоус. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 68 с.
3. Сербенська О. Сучасна українська термінографія і проблеми екології мови / Олександра Сербенська // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – № 453. – 2002. – С. 17–20.
4. Скочинець О. Інформаційні телепрограми в контексті проблем дослідження екології української мови / Олена Скочинець // Вісник Львівського університету : серія філологічна : вип. 19. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2007. – С. 179–188.
5. Чувакин А. А. Ортология и риторика как базовые дисциплины коммуникационной подготовки специалистов по направлению «Филология» / А. А. Чувакин // Риторика и культура речи в современном обществе и образовании. – М. : Флинта ; Наука, 2006. – С. 457–463.

Примітки

1. У процесі опрацювання тем студентам варто активно користуватися електронною бібліотекою з риторики та методики навчання риторики.
2. Контроль власне самостійної роботи студентів здійснюється в процесі індивідуальних співбесід у позанавчальний час.

Індивідуальні науково-дослідні завдання (ІНДЗ)

Виконання студентами індивідуальних науково-дослідних завдань (ІНДЗ) – одна з форм рубіжного (модульного) контролю.

Невід'ємною складовою професійної компетентності є проєктивна культура, тому в процесі опанування методики навчання риторики на стику всіх зазначених вище етапів запроваджується проєктний підхід. Студенти отримують теоретичні знання про метод проєктів як педагогічну технологію й протягом семестру створюють проєкт: «Я запроваджую риторизацію». Сутність проєкту полягає в проєктуванні уроку української мови з елементами риторизації. За бажанням студентів, проєкти можуть бути індивідуальними, парними чи груповими максимально на трьох учасників. Кожний студент під час проєктування може отримати індивідуальну консультацію викладача в позанавчальний час, окрім того, на кожному лабораторному занятті, за умови виникнення потреби, проводиться консультація «Швидка допомога проєктувальникові». Студентські проєкти зараховуються як індивідуальні науково-дослідні завдання (ІНДЗ). Оскільки метод проєктів передбачає обов'язкову презентацію (захист) результатів конструктивно-проєктивної діяльності, для захисту студентських проєктів відводиться останнє лабораторне заняття.

Система контролю та оцінювання

Мета контролю – визначення рівня сформованості в студентів професійної компетентності, рівня засвоєння ними теоретичних основ курсу «Методика навчання риторики в школі», надбав педагогічної й методичної спадщини минулого, передового перспективного досвіду сучасної національної школи, педагогів-новаторів, рівня сформованості вмінь екстраполювати набуті знання для вирішення практичного завдання впровадження інновацій в шкільній освіті.

Завдання контролю – визначення рівня теоретичної й практичної підготовки студентів, рівня сформованості вмінь: проектувати навчальні ситуації на заняттях з мови й риторики, моделювати уроки, творчо використовувати знання з курсу.

Система контролю

Вид контролю	Об'єкт контролю	Форма контролю
Поточний контроль	Відвідування студентами занять	Облік відвідування
	Мисленнєво-мовленнєва діяльність у процесі засвоєння лекційного курсу	Оцінювання участі в евристичних бесідах, виконання проблемних завдань
	Успішність виконання студентами завдань до практичних і лабораторних занять	Усне чи письмове опитування, оцінювання активності
	Успішність самостійного вивчення студентами тем курсу	Усне опитування в процесі індивідуальних співбесід
Модульний контроль (рубіжний)	Рівень засвоєння студентами теоретичних і практичних питань курсу	Виконання індивідуального науково-дослідного завдання, тестування
Підсумковий контроль	Рівень засвоєння студентами теоретичних знань і практичних умінь у результаті вивчення дисципліни, рівень сформованості в них професійної компетентності щодо вирішення завдань навчального курсу	Диференційований залік. Накопичувальна шкала

Оцінювання успішності студентів

Проміжок за накопичувальною бальною шкалою	Оцінка за розширеною шкалою	Еквівалент оцінки за п'ятибальною шкалою
90 та вище	Відмінно	5
89–90	Дуже добре	4,5
65–79	Добре	4
55–64	Задовільно	3,5
50–54	Достатньо	3
35–49	Незадовільно	2
1–34	Неприйнятно	1

Система оцінювання навченості студентів

Вид контролю	Об'єкт оцінювання	Кількість балів	Кількість балів за одиницю контролю		Разом
Поточний контроль	Активна участь в обговоренні проблемних питань на лекційних заняттях	Передбачено 5 лекційних занять	2		10
	Грунтова відповідь (усна чи письмова) на занятті практичного блоку	Передбачено 11 практичних і лабораторних занять	3	5	55
	Загальна активність на занятті практичного блоку		2		
Модульний (рубіжний) контроль	Тестування в письмовій формі (передбачено 2 тести)	10		20	
	Виконання індивідуального науково-дослідного завдання (передбачено 1 ІНДЗ)	12			
Контроль самостійної роботи	Опрацювання тем, винесених на самостійне опрацювання	3			
Підсумковий контроль	Накопичувальна шкала. Диференційований залік	100			
За весь курс		100			

Критерії оцінювання тестових завдань

Тестова перевірка знань дає можливість індивідуалізувати процес контролю виконання студентами навчальних завдань курсу, об'єктивно перевірити знання теоретико-методичного матеріалу, виявити рівень сформованості в них професійної компетентності.

Студентам пропонується виконати тестові завдання **закритого типу** (20 завдань з чотирма варіантами відповіді, одна з яких правильна).

Виходячи з реалій навчального процесу, модульний тестовий контроль логічно здійснити один раз (один модульний тест на 40 завдань). Подібне рішення може виникнути принаймні з двох причин: 1) залежність проведення видів занять практичного блоку від розкладу навчання (на лабораторних заняттях академічні групи діляться на підгрупи); 2) ключові змістові положення навчального курсу, які мають підлягати контролю, розподіляються між модулями непропорційно.

Оцінювання тесту (з 40 питань) здійснюється за двадцятибальною шкалою за допомогою формули прямої пропорційності. Задля можливості порівняння результату з підсумковою результативністю наведена кількість балів за стобальною шкалою.

Кількість правильних відповідей									
40	39	38	37	36	35	34	33	32	31
20	19,5	19	18,5	18	17,5	17	16,5	16	15,5
Кількість балів									
100	97,5	95	92,5	90	87,5	85	82,5	80	77,5
Кількість балів за стобальною шкалою									

Кількість правильних відповідей									
30	29	28	27	26	25	24	23	22	21
15	14,5	14	13,5	13	12,5	12	11,5	11	10,5
Кількість балів									
75	72,5	70	67,5	65	62,5	60	57,5	55	52,5
Кількість балів за стобальною шкалою									

Кількість правильних відповідей									
20	19	18	17	16	15	14	13	12	11
10	9,5	9	8,5	8	7,5	7	6,5	6	5,5
Кількість балів									
50	47,5	45	42,5	40	37,5	35	32,5	30	27,5
Кількість балів за стобальною шкалою									

Кількість правильних відповідей									
10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
5	4,5	4	3,5	3	2,5	2	1,5	1	0,5
Кількість балів									
25	22,5	20	17,5	15	12,5	10	7,5	5	2,5
Кількість балів за стобальною шкалою									

У процесі здійснення контролю самостійної роботи передбачено усне опитування студентів в під час індивідуальних співбесід (усне тестування відкритого типу). Оцінювання здійснюється за такими **критеріями**:

- творче осмислення набутих теоретичних знань;
- теоретична аргументація прийнятих рішень;
- уміння використовувати наукові знання під час виконання практичних завдань;
- термінологічна коректність.

Алгоритм оцінювання завдань відкритого типу

Кількість балів	Відповідь відкритого типу
3	Продемонстровано творче осмислення набутих теоретичних знань. Прийняті рішення теоретично аргументовані. Продемонстровано практичні вміння. Проявлена термінологічна коректність.
2	Теоретичні знання осмислені частково творчо. Теоретична аргументація прийнятих рішень недостатня. Продемонстровано практичні вміння. Виявлено окремі випадки термінологічної некоректності.
1	Творчість не продемонстровано. Аргументація недостатня. Наукові знання не пов'язані з практикою. Виявлена термінологічна некоректність.

РУБІЖНИЙ ТЕСТ

I варіант

1. «Формування практично значущих мовленнєво-комунікативних умінь і навичок, які допоможуть учневі ефективно висловлювати свої думки в словесній формі, адже саме риторика пропонує просту й водночас переконливу формулу особистісного прояву людини в слові». Зазначена теза становить:

A актуальність курсу риторики в школі	B основне завдання шкільної риторики
B мету введення курсу риторики до програми	Г риторичний аспект української мови

2. Вказати головне завдання методики навчання риторики в школі:

A Дати учням міцні знання основ ораторської майстерності, сприяти формуванню вмінь і навичок в усіх її розділах: у виборі теми, збиранні матеріалу, плануванні, композиції, використанні засобів мови, фігур, правильності, виразності мовлення.	B Озброєння студентів методичними вміннями й навичками навчання учнів раціональної мовленнєвої поведінки в різноманітних ситуаціях спілкування.
B Формування практично значущих мовленнєво-комунікативних умінь і навичок, які допоможуть учневі ефективно висловлювати свої думки у словесній формі.	Г Спиралися на багатство духовного світу учня, загальний розвиток особистості, знання, високу активність у суспільному й особистому житті.

3. Вказати підхід до навчання шкільної риторики, сутність якого транслює теза: «Застосування на уроках прийомів, що спонукають учнів до спілкування: повідомити інформацію, поділитися думками тощо; завдання вчителя залучати учнів до такого роду діяльності, яка для них цікава; залучення школярів до активної мовленнєвої діяльності».

A культурологічний (соціокультурний) підхід	B особистісно зорієнтований підхід
B комунікативно-діяльнісний підхід	Г функціонально-стилістичний підхід

4. «Ознайомлення з елементами загальної й часткової риторики. Формування вмінь і навичок розігрувати діалоги за певних ситуацій. Складання висловлювань на різні теми (навчальні, за текстами художньої літератури). Формування вмінь користуватися виражальними засобами мови». Зміст якого етапу навчання риторики в школі розкриває зазначена теза?

A I етап (1–4 класи)	B III етап (7–9 класи)
B II етап (5–6 класи)	Г IV етап (10–11 класи)

5. Яка з тез є одним із шляхів (ліній) формування риторичних умінь і навичок:

A Вивчення практичних засобів риторики, правил, прийомів, моделей, фігур, типів мовлення, видів зв'язку, виражальних риторичних засобів (тропів, риторичних фігур), дикції, інтонації.	B Ознайомити учнів з історією, законами розвитку риторики як науки, жанровими особливостями тексту. Вивчення риторичного аспекту тексту.
B Орієнтування на здатність по-новому бачити, усвідомлювати й використовувати здобуті вміння й навички в усному й писемному мовленні.	Г Досягти гармонійного поєднання роботи над змістом висловлювання та його формою. Вивчення риторичного аспекту тексту.

6. Сутність якого з принципів шкільної риторики розкривається положенням: «Смисловим центром риторики виступає «фігура Homo Loquens, homo verbo agens». У центрі сучасної шкільної риторики – особистість, людина, що навчається»?

A принцип позитивної педагогічної взаємодії	B принцип духовного становлення особистості
B принцип евристичності	Г принцип антропоцентричності

7. Сутність якого з результатів навчання риторики в школі тлумачиться за допомогою дефініції: «Необхідний людині рівень сформованості досвіду міжособистісної взаємодії, щоб успішно функціонувати в суспільстві з огляду на власні здібності й соціальний статус. Безпосередньо залежить від змін, які відбуваються в суспільстві. Наріжними поняттями в новій моделі комунікативної культури молоді мають стати злагода, діалог та конструктивна співпраця»?

A мовна особистість	B риторична особистість
B комунікативна компетентність	Г риторична компетентність

8. Сутність якого з результатів навчання риторики в школі тлумачиться за допомогою дефініції: «Володіння людиною взаємопов'язаними якостями особистості, які визначають здатність до ефективного спілкування; особистісне ціннісне ставлення до спілкування; досвід спілкування, спрямований на здійснення особистісно та суспільно значущої продуктивної діяльності»?
- А** мовна особистість **В** риторична особистість
Б комунікативна компетентність **Г** риторична компетентність
9. Вказати визначення риторичної компетентності:
- А** Необхідний людині рівень сформованості досвіду міжособистісної взаємодії, щоб успішно функціонувати в суспільстві з огляду на власні здібності й соціальний статус.
Б Найвищий рівень комунікативної компетентності, що забезпечує риторичну діяльність людини як здатність свідомо продукувати, виголошувати та рефлексувати авторсько-адресний текст у відповідності до мети й ситуації публічного мовлення.
В Узагальнений образ носія мовної свідомості, національної мовної картини світу, мовних знань, умінь і навичок, мовних здатностей і здібностей, мовної культури й смаку, мовних традицій і мовної моди.
Г Активність автора щодо створення, виконання та реконструювання риторичного тексту, який реалізується засобами мови з метою запланованого впливу на адресата в ході спілкування, а також рефлексії власної риторичної діяльності.
10. Яка площина риторичної компетентності має такий зміст: «Комунікабельність (ініціативність, здатність до включення в активну комунікацію)»?
- А** організаційно-методологічна площина **В** площина комунікативної активності
Б теоретико-практична площина **Г** площині впливовості мовленнєвого акту
11. Вкажіть визначення риторичного підходу до навчання мови.
- А** Спрямована на оволодіння ефективним та оптимальним мовленням система педагогічно доцільних теоретико-методологічних заходів у процесі навчання мови, суб'єкти якого залучаються до усвідомленої й рефлексійної мовленнєвої комунікації, використання мовних і риторичних засобів у різних формах, сферах і жанрах мовлення.
Б Скерування педагогічного впливу на розвиток особистості учнів (компетентностей, здатностей, спроможностей, якостей), залучення в навчальній діяльності суб'єктного досвіду учнів, встановлення між учителем та учнями суб'єкт-суб'єктних стосунків, створення ситуації успіху тощо.
В Застосування на уроках прийомів, що спонукають учнів до спілкування: повідомити інформацію, поділитися думками тощо; завдання вчителя залучати учнів до такого роду діяльності, яка для них цікава. Залучення школярів до активної мовленнєвої діяльності.
Г Процес навчання, детермінований системою проблемних ситуацій, в основі якого лежить особливий вид взаємодії вчителя й учнів, що характеризується систематичною самостійною навчально-пізнавальною діяльністю учнів із засвоєння нових знань і способів дії шляхом вирішення навчальних проблем.
12. «Активність автора щодо створення, виконання та реконструювання риторичного тексту, який реалізується засобами мови з метою запланованого впливу на адресата в ході спілкування, а також рефлексії власної риторичної діяльності» – це визначення:
- А** навчальної діяльності **В** риторичної діяльності
Б текстотворчої діяльності **Г** комунікативної діяльності
13. Вказати тлумачення аспекту ефективності мовлення як риторичного аспекту тексту.
- А** У текстах виявляються комунікативні події соціокультурної взаємодії людей, породжені їх комунікативною поведінкою. У тексті знаходить вияв триада – мета, предмет, ситуація висловлювання. Текст – це система маніфестацій певної риторичної поведінки в певній комунікативній ситуації.
Б Текст у будь-якій формі виконує роль засобу впливу на маси, адже (текст – це слово для справи). Вплив і переконання – дії двобічні, отже, текст є соціальним феноменом.
В Провідною метою шкільної риторики є навчання успішного (ефективного) спілкування – результативного спілкування, за якого реалізується комунікативний намір, вирішується комунікативна задача як практичного, так і духовного плану.
Г Центром риторики є шлях від думки до слова. Результатом «ословлення» думки є текст – засіб реалізації комунікативної мети. Риторика – наука текстотворча, а текстотворення як головний елемент риторики – це комунікативна діяльність суб'єкта, що формує текст.

14. «Активне відтворення особистістю набутого соціального досвіду у своїй діяльності та спілкуванні» – це сутність риторичного змісту:
А мовної змістової лінії **В** мовленнєвої змістової лінії
Б соціокультурної змістової лінії **Г** діяльнісної змістової лінії
15. «Викладач, учитель й одночасно вихователь, який впливає на учнів словом, вдачею, засобами свого предмета й через предмет» – це:
А ритор-педагог **В** мовленнєва особистість педагога
Б гуманітарна особистість педагога **Г** риторичний ідеал учителя
16. Вказати визначення риторичної діяльності.
А Міжособистісна взаємодія й виховання (учня), яка супроводжує засвоєння знань і становлення особистості в навчально-виховному процесі.
Б Практично-духовна й відображально-духовна, творча, продуктивна діяльність, яка цілеспрямовано реалізує потребу людини як суб'єкта у взаємодії з іншими рівноправними, рівноцінними суб'єктами.
В Засвоєння людиною соціальних норм і культурних цінностей, що передбачають включення в систему суспільних відношень і самостійне відтворення цих відношень.
Г Розгляд освітніх процесів через призму соціальних і суспільних відношень, у царині яких важливе місце посідають мова, мовлення, комунікація, мовленнєва й комунікативна діяльність.
17. Вказати визначення поняття «риторичний текст».
А Текст, що використовується в навчальному процесі і є для вчителя засобом навчання й контролю, а для учнів – об'єктом вивчення й розуміння та джерелом інформації.
Б Усна чи писемна монологічна або діалогічна змістова й структурно завершена система з кількох чи багатьох речень, яким властива інформаційна насиченість та виражене ставлення автора до висловленого повідомлення.
В Продукт (результат) риторичної діяльності, – спрямований на інших суб'єктів з допомогою комунікативної активності. Одночасно це засіб спілкування в риторичному діалозі.
Г Результат мовленнєво-мисленнєвого процесу, реалізованого автором у вигляді конкретного письмового (чи усного) твору у відповідності з мотивами, цілями, обраною темою, замислом та ідеєю, який характеризується певною структурою, композиційною, логічною й стилістичною єдністю.
18. Вказати характеристику риторичного пафосу як основної категорії риторики.
А Комунікативне завдання мовця, мета мовлення, емоційно-вольова складова мовлення.
Б Форма мовлення; вербальні й невербальні виражальні засоби; аргументація.
В Створення в мовленні правдоподібних моделей реальності, які мають місце в суспільстві, природі, техніці.
Г Морально-ціннісний портрет аудиторії, моральні очікування від мовця та його мовлення.
19. Яка теза не відноситься до поняття риторичної ситуації?
А Об'єднує учасників як суб'єктів риторичної діяльності в авторсько-відповідній жанровій дії в межах певного тематичного поля.
Б Її межі визначаються ступенем вичерпаності теми спілкування та можливостей взаємодії в риторичній діяльності.
В Шлях її розвитку (зміст, цілі, завдання, способи) в ідеальному варіанті замислюється та втілюється як проект, в основі якого – п жанровий діалог з усіма можливими формами його існування: потенційний і реальний; опосередкований і безпосередній, з іншими і з самим собою.
Г Фрагмент педагогічної діяльності, що містить суперечності між досягнутим і бажаним рівнями вихованості учнів і колективу, що їх ураховує вчитель, добираючи способи впливу, стимулюючи розвиток особистості.
20. «Різновид (тип) мовлення, що характеризується тематичною цілісністю, характером розвитку змісту, рухом думки, за якого відбувається обмін спонтанними взаємно обумовленими висловлюваннями-репліками при зоровому та слуховому сприйнятті співбесідниками» – це визначення:
А ефективної комунікації **В** риторичного діалогу
Б діалогу **Г** оптимальної комунікації
21. Вказати визначення навчального діалогу.
А Комунікація, при якій досягнення мети тим, хто говорить, поєднується зі сприятливими для аудиторії наслідками або, більше того, з досягненням ним (нею) своїх власних цілей.

- Б** Різновид (тип) мовлення, що характеризується тематичною цілісністю, характером розвитку змісту, рухом думки, за якого відбувається обмін спонтанними взаємно обумовленими висловлюваннями-репліками при зоровому та слуховому сприйнятті співбесідниками.
- В** Цілеспрямований та обумовлений обмін ідеями, думками в групі заради пошуку істини; спосіб опрацювання змісту уроку й особлива форма навчання, з допомогою якої забезпечується рух його учасників (учнів і вчителя) до спільного для всіх пізнавального результату.
- Г** Дієва, результативна комунікація, при якій своєї мети досягає лише той, хто говорить (оратор), з можливим збитком для слухача (аудиторії).

22. Вказати визначення риторичного діалогу.

- А** Комунікація, при якій досягнення мети тим, хто говорить, поєднується зі сприятливими для аудиторії наслідками або, більше того, з досягненням ним (нею) своїх власних цілей.
- Б** Різновид (тип) мовлення, що характеризується тематичною цілісністю, характером розвитку змісту, рухом думки, за якого відбувається обмін спонтанними взаємно обумовленими висловлюваннями-репліками при зоровому та слуховому сприйнятті співбесідниками.
- В** Взаємодія рівних суб'єктів, які обговорюють одну тему, спільними прийнятними засобами, узгоджуючи їх смисл, у відповідності зі спільними правилами його ведення.
- Г** Дієва, результативна комунікація, при якій своєї мети досягає лише той, хто говорить (оратор), з можливим збитком для слухача (аудиторії).

23. Яка теза не відноситься до принципів діалогічного педагогічного спілкування?

- А** створення ситуації успіху
- Б** модальність висловлювання та персоніфікація повідомлення
- В** установка на відповідь партнера, якого цінують, приймають, визнають його особисту позицію у взаємодії
- Г** визнання рівності особистісних позицій, відкритість і довіра партнерів

24. «Процес соціальної співтворчості, у якому сторони мають на меті не скільки відстоювання власних пріоритетів і досягнення своїх, особливих цілей, стільки спільне вироблення цінностей життя й культури, що вписуються в коло таких понять, як істина, добро, краса, любов, дружба, щастя». Наведена теза характеризує:

- А** суб'єкт-суб'єктний принцип
- Б** принцип соціалізації
- В** принцип індивідуального підходу
- Г** принцип агону в освіті

25. «Спирається на фіксовані зразки, називаючи їх і закріплюючи у свідомості носіїв мови». Наведена теза характеризує:

- А** мовну норму
- Б** риторичну норму
- В** ортологічну норму
- Г** стилістичну норму

26. Вказати правильний порядок застосування законів риторики, у результаті чого риторика набуває статусу технології.

- А** стратегічний ефективного спілкування → концептуальний → моделювання аудиторії → стратегічний → тактичний → словесної творчості → системно-аналітичний
- Б** концептуальний → стратегічний → тактичний → словесної творчості → стратегічний ефективного спілкування → моделювання аудиторії → системно-аналітичний
- В** концептуальний → моделювання аудиторії → стратегічний → тактичний → словесної творчості → стратегічний ефективного спілкування → системно-аналітичний
- Г** концептуальний → моделювання аудиторії → системно-аналітичний → стратегічний → тактичний → словесної творчості → стратегічний ефективного спілкування

27. Вказати інформаційні мовленнєві жанри.

- А** інструкція, конспект, оголошення, офіційний лист, доручення, повідомлення
- Б** автобіографія, дискусія, заборона, критична замітка, похвальне слово
- В** хроніка, особистий лист, доповідь, щоденникові записи, розписка
- Г** анекдот, ввічлива оцінка, протокол, афіша, відгук, прощання, замітка

28. Алгоритм риторизації навчального предмета. «Адаптація змісту предмета до ситуації навчання. Адаптувати – значить підносити учнів до адекватної інтерпретації теоретичних знань, зробити курс зрозумілим для учнів у відповідності з їх віковими та інтелектуальними можливостями». Наведено зміст:

- А** інверції
- В** елокуції

Б диспозиції

Г меморії

29. Що не відноситься до риторизації навчального завдання?
 А створення життєвої (навчальної) ситуації В обов'язкова рефлексія учнів як основа саморозвитку
 Б виділення комунікативного наміру Г створення ситуації успіху
30. До якого рівня риторизації відноситься теза: «Запропонувати запитання для рефлексії. Яких результатів очікував учень і які отримав? Чи задовольняє його цей результат? Що можна зробити для поліпшення своїх результатів?».
 А риторизація мовленнєвого розвитку учнів В риторизація навчального завдання
 Б риторизація шкільного курсу української мови Г риторизація навчального процесу
31. Який мовленнєвий жанр можна схарактеризувати так: «Мовленнєвий жанр, в основі якого коротка розповідь. Завдання жанру – ненав'язливе повчання на прикладі?»
 А комплімент В заява
 Б притча Г дискусія
32. Яку роль виконує навчальний текст для вчителя?
 А об'єкту вивчення В об'єкту розуміння
 Б джерела інформації Г засобу контролю
33. Дидактичний потенціал навчального тексту. «Текст – мисленнєво-мовленнєвий продукт (мислення в риторичній діяльності має характер творчості й водночас підпорядковане законам логіки; мисленнєвий компонент риторичних умінь спрямований на розвиток творчого образного та словесно-логічного мислення, а комунікативна діяльність є результатом поєднання думки й слова й спрямована на досягнення взаєморозуміння між мовцем і аудиторією». Зазначена теза характеризує:
 А реалізацію виховної функції В реалізацію освітньої функції
 Б реалізацію навчальної функції Г реалізацію розвивальної функції
34. «Характеристика основних якостей (зацікавленість, конструктивність, уміння йти на компроміс, пошук правильних доказів, інтелектуальна терпимість, уміння слухати, уміння «тримати позицію», толерантність, креативність, гнучкість мислення, культура мовлення тощо)». Зазначена теза відноситься до:
 А аналізу риторичного мовлення В дидактичного потенціалу тексту
 Б риторичного аналізу тексту Г характеристики навчального тексту
35. Слово вчителя має містити риторичний компонент. Яка теза не містить риторичного компоненту?
 А Висловлювання вчителя мають відповідати вимогам, які пред'являються до створення публічних виступів.
 Б Учитель повинен бути майстром функціонально-рольового педагогічного спілкування.
 В Структуруючи зміст висловлювання, учитель повинен передбачити можливості впливу як на інтелектуальну, так і на емоційну сферу учнів, що передбачає взаємодію вербальних і наочних засобів навчання.
 Г Мовлення вчителя має бути побудоване на взаємодії з учнями, в основі якого лежить ідея співпраці, закон гармонізуючого діалогу.
36. Мовлення, діалог, вербальна й невербальна комунікація, імітація реальності, рольова поведінка, драматизація, змагальність – це засоби створення:
 А риторичної ситуації В риторичної гри
 Б риторичної задачі Г риторичного тренінгу
37. За якими ознаками варто класифікувати вправи з риторики в школах України?
 А за темою розділу
 Б за композицією розділу й мовленнєвим жанром
 В за риторичним каноном, ораторією, прикладною риторикою
 Г за організаційною ознакою й дидактичною метою
38. Вказати правильну орієнтовну партитуру сучасного уроку риторики.
 А риторичний підручник, риторичний цитатник, риторична панорама, підбиття підсумків уроку

- Б* риторичний підручник, риторичний практикум, риторична панорама, підбиття підсумків уроку
В риторичний підручник, риторичні цікавинки, риторична панорама, підбиття підсумків уроку
Г риторичний підручник, риторичний poradник, риторична панорама, підбиття підсумків уроку

39. «З'ясувати й зіставити різні погляди, шукати і досягти певного ступеня згоди між учасниками, спільного рішення стосовно тези заходу». Зазначено мету якого різновиду публічного спору:
А полеміки *В* дискусії
Б дебатів *Г* диспуту
40. До яких засобів спілкування відносяться міміка та жести?
А до кінесики *В* до екстралінгвістичних засобів
Б до паралінгвістичних засобів *Г* до проксемічних засобів

РУБІЖНИЙ ТЕСТ

II варіант

1. «Формування практично значущих мовленнєво-комунікативних умінь і навичок, які допоможуть учневі ефективно висловлювати свої думки в словесній формі, адже саме риторика пропонує просту й водночас переконливу формулу особистісного прояву людини в слові». Зазначена теза становить:
А актуальність курсу риторики в школі *В* основне завдання шкільної риторики
Б риторичний аспект української мови *Г* мету введення курсу риторики до програми
2. Вказати головне завдання методики навчання риторики в школі:
А Спиратися на багатство духовного світу учня, загальний розвиток особистості, знання, високу активність у суспільному й особистому житті.
Б Розглядати риторичну щоденного мовного спілкування в соціумі – саме така риторика має перспективу широкого застосування в сучасному українському суспільстві, тому що вона транспортує технологічний апарат побудови висловлювань і текстів для мовного спілкування в різних сферах життя.
В Формування практично значущих мовленнєво-комунікативних умінь і навичок, які допоможуть учневі ефективно висловлювати свої думки в словесній формі.
Г Озброєння студентів методичними вміннями й навичками навчання учнів раціональної мовленнєвої поведінки в різноманітних ситуаціях спілкування.
3. Вказати підхід до навчання шкільної риторики, сутність якого транслює теза: «Передбачає керуватися в усіх видах мовленнєвої діяльності знаннями стилістики: вибудовувати мовлення відповідно до функції та мети стилю спілкування, добираючи відповідні мовні та мовленнєві засоби, влучно й доречно».
А культурологічний (соціокультурний) підхід *В* особистісно зорієнтований підхід
Б проектний підхід *Г* функціонально-стилістичний підхід
4. «Розширення уявлення школярів про мову, одиниці мови різних рівнів. Удосконалення вміння виразно читати тексти. Формування вмінь і навичок ведення гармонізуючого діалогу, активного спілкування в процесі діалогу й полілогу». Зміст якого етапу навчання риторики в школі розкриває зазначена теза?
А I етап (1–4 класи) *В* III етап (7–9 класи)
Б II етап (5–6 класи) *Г* IV етап (10–11 класи)
5. Яка з тез є одним із шляхів (ліній) формування риторичних умінь і навичок:
А Орієнтування на здатність по-новому бачити, усвідомлювати й використовувати здобуті вміння й навички в усному й писемному мовленні.
Б Ознайомити учнів з історією, законами розвитку риторики як науки, жанровими особливостями тексту. Вивчення риторичного аспекту тексту.
В Вільна творчість, саморозкриття особистості (створення власних висловлювань з урахуванням типу, стилю, жанру, форми (усна, писемна) мовлення).
Г Досягти гармонійного поєднання роботи над змістом висловлювання та його формою. Вивчення риторичного аспекту тексту.

6. Сутність якого з принципів шкільної риторики розкривається положенням: «Одним із шляхів досягнення успіху промови, є надання їй комунікативності, що досягається завдяки установці на живе спілкування зі слухачами, розмовності промови, зоровому та голосовому контакту»?
- А** принцип «живої» комунікативності
Б принцип практичної спрямованості
В принцип гармонізуючого діалогу
Г принцип аксіологізації
7. Сутність якого з результатів навчання риторики в школі тлумачиться за допомогою дефініції: «Сформована національно-мовна комунікативно компетентна особистість, що передбачає засвоєння лінгвістичних знань і вироблення практичних умінь і навичок комунікативно виправдано користуватися мовними засобами в різних формах, сферах і жанрах мовлення. Одна з найважливіших умов успішної соціалізації індивідуума?»
- А** мовна особистість
Б комунікативна компетентність
В риторична особистість
Г риторична компетентність
8. Сутність якого з результатів навчання риторики в школі тлумачиться за допомогою дефініції: «Узагальнений образ носія мовної свідомості, національної мовної картини світу, мовних знань, умінь і навичок, мовних здатностей і здібностей, мовної культури й смаку, мовних традицій і мовної моди?»
- А** мовна особистість
Б комунікативна компетентність
В риторична особистість
Г риторична компетентність
9. Вказати визначення риторичної компетентності:
- А** Необхідний людині рівень сформованості досвіду міжособистісної взаємодії, щоб успішно функціонувати в суспільстві з огляду на власні здібності й соціальний статус.
Б Активність автора щодо створення, виконання та реконструювання риторичного тексту, який реалізується засобами мови з метою запланованого впливу на адресата в ході спілкування, а також рефлексії власної риторичної діяльності.
В Узагальнений образ носія мовної свідомості, національної мовної картини світу, мовних знань, умінь і навичок, мовних здатностей і здібностей, мовної культури й смаку, мовних традицій і мовної моди.
Г Володіння людиною взаємопов'язаними якостями особистості, які визначають здатність до ефективного спілкування; особистісне ціннісне ставлення до спілкування; досвід спілкування, спрямований на здійснення особистісно та суспільно значущої продуктивної діяльності.
10. Яка площина риторичної компетентності має такий зміст: «Вправність у доборі стратегій і тактик спілкування?»
- А** процесуально-діяльнісна площина
Б організаційно-методологічна площина
В площина комунікативної активності
Г морально-етична (соціокультурна) площина
11. Вкажіть визначення риторичного підходу до навчання мови.
- А** Скерування педагогічного впливу на розвиток особистості учнів (компетентностей, здатностей, спроможностей, якостей), залучення в навчальній діяльності суб'єктного досвіду учнів, встановлення між учителем та учнями суб'єкт-суб'єктних стосунків, створення ситуації успіху тощо.
Б Застосування на уроках прийомів, що спонукають учнів до спілкування: повідомити інформацію, поділитися думками тощо; завдання вчителя залучати учнів до такого роду діяльності, яка для них цікава. Залучення школярів до активної мовленнєвої діяльності.
В Процес навчання, детермінований системою проблемних ситуацій, в основі якого лежить особливий вид взаємодії вчителя й учнів, що характеризується систематичною самостійною навчально-пізнавальною діяльністю учнів із засвоєння нових знань і способів дії шляхом вирішення навчальних проблем.
Г Спрямована на оволодіння ефективним та оптимальним мовленням система педагогічно доцільних теоретико-методологічних заходів у процесі навчання мови, суб'єкти якого залучаються до усвідомленої й рефлексійної мовленнєвої комунікації, використання мовних і риторичних засобів у різних формах, сферах і жанрах мовлення.
12. «Активність автора щодо створення, виконання та реконструювання риторичного тексту, який реалізується засобами мови з метою запланованого впливу на адресата в ході спілкування, а також рефлексії власної риторичної діяльності» – це визначення:
- А** проектної діяльності
Б риторичної діяльності
В текстотворчої діяльності
Г комунікативної діяльності

13. Вказати тлумачення аспекту спілкування як риторичного аспекту тексту.
- А** У текстах виявляються комунікативні події соціокультурної взаємодії людей, породжені їх комунікативною поведінкою. У тексті знаходить вияв тріада –мета, предмет, ситуація висловлювання. Текст – це система маніфестацій певної риторичної поведінки в певній комунікативній ситуації.
 - Б** Текст як продукт мовлення варто розглядати як мовленнєвий вчинок, елемент мовленнєвої поведінки в контексті впливу продуцента на адресата й на самого себе.
 - В** Текст – основа риторики, а риторика є наукою про природу людського спілкування, про комунікативну практику людського спілкування. Текст із риторичних позицій має розглядатися як явище інтерактивне, тобто передбачати певну стратегію взаємодії. Текст є формою комунікації, одиницею комунікативної взаємодії.
 - Г** Центром риторики є шлях від думки до слова. Результатом «ословлення» думки є текст – засіб реалізації комунікативної мети. Риторика – наука текстотворча, а текстотворення як головний елемент риторики – це комунікативна діяльність суб'єкта, що формує текст.
14. «Формування самооцінки як процесу себе-творення. Сприяння гармонійному розвитку особистості» – це сутність риторичного змісту:
- А** мовної змістової лінії
 - Б** соціокультурної змістової лінії
 - В** мовленнєвої змістової лінії
 - Г** діяльнісної змістової лінії
15. «Викладач, учитель й одночасно вихователь, який впливає на учнів словом, вдачею, засобами свого предмета й через предмет» – це:
- А** мовленнєва особистість педагога
 - Б** ритор-педагог
 - В** гуманітарна особистість педагога
 - Г** риторичний ідеал учителя
16. Вказати визначення риторичної діяльності.
- А** Розгляд освітніх процесів через призму соціальних і суспільних відношень, у царині яких важливе місце посідають мова, мовлення, комунікація, мовленнєва й комунікативна діяльність.
 - Б** Міжособистісна взаємодія вчителя й вихованця (учня), яка супроводжує засвоєння знань і становлення особистості в навчально-виховному процесі.
 - В** Практично-духовна й відображально-духовна, творча, продуктивна діяльність, яка цілеспрямовано реалізує потребу людини як суб'єкта у взаємодії з іншими рівноправними, рівноцінними суб'єктами.
 - Г** Засвоєння людиною соціальних норм і культурних цінностей, що передбачають включення в систему суспільних відношень і самостійне відтворення цих відношень.
17. «Продукт (результат) риторичної діяльності, – спрямований на інших суб'єктів з допомогою комунікативної активності. Одночасно це засіб спілкування в риторичному діалозі» – це визначення:
- А** риторичного тексту
 - Б** тексту
 - В** навчального тексту
 - Г** письмового тексту
18. Вказати характеристику риторичного етосу як основної категорії риторики.
- А** Комунікативне завдання мовця, мета мовлення, емоційно-вольова складова мовлення.
 - Б** Форма мовлення; вербальні й невербальні виражальні засоби; аргументація.
 - В** Створення в мовленні правдоподібних моделей реальності, які мають місце в суспільстві, природі, техніці.
 - Г** Морально-ціннісний портрет аудиторії, моральні очікування від мовця та його мовлення.
19. Яка теза не відноситься до поняття риторичної ситуації?
- А** Одиниця риторичної діяльності, що автономно розвивається й відображає її сутнісні характеристики.
 - Б** Диференційовна частина уроку, що включає комплекс умов, необхідних для отримання обмежених, специфічних результатів.
 - В** Навчальний курс можна розглядати в якості однієї риторичної ситуації, що саморозвивається, яка реалізується засобами риторичної діяльності й організовується за типом проекту, спільно розробляється й виконується суб'єктами риторичної освітньої діяльності.
 - Г** Шлях її розвитку (зміст, цілі, завдання, способи) в ідеальному варіанті замислюється та втілюється як проект, в основі якого – п жанровий діалог з усіма можливими формами його існування: потенційний і реальний; опосередкований і безпосередній, з іншими і з самим собою.

20. Вказати визначення діалогу.
- А** Різновид (тип) мовлення, що характеризується тематичною цілісністю, характером розвитку змісту, рухом думки, за якого відбувається обмін спонтанними взаємно обумовленими висловлюваннями-репліками при зоровому та слуховому сприйнятті співбесідниками.
- Б** Комунікація, при якій досягнення мети тим, хто говорить, поєднується зі сприятливими для аудиторії наслідками або, більше того, з досягненням ним (нею) своїх власних цілей.
- В** Форма мовлення; вербальні й невербальні виражальні засоби; аргументація.
- Г** Дієва, результативна комунікація, при якій своєї мети досягає лише той, хто говорить (оратор), з можливим збитком для слухача (аудиторії).
21. «Цілеспрямований та обумовлений обмін ідеями, думками в групі заради пошуку істини; спосіб опрацювання змісту уроку й особлива форма навчання, з допомогою якої забезпечується рух його учасників (учнів і вчителя) до спільного для всіх пізнавального результату» – це визначення:
- А** ефективної комунікації
Б навчального діалогу
- В** риторичного діалогу
Г оптимальної комунікації
22. Вказати визначення риторичного діалогу.
- А** Комунікація, при якій досягнення мети тим, хто говорить, поєднується зі сприятливими для аудиторії наслідками або, більше того, з досягненням ним (нею) своїх власних цілей.
- Б** Різновид (тип) мовлення, що характеризується тематичною цілісністю, характером розвитку змісту, рухом думки, за якого відбувається обмін спонтанними взаємно обумовленими висловлюваннями-репліками при зоровому та слуховому сприйнятті співбесідниками.
- В** Взаємодія рівних суб'єктів, які обговорюють одну тему, спільними прийнятими засобами, узгоджуючи їх смисл, у відповідності зі спільними правилами його ведення.
- Г** Дієва, результативна комунікація, при якій своєї мети досягає лише той, хто говорить (оратор), з можливим збитком для слухача (аудиторії).
23. Яка теза не відноситься до принципів діалогічного педагогічного спілкування?
- А** двоплановість позиції педагога у спілкуванні
- Б** поліфонія взаємодії й надання вчителем розвивальної допомоги
- В** опора на суб'єктний досвід життєдіяльності; окультурення суб'єктного досвіду життєдіяльності
- Г** домінанта педагога на співрозмовників і взаємовплив поглядів
24. «Риторизація – не трансляція й подальша репродукція готового знання, а становлення самого предметного знання в процесах комунікації, діалогу, дискусії. Це вже не репродуктивна, а креативна модель навчання». Наведена теза характеризує:
- А** принцип агону в освіті
Б принцип соціалізації
- В** принцип індивідуального підходу
Г суб'єкт-суб'єктний принцип
25. «Акцент на комунікативну орієнтованість, на успішність комунікації». Наведена теза характеризує:
- А** лексичну норму
Б мовну норму
- В** риторичну норму
Г ортологічну норму
26. Вказати правильний порядок застосування законів риторики, у результаті чого риторика набуває статусу технології.
- А** концептуальний → моделювання аудиторії → стратегічний → тактичний → словесної творчості → стратегічний ефективного спілкування → системно-аналітичний
- Б** концептуальний → стратегічний → тактичний → словесної творчості → стратегічний ефективного спілкування → моделювання аудиторії → системно-аналітичний
- В** стратегічний ефективного спілкування → концептуальний → моделювання аудиторії → стратегічний → тактичний → словесної творчості → системно-аналітичний
- Г** концептуальний → моделювання аудиторії → системно-аналітичний → стратегічний → тактичний → словесної творчості → стратегічний ефективного спілкування
27. Вказати інформаційні мовленнєві жанри.
- А** заява, звіт, екскурсіонне мовлення, резюме, знайомство, лист подяки
- Б** анотація, заява, звіт, репортаж, рецензія, заперечення, протокол, реферат
- В** характеристика, афіша, відгук, розрада, тост, реклама, передмова, порада

Г вдячність, вибачення, відмова, привітання, притча, прохання, тост

28. Алгоритм риторизації навчального предмета. «Відбір змісту, безпосереднє створення мовного твору, вибудовування спілкування на теоретичному та практичному матеріалі, визначення мети, формулювання тези, вироблення тактики викладання». Наведено зміст:
А інверсії **В елокуції**
Б диспозиції **Г меморії**
29. Що не відноситься до риторизації навчального завдання?
А окультурення суб'єктного досвіду життєдіяльності учнів
Б переведення навчальної ситуації в риторичну
В формулювання відкритого завдання, що не має однозначної відповіді
Г необхідність обґрунтування свого рішення
30. До якого рівня риторизації відноситься теза: «Сформулювати завдання. Переконатися, що можливі варіанти розв'язання задачі. Чи не міститься в завданні очевидна підказка або зайвий дидактизм, що нав'язують певну думку».
А риторизація мовленнєвого розвитку учнів **В** риторизація шкільного курсу української мови
Б риторизація навчального завдання **Г** риторизація навчального процесу
31. Який мовленнєвий жанр можна схарактеризувати так: «Мовленнєвий жанр, в основі якого позитивна, правдива, відверта оцінка зовнішнього вигляду співбесідника, його манери спілкуватися, характеру тощо. Допомогає створити хороший настрій, встановити й підтримувати контакт з комунікантом»?
А доручення **В** комплімент
Б притча **Г** афіша
32. «Текст, що використовується в навчальному процесі і є для вчителя засобом навчання й контролю, а для учнів – об'єктом розуміння й вивчення та джерелом інформації». Це визначення:
А риторичного тексту **В** навчального тексту
Б авторського тексту **Г** тексту
33. Дидактичний потенціал навчального тексту. «Ключем до осмислення тексту в цілому є осмислене ставлення до слова. Учитель-філолог має докладати зусилля щодо формування в учнів позитивного ціннісного ставлення до слова й мовлення загалом, і до себе як до творця висловлювання (тексту). Ставлення до дитини як людини цілісної, що мислить, відчуває, діє, співчуває, турбується, є відповідальною, здатною передбачити наслідки своїх мовленнєво-комунікативних дій.» Зазначена теза характеризує:
А реалізацію виховної функції **В** реалізацію освітньої функції
Б реалізацію навчальної функції **Г** реалізацію розвивальної функції
34. «Загальні манери (упевненість – невпевненість; утома – бадьорість; зібраність – розгубленість; зосередженість – розсіяність тощо). Позиція (розташування) оратора в аудиторії. Інтонація, голос, темп. Рухи, жести, міміка, поза, погляд оратора. Реакція оратора на перешкоди в ході виступу. Зовнішній вигляд оратора (відповідність ситуації спілкування: одяг, взуття, зачіска, аксесуари, макіяж, руки тощо)». Зазначені тези відносяться до:
А характеристики навчального тексту **В** дидактичного потенціалу тексту
Б риторичного аналізу тексту **Г** аналізу риторичного мовлення
35. Слово вчителя має містити риторичний компонент. Яка теза не містить риторичного компоненту?
А Здійснюючи професійну діяльність, сучасний учитель має постійно демонструвати всю палітру особистісних якостей, виходячи зі структури професійної компетентності.
Б Висловлювання вчителя повинні створити в класі атмосферу зацікавленості в пізнанні наукових істин і оволодінні тими чи іншими способами дій.
В Учням треба пояснити не скільки «що є що», стільки так: «щоб вирішити певне комунікативне завдання, потрібно запам'ятати, знати, діяти ... тощо».
Г Вирішуючи навчальні та виховні завдання, учитель повинен прагнути до того, щоб школярі не тільки

опанували сумою знань про предмети, явища, факти, але ї сприймали досліджувані поняття як творіння культури, до складу яких входить і мовна діяльність.

36. Слово, діалог, вербальна й невербальна комунікація, моделювання, рольове перевтілення, драматизація, змагальність – це засоби створення:
А риторичної ситуації **В** риторичного тренінгу
Б риторичної гри **Г** риторичної задачі
37. Які вправи з риторики пропонується виділяти в школах України (за організаційною ознакою й дидактичною метою)?
А вступні, підготовчі, тренувальні **В** підготовчі, тренувальні, творчі, аналітичні
Б перетворювальні, аналітичні, репродуктивні **Г** тренувальні, творчі, контрольні
38. Основні типи уроків риторики (за Т. Ладиженською).
А уроки пояснення, закріплення, урок-дискусія, уроки контролю вивченого, комбінованого типу
Б уроки пояснення, закріплення, урок-свято, уроки контролю вивченого, комбінованого типу
В уроки пояснення, закріплення, урок-спектакль, уроки контролю вивченого, комбінованого типу
Г уроки пояснення, закріплення, повторення, контролю вивченого, комбінованого типу
39. «Дослідити, зіставити, оцінити суперечливі судження для досягнення єдиної думки, спільного рішення». Зазначено мету якого різновиду публічного спору?
А полеміки **В** дискусії
Б диспуту **Г** дебатів
40. До яких засобів відносяться просторові стосунки людей у процесі спілкування?
А до проксемічних засобів **В** до екстралінгвістичних засобів
Б до паралінгвістичних засобів **Г** до кінесики

Наукова та навчальна література з курсу

Теоретичні праці (монографії, підручники)

1. Волков А. А. Курс русской риторики. – / А. А. Волков. – М. : Издательство храма св. муч. Татианы, 2001. – 480 с.
2. Волков А. А. Риторика [Электронный ресурс] / А. А. Волков. – Режим доступа : <http://lib.socio.msu.ru/1/library>. – Заголовок с экрана.
3. Голуб Н. Б. Риторика у вищій школі : монографія / Н. Б. Голуб. – Черкаси : Брама-Україна, 2008. – 400 с.
4. Зарецкая Е. Н. Риторика : теория и практика речевой коммуникации / Е. Н. Зарецкая. – [4-е изд.]. – М. : Дело, 2002. – 480 с.
5. Мацько Л. І. Риторика : [навч. посіб. для студентів вищих навч. закладів] / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – [2-ге вид., стер.]. – К. : Вища школа, 2006. – 311 с.
6. Общая риторика : группа μ («мю») / Ж. Дюбуа, Ф. Пир, А. Тринон и др. ; [общ. ред. и вступ. статья А. К. Авеличева]. – [пер. с фр. Е. Э. Разлоговой, В. П. Нарумова]. – М. : Прогресс, 1986. – 392 с.
7. Рождественский Ю. В. Теория риторики : [учеб. пособ. для вузов] / Ю. В. Рождественский. – [под. ред. Аннушкина В. И.]. – М. : Флинта: Наука, 2005. – 512 с.

Навчальна література (підручники, посібники)

1. Айсмонтас Б. Б. Педагогическая психология : схемы и тесты / Б. Б. Айсмонтас. – М. : Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2002. – 208 с.
2. Александров Д. Н. Риторика : учеб. пособ. для вузов / Д. Н. Александров. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 534 с.
3. Гін А. О. Прийоми педагогічної техніки : Вільний вибір. Відкритість. Діяльність. Зворотний зв'язок. Ідеальність : посіб. для вчителів / А. О. Гін. – Луганськ : Навч. кн., Янтар, 2004. – 84 с.
4. Голуб Н. Б. Самостійна робота студентів з риторики : навч.-метод. посіб. / Н. Б. Голуб. – Черкаси : Брама-Україна, 2008. – 232 с.
5. Єлісєнєнко Ю. Ораторське мистецтво : постановка голосу й мовлення : [навч. посіб.] / Юрій Єлісєнєнко. – [за ред. В. В. Різуна]. – К. : Атіка, 2008. – 204 с.
6. Жадан Л. Вправи з риторики для учнів на основі спадщини В. Сухомлинського : [міні-посібник] / Л. Жадан // Бібліотечка журналу «Все для вчителя». – Травень, 2004. – № 10. – 30 с.
7. Золотий гомін : техніка мовлення // Сагач Г. М. Риторика : [навч. посіб. для студентів серед. і вищ. навч. закладів] / Г. М. Сагач. – [вид. 2-ге, перероб. і доп.]. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2000. – С. 551–560.
8. Ключев Е. В. Риторика (Инвенция. Диспозиция. Элокуция) : учеб. пособ. для выс. учеб. заведений / Ключев Е. В. – М. : Издательство «ПРИОР», 2001. – 272 с.
9. Коваленко С. М. Сучасна риторика : навч.-практ. посіб. / Сергій Коваленко. – Тернопіль : Мандрівець, 2007. – 184 с.
10. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах : [підруч. для студентів філологічних факультетів університетів] / М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман та ін. – [за ред. проф. М. І. Пентилюк]. – К. : Ленвіт, 2004. – 400 с.
11. Михальская А. К. Основы риторики : мысль и слово : учеб. пособ. для учащихся 10–11 кл. общеобразоват. учреждений / А. К. Михальская. – Москва : Просвещение, 1996. – 415 с.

12. Нечволод Л. І. Риторика : зб. навч. і контрол. вправ та завдань : 10–11 кл. / Л. І. Нечволод, В. В. Паращич. – Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2006. – 176 с.
13. Обучение общению : методика школьной риторики : [учеб. пособ. для педагогов, студентов педвузов, преподавателей и слушателей системы повышения квалификации] / Т. А. Ладыженская, Н. В. Ладыженская, З. И. Курцева, Н. И. Махновская, Е. В. Бунеева, Ф. А. Новожилова, Т. М. Ладыженская ; под. ред. Т. А. Ладыженской. – М. : Баласс, 2013. – 144 с.
14. Онуфрієнко Г. С. Риторика : [навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів] / Г. С. Онуфрієнко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 592 с.
15. Основи ораторського мистецтва : практикум / [уклад. О. І. Когут]. – Тернопіль : Астон, 2005. – 296 с.
16. Павлова Л. Г. Спор, дискуссия, полемика : [книга для учащихся ст. классов сред. шк.] / Л. Г. Павлова. – М. : Просвещение, 1991. – 127 с.
17. Палихата Е. Я. Уроки української мови : елементи практичної риторики : 10–11 кл. : [книга для вчителя] / Е. Я. Палихата. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 80 с.
18. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. – [3-тє вид., допов. і переробл.]. – К. : СПД Богданова А. М., 2008. – 376 с.
19. Пентилюк М. І. Методика навчання української мови у схемах і таблицях : [навч. посіб.] / Пентилюк М. І., Окуневич Т. Г. – К. : Ленвіт, 2006. – 134 с.
20. Пінчук Ю. В. Риторика, культура та техніка мовлення вчителя-логопеда : [навч.-метод. посіб.] / Пінчук Ю. В. – К. : КНТ, 2007. – 92 с.
21. Риторика : практикум : [метод. пособие] / сост. М. И. Гураль. – Черновцы : Рута, 2004. – 43 с.
22. Смехов Л. В. Популярная риторика : для ст. школ. возраста / Л. В. Смехов ; ил. Ю. С. Сметаниной. – М. : Просвещение, 2011. – 128 с. : ил.
23. Сокіл Б. Риторика : зб. тестових завдань / Богдан Сокіл. – Тернопіль : Мандрівець, 2010. – 208 с.
24. Чибісова Н. Г. Риторика : навч. посіб. / Н. Г. Чибісова, О. І. Тарасова. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 228 с.

Навчальні програми для школи

1. Булачек А. Риторика : програма для 5–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів / Алла Булачек // Українська мова та література. – 2007. – № 40 (536). – С. 12–21.
2. Коваленко С. Етика ділової документації : програма факультативного курсу для 10 (11) класу універсального профілю загальноосвітніх навчальних закладів / Сергій Коваленко // Бібліотечка «Дивослова». – 2008. – № 8 (38). – С. 18–27.
3. Ляшкевич А. Живе слово : розвиток комунікативно-творчих умінь і навичок учнів : програма гуртка для школярів 5–7 класів загальноосвітніх навчальних закладів / Антоніна Ляшкевич // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 5 (68). – С. 71–82.
4. Степанюк М. Вступ до риторики : авторська програма пропедевтичного курсу для 5–7 класів / Микола Степанюк // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 5 (68). – С. 63–70.
5. Українська мова : 5–9 класи : програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання // Українська мова і література в школі. – 2013. – № 1. – С. 32–54 ; № 2. – С. 38–59.
6. Федоренко В. Історія світової риторики : програма факультативного курсу для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів / Валерій Федоренко // Бібліотечка «Дивослова». – 2008. – № 8 (38). – С. 28–37.

Матеріали до уроків

1. Антонова Л. Г. Школьная риторика : материалы к урокам [Электронный ресурс] / Антонова Любовь Геннадьевна. – Режим доступа : http://www.iro.yar.ru:8101/resource/distant/russian_language/praktik/r13.htm. – Заголовок с экрана.
2. Астанкова С. А. Путь к доброте : лингво-риторическое путешествие от слова к тексту [Электронный ресурс] / Астанкова С. А. – Режим доступа : <http://www.gimnaz.armavir.ru/doc/lingvo.doc>. – Заголовок с экрана.
3. Белоглазова Т. В. Риторический КВН : итоговый урок по риторике в 7-ом классе [Электронный ресурс] / Белоглазова Татьяна Владимировна. – Режим доступа : <http://festival.1september.ru/articles/507449/>. – Заголовок с экрана.
4. Горбунов А. В. Основы ораторского искусства : 9 класс : элективный курс / А. В. Горбунов // Сборник программ элективных курсов «Русский язык, литература». – Архангельск : [б. и.], 2006. – С. 16–29.
5. Калмыкова И. Р. Программы школьного курса риторики [Электронный ресурс] / И. Р. Калмыкова. – Режим доступа : http://www.iro.yar.ru/resource/distant/russian_language/program/slov/rt7.htm. – Заголовок с экрана.
6. Похвалітова Ю. М. Риторика : збірка-посібник із спецкурсу (для гімназичних класів з українською мовою викладання) / Похвалітова Ю. М. – Маріуполь : НВК «гімназія-школа» № 27, 2007. – 18 с.
7. Федоренко В. Мовні цікавинки [Електронний ресурс] / Валерій Федоренко. – Режим доступу: http://abetka.ukrlife.org/movni_cikk.htm. – Заголовок з екрану.
8. Федорос Д. Ф. Риторика – наука і мистецтво переконувати : техніка підготовки усної доповіді : 10 клас / Д. Ф. Федорос // Вивчаємо українську мову та літературу. – Жовтень, 2009. – № 30 (214). – С. 14.

Довідкова література

1. Педагогическое речеведение : словарь-справочник / [сост. А. А. Князьков]. – [под ред. Т. А. Ладыженской и А. К. Михальской]. – [изд. 2-е, испр. и доп.]. – М. : Флинта ; Наука, 1998. – 312 с.
2. Сербенська О. Екологія українського слова : практ. словничок-довідник / О. Сербенська, М. Білоус. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 68 с.

Науково-методичні статті

1. Агональный тип социально-правовых противоречий // Бачинин В. А. Философия права и преступления / В. А. Бачинин. – [Худож.-оформ. Д. Гапчинский]. – Харьков : Фолио, 1999. – С. 86–89.
2. Байгильдина Э. И. Алгоритм построения риторизированного занятия [Электронный ресурс] / Байгильдина Э. И. // Конференция по отработке интегративных подходов к обновлению содержания филологического образования «Результаты апробации учебного пособия Л. В. Ассуировой «Риторизация. Введение риторики в преподавание русского языка» (27 февраля 2008 г.). – Режим доступа : http://www.pushinst.org/index.php?option=com_content&task=view&id=91&Itemid=1. – Заголовок с экрана.
3. Вознесенский И. Учебный диалог и его организация на уроке / И. Вознесенский // Обучение и карьера. – 2006. – № 29. – С. 166–169.
4. Вострикова Т. И. Риторизация процесса обучения – путь к гармонизирующему диалогу [Электронный ресурс] / Вострикова Т. И., Пилишцова Е. В. // Конференция по отработке интегративных подходов к обновлению содержания филологического образования «Результаты апробации учебного пособия Л. В. Ассуировой «Риторизация. Введение риторики в преподавание русского языка» (27 февраля 2008 г.). – Режим

- доступа : http://www.pushinst.org/index.php?option=com_content&task=view&id=91&Itemid=1. – Заголовок с екрана.
5. Голуб Н. Методом щоденних вправ : практичні аспекти риторизації вивчення української мови та літератури в школі / Ніна Голуб // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 5 (68). – С. 42–52.
 6. Голуб Н. Б. Мовні засоби риторичної майстерності / Голуб Н. Б. // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова : Серія № 8 : Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). – Випуск 3 : зб. наукових праць / за ред. академіка Л. І. Мацько. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – С. 175–181.
 7. Голуб Н. Навчальний текст / Ніна Голуб // Семантика мови і тексту : матеріали XI Міжнародної наукової конференції (Івано-Франківськ, 26–28 вересня 2012 р.). – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2012. – С. 117–120.
 8. Голуб Н. Робота з текстами на заняттях з риторики / Ніна Голуб // Бібліотечка «Дивослова». – 2008. – № 8 (38). – С. 38–46.
 9. Голуб Н. Система вправ з риторики / Ніна Голуб // Українська мова і література в школі. – 2011. – № 6. – С. 2–9.
 10. Голуб Н. Б. Культура діалогу на уроці української мови: проблеми і перспективи / Голуб Н. Б. // Наукові записки : серія «Філологічна». – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. – С. 130–133.
 11. Горбач Л. В. Механизмы риторизации образовательной деятельности школы [Электронный ресурс] / Горбач Л. В., Минеева С. А. // Развитие школы № 149 средствами риторики и риторизации : сб. материалов, составленный на основе творческого отчета участников федеральной и городской экспериментальных площадок «Школа риторики и риторизации» в 2001-02 уч. г. – Пермь, 2003. – Режим доступа : pedsovet.perm.ru/sections/psec_view.php?psid=53. – Заголовок с экрана.
 12. Горошкіна О. Роль риторики у формуванні мовної особистості учня / О. Горошкіна // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки). – Лютий, 2009. – № 4 (167). – С. 28–37.
 13. Горошкіна О. М. Роль риторики в комунікативній підготовці учнів / Горошкіна О. М. // Наукові записки : серія «Філологічна». – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. – С. 134–137.
 14. Жуковська В. В. Еколінгвістика: становлення та основні напрями досліджень / Жуковська В. В., Деркач Н. О. // Наук. вісник Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – Філологічні науки. – 2011. – Ч.1. – С. 66–70.
 15. Зайченко І. В. Уроки формування духовності особистості / І. В. Зайченко // Реабілітаційна педагогіка на рубежі ХХІ століття : наук.-метод. зб. : у 2 ч. / [ред. рада Доній В. М., Несен Г. М., Єрмаков І. Г. та ін.]. – К. : ІЗМН, 1998. – Ч.1. – С. 108–119.
 16. Кафедра риторики и риторизации «Гимназии № 10» («СОШ №149») г. Перми [Электронный ресурс]. – Режим доступа: rhetoric-school.narod.ru/Perm-gim-10.htm. – Заголовок с экрана.
 17. Коваленко С. Риторична освіта в контексті сучасної лінгводидактики / Сергій Коваленко // Бібліотечка «Дивослова». – 2008. – № 8 (38). – С. 51–60.
 18. Кодекс цінностей сучасного українського виховання // Вишневський О. І. Теоретичні основи педагогіки : [курс лекцій] / Вишневський О. І., Кобрій О. М., Чепіль М. М. – [за ред. О. Вишневського]. – Дрогобич : Відродження, 2001. – С. 98–99.
 19. Корніяка О. М. Мистецтво гречності: Чи вміємо ми себе поводити? / О. М. Корніяка. – К. : Либідь, 1995. – 95 с.
 20. Куринная А. Ф. Речетворческое осмысление слова в организации коммуникативно-ориентированной работы над текстом [Электронный ресурс] / Куринная А. Ф. – Режим доступа : <http://imidg.ucoz.ua/staty/filosofia/Kurinna3.doc>. – Заголовок с экрана.
 21. Ладыженская Т. А. Риторика как инновационный предмет школьного образования / Т. А. Ладыженская, Н. В. Ладыженская // Русский язык в школе. – 2008. – № 7. – С. 3–6.

22. Ладыженская Т. Роскошь или необходимость? : зачем нужна риторика [Электронный ресурс] / Таиса Ладыженская. // Учительская газета. – 2006. – № 23. – 6 июня. – С. 11. – Режим доступа : <http://www.ug.ru/issues/?action=topic&toid=2025>. – Заголовок с экрана.
23. Минеева С. А. Риторика диалога и развивающее обучение [Электронный ресурс] / С. А. Минеева. – Режим доступа : <http://lab-ritor.ucoz.ru/load/3-1-0-22>. – Заголовок с экрана.
24. Минеева С. Диалогические основы развивающего образования: размышления об «идеальной форме» и трудностях достижения [Электронный ресурс] / Минеева С. // Образование XXI век: достижения и перспективы : международ. сб. теоретических, методических и практических работ по проблемам образования. – Рига, 2002. – Режим доступа : http://experiment.lv/rus/biblio/obraz_21veka/2.3_mineeva.htm. – Заголовок с экрана.
25. Минеева С. А. Проблемы и трудности риторизации / Минеева С. А. // Риторика диалога в становлении научно-гуманистической системы образования: проблемы исследования и преподавания : материалы XI научно-практической конференции 10-11 ноября 2002 г. / Под ред. Минеевой С. А. – Пермь : ЗУУНЦ, 2002. – С. 131-134.
26. Минеева С. А. Риторика диалога: понятийный аппарат [Электронный ресурс] / Минеева С. А. – Режим доступа : <http://lab-ritor.ucoz.ru/>. – Заголовок с экрана.
27. Омельчук С. «Підхід до навчання» як базова категорія сучасної лінгводидактичної науки / Сергій Омельчук // Українська мова і література в школі. – 2013. – № 2. – С. 2-7.
28. Пентилюк М. Формуючи риторичну особистість : текст як основа формування риторичних умінь і навичок учнів / Марія Пентилюк // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 5 (68). – С. 84-91.
29. Пентилюк М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей / Пентилюк М. І. – К. : Ленвіт, 2011. – 256 с.
30. Сагач Г. Високе Небо над Храмом Слова України [Електронний ресурс] / Г. Сагач. – Режим доступу: <http://www.ukrlit.vn.ua/article1/1493.html>. – Заголовок з екрану.
31. Сагач Г. Похвала істинному красномовству – риториці любові / Галина Сагач // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 5 (68). – С. 102-113.
32. Сагач Г. М. Формування духовної особистості засобами благодатного слова / Г. М. Сагач // Школа життєтворчості особистості : наук.-метод. зб. / [ред. кол.: В. М. Доній (голова), Г. М. Несен (заст. голови), І. Г. Єрмаков (наук. ред.) та ін.]; за ред. І. Г. Єрмакова. – К. : ІСДО, 1995. – С. 202-207.
33. Сальникова О. А. Модель риторизации учебного задания / О.А. Сальникова // Начальная школа плюс до и после. – 2012. – № 2. – С. 1-5.
34. Саранді Н. Життя людини – це сукупність промов, від яких залежить її доля... : з досвіду викладання практичної риторики в загальноосвітньому навчальному закладі нового типу / Наталя Саранді // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 5 (68). – С. 18-22.
35. Сербенська О. Сучасна українська термінографія і проблеми екології мови / Олександра Сербенська // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – № 453. – 2002. – С. 17-20.
36. Скоцинець О. Інформаційні телепрограми в контексті проблем дослідження екології української мови / Олена Скоцинець // Вісник Львівського університету : серія філологічна : вип. 19. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2007. – С. 179-188.
37. Федоренко В. Розвиток риторичних здібностей школярів у навчальному процесі / Валерій Федоренко // Бібліотечка «Дивослова». – 2008. – № 8 (38). – С. 61-64.
38. Федосеева Т. А. Задачи и игры на уроках риторики / Т. А. Федосеева // Начальная школа плюс до и после. – 2010. – № 2. – С. 45-48.
39. Чудинов Ю. В. Риторика и самоуправление / Ю. В. Чудинов. – Пермь : ЗУУНЦ, 1999. – 144 с.

40. Шиянюк Л. Текст як основа формування риторичної культури студентів-нефілологів / Лариса Шиянюк // Вісник Львівського університету : серія філологічна : – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2010. – Вип. 50. – С. 371–277.

Шкільні підручники

1. Елементи практичної риторики // Українська мова : [підруч. для 10–11 кл. загальноосвіт. навч. закладів з укр. та рос. мовами навчання] / О. М. Біляєв, Л. М. Симоненкова, Л. В. Скуратівський, Г. Т. Шелехова. – [7-ме вид., перероб. і доп.]. – К. : Освіта, 2004. – С. 107–153; 238–271.
2. Елементи риторики // Українська мова : [підруч. для учнів ст. класів середніх навч. закладів нефілологічного профілю та абітурієнтів] / Галетова А. Г., Гайдаєнко І. В., Горошкіна О. М., Паламарчук О. С., Пентиліук М. І. – К. : Ленвіт, 2003. – С. 263–271.
3. Развитие речи : школьная риторика : 5 класс : учеб. пособ. для общеобразоват. учеб. заведений : [в 2 ч.] / Т. А. Ладыженская, Г. Б. Вершинина, В. Ю. Выборнова и др. – под. ред. Т. А. Ладыженской. – М. : Дрофа, 1997. – 1 часть. – 160 с., ил.
4. Развитие речи : школьная риторика : 5 класс : учеб. пособ. для общеобразоват. учеб. заведений : [в 2 ч.] / Т. А. Ладыженская, Г. Б. Вершинина, В. Ю. Выборнова и др. – под. ред. Т. А. Ладыженской. – [2-е изд.]. – М. : Дрофа, 1997. – 2 часть. – 144 с., ил.
5. Риторика : 8 класс : учеб. пособ. для общеобразоват. школы / под. ред. Т. А. Ладыженской. – В 2 ч. – [2-е изд., переработ.]. – М. : Издательство «Ювента» ; Издательство «Баласс», 2009. – Ч. 1. – 192 с. : ил.
6. Риторика : 8 класс : учеб. пособ. для общеобразоват. школы / под. ред. Т. А. Ладыженской. – В 2 ч. – [2-е изд., переработ.]. – М. : Издательский дом «С-инфо» ; Издательство «Баласс», 2009. – Ч. 2. – 192 с. : ил.
7. Риторика : 9 класс : учеб. пособ. для общеобразоват. школы / под. ред. Т. А. Ладыженской. – [2-е изд., переработ.]. – М. : Издательство «Баласс» ; Издательство «Ювента», 2011. – 272 с. : ил.
8. Школьная риторика : 6 класс : учеб. пособ. для общеобразоват. школы / под. ред. Т. А. Ладыженской. – В 2 ч. – [2-е изд., переработ.]. – М. : Издательство «Ювента» ; ООО «Баласс», 2012. – Ч. 1. – 160 с. : ил.
9. Школьная риторика : 6 класс : учеб. пособ. для общеобразоват. школы / под. ред. Т. А. Ладыженской. – В 2 ч. – [2-е изд., переработ.]. – М. : Издательство «Ювента» ; ООО «Баласс», 2012. – Ч. 2. – 160 с. : ил.
10. Школьная риторика : 7 класс : учеб. пособ. для общеобразоват. школы / под. ред. Т. А. Ладыженской. – В 2 ч. – [2-е изд., переработ.]. – М. : Издательство «Ювента» ; ООО «Баласс», 2009. – Ч. 1. – 208 с. : ил.
11. Школьная риторика : 7 класс : учеб. пособ. для общеобразоват. школы / под. ред. Т. А. Ладыженской. – В 2 ч. – [2-е изд., переработ.]. – М. : Издательство «Ювента» ; ООО «Баласс», 2009. – Ч. 2. – 208 с. : ил.

Матеріали конференцій з риторики та методики риторики

1. Материалы XIII Международной научно-практической конференции «Риторика и культура общения в общественном и образовательном пространстве», 21–23 января 2009 года / Под ред. В. И. Аннушкина. – М. : Гос. ИРЯ им. А. С. Пушкина, 2009. – 512 с.
2. Материалы XIV Международной научной конференции «Риторика и культура речи : наука, образование, практика», 1–3 февраля 2010 года / Под. ред. Г. Г. Глинина. – Астрахань : Издательский дом «Астраханский университет», 2010. – 264 с.
3. Риторика в системе гуманитарного знания : сб. материалов VII-й Международной конференции по риторике (29–31 января 2003 года). – М. : Государственный институт русского языка имени А.С.Пушкина, 2003. – 154 с.

4. Риторика в современном обществе и образовании : сб. материалов III-V Международных конференций по риторике. – 2-е изд., стер. – М. : ФЛИНТА, 2011. – 328 с.
5. Риторика и культура речи в современном обществе и образовании : сборник материалов X Международной конференции по риторике : 1-3 февраля 2006 года / [науч. ред.-сост. В. И. Аннушкин, В. Э. Морозов]. – М. : Флинта ; Наука, 2006. – 496 с.
6. Русская речь в современном вузе : материалы Пятой международной научно-практической интернет-конференции 20 ноября 2008 г.-20 января 2009 г. /Отв. ред. д.п.н., проф. Б. Г. Бобылев. – Орел : ОрелГТУ, 2009 – 262 с.
7. Риторика и культура речи в современном информационном обществе. – Ярославль, 2007. – Т. 2. – С. 179-182.
8. Развитие школы № 149 средствами риторики и риторизации : сб. материалов, составленный на основе творческого отчета участников федеральной и городской экспериментальных площадок «Школа риторики и риторизации» в 2001-02 уч. г./ Составители: Горбач Л. В. и Минеева С. А. Пермь, 2003).

ХРЕСТОМАТІЯ

Multa paucis.
Багато небагатьма словами (лат.)

Зміст

Аннушкин В.И. Спорные вопросы риторического образования	106	47 ¹
Байгильдина Э.И. Алгоритм построения риторизированного занятия	109	76
Вознесенский И. Учебный диалог и его организация на уроке	111	76
Вострикова Т.И., Пилипцова Е.В. Риторизация процесса обучения – путь к гармонизирующему диалогу	114	76
Голуб Н. Навчальний текст	116	68
Горбач Л.В., Минеева С.А. Механизмы риторизации образовательной деятельности школы	120	76
Горобец Л.Н. Моделирование современного урока риторики	131	71
Ипполитова Н.А. Методика преподавания риторики как наука	132	62
Ипполитова Н.А. Специфика реализации методов обучения на занятиях по риторике	136	47
Корніяка О.М. Невербальне інформування: жести, пози, міміка, погляд	138	57
Корніяка О.М. Правила спілкування	142	76
Куриная А.Ф. Речетворческое осмысление слова в организации коммуникативно- ориентированной работы над текстом	143	68
Ладыженская Т. Роскошь или необходимость? Зачем нужна риторика	147	47
Ладыженская Т.А., Ладыженская Н.В. Речевые жанры в курсе школьной риторики	148	74
Минеева С.А. Риторика: единство науки и педагогической практики	154	47
Савова М.Р. Место риторики в системе филологических дисциплин средней школы	155	47
Сагач Г.М. Формування духовної особистості засобами благодатного слова	156	80
Сальникова О.А. Модель риторизации учебного задания	159	76
Тихонов С.Е. О разграничении понятий «красноречие», «ораторство», «ораторское мастерство», «демагогия», «ораторское искусство» и «риторика»	163	48
Тихонов С.Е. Риторика и эффективность образовательной деятельности	164	78
Федоренко В. Мовні цікавинки	167	79
Чудинов Ю.В. Риторика и самоуправление	178	76
Шиянюк Л. Текст як основа формування риторичної культури студентів-нефілологів	181	68

¹ Друге число – номер сторінки, на якій містяться дидактичні завдання щодо опрацювання науково-методичного джерела.

Алгоритм построения риторизированного занятия. Байгильдина Э.И.	109	76
Место риторики в системе филологических дисциплин средней школы. Савова М.Р.	155	47
Методика преподавания риторики как наука. Ипполитова Н.А.	132	47
Механизмы риторизации образовательной деятельности школы. Горбач Л.В., Минеева С.А.	120	76
Мовні цікавинки. Федоренко В.	167	79
Моделирование современного урока риторики. Горобец Л.Н.	131	71
Модель риторизации учебного задания. Сальникова О.А.	159	76
Навчальний текст. Голуб Н.	116	68
Невербальне інформування: жести, пози, міміка, погляд. Корніяка О.М.	138	57
О разграничении понятий «красноречие», «ораторство», «ораторское мастерство», «демагогия», «ораторское искусство» и «риторика». Тихонов С.Е.	163	48
Правила спілкування. Корніяка О.М.	142	76
Речевые жанры в курсе школьной риторики. Ладыженская Т.А., Ладыженская Н.В.	148	74
Речетворческое осмысление слова в организации коммуникативно-ориентированной работы над текстом. Куринная А.Ф.	143	68
Риторизация процесса обучения – путь к гармонизирующему диалогу. Вострикова Т.И., Пилипцова Е.В.	114	76
Риторика: единство науки и педагогической практики. Минеева С.А.	154	47
Риторика и самоуправление. Чудинов Ю.В.	178	76
Риторика и эффективность образовательной деятельности. Тихонов С.Е.	164	76
Роскошь или необходимость? Зачем нужна риторика. Ладыженская Т.	147	47
Специфика реализации методов обучения на занятиях по риторике. Ипполитова Н.А.	136	62
Спорные вопросы риторического образования. Аннушкин В.И.	106	47
Текст як основа формування риторичної культури студентів-нефілологів. Шиянюк Л.	181	68
Учебный диалог и его организация на уроке. Вознесенский И.	111	76
Формування духовної особистості засобами благодатного слова. Сагач Г.М.	156	80

СПОРНЫЕ ВОПРОСЫ РИТОРИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннушкин В.И.

Методологическая проблематика современного риторического образования может быть сформулирована в виде вопросов, относительно которых среди современных ученых идут споры и высказываются разноречивые мнения. <...>

Эти вопросы и наши утверждаемые постулаты таковы:

1. *Является ли риторика частной наукой, частным знанием, или ее проблематика распространяется на многие науки и является всеобщей?*

Всеобщность риторики как науки/искусства речевого мастерства и речи как средства общения для постижения и выражения специальных знаний доказывается всеобщностью Слова как инструмента, применяемого для освоения всех областей знания. Эта классическая идея исходит от Платона и Аристотеля (риторика «всеобщее знание», необходимое любому человеку, вступающему в речевой контакт и желающему «найти способы убеждения относительно каждого данного предмета» [3, с. 19]. Эти мысли были неоднократно проговорены в отечественной филологическо-педагогической литературе (кстати, при изучении всякого подобного исторического материала существенно его стилистическое изящество, которое становится важным подспорьем в риторическом обучении): «Материя риторическая есть все, о чем говорить можно, то есть все известные вещи в свете» (М.В. Ломоносов); «Все науки и знания ... токмо чрез элоквенцию говорят» (В.К. Тредиаковский); «Риторика есть наука говорить обо всем без изъятия. Все прочие знания имеют предмет ограниченный, но сия ограничивается токмо пределами единого естества, и всякая вещь принадлежит к ее области» (Детская риторика, или Благоразумный вития 1787 г., цит. по: [1, с. 149, 161, 193]).

Подобная универсалия распространяется и на современное информационное общество, ибо владение эффективной речью требуется во всех областях деятельности. Особенно же востребованы наука и искусство убедительной и целесообразной речи в области гуманитарного знания, поскольку всякая интеллектуальная профессия связана с речевым мастерством. Распространяется данное положение и на школьное преподавание риторики, где риторика также является общеметодологической дисциплиной, обращение к которой или владение которой требуется любому специалисту-предметнику или школьнику (особенно гуманитарии) для того чтобы эффективно постигать и выражать изучаемые знания.

2. *Существуют ли постулаты речевой (риторической) педагогики как теории и искусства обучения эффективной речи? Если да, то каковы они?* Именно в риторике разрабатывались правила и рекомендации речевой педагогики как теории речевого воспитания и образования личности от младенчества до зрелого мастерства. К сожалению, это знание отсутствует в современной школьно-вузовской филологии. Классические рекомендации к методологии риторического обучения выглядят следующим образом: 1) развитие природных дарований (давалась классификация внешних и внутренних качеств человека, требующих развития); 2) знание теории, правил и рекомендаций к ведению речи; 3) подражание как способ обучения, освоение литературных и ораторских образцов; 4) развитие речевых способностей, чтение и комментарий текстов, декламационное чтение, занятия техникой речи. Наша практика обучения речи на основе писания сочинений и высказывания собственного мнения, к сожалению, оставила без внимания многие классические формы обучения речи, например, организацию публичных диспутов, дебатов, не готовила к критической оценке того реального и многообразного мира коммуникаций, в котором живет современный человек. Увлечение американской системой организации дебатов в начале перестройки исходит как раз из недостатков нашего риторического воспитания, где не хватало именно таких или подобных форм. Между тем попросту заполняются лакуны в нашей системе обучения речи, где недостает игр, серьезных речевых конкурсов, умений организовать дискуссии, споры, корректную полемику.

3. *Каков объем предмета современной школьной риторики?* Нередко занятия риторикой не идут дальше занятий словесной стилистикой (метафорикой, фигурами речи, т.е. работой над выразительностью речи) или элоквенцией (навыками произношения). Однако классическая и современная риторика распространяет свои проблемы на всю совокупность условий речевой коммуникации: *этос* речи (условия ситуации речевых контактов, фактура речи); *пафос* речи (создание смысла речи, разработка содержания через знание общих мест, способов аргументации); *логос* речи (словесные средства, к которым риторика распространяет требования стилистической

выразительности, зафиксированной в теории фигур речи и построения периодов, теории вкуса, благопристойности – всего, о чем так ревновала «консервативная» педагогика середины XIX века и что разрушали различные «революции» под видом упрощения стиля).

4. *Чем отличается традиционный курс «развитие речи» от риторики?* Этот вопрос связан с тем, что многие педагоги считают достаточным изучение в школе «развития речи» или «культуры речи», не доверяя риторике (см. об этом полемическую и, на наш взгляд, во многом ошибочную статью замечательного педагога, автора многих школьных учебников М.Т. Баранова, утверждавшего приоритет «развития речи» над риторикой [4]). В «развитии речи», к сожалению, отсутствуют очень многие разделы классической и современной риторики. Один из таких разделов – общие правила ведения речи, разработкой которых занимается именно современная риторика. Вычленение правил ведения речи на основе практической морали, зафиксированной в текстах фольклора, впервые выполнено Ю.В. Рождественским (отношения *мысль – слово – дело*, правила речевых отношений, правила для слушающего и говорящего; см. подр.: [7, с. 211-229]). Есть еще и группа важнейших правил духовной этики речи, которая вычленяется из «главных книг» человечества: Библии, сочинений святых отцов, религиозной литературы, например, православного молитвослова. Частично они изложены в «Педагогической риторике» А.К. Михальской [6], кратко описаны в «Теории риторики» Ю.В. Рождественского [7], нами в «Риторике» [2, с. 208-217] и соответствующей статье [3, с. 24-42]. Понимание языка, слова, речи как важнейшего средства духовного благоустройства человека («от плодов уст своих человек вкусит добро...») могло бы чрезвычайно обогатить современный учебный процесс, причем не только «славословиями Слову», но и предупреждениями о «гибельности языка», безответственности и пустословии, нередко сопровождающими риторическое обучение.

5. *Как школьная и вузовская риторика способствуют формированию языковой личности учащегося?* Именно в риторике традиционно ставится проблема образа *ритора* как уместного и целесообразного представления себя в речи. Для устной речи – это проблема образа оратора (говорящего), для письменной речи – проблема образа автора (пишущего). Совокупно проблема образа ритора связана с *воспитанием целой личности*, восприятием и проявлением личности человека в мысли и слове, поэтому основывается на понятии *ораторских нравов* – требований к личности оратора. Эти требования начинаются с *этических* качеств, которые всегда описываются в учебниках риторики (честность, мудрость или знание, справедливость, доброта, скромность и т.п. – разные эпохи и этико-философские системы выдвигают различные требования к образу формируемой личности), а затем продолжают *речевыми* качествами, или *качествами речи* (в настоящее время их чаще называют *коммуникативными качествами речи*). Раздел «качества речи» имеется в каждом учебнике стилистики, но обычно он ограничен десятком качеств, идущих из старинных учебников риторики (правильность, ясность, точность, чистота, логичность, образность, выразительность и т.д.). Современное риторическое знание должно восстановить описываемые качества речи во всем их богатстве и разнообразии, которые касаются как количественного состава, так и глубины толкования.

6. *Ошибается ли большинство современных ученых и школьных методистов объясняя риторiku как «науку об ораторском искусстве»?* Исторически риторика возникает как ораторское искусство, однако неверно ограничивать современную риторiku только областью ораторики теории устной публичной монологической речи. Античные риторики действительно касались в основном ораторской речи, хотя предлагали также и общую теорию речи, основанную на философском фундаменте. Но уже в Древней Руси речевая культура включала книжные и письменные формы, чрезвычайно важные для понимания разных форм и видов слова, в которых жил человек. Русская теория риторики имеет то несомненное преимущество в сравнении с античными и некоторыми западными теориями, что тяготеет к освоению всех возможных видов речевого общения (устных, письменных, книжных, а сегодня и массовой информации). Современная теория речи, основываясь на идеях русской частной риторики, требует изучать не только художественную литературу и фольклор (виды словесности, которыми ограничено сегодняшнее школьное обучение), но начав с разговорно-бытовой дописьменной речи как основы речевого воспитания, показать разные виды письменной речи (собственно писем, деловой документации), виды литературы (не только художественной, но научной и журнальной), обучать реальному общению в групповом взаимодействии, ораторской речи в разных ее видах, наконец, показать специфику (достоинства и опасность) речи средств массовой информации. Последняя задача стоит особенно остро, поскольку далеко не разработана самими учеными-филологами. Однако именно школьный учитель-словесник (в нашем понимании ритор, а не литератор) может показать природу речевых манипуляций, которыми переполнена массовая информация, объяснить природу компьютерного диалога человек-машина. Ведь именно риторика

учит оценивать речь, тем самым предупреждает современного человека об опасности словесного манипулирования, что нередко делается против него в современных общественных диалогах.

7. *Выходит ли современная школьная риторика за рамки монологической речи?* Если проблема ораторского искусства связана с теорией монолога, то совершенно по-новому выглядит в современной риторической науке и педагогике *теория диалога*. Диалог осваивается как с точки зрения общей риторики, так и с позиции рассмотрения разных видов диалога, которые могут включаться в школьные занятия на разных этапах обучения. К этим видам диалогов следует отнести, по крайней мере: а) разговорно-бытовой диалог в разных ситуациях (семейно-бытовой, требующий обучения на литературных примерах и корректного соотнесения с практикой, медицинский, торговый, дружеский и др.); б) основы профессионального диалога, требующие разработки школьных деловых игр. При этом важными становятся все этапы речевого акта: условия речи, замысел, содержание, аргументация, композиция, исполнение в словах и произношении. Именно здесь вызревает проблема речевого этикета.

8. *Следует ли восстановить в современной школьной и вузовской риторике традиционное построение предмета, например, основные разделы общей и частной риторики?* На наш взгляд, несомненно стоит, что доказано многими современными учебниками, о которых шла речь выше. Традиционная структура риторического канона (изобретение, расположение, слововыражение, память, произношение и телодвижение) начинает играть в современном преподавании риторики новыми красками. Теоретико-риторическими исследованиями и учебниками риторики последнего времени достаточно ясно показано, как проблема изобретения речи (классическая проблема, восстановленная по старинным образцам и никак не осмысленная в «развитии речи») способна дать модель порождения замысла и содержания речи по новым творческим образцам. Критика, которую предлагают на изобретение по общим местам как классические авторы (В.Г. Белинский, Ф.И. Буслаев), так и современные (М.Т. Баранов), не считается с тем, что общие места как ценностные категории, в которых сходятся создатель речи и аудитория, всегда существуют. Найти их – творческая задача ритора, которому всегда советовалось: «Размышляй!» (см. у Н.Ф. Кошанского).

<...> Элементарное неумение современными ораторами построить простое поздравление, либо же создать композицию речи происходит оттого, что необученные современной школой ораторы не подозревают о существовании общих мест и хрии как традиционных моделей, которым можно творчески следовать при построении речи. Когда же речь у такого горе-импровизатора получается как бы сама собой, он и не подозревает, что использовал смысловые модели риторики, называемые *топосами* или *общими местами*. Иначе говоря, современные профессиональные творцы речи строят свои доказательства не сознательно, а по наитию, уподобляясь мольеровскому герою Журдену, удивлявшемуся, что он говорит прозой.

Наконец, в современном вузовском и школьном речевом обучении, какими бы словами ни назывался этот аспект или предмет, нет ясных и творческих разработок или рекомендаций к риторическому (действенному и уместному) произношению. Между тем, студента и школьника необходимо учить «звучать»: делать паузы (не пора ли, наконец, сказать «нет!» бездумному скорочтению и «пулеметной» бездумности?), быть выразительным, развивать динамику голоса, учить ритму и темпу, давать понятие о тембре голоса и обучать многим азам техники речи, традиционно заложенным в риторике как искусстве речи. К сожалению, в современном преподавании начинают забываться многие достижения в обучении выразительному чтению то, чем могла гордиться как старая школа словесности XIX века, так и советская педагогика.

9. *Надо ли обращаться к истории риторики? Если да, то в чем смысл такого обращения?* В обращении к истории родной филологии лежат глубокие перспективы мыслительного и словесного обогащения нашего педагогического процесса. Ведь история русской риторики и словесности только начинает открываться нашему взору. Слишком скорые и приблизительные суждения относительно того, что «риторика – это логика...» или «риторика это стилистика...», а «словесность это художественная литература», не просто «затуманивают» дело, но способствуют прохладному и равнодушному взгляду на подлинное своеобразие мыслительного богатства родной филологической культуры.

Это богатство вполне доступно современному знанию и будет непростительно, если школьные и вузовские преобразования пройдут мимо гигантских открывающихся возможностей, заложенных в классической и современной риторике. Данная проблематика важна для подготовки любых специалистов, поскольку гуманитарная подготовка предполагает освоение *языка – речи – слова* как эффективного инструмента постижения знания и последующего использования в профессиональной деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Аннушкин В.И.* История русской риторики. Хрестоматия: Учебное пособие для студ. гуманитарных вузов. – М., 2002. 416 с.
2. *Аннушкин В.И.* Риторика. Экспресс-курс. Учебное пособие. 2-е изд., М., Флинта: Наука, 2008. 224 с.
3. *Аннушкин В.И.* Язык и жизнь. Книга о русском языке – речи – слове. М., Русская школа. 2009. 320 с.
4. Античные риторика / Под ред. А.А. Тахо-Годи. – М., 1978.
5. *Баранов М.Т.* От риторики к развитию речи в школах России // Русский язык в школе. – 1998. – № 4. – С. 50–57.
6. *Михальская А.К.* Педагогическая риторика: история и теория. Учебное пособие для студ. пед. университетов и институтов. – М., 1998.
7. *Рождественский Ю.В.* О правилах ведения речи по данным пословиц и поговорок // Паремнологический сборник. Пословица, загадка. – М., 1978. – С. 211–229.

Материалы XIV Международной научной конференции «Риторика и культура речи : наука, образование, практика», 1–3 февраля 2010 года / Под. ред. Г. Г. Глинина. – Астрахань : Издательский дом «Астраханский университет», 2010. – 264 с. (С. 4–9).

Аннушкін Володимир Іванович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської словесності і міжкультурної комунікації Державного інституту російської мови імені А.С. Пушкіна, голова Російської асоціації дослідників, викладачів і вчителів риторики, член Союзу письменників Росії, почесний працівник вищої професійної освіти Російської Федерації, член Експертної ради зі збереження духовної та культурної спадщини засобами гуманітарної освіти і освіти при Громадській палаті РФ, член Громадсько-консультативної ради при департаменті освіти м. Москви «Освіта як компонент духовно-морального розвитку», науково-методичний керівник всіх програм Центру «Злагоуст».

АЛГОРИТМ ПОСТРОЕНИЯ РИТОРИЗИРОВАННОГО ЗАНЯТИЯ

Байгильдина Э.И.

<...>

<...> ... лишь в формирующемся гражданском обществе риторико-герменевтические отношения предстают востребованными общественной практикой. Риторика шире науки. А в риторизации образования видится большой культурно-психологический смысл риторики.

Учитывая современную ситуацию развития общества, его культуры и языка, в нашей школе формированию языковых способностей учащихся уделяется особое внимание. Обучение строится на основе культурно-ценностных образцов, в учебный курс вводятся дополнительные предметы («Русская словесность», «Зарубежная литература», «Древнерусская литература», «Риторика»), упор делается не только на интеграцию курсов, где русский язык выступает как средство интеграции, но и на риторизацию, когда учитель-предметник на основе изучаемой темы формирует определенное речемыслительное умение едиными риторическими приемами.

Следует отметить тот факт, что риторизация уроков – это один из новых технологических подходов к организации учебно-образовательной и воспитательной деятельности, своеобразная технологическая парадигма учебно-образовательной деятельности, находящаяся на этапе становления. Новизна данной темы заключается в использовании нетрадиционных подходов в развитии речемыслительной деятельности учащихся на уроках.

В процессе работы с учебником «Риторизация» мы выявили следующие закономерности:

- разнообразный риторический материал позволяет учитывать возрастные особенности современных пятиклассников и шестиклассников, а именно: несформированность аналитико-критического восприятия действительности, неустойчивое внимание и повышенную возбудимость у многих ребят, преобладание изобразительно-наглядной памяти, развивающейся на основе постоянного воздействия телепередач, поверхностное осмысление речевой ситуации, недостаточная начитанность;
- большая часть риторических приемов предполагает групповую деятельность, поэтому помогает ученикам, изначально не готовым к общению на уроке, преодолеть застенчивость, раскрепоститься, а значит, вовлечь их в учебный процесс;
- введение риторических приемов помогает стимулировать активность слабых учеников, а также повысить работоспособность сильных;

- следует также отметить, что риторические приемы, представленные в учебном пособии, возможны для использования не только в 5–6, но и в других классах среднего и старшего звена; наличие этого факта позволяет нам говорить об универсальности данного учебника;
- введение элементов риторики в преподавание отдельных дисциплин помогает более продуктивно осваивать и теоретическое содержание учебной дисциплины, и её практико-ориентированную составляющую, т.е. способы действия; кроме того, в течение одной единицы учебного времени (например, урока) педагогам регулярно удаётся более качественно преподнести больший объём материала, а учащимся с лучшей результативностью (и в первую очередь качеством) его присвоить.

Анализируя работу по данному учебному пособию, мы поставили для себя и ряд новых задач.

1. Проблема взаимоотношения языка, речи и мышления – одна из самых глобальных проблем языкознания. Активная речемыслительная деятельность учащихся и жанровая организация урока приближает процесс обучения к реальному общению, поощряя ребят, овладевая определённой суммой знаний, умений и навыков, применять их для построения того или иного высказывания в любой конкретной ситуации. Именно поэтому мы считаем, что необходимо **раскрыть жанровое своеобразие уроков и их элементов в процессе риторизации.**

Так, например, ведущими в постижении учебных предметов, дающих основы наук, являются информационные жанры (записка, информационное сообщение, представление, инструкция, памятка, совет, лекция, реферат, доклад, экспертное заключение, статья), а для предметов, содержание которых строится на основе искусства, оптимальны эпидейктические жанры (представление, слово о ..., похвала, хула, впечатление), обеспечивающие эмоционально-ценностный диалог автора и зрителя (слушателя).

Важное место в учебной деятельности принадлежит и рефлексивным жанрам, позволяющим открыть культурные смыслы деятельности, совершенствовать ее способы, соотнести с имеющимися (теми, которыми пользуются), а также фиксирующим сами способы и средства, открытые в деятельности.

2. **Дополнить работу по формированию речевых способностей детей заданиями письменного характера,** так как риторическая деятельность – это деятельность по созданию риторических текстов, которые существуют в устноречевой или письменноречевой форме. Общеизвестно, что письменная речь способствует развитию навыков устной речи.

3. **Дополнить и обосновать выбор тех или иных риторических приемов.** Так, заданием, развивающим навыки диалогической речи, являются «чаты». Подобные уроки проводятся в конце четверти и пользуются большой популярностью среди учащихся: предварительно оговаривается тема чата, каждый получает листочек, на котором пишет вопрос, согласно выбранной тематике, затем все меняются своими листочками и отвечают на вопрос, который был им предложен, после чего каждый дописывает ещё один новый вопрос, и схема повторяется.

4. **Разработать модель учебного занятия как текст-диалог (занятие-диалог),** так как риторика как речемыслительная деятельность со времен Сократа опирается в качестве основания на диалог как метод познания истины. В соответствии с культурно-исторической традицией и теорией речемыслительной деятельности риторическая деятельность состоит из трех этапов: замысла, исполнения, рефлексии. Каждый этап операционально и технологически (с точки зрения освоения теории риторической деятельности) можно соотнести с определенным культурным способом осуществления диалога: изобретение с освоением умений, обеспечивающих потенциальный диалог, исполнение с умением осуществлять реальный, «живой» диалог, рефлексия с внутренним диалогом, умением быть адресатом для самого себя. Таким образом, риторизация предметной и воспитательной образовательной деятельности открывают путь к диалогу в системе школьного образования. Более того, считаем, что отсутствие подобной модели заранее предполагает некоторый хаотичный характер использования риторических приемов, особенно для начинающих работать в этом направлении.

5. **Разработать алгоритм построения риторизированного занятия.**

Как строится риторизированное занятие?

В ходе формирования проблемного поля учащиеся выбирают темы, основываясь на собственных интересах, склонностях, способностях. Учитель также имеет возможность выбрать важную для понимания и коллективного осмысления тему занятия.

Завершив выбор темы исследования и представив ее в риторическом жанре, участники исследования согласовывают свои следующие действия в интересах общего продвижения к результату. Это важно, так как иначе диалог с культурой может не состояться из-за возможной потери общего тематического поля как условия диалогического общения.

Разработка замысла риторического текста начинается с разработки темы: определяется идея, концепции ее предъявления другим учащимся. Решая проблему, обозначенную в теме, ученики создают новое проблемное поле, связанное с их собственной речемыслительной деятельностью, с рассмотрением и объяснением своей темы одноклассникам, коллегам по исследованию, теперь уже с учетом их интересов, отношений, знаний в этой области. Итак, у всех и каждого выявляются цели, каждый сам их формулирует для себя. Так организуется поле целей. Использование риторических информационных жанров позволяет сделать это поле более компактным, принципиально непротиворечивым через объединение участников диалога на основе общности целей информационных жанров.

В основной части занятия участники, предъявляя продукт, историческая деятельность – риторический жанр, сообщают свои тезисы, и таким образом создают в коллективной деятельности тезис гипертекста из его компонентов, согласованных во введении и соотнесенных в ходе совместного обсуждения проблем. Непротиворечивость тезиса – условие диалога – обеспечивается концепцией исходного обобщающего текста и согласованным пониманием индивидуальных тем-проблем исследования. В заключительной части «собирается» лично осмысленное новое знание в виде обобщения, фиксации. Обязательный компонент занятия – рефлексия, осуществляемая в разных вариантах и формах в зависимости от образовательных проблем и решаемых задач.

6. Разработать системность и комплексность использования риторических приемов на уроке. Лишь наличие определенной системы по развитию речемыслительной деятельности на всех этапах обучения, а не одноразовое применение какого-либо приема, способствует достижению хороших результатов.

Байгильдина Э. И. Алгоритм построения риторизированного занятия [Электронный ресурс] / Байгильдина Э. И. // Конференция по отработке интегративных подходов к обновлению содержания филологического образования «Результаты апробации учебного пособия Л. В. Ассуировой «Риторизация. Введение риторики в преподавание русского языка» (27 февраля 2008 г.). – Режим доступа : http://www.pushinst.org/index.php?option=com_content&task=view&id=91&Itemid=1. – Заголовок с экрана.

Байгильдіна Е.І. – кандидат філологічних наук, викладач російської мови та літератури гімназії № 1747 (м. Москва).

УЧЕБНЫЙ ДИАЛОГ И ЕГО ОРГАНИЗАЦИЯ НА УРОКЕ

Иван Вознесенский

<...>

Оределяющей чертой современных методических новаций является ориентация на поисковую деятельность, формирование навыков рефлексивного мышления. Она находит воплощение в разработках по организации учебного процесса в диалогическом дискурсе, направленном на развитие интеллектуально-творческой и коммуникативно-дискуссионной культуры личности. В дидактических поисках незаменимым ресурсом становится учебный диалог, понимаемый и как способ работы над содержанием урока, и как форма организации обучения.

Учебный диалог как форма обучения

Диалоговая природа теоретических знаний определяет необходимость постоянного взаимодействия школьников между собой и с педагогом. Многосторонняя информационная смысловая связь выступает важнейшей составляющей процесса обучения, когда его участники не столько передают друг другу известные всем знания, сколько разворачивают свои аргументы и факты, логику мыслительных операций. И диалог предстает как целенаправленный и упорядоченный обмен идеями, мнениями в группе ради поиска истины. Учебный диалог – это особая форма обучения, с ее помощью обеспечивается движение его участников (учеников и учителя) к общему для всех познавательному результату.

Главное назначение диалога в процессе обучения – стимулирование познавательного интереса, вовлечение аудитории в активное обсуждение спорных научных проблем, побуждение к осмыслению различных подходов в аргументации своей и чужой позиции. Ведущая роль диалога в процессе воспитания – формирование убеждений молодежи, ответственного нравственного выбора.

Настоящий диалог не должен превращаться в дидактическую иллюстрацию, средство развертывания заранее выдвинутого тезиса. Его учебную задачу надо понимать не как простое

обнаружение закономерностей и отношений между вещами, а как проблемную ситуацию, имеющую разные пути решения. Следовательно, грамотно организованный диалог имеет обучающую и воспитательную значимость, учит более глубокому восприятию проблемы, умению отстаивать свою точку зрения, оценивать мнения других.

Специфика диалога в том, что его ход и результат принципиально нельзя предсказать, так как в нем участвуют равноправные голоса, каждый из которых ведет свою объективно-субъективную линию. Педагог выступает в роли организатора этого хора неслиянных голосов-сознаний, но не претендует на роль всезнающего оракула. Диалог ставит участников в ситуацию порождения внутреннего знания, именно он создает психологическую основу неповторимых идей, гипотез, образов. Рассмотрение научных понятий в «промежутке» разных логик и способов понимания обеспечивает выход учебного диалога на вечные проблемы человеческого бытия, сообщает ему продуктивную неразрешимость и философскую глубину.

Учебный диалог – понятие довольно широкое. Его разновидностями считаются беседа, спор, диспут, дискуссия, но они неравноценны. Чаще всего на уроке мы сталкиваемся с беседой, когда развитие темы происходит в линейном направлении от известного к новому. Спор предполагает наличие двух или нескольких точек зрения, и только одна из них действительно верная. Диспут строится на узнавании и выяснении всех позиций учеников и выявлении «правильного» знания. Абсолютной свободой обладает дискуссия. Ее развитие соотнесено с изменениями развивающегося знания, диалоговое действие происходит в открытой ситуации и имеет исследовательский характер.

Принципы организации учебного диалога

Учителю требуется большое педагогическое мастерство, чтобы руководить диалогом, направлять его, допускать плюрализм мнений и свободу суждений. Сохраняя право на последнее (авторитетное) слово, педагог должен учить школьников «парадоксальному разуму культуры»: грамотному изложению своей точки зрения, терпимому отношению к возражениям и критике, монологическому разворачиванию положений, умению четко и последовательно выстраивать аргументацию.

Существует ряд условий, без учета которых диалог не может быть эффективным.

- Предмет обсуждения должен содержать внутренний потенциал для разворачивания диалога, то есть давать принципиальную возможность рассмотрения его с альтернативных точек зрения.
- Важно направлять диалог в конструктивное русло. Нужно избегать псевдообсуждений (переключения внимания на другие темы), а также обучать аудиторию многостороннему видению проблемы.
- Обязательно соблюдение правил ведения диалога всеми его участниками. Необходимо выработать цивилизационные нормы сотрудничества и стремиться к их выполнению, избегая некорректного, оскорбительного поведения.
- Ключевая роль должна принадлежать инициатору обсуждения. Когда тот не справляется с ролью ведущего, диалог перестает быть управляемым. Задача педагога – найти способ так организовать процесс обсуждения, чтобы не только выполнить учебные цели, реализовать сверхзамысел урока, но и сохранить свой авторитет, статус в глазах окружающих. Если учитель не ощущает в себе достаточных лидерских качеств, предпочтительнее порекомендовать ведение разговора другому лицу.
- Педагогический диалог требует заинтересованного отношения ко всем учащимся, уважительного отношения к «я» ребенка. Не следует оставлять без внимания явные противоречия в высказываниях школьников, нелогичность их рассуждений, а также неаргументированные или необоснованные мнения. С помощью наводящих вопросов или тактичных реплик педагог может прояснить содержание высказывания сам, а также переадресовать возникшую проблему аудитории.

Для того чтобы учебный диалог состоялся, необходимо предварительно подготовить его участников. Во-первых, требуется эмоционально-психологическая настройка. Педагог должен объяснить специфику такой формы работы, снять поведенческие барьеры и др. Во-вторых, надо обсудить организационные вопросы (регламент диалогического урока, время и очередность выступлений и т.п.). В-третьих, важно провести предметную (содержательную) подготовку, чтобы учащиеся владели учебным знанием, имели материал для дискуссии.

«Точки затруднения» в ходе диалога

Наибольшие затруднения обычно связаны с входждением в диалог. Необходимым элементом структуры занятия является предварительное пояснение вопроса, проблемы, ситуации. Вводную часть надо строить так, чтобы актуализировать имеющиеся у аудитории сведения, ввести нужную новую информацию, пробудить интерес к предмету.

При вхожденні в діалог застосовують декілька прийомів. Наприклад, попереднє обговорення питання в малих групах. Іноді цілесловніше ініціювати виступлення ученика перед класом з доповіддю (повідомленням), розкриваючим суть проблеми. Вчитель може скористатися до короткого попереднього опитування. Як вступні прийоми використовують також ролеві ігри, інсценування, ілюстративний матеріал (діафільми, фото- і кінофрагменти, аудіозаписи і пр.).

Всі прийоми по-своєму ефективні, але не слід забувати про час: організатору розмови не можна зависати на якомусь з вступних моментів, ухилятися від суті проблеми.

Основна частина навчального діалогу є ключовою в розв'язанні поставлених завдань (обговоренні проблем, питань, ситуацій). Учителю необхідно знати про те, що обмін ідеями, думками вимагає постійного напруження і уваги. Діалог рідко протікає рівно, без емоційних вибухів або спадів. Найвищого напруження він досягає в критичних (кульмінаційних) моментах – «точках здивування», миттєвостях прозріння, відкриття. Їх важко розпізнати по блиску в очах дітей. І треба постаратися не дати йому погаснути в «проміжку» різних логік і способів розуміння.

Організатору варто мати на увазі як продуктивні, так і непродуктивні прийоми керівництва ходом дискусії. Генерація ідей зростає, коли вчитель ухиляється від психолого-педагогічних помилок:

- дає достатньо часу, щоб зосередитися і продумати відповіді (це може бути п'ять-сім секунд);
- ухиляється від некоректних формулювань, питань, що містять двозначність, невизначеність;
- не звертає уваги ні на одного ученика і не ігнорує помилкові відповіді;
- оперативно допомагає в формулюванні висловлювання (загальнює факти, розширює контекст, змінює напрямок роздумів, задає наводячі питання, прояснює репліки і т.д.);
- дозволяє виникаючі міжособистісні розбіжності, знімає напруження, заохочує до углиболення думки, порівнює створюваний діалог з віртуальним зразком.

Основне засіб утримання уваги і розвитку діалогу – це питання, їх можна задавати не тільки організатору, але й інші учасники обговорення. Однак саме ведучий здатний створити інтерактивну ситуацію, викликати відповідну реакцію. Також вчитель може використовувати такі прийоми активізації мислительної діяльності школярів, як: а) резюме сказаного по основній темі дискусії; б) панорамний огляд представлених даних, фактичних відомостей; в) суммування того, що вже обговорили, і визначення питань, що належать подальшому розгляду; г) повторення, перекладання складних висловлювань; д) аналіз ходу обговорення матеріалу. Значно допомагають коротка фіксація опорних моментів на дошці для дітей з розвинутою візуальною пам'яттю і запис опорних схем в тетрадь для учасників з розвинутою моторною пам'яттю.

Діалог не можна просто оборвати зі звуком на перемену. Закінчення обговорення повинно бути пов'язано з підведенням змістовних висновків, узагальненням сказаного. Висновки фіксують як по ходу, так і по закінченні розмови. Желательно, щоб вони були короткі, але змістовні, охоплювали весь спектр ідей-думок.

Для проведення підсумкової рефлексії можна використовувати такі питання.

1. Відповіли ми на питання, поставлене в початку діалогу?
 2. В чому ми не досягли успіху і чому?
 3. Відхилялись ми від теми?
 4. Чи брали участь в обговоренні?
 5. Чи були факти порушення порядку в час ведення діалогу? Ким і коли?
- <...>

Вознесенский И. Учебный диалог и его организация на уроке / Иван Вознесенский // Обучение и карьера. – 2006. – № 29. – С. 166–169.

РИТОРИЗАЦІЯ ПРОЦЕСА ОБУЧЕННЯ – ПУТЬ К ГАРМОНІЗИРУЮЩЕМУ ДИАЛОГУ

Вострикова Т.И., Пилипцова Е.В.

Формирование речевой культуры подрастающего человека, его умения общаться в различных коммуникативных ситуациях следует рассматривать как первоочередную задачу сегодняшней школы. Особая роль в решении этой задачи отводится риторическому образованию. Действительно, именно риторика представляет собой предмет «культурообразующего и интегрирующего характера, в основе которого лежит сугубо человеческое начало – общение» [Ладъженская 2000: 31].

Навыки общения, как известно, формируются прежде всего в диалоге. Не случайно в последние полтора десятилетия увидели свет работы, уже в названиях которых можно усмотреть неразрывную связь риторики и диалога (см., например: [Иванова 1992; Чурилов, Минеева 2004; Минеева 2007]).

Однако приходится с сожалением констатировать: сегодня во многих школах РФ «Риторика» как самостоятельная учебная дисциплина не преподается. Школы г. Астрахани и Астраханской области, увы, не исключение. Выходом из ситуации в таких условиях можно считать введение в преподавание ряда учебных предметов (в первую очередь, гуманитарных) элементов риторизации, т.е. опоры на риторические знания и умения в процессе обучения. Особое место в ряду этих школьных предметов занимает русский язык: известно, что именно на этих уроках язык выступает и как предмет изучения, и как основное средство обучения.

Интегративные учебники Л.В. Ассуировой «Риторизация: введение элементов риторики в преподавание русского языка» [Ассуирова 2005; Ассуирова 2007] – важный и весьма своевременный шаг в этом направлении. <...> Данная методика, как нам представляется, способствует реальному воплощению в жизнь категории, которая обозначена в отечественной педагогической риторике как категория *гармонизирующего диалога*. Суть ее – в отражении принципиального предпочтения «субъект-субъектной модели познания и общения модели субъект-объектной, «монологической», «авторитарной» [Михальская 1998: 292].

Учебники для 5–6 и 7–8 классов имеют близкую структуру. Основными, наиболее объемными в них являются разделы «Риторические приемы», «Риторические категории», «Тропы и фигуры». В учебник для 7–8 классов введен еще и раздел «Аргументирующая речь», что представляется методически обоснованным и целесообразным.

Теоретический материал и задания, представленные в «Риторизации...», – это, по словам самого автора, «путь к овладению словом», путь, который позволяет узнать «много интересного про старую, но очень современную науку – риторику» [Ассуирова 2007: 3]. Мы бы добавили: это тот путь, который поможет ребенку стать *активной* языковой личностью, путь, где «голоса» участников общения сливаются в «общий хор» без утраты самостоятельности, индивидуальной неповторимости» [Михальская 1998: 292-293].

Каждый из названных выше разделов «Риторизации...», безусловно, достоин отдельного разговора. В рамках данной статьи остановимся более подробно на первом разделе учебника – «Риторические приемы».

Начинается раздел с *риторических задач*, которые сродни математическим. Риторические задачи, как и задачи по математике, содержат условие, вопрос, на который необходимо ответить, и собственно решение. Решение – это речевое высказывание, основанное на заданных условиях; высказывание, показывающее мыслительные и творческие способности учащихся. Важно, что многие из риторических задач «погружены» в жизнь, в те коммуникативно-речевые ситуации, с которыми ежедневно встречается ребенок. Следовательно, решение риторических задач – это эффективный путь формирования у детей навыков грамотной, коммуникативно целесообразной, преимущественно диалогической речи.

Как показала практика, самый живой интерес вызывают у учащихся *риторические игры*. Так, при изучении темы «Имя существительное» пятиклассники с удовольствием выполняют следующие упражнения:

- изобразите задуманный вами предмет так, чтобы остальные могли догадаться, что вы изображаете;
- назовите ряд ассоциаций (имена существительные) к словам: море, музыка, осень, яблоко, ночь, радость, сентябрь, школа.

<...>

И на обычных уроках, и на уроках развития речи, как показывает практика, с успехом может быть использован такой вид работы, как *риторическое смехотворчество*. Ученики, к примеру, сочиняют «вредные советы», касающиеся речевого поведения, аналогичные «вредным советам»,

придуманним Г. Остером. Следует заметить, что дети с энтузиазмом берутся за выполнение таких заданий, однако очень скоро осознают, что дело это далеко не простое. Здесь, конечно, очень многое зависит от учителя, от его умения выстроить истинно диалоговые отношения, предвидеть те сложности, которые ожидают учащихся, с тем, чтобы вовремя дать ребенку «тактичную подсказку».

Формированию у детей навыков диалогической речи способствуют задания, связанные с продолжением фразы или стихотворения, риторический анализ текста, создание текстов репродуктивно-продуктивного характера. «Живые», оригинальные задания предлагает автор в подразделах «Спонтанная речь», «Подготовка ораторской речи», «Риторическое произнесение».

Отраден тот факт, что учебники Л.В. Ассуировой дают солидный объем знаний и умений не только ученику, но и самому учителю-словеснику. В разделе «Методические рекомендации» учебника для 5–6 классов, к примеру, разъясняется, что есть риторическая задача и какими могут быть пути ее решения; что собой представляет риторическая игра, какие вербальные и невербальные средства общения можно в ней использовать; дается описание риторических приемов, связанных с продолжением фразы, риторическим смехотворчеством и т.д. В этом же разделе можно увидеть ответы ко многим из предлагаемых учебником заданий.

...Каждый творчески работающий учитель-словесник, конечно же, не раз задумывался над вопросами: «Как сделать учебный диалог по-настоящему результативным, не превратить его в утомительно-назидательный или пусть даже эмоциональный (но ежедневный!) монолог? Как научить ребят не только *слушать*, но и *слышать* учителя?..» Т.А. Ладыженская в статье с символическим названием «Школьная риторика будущего» вспоминает шутливое и одновременно весьма серьезное и глубокое высказывание А. Франса: «Учиться надо только весело. Чтобы переваривать знания, надо поглощать их с аппетитом». «Я, – резюмирует Т.А.Ладыженская, – безоговорочно присоединяюсь ко второй части... высказывания. Для школы будущего надо разрабатывать такую методику, которая помогала бы детям поглощать риторические знания с аппетитом» [Ладыженская 2000: 31]. В учебниках Л.В. Ассуировой представлена, как нам представляется, именно та методика, о которой говорит основатель первой в России кафедры риторики и культуры речи...

Литература

1. Ассуирова Л.В. Риторизация: введение элементов риторики в преподавание русского языка: Интегративный учебник для 5–6-х кл. – М.: Пушкинский институт, 2005.
2. Ассуирова Л.В. Риторизация: введение элементов риторики в преподавание русского языка: Интегративный учебник для 7–8-х кл. – М.: Пушкинский институт, 2007.
3. Иванова С.Ф. Искусство диалога, или беседы о риторике. – Пермь: ЗУУНЦ, 1992.
4. Ладыженская Т.А. Школьная риторика будущего (в XXI веке) // Дидакт. 2000. № 2. С. 25–31.
5. Минеева С.А. Риторика диалога: теоретические основания и модели. – Пермь: ЗУУНЦ, 2007.
6. Михальская А.К. Педагогическая риторика: история и теория: Учеб. пособие для студ. пед. университетов и институтов. – М.: Издательский центр «Академия», 1998.
7. Чурилов И.И., Минеева С.А. Общение или коммуникация: чему учить в риторике диалога // Риторика диалога: актуальные проблемы и практические достижения: Материалы XII научно-практической конференции. 4 ноября 2004 г. /Под ред. Минеевой С.А. – Пермь: ЗУУНЦ, 2004.

Вострикова Т. И. Риторизация процесса обучения – путь к гармонизирующему диалогу [Электронный ресурс] / Вострикова Т. И., Пилипцова Е. В. // Конференция по отработке интегративных подходов к обновлению содержания филологического образования «Результаты апробации учебного пособия Л. В. Ассуировой «Риторизация. Введение риторики в преподавание русского языка» (27 февраля 2008 г.). – Режим доступа : http://www.pushinst.org/index.php?option=com_content&task=view&id=91&Itemid=1. – Заголовок с экрана.

Вострикова Тетяна Іванівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри риторики та культури мовлення Астраханського державного університету.

Пилипцова О.В. – заступник директора з навчально-виховної роботи, учитель російської мови та літератури СЗШ № 11 (м. Астрахань), Заслужений учитель школи РФ.

НАВЧАЛЬНИЙ ТЕКСТ

Голуб Ніна

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Особливість української мови як навчального предмета полягає в тому, що не лише процес навчання, але і його результат тісно пов'язаний із текстом. Навчаючи мови, учитель прагне не лише передати знання про мову як систему, а передусім навчити використовувати ці знання у процесі спілкування, тобто навчити продукувати різні тексти. Урахування потребує і той факт, що сьогодні одним із актуальних питань сучасної лінгводидактики є текстоцентричний підхід до навчання мови.

Аналіз **основних** публікацій. Текст перебуває у полі зору дослідників різних галузей, зокрема лінгвістики, психолінгвістики, теорії літератури, дидактики, педагогіки, лінгводидактики <...>.

Великий інтерес до тексту останнім часом зумовлений «переважанням антропоцентризму й діалогізації в сучасному гуманітарному знанні», «переходом від монологічної мовленнєвої культури до діалогічної [4, с. 15]». Як свідчить статистика, текст є об'єктом дослідження в сімнадцяти науках, що спричинило досить розгалужене тлумачення його значення – від широкого («все розглядається як текст») до вузького (за програмою шкільного курсу).

За словами І. Лернера, жоден інший текст, крім навчально-наукового, не спроможний бути моделлю і сценарієм процесу наукового пізнання [7, с. 130].

О. Біляєв наголошував, що «в уроці, як і в будь-якому явищі, процесі або предметі, головним є зміст [3, с. 34]». Інформаційну ж змістовність уроку і результативність його забезпечує текст.

Мета статті – з'ясувати суть навчального тексту, його особливості й типологічні характеристики.

Виклад основного матеріалу. Сучасні дослідники розглядають текст як багаторівневе утворення і виділяють у його структурі різну кількість компонентів, зокрема такі рівні: мотиваційний, рівень комунікативного наміру, предметно-денотативний, змістовний, мовний, мовленнєвий, фонаційний [6]. Заслугує на увагу виділення як структурних компонентів жанрової, функціонально-стильової й індивідуально-авторської парадигм. Загалом у сучасному мовознавстві чітко визначилися два підходи до проблеми дослідження текстів:

- 1) функціональний (вивчення соціальних функцій і мети використання текстів);
- 2) структурний (дослідження питань внутрішньої організації текстів).

Текст як дидактична і лінгвометодична категорія має свої особливості, з огляду на ті функції, що він має виконувати. Дослідження й урахування цих аспектів тексту важливо для теорії тексту, практики навчання і результатів навчальної діяльності.

У методичній літературі активно використовують термін «навчальний текст» (далі – НТ), щоправда у словниках і енциклопедіях досі не зафіксовано жодного його значення. Зміст його трактують по-різному: як джерело дидактичної інформації, що визначає зміст і характер самостійної навчальної діяльності учня (Гур'є Л.); як текст, над яким виконуються навчальні дії, або який є результатом навчальних дій і взаємодій (Александров Є.); як особливу модель представлення наукових знань; як різновид наукового мовлення, особливість якого визначається передусім сферою застосування: навчальний процес (передавання й засвоєння знань), самостійна робота (продукування, сприймання й засвоєння); як тексти, що обслуговують особливу сферу спілкування – навчання – і виконують властиві тільки їм дидактичні функції – інформативну, розвивально-виховну і трансформаційну (Папіна А.), як зміст підручників, посібників і под.

Навчальні тексти, що «обслуговують» сферу освіти, вважають специфічною галуззю. Характерною особливістю використання їх називають віднесення до певного життєвого періоду реципієнта. Якщо художні, наукові, мемуарні енциклопедичні й інші види текстів можуть входити до постійного «текстового світу» читача (їх можна читати і перечитувати), то тексти навчальні – це тимчасовий його елемент. Із закінченням освітнього періоду вони, зазвичай, вибувають із комунікативної сфери цього реципієнта і починають «обслуговувати» інших [8].

Особливістю тексту як дидактичної категорії вважають зверненість змісту НТ до особистості учня, що дає змогу, на думку Л. Гур'є, за допомогою навчальної діяльності трансформувати навчальну інформацію в систему знань про людину [5].

До важливих аспектів НТ привертає увагу Є. Александров. Слушними є висновки автора про те, що у пошуках змісту дефініції поза увагою залишається велика кількість текстів, які первинно створювались з іншими, позанавчальними цілями і широко використовуються в освітній практиці, оскільки мають соціокультурне спрямування, стимулюють становлення гармонійних стосунків особистості з навколишнім світом. Це, наприклад, стосується художніх текстів, які не містять

пояснень, але розраховані на композиційну і смислотворчу активність. Для осмислення суті НТ, на думку вченого, має значення і той факт, що створюють їх різні учасники навчального процесу. Крім того, однією із функцій НТ є контроль результатів навчально-виховного процесу.

У визначенні суті й основних характеристик НТ є аспекти, що потребують уточнення чи доповнення. Зокрема, основною характеристикою НТ визначають вторинність його як інформативного продукту [10]. Ототожнення НТ лише із підручниками, посібниками і довідковими виданнями поза увагою залишає окремі функції, не враховує специфіку і багатство типологічних характеристик.

З цією метою розглянемо особливості НТ як лінгводидактичної категорії. У процесі навчання української мови урахування потребують такі характеристики його:

- 1) навчальний текст орієнтований не на граничний, а на усереднений варіант фонду спільних знань комунікантів [10];
- 2) навчальний текст має бути не надлишковим, а економним у доборі мовних засобів [10];
- 3) навчальні тексти створюють різні сторони навчального процесу, отже дефініція має врахувати функції всіх сторін-учасників навчального процесу: і, ту, що навчає, і ту, що навчається [1].

Поза увагою не повинна залишатися і багатофункціональність НТ, тобто кожен НТ має бути максимально використаний. З огляду на це зростають вимоги щодо його місткості (інформаційного насичення і насичення фактичним мовним ілюстративним матеріалом), естетичної цінності, ціннісного спрямування та ін.

Таким чином, навчальним вважатимемо текст, «із яким виконуються навчальні дії, або який є результатом навчальних дій і взаємодій [1]», Іншими словами, статусу навчального набуває текст, що проектується, створюється, трансформується, пристосовується, аналізується, коментується з певною освітньою метою.

Глибшому усвідомленню суті дефініції сприяє виділення функцій НТ, а саме: *інформаційної* (передавання навчальної інформації); *стимульовальної* (стимулювання особистісного зростання учнів); *розвивальної* (розвиток пізнавальних і творчих здібностей); *формульовальної* (формування соціокультурного, комунікативного та ін. досвіду); *мотивувальної, організаційної* (організація пізнавальної діяльності); *репрезентативної* (представлення власних досягнень), *контрольовальної* (контроль і самоконтроль навчальних досягнень); *виховальної* (виховання естетичного смаку, мовного чуття, моральних характеристик) та ін.

З метою узагальнення і групування НТ виділяють різні класифікаційні ознаки: функції тексту, спосіб, авторство, форму, тип мовлення, характер змістового компонента та ін.

Дослідники демонструють різне бачення типології вони, зазвичай, вибувають із комунікативної сфери цього навчальних текстів для занять з української мови, а саме:

- *текст у вигляді лінгвістичної казки*, що являє собою образно-метафоричне обігрування тематичної інформації;
- *нарративний текст*, призначений для засвоєння ключових слів теми, термінів, установалення родо-видових зв'язків між ними;
- *текст-визначення* мовних понять, правописних правил, що подає готові дефініції, правила, або стимулює до формування їх на основі спостережень учнів над мовознавчими фактами;
- *текст*, що створює комунікативну ситуацію, зокрема передбачає редагування, пошук орфограм, пунктограм у результаті виконання завдань із пропусками;
- *текст-притис* (інструкція, алгоритм) – чіткий опис послідовних дій, які має виконати учень;
- *текст-комунікативна ситуація*, що наводить ситуацію спілкування або/і передбачає виконання комунікативного завдання;
- *текст-творча самореалізація*, у якому пропонується творче завдання або який являє собою учнівський мовленнєвий продукт;
- *текст-рефлексія*, що спонукає до самоаналізу навчальної діяльності і її результатів або є виявом учнівської рефлексії;
- *текст-контроль* для виконання контрольних завдань у вигляді тестів, диктантів та ін. (Кучерук О.).

Ця типологія не диференціює тексти, створені різними учасниками навчального процесу, а тому випускає з поля зору окремі види їх.

Більш розгорнуту типологію НТ пропонує Є. Александров:

1. Тексти, створені організаторами навчального процесу з дидактичною чи виховною метою:
 - *підручники, посібники, курси лекцій* тощо; основна ознака їх – чіткість, однозначність у сприйнятті, завдяки чому немає потреби додатково інтерпретувати суть;

- *тексти, сконструйовані з інших текстів*, що мають позанавчальне спрямування; використовуються в ракурсах, часто не передбачуваних авторами, з метою вправлення, тренування.
2. Тексти, створені учасниками навчально-виховного процесу індивідуально, а також у процесі міжособистісної, особистісно-групової чи групової взаємодії:
 - *компілятивні*, пов'язані зі створенням текстів на основі дібраних фрагментів інших текстів до заданої теми, ідеї, що не передбачає суттєвого авторського оброблення вихідних матеріалів (реферати, конспекти);
 - *для вправлення*, спрямовані на тренування вмінь і навичок, на закріплення вивченого матеріалу (граматичні, стилістичні та ін. вправи);
 - *творчі*, тобто цілком самостійно створені або з використанням інших матеріалів і суттєвого оброблення й осмислення їх (твори);
 - *контекстні*, спрямовані на розвиток процесів інтерпретації, розуміння смислу текстів (план, тези);
 - *діагностичні*, тобто такі, що використовуються для зовнішнього і самоконтролю (різноманітні тексти, якісний рівень яких слугує показником успішності освітнього процесу).
 3. Тексти, створювані тими, хто навчається, і тими, хто навчає, у процесі спільної діяльності. У цій ситуації варто дозувати участь сторони, яка навчає, щоб не зменшити активності учнів.
 4. Тексти, створювані стороною, що безпосередньо організовує освітній процес, і має діагностувальну мету (тести).
 5. Тексти, що у початковому вигляді мають позанавчальне спрямування, але в певних дидактичних і соціокультурних умовах набувають статусу навчальних:
 - використовуються для дидактичного оброблення чи адаптування, що сприяє забезпеченню ефективності навчально-пізнавальних дій і поетапний контроль якості їх;
 - використовуються у початковому вигляді, однак супроводжуються мотивувальними, коментувальними, аналізувальними текстами, складеними іншими, педагогічно орієнтованими.
 6. Тексти, що у початковому вигляді мають ненавчальне спрямування (наприклад, художні тексти), але використовуються з дидактичною чи виховною метою:
 - для компаративного зіставлення (спрямовані на пошуки суті тощо);
 - для інтерпретації і розуміння, «добудування суті» у свідомості учнів тощо [1].

Згадана типологія потребує увиразнення й уточнення окремих деталей. Автор її об'єднав дві ознаки, за якими групує тексти, – творці тексту і функцію тексту. Щоб типологія чіткіше сприймалася, варто їх розмежувати. Якщо взяти за основу першу ознаку (творці тексту) конкретизуємо, хто саме є творцями: **1) організатори навчального процесу** (тобто автори Держстандарту, програм, підручників, посібників), **2–3) учасники навчально-виховного процесу** (тобто, ті, хто навчає, – учителі; і ті, хто навчається, – учні). Таким чином, за цією ознакою можна виділити 4 групи текстів: **1)** тексти, створені організаторами навчально-виховного процесу; **2)** тексти, створені індивідуально вчителями; **3)** тексти, створені індивідуально учнями; **4)** тексти, створені спільно учасниками навчально-виховного процесу.

Відповідно ж до *мети*, яку покликаний реалізувати текст, виділяємо такі тексти: *власне навчальні, навчально-тренувальні, навчально-формувальні; формувальні-виховні; мотивувальні, контролювальні* та ін. Окремі лінгводидакти (Майданова Л., Мещеряков В., Іпполітова Н., Якушина Л.) за *ступенем самостійності* виділяють *первинні і вторинні* НТ.

Згідно із способом текстової діяльності НТ можна поділити, наприклад, на *творчі, аналітичні, відтворювальні* тощо.

Поняття «тексти не навчального спрямування» доцільно замінити на «виховні тексти».

Останнім часом дослідники фіксують зростання в суспільстві комунікативної ролі *прецедентних і патогенних* текстів, що доповнюють наявні класифікації. Під *прецедентними* розуміють тексти, (1) що мають пізнавальне й емоційне значення для особистості; (2) що мають надособистісний характер; (3) звернення до яких неодноразово відновлюється в дискурсі мовної особистості. Їх знання вважають показником належності до епохи і її культури, а незнання, навпаки, – передумовою відриву від неї [11, с. 71].

Визначення патогенності тексту, на думку вчених, регулюється законодавчими й етичними нормами в державі, оскільки патогенним прийнято вважати текст, що «заборонений законом і не вписується в домінуючу суспільну мораль [2, с. 152]». Відповідно до патогенних відносять тексти, спрямовані на підризу віри в Бога; здатні зашкодити національним і державним інтересам; ті, що загрожують глобальній безпеці й суспільній моралі, спонукають до нехтування основними правами й

свободами людини; психологічно шкідливі. У сучасних умовах, очевидно, є потреба урахування і цих класифікаційних ознак тексту.

Таким чином, складність і багатогранність природи тексту позначається не лише на тлумаченні змісту, а й на спробах систематизувати його види. Наявні класифікації, що відображають різні за природою властивості й ознаки тексту, доповнюють одна одну, розширюючи уявлення про поле й можливості текстової діяльності.

Виділяють різну кількість функцій НТ. Зокрема, Н. Болотнова зазначає, що «текст повинен виконувати інформативну, естетичну і прагматичну функціям і відповідати всім загальнодидактичним вимогам [4, с. 129]». Вважаємо, що текст як лінгводидактична категорія, має ширші можливості, і крім названих, здатний реалізувати *комунікативну, культурологічну, організаційну, розвивальну, активізувальну, моделювальну, виховну, контролювальну функції*.

До навчальних текстів висувають різні вимоги, найсуттєвіші серед них такі: актуальність змісту, інформаційно-діяльнісне спрямування; відповідність віковій учнів (доступність); жанрова різноманітність; наявність логічних відношень у структурі матеріалу; відповідність нормам сучасної української літературної мови; лексичне і стилістичне багатство; наявність елемента новизни, доступність та ін. Важливого значення надають смисловій синонімічності НТ. Уміння по-різному виразити одну й ту ж думку і зрозуміти смислову тотожність різних за формою повідомлень вважалось у дидактиці важливим показником повноцінного засвоєння навчального матеріалу.

Звертаємо увагу на бар'єри, що перешкоджають успішній реалізації названих вище функцій:

- 1) надлишковість (тобто вся інформація, що дається понад мінімально необхідну для розуміння);
- 2) мовна недосконалість;
- 3) недостатня щільність;
- 4) авторитарність викладу;
- 5) низький відсоток новизни, актуальності.

Щоб краще зрозуміти, а значить і засвоїти текст, важливе значення має вміння аналізувати логічну структуру тексту, виділяти й співвідносити його складники. Дослідники називають це першою умовою успіху.

Показником повноцінного засвоєння навчального тексту є вміння по-різному виразити одну й ту ж думку і зрозуміти смислову тотожність різних повідомлень

За висновками практиків, на засвоєння навчального матеріалу позитивно впливають такі чинники:

- запитання й завдання, розроблені за текстом;
- зв'язок основного й додаткового текстів;
- доступність і зрозумілість слів;
- негроміздка конструкція речень;
- наявність фактів і прикладів та спосіб їх подачі та ін.

Висновки і перспективи дослідження. Отже, розроблення і впровадження нових підходів до навчання української мови в школі, а саме – компетентнісного, особистісно зорієнтованого, текстоцентричного, дає підстави розглядати текст як засіб навчання, що сприяє ефективній реалізації освітніх завдань. <...> Окремої уваги потребують питання форм роботи з текстами, використання у навчальному процесі текстів різних стилів, жанрове наповнення уроку української мови, роль тексту у процесі мовної самоосвіти та ін.

1. Александров Е. П. Учебный текст : опыт дефиниции и типологического анализа / Е. П. Александров // Актуальные проблемы коммуникации и культуры : 7 Международный сборник научных трудов. – Москва-Пятигорск : Изд-во ПГЛУ, 2008. – С. 202-207.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
3. Біляєв О. М. Лінгводидактика рідної мови : навч.-метод. посіб. / Олександр Михайлович Біляєв. – К. : Генеза, 2005. – 180 с.
4. Болотнова Н. С. Филологический анализ текста : учеб. пос. / Н. С. Болотнова. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М. : Флинта, Наука, 2007. – 520 с.
5. Гурье Л. И. Проектирование педагогических систем : учеб. пособ. / Лилия Измайловна Гурье. – Казан. гос. технол. ун-т. – Казань, 2004. – 212 с.
6. Зимняя И. А. Психология обучения неродному языку. – М. : Русский язык, 1989. – 219 с.
7. Лернер И. Я. Проблемы понимания учебного текста / И. Я. Лернер // Советская педагогика. – 1984. – № 10. – С. 129-131.
8. Папина А. Ф. Текст : его единицы и глобальные категории : [учеб. для студентов журналистов и филологов] / А.Ф. Папина. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 368 с.

9. Риторика : учебник / [З. С. Смелкова, Н. А. Ишполитова, Т. А. Ладьженская (и др.)]: под ред. Н. А. Ишполитовой. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. – 448 с.
10. Сватко Ю. І. Мовленнєва діяльність і навчальний текст як вторинний інформаційний продукт / Ю. І. Сватко // Наукові записки. – Т. 84. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/Portal/soc_gum/NaUKMA/Ped/2008_84/04_svatko_yui.PDF.
11. Шахнарович А. М. Прагматика текста : психолінгвістический підхід / А. М. Шахнарович, М. А. Габ // Текст в коммуникации : сб. науч. тр. – М. : И-нт языкознания АН СССР, 1991. – С. 68–81.

Голуб Н. Навчальний текст / Ніна Голуб // Семантика мови і тексту : матеріали XI Міжнародної наукової конференції (Івано-Франківськ, 26–28 вересня 2012 р.). – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2012. – С. 117–120.

Голуб Ніна Борисівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач лабораторії навчання української мови Інституту педагогіки НАПН України.

МЕХАНИЗМЫ РИТОРИЗАЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ШКОЛЫ Горбач Л.В., Минеева С.А.

Основной исследовательской экспериментальной задачей школы являлась разработка механизмов риторизации, позволяющих с опорой на потенциал риторической деятельности осуществлять модернизацию традиционной образовательной деятельности школы в направлении ее гуманизации и гуманитаризации.

<...>

В результате в образовательной практике школы разрабатываются и формируются *механизмы риторизации*, существенно влияющие на преобразование образовательного пространства школы.

Риторическая ситуация. Осмысление всех ситуаций учебного и внеучебного общения как риторических и обогащение их риторическими способами решения позволяет развиваться образовательному пространству школы как пространству саморазвития и самореализации субъектов образовательной деятельности (ОД) в отношениях автор-соавтор общения по теме (проблеме), а не в традиционно принятых субъект-объектных отношениях учитель-ученик, педагог-воспитанник.

Риторический жанр. Общение посредством риторических текстов конкретных жанров (РЖ) позволяет формальному субъекту образовательного пространства школы «выращивать» свою субъектность через осмысление себя в качестве автора РЖ и адресата РЖ других авторов. В более широком смысле стимулирует развитие и оснащает способами процессы социализации личности и индивидуального развития субъектов.

Диалог. Потенциальная и реальная диалогичность РЖ позволяет познать и осмыслить в жанровом диалоге (через авторско-ответное жанровое действие) историю и культуру учебного предмета, себя как субъекта культуры и «выращивать» в себе культуру в знаниях, способах деятельности и качествах личности.

Результативность развития нового качества образовательного пространства также обеспечивается и отслеживается с помощью *риторических текстов-жанров (РЖ) в качестве универсальных инструментов диагностики развития учителей, учащихся и образовательного пространства школы.*

В формирующем эксперименте, который проводится в школе № 149, все механизмы риторизации вовлечены в создание, воспроизводство среды саморазвития и самореализации личности и индивидуальности. Определяющими, базовыми понятиями процесса риторизации ОД, влияющими на ее качество, являются: *текст, культура, диалог, субъект*. ОД как процесс реализации идеи риторизации характеризуют: субъектность, интегральность, диалогичность. Переход от тенденций к устойчивым показателям (характеристикам) образовательной среды осуществляется постепенно, по мере доработки, совершенствования и воплощения механизмов в ОД школы.

Описание механизмов

❖ *Риторическая ситуация.*

Учебные ситуации занятия, темы, курса, внеучебные ситуации межличностного общения рассматриваются (и оцениваются) субъектами ОД как риторические, т.е. объединяющие участников

как субъектов образовательного пространства (ОП) в авторско-ответном жанровом действии в рамках определенного тематического поля.

Риторическая ситуация рассматривается как саморазвивающаяся единица ОП, отражающая его сущностные характеристики. Ее границы определяются степенью исчерпанности темы общения и возможностей взаимодействия в ОД. В системно организованном образовательном пространстве, которое обеспечивается программой предметного курса, темой, конкретным проектом ее реализации, внутри ситуации создаются предпосылки и условия развития новой тематически определенной ситуации, и формируется новое, более совершенное качество авторско-соавторского общения субъектов ОД. Оно определяется способами деятельности (риторическими и предметными) и качествами личности. Таким образом, можно рассматривать учебный курс, внеучебную деятельность в качестве одной саморазвивающейся риторической ситуации, которая реализуется средствами риторической деятельности и организуется по типу проекта, совместно разрабатываемого и выполняемого субъектами ОД. Путь ее развития (содержание, цели, задачи, способы) в идеальном варианте замысливается и воплощается как проект, в основе которого – жанровый диалог со всеми возможными формами его существования: потенциальный и реальный; опосредованный и непосредственный, с другими и с самим собой.

❖ *Риторический текст-жанр (РЖ).*

Это нехудожественный, авторский, адресный текст определенной разновидности, реализующий намерения субъекта оказать влияние в конкретной ситуации общения. РЖ является продуктом риторической деятельности (РД). В парадигме РД заложен механизм развития. Путь по созданию, исполнению и рефлексии РЖ технологически оснащен и определен основными риторическими понятиями, воплощаемыми в тексте. Способы разработки и воплощения риторических понятий в РЖ и являются областью саморазвития субъектов ОД, среды его авторско-соавторского влияния (область учебной и внеучебной деятельности).

Можно представить идеальную модель риторического текста как общий способ воплощения РЖ.

Модель композиции (структуры) РЖ

<i>Вопросы себе при изобретении РТ</i>	<i>Риторические понятия</i>	<i>Трехчастная структура жанра</i>
<p>О чем? Кому? Зачем? Что? Как?</p>	<p>Риторическая ситуация</p> <p>Тема Адресат Цель Тезис Аргументы</p>	<p><u>Введение</u></p> <hr/> <p><u>Основная часть</u></p> <hr/> <p><u>Заключение</u> (выводы, итоги, обобщение)</p>

Жанровая разновидность определяется целевой установкой. Способы реализации целевой установки и воплощения ее в риторических компонентах текста обеспечивают специфику жанра.

По целям первого порядка (Ломоносов М.В.) различают три основных рода жанров: информационные, эпидейктические (торжественно-хвалебные), убеждающие. В основе РД по созданию, исполнению и рефлексии риторического текста определенной разновидности (РЖ) заложен потенциал развития личности. Деятельность по созданию текстов информационных жанров способствует развитию познавательной сферы личности, эпидейктических и убеждающих – ценностной и эмоционально-волевой сфер. Использование в ОД риторических жанров оказывает системное влияние на формирование «языковой личности» (Ю. Караулов) и языковой развивающей среды школы. Целесообразность использования в ОД риторических жанров обосновывается в работах М.М. Бахтина, в которых приводятся убедительные аргументы в пользу того, что жанры выполняют две важнейшие функции, заложенные в образовании, в первую очередь, *социализирующую*. В курсе риторики с помощью одной модели (структуры) композиции изучаются основные формы речевого общения, которыми мы пользуемся каждый день. Кроме того, жанр позволяет выразить *индивидуальность*. Если человек в полноценном высказывании-жанре все время пробует себя, реализует собственные представления и взгляды, осваивает, выращивает свою индивидуальность в типовых формах, которые есть продукты его риторической деятельности, то в

результате он овладає новими способами речевого спілкування, розвивається як суб'єкт спілкування, індивідуалізується.

Потенціал риторического жанра як механізму розвитку особистості заключається також в тому, що з допомогою різних жанрів реалізуються різні види діалогічних відносин, забезпечуючих «авторсько-відповідне діє» (М.М. Бахтін): утвердження-заперечення, утвердження-згоди, утвердження-доповнення, пропозиція-прийняття, наказання-виконання і т.п.

Наступний аспект жанра як механізму заключається в тому, що, існуючи в кожній конкретній риторическій ситуації, жанр є механізмом осмислення як культурно-історического контекста предметної області, так і контекста діяльності самої особистості, т.е. її ціннісних орієнтирів. Конкретна риторическа ситуація включає в себе те, що їй передувало в досвіді учасників, в культурі предметної області. До актуальної риторическої ситуації різні люди розмішляли на ці теми, розглядали ті ж питання, до цього існували форми, в яких висловлювання одного людини пред'являлось іншому, тому риторическа ситуація фіксує одночасно момент підготовленого минулого і направлена в майбутнє. Саме це робить РЖ механізмом особистісного розвитку засобами предметного знання. Цей підхід, позначений М.М. Бахтіним, є основопологаючим для виховання діалогу з культурою (предметністю) через РЖ. «Перекриття» в дослідницькій діяльності існуючих законів, закономірностей, явищ дозволяє учаснику самому стати суб'єктом пізнання, співвіднести себе з іншими суб'єктами культури (вченими, діячами науки і культури), осмислюючи культуру і творчість як цінність. Інструментом дослідження є РД, продуктом якої і стає осмислена, особистісно прийнята предметність, втілена і пред'явлена в РЖ.

В процесі риторизації ОД використовуються поняття: вихідний (первинний) текст і похідний (вторинний). В РЖ – похідному тексті відображається рівень реальної компетенції учасників: реально зрозуміте, по-своєму зрозуміте і осмислене знання. В РЖ – похідному тексті також позначаються проблеми, які можуть стати темами наступних діалогів-обговорень і складних діалогічних форм спілкування (спору): дискусій, диспутів. В останньому випадку риторический жанр перетворюється в інструмент діагностики прийняття, освоєння предметного знання учасниками, відносини до нього. Саме ця особливість жанра дозволяє організувати ОП і керувати освоєнням предметного знання в діалозі з культурою і власним актуальним її розумінням.

Возможності риторизації будь-якого освітнього предмету, сфери діяльності людини закладені в використанні потенціалу тих РЖ, які найбільш органічно освоюються діяльністю, а також супроводжують (забезпечують) процес її якісного освоєння. Будь-який вид діяльності супроводжується спілкуванням людей, а якість цього спілкування (змістовність, позиційність, способи культурного самовираження в межах предметної діяльності) забезпечується риторическими способами. Освітня область актуалізує РЖ, визначаючи основну лінію розвитку предметного знання, а також супутні РЖ, що сприяють освоєнню її в формі жанрового діалогу. Шкільну діяльність забезпечують всі види жанрів: інформаційні, переконувальні і епідектическі. Завдання інформаційних жанрів – забезпечити пізнавальне розвиток в предметі, змістовне співробітництво. В пізнанні і в відносинах до нього пізнавальні епідектическі жанри актуалізують і оснащують необхідними способами вищі почуття в їх емоційно-ціннісному аспекті. Переконувальні жанри сприяють розвитку і забезпеченню емоційно-вольового аспекту пізнання і спілкування як видів діяльності. Наука, мистецтво або майстерство, на основі яких складається зміст шкільного предмету, визначають магістральну лінію жанрів, що реалізують розвиток суб'єктів ОД в предметному діалозі. Решта жанрів використовуються як супутні. Це забезпечує найбільш повну самореалізацію всіх учасників процесу, які мають різний досвід, різні здібності в цій області. Різні жанрові форми надають додаткові можливості для самореалізації суб'єктів в предметі, т.к. дозволяють вибудувати своє освітнє просування в сутність предмету.

Магістральна лінія жанрів в освоєнні шкільних предметів з науковою основою – інформаційні жанри: «записка», «інформаційне повідомлення», «представлення», «інструкція», «пам'ятка», «порада», «лекція», «реферат», «звіт», «експертне висновок», «стаття». Важливе місце в шкільній діяльності належить рефлексивним жанрам, що дозволяють відкрити культурні значення діяльності, вдосконалити її способи, співвіднести з наявними

(теми которыми пользуются), а также фиксирующим сами способы и средства, открытые в деятельности.

Магистральная линия жанров в постижении учебных предметов, содержание которых строится на основе искусства – эпидейктические жанры: «представление», «слово о ...», «похвала», «хула», «впечатление» и др., обеспечивающие эмоционально-ценностный диалог автора и зрителя (слушателя), а также информационные жанры и рефлексия, обеспечивающие постижение языка искусства, как способа вступления в диалог с художником-творцом. Жанр «рефлексия» предоставляет возможность найти (открыть) в себе творца искусства, автора художественных произведений – жанров искусства. Рефлексивные жанры («впечатление», «размышление») позволяют открыть в себе компетентного зрителя, слушателя, разделить ценности художника.

Во внеучебной деятельности, отражающей всю полноту реальной жизни человека в ее деятельностном многообразии, важно использовать все виды жанров. Отличительным моментом является то, что познавательная деятельность осуществляется во внеучебных формах (клуб, путешествие, игра и т.п.) в мире интересов и увлечений человека, а также в мире человеческих отношений (к себе, друзьям, природе, миру в целом). Используются информационные жанры, организующие встречу в диалоге с интересами и увлечениями человека и человечества, такие как «представление», «послание», «письмо», «интервью», «репортаж», «статья». Жизнедеятельность классного коллектива, как субъекта, выстраивающего отношения с другими субъектами, обеспечивается теми информационными жанрами, которые предоставляют возможности обсуждения и принятия совместных решений, реализацию, воплощение этих решений в жизнь коллектива и школы, осуществление деловых контактов внутри школы и за ее пределами. К ним относятся такие жанры, как «запрос», «деловое письмо», «предложение», «представление», «положение», «закон», «манифест». Во внеучебной деятельности важны также жанры убеждающей речи, особенно в коллективах, где способом влияния на ситуацию является акция, проект, такие как «обращение», «призыв», «слово протеста», «речь в защиту». Классные, школьные, российские традиции изобилуют ситуациями для духовного общения по разным поводам: как радостным – день рождения, праздник, так и трагическим событиям – горе, трагедия, война, катастрофа. Риторика позволяет сделать это не только в соответствии с этикетом (ритуалом), но и как содержательный диалог через эпидейктические жанры. Они способствуют зарождению духовной общности классного и школьного коллектива на основе соучастия, разделения разных событий в жизни человека и человечества, например, таких как день памяти. Особое место во внеучебной деятельности принадлежит рефлексивным жанрам: «рефлексивной записке», «размышлению», «впечатлению», обеспечивающим развитие личности и коллектива, продвижение от формального участия в делах и событиях класса и школы к актуализации и определению своего отношения, позиции, к выявлению и построению собственных смыслов.

РЖ можно рассматривать как средство диагностики принятия, усвоения, выявления отношения учащихся к предметному знанию. Именно эта особенность жанра позволяет организовывать процесс и управлять освоением научного, культурного, предметного знания в диалоге. Диалог организуется, а на первом этапе риторизации и инициируется, учителем в рамках учебного занятия, учебной темы, учебного курса. В развитии постепенно инициатива в диалоге присваивается учащимся.

❖ Диалог.

Риторика как РД со времен Сократа опирается в качестве основания на диалог как метод познания истины. В соответствии с культурно-исторической традицией и теорией речемыслительной деятельности РД состоит из трех этапов: замысливания, исполнения, рефлексии. Каждый этап операционально и технологически (с точки зрения освоения теории риторической деятельности) можно соотнести с определенным культурным способом осуществления диалога: изобретение – с освоением умений, обеспечивающих потенциальный диалог, исполнение – с умением осуществлять реальный, «живой» диалог, рефлексия – с внутренним диалогом, умением быть адресатом для самого себя.

Таким образом, занятия риторикой, а также риторизация ОД (предметной и воспитательной) для педагогов и учащихся открывают путь к диалогу в системе школьного образования. Согласно концепции речевых жанров М.М. Бахтина, жанр, обладая свойством целостности и завершенности речевого высказывания, предоставляет возможность другим отнестись, ответить на это высказывание, т.е. занять по отношению к данному тексту ответную позицию. РЖ – это универсальный фрагмент диалога, т.к. изначально, по природе, он имеет, по М.М. Бахтину, «двухголосую сущность, двоякую направленность: на предмет речи, как всякое обычное слово, и на другое слово, как чужую речь». Жанровое, диалогическое, предметное, содержательное общение учащихся на занятии позволяет

освоить культурно-историческое пространство любого учебного предмета. Диалог в риторизации ОД понимается как метод познания истории и культуры, способ освоения предметного знания, духовного взаимодействия учеников и учителя.

<...>

В РЖ, воплощающем в способах его создания модель РД, заложена последовательность действий на логико-операциональном уровне. Эти возможности позволяют говорить о риторизации как образовательной технологии особого типа, в основе которой лежит текст-диалог. Следовательно, риторизация как модернизация ОД существенно влияет на концептуальное оформление всего курса любой учебной дисциплины, выделяя его научную концепцию, концепцию преподавания, обозначая культурно-историческое пространство предмета как область совместной исследовательской деятельности учителя и учащихся. Учебное занятие, учебная тема рассматривается как текст-диалог (занятие-диалог), полный курс выстраивается в диалоге субъектов как гипертекст.

В соответствии с теорией М.М. Бахтина ОД строится как процесс речепроизводства (создания) вторичных (производных) текстов. Вторичные тексты могут создаваться как авторско-ответные на первичные (исходные) тексты (в традиционном варианте это чаще всего текст учителя или текст учебного параграфа). В риторизированном учебном предмете используются в качестве исходных специальные тексты, которые разделяются на два вида: «обобщающие» (с неявно выраженной авторской позицией) и авторские тексты. Все остальные тексты производные (по М.М. Бахтину «вторичные», культурно организованные), создаются по поводу этих исходных текстов, а ОП выстраивается как жанровый диалог.

В любом учебном предмете есть культурно-исторический потенциал, на который можно ориентироваться в учебном курсе. Этот культурно-исторический или «гуманитарный потенциал» отражен, материализован в текстах. Такие тексты являются дидактическим обеспечением любого риторизированного занятия. Ценность риторики для других учебных предметов в том, что она помогает освоить способы интерпретации текста с точки зрения позиций и взглядов автора, поэтому риторизация рассматривается как выстраивание предметной ОД в диалоге с текстом, всего учебного предмета – с культурой. Такой подход определяет исследовательский вариант технологии, поэтому в риторизации как образовательной технологии ОД выстраивается как совместное исследование явлений культуры в изучаемой предметной области, осуществляемое педагогом и учащимися. Осмысление и формирование тезауруса предмета (учебной дисциплины) через личностный смысл в жанровом диалоге предполагает:

- выявление проблем познания культуры и истории (как содержания учебного предмета) через реконструкцию исходного текста учебной темы (курса);
- выбор (как самоопределение) проблемы исследования всеми субъектами ОД;
- осуществление исследования как разработку замысла РТ определенного жанра;
- представление результатов исследования в РЖ;
- обсуждение результатов исследования в жанровом диалоге определенного вида (в зависимости от решаемой задачи);
- рефлексию (деятельностную и содержательную) в соответствии с целями субъектов ОД.

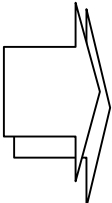
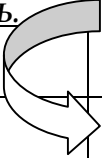
Какие тексты можно использовать в качестве исходных текстов? Тексты, которые условно называются нами «обобщающими». Они используются в начале или при завершении изучения темы в зависимости от выбранного учителем пути изучения, с учетом возможностей учебной группы, способов ее мыследеятельности и познания: индуктивного или дедуктивного. С помощью обобщающих текстов выстраивается концепция темы, определяется идея исследования. Обобщающие тексты, обеспечивающие проблемно-тематическое поле диалога, рассматриваются как предметное поле последующей РД. Другой вид исходных текстов – авторские тексты. Их роль в том, чтобы помочь учащимся в уже созданном проблемном поле сформировать свой взгляд, свою точку зрения, выделяя, понимая, соотнося ее со взглядами на эту проблему человека авторитетного, значимого в культуре, науке. Исходные тексты, обобщающие и авторские, как дидактический материал риторизированного учебного занятия, предназначены для риторического анализа, и на основе его понимания создания собственного РЖ, производного текста.

Учебное занятие в рассматриваемой модели риторизации – всегда текст-диалог (занятие-диалог). Модель такого учебного занятия должна стать базовой для любого учебного предмета, в том числе, риторики, поскольку наилучшим образом обеспечивает (оснащает) процессы риторизации учебных дисциплин.

Как строится риторизированное занятие? Прежде всего, как исследование, так как тема занятия влияет на выбор обобщающего текста, который максимально отражает все ее возможности. Это текст, в котором тема «упакована» в самых общих смыслах, понятиях. В таком случае выделенные

компоненты тезиса, реконструированные в проблемные вопросы, создают проблемное поле исследования в теме, заявленной через обобщающий текст. Вопросы становятся подтемами исследований, а по отношению к теме занятия – ключевыми подтемами. В ходе совместного определения, формирования проблемного поля учащиеся выбирают темы, основываясь на собственных интересах, склонностях, способностях. Учитель также имеет возможность выбрать интересную и важную, на его взгляд, для понимания, коллективного осмысления тему занятия, реализующую его цели. Завершив выбор темы исследования, представив ее в риторическом жанре (например, «представлении»), участники исследования согласовывают свои следующие действия в интересах общего продвижения к результату. Это важно, т.к. иначе диалог с культурой может не состояться из-за возможной потери общего тематического поля как условия диалогического общения. Выбрав тему исследования, каждый субъект ОД начинает свою исследовательскую деятельность, результаты которой в качестве органичной части общего, коллективного исследования публично предъявляются в РЖ. Разработка замысла риторического текста начинается с разработки темы: определяется идея, концепции ее предъявления другим учащимся. Решая проблему, обозначенную в теме, ученики создают новое проблемное поле, связанное с их собственной РД, с рассмотрением и объяснением своей темы одноклассникам, коллегам по исследованию, теперь уже с учетом их интересов, отношений, знаний в этой области. Итак, у всех и каждого выявляются цели, каждый сам их ставит, формулирует для себя. Так организуется поле целей. Использование риторических информационных жанров позволяет сделать это поле более компактным, принципиально непротиворечивым через объединение участников диалога на основе общности целей информационных жанров, как целей первого порядка: *сообщить результаты исследования*. Возможное разграничение в целях второго порядка позволяет учащимся предъявлять результаты своего исследования в разных информационных жанрах: «представление», «размышление», «инструкция», «экспертное заключение» и др. Таким образом, риторизация как технология способствует формированию механизма целеполагания в структуре личности – субъекта ОП.

Технологическая модель риторизации учебного занятия

Базовые понятия риторики (риторизации)	Технологические аспекты занятия	Деятельность субъектов
<p><u>ВВЕДЕНИЕ.</u></p> <p>ТЕМА</p> <p>ЦЕЛЬ</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ тема 1 ▪ тема 2 ▪ тема 3 ▪ ... ▪ цель 1 ▪ цель 2 ▪ цель 3 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Создание проблемно-тематического поля (риторический анализ первичного текста, выделение компонентов тезиса как проблемных вопросов – тем исследования); ▪ выбор темы (актуализация интересов субъекта); ▪ представление выбора (согласование интересов субъектов). ▪ Формулирование цели; ▪ выбор жанра.
<p><u>ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ.</u></p> <p>ТЕЗИС</p> <p>АРГУМЕНТАЦИЯ</p> 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ тезис 1 ▪ тезис 2 ▪ тезис 3 ▪ ТЕЗИС 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Изобретение; ▪ исполнение; ▪ жанровый диалог.
<p><u>ЗАКЛЮЧЕНИЕ.</u></p>		<ul style="list-style-type: none"> ▪ Обобщение, фиксация; ▪ рефлексия (фиксация личностных достижений и проблем как будущих тем исследования).

В основной части занятия текста-диалога участники, предъявляя продукт РД – РЖ, сообщают свои тезисы, и таким образом создают в коллективной деятельности тезис гипертекста из его компонентов, согласованных во введении и соотнесенных в ходе совместного обсуждения проблем. Непротиворечивость тезиса – условие диалога – обеспечивается общей концепцией исходного обобщающего текста и согласованным пониманием индивидуальных тем-проблем исследования. В заключительной части занятия-диалога «собирается» личностно осмысленное новое знание в виде обобщения, фиксации. Обязательный компонент занятия – рефлексия по поводу познания в диалоге как способе интеллектуального, духовного труда, осуществляемая в разных вариантах и формах в зависимости от образовательных проблем и решаемых задач.

Итак, в процессе диалога создается текст, имеющий основные компоненты РТ. Класс в такой образовательной ситуации выступает как субъект, предъявляющий в тексте-диалоге свое понимание исследуемой области культуры и свое отношение к ней. Такая модель текста-диалога (занятия-диалога), освоенная на риторике, позволяет другим учителям-предметникам, занимающимся гуманитаризацией образования, использовать ее результаты на своих занятиях.

Риторизация как технология позволяет любую учебную тему выстраивать как совместное исследование в культурно-историческом пространстве предмета. Риторические способы создания, исполнения, рефлексии текста-диалога можно отнести и к учебной теме, и к учебному курсу в целом.

Сущностным при разработке темы как текста-диалога является выделение типов учебных занятий и предполагаемых результатов (предметно-содержательных и деятельностных). Если говорить о курсе как гипертексте, то необходимо определиться с системой обобщающих и авторских текстов, на основе которых будут создаваться производные тексты для всех тем курса.

Определим последовательность разработки темы учебного предмета через создание, исполнение и рефлексии текста-диалога. В технологии риторизации сначала анализируется ситуация и разрабатывается концепция темы, которая может быть представлена либо через список основных проблемных вопросов (проблемное поле), либо с помощью картины явления, представленного в понятиях, выстроенных в соответствии с причинно следственными связями. Следующим этапом является самоопределение, выбор темы учащимися. Результат выбора – сформулированная тема исследования. Этот процесс можно организовать в виде круглого стола, как формы учебного занятия, в ходе которого выделяется фокус исследований с целью согласования действий, обеспечения общности темы, возможности диалога. Далее осуществляется сам процесс исследования: либо в форме групповой работы, либо индивидуально. Результаты предъявляются на пленуме или конференции, диалогических формах учебных занятий. Организуется обсуждение результатов, их рефлексивно-аналитическое осмысление, для чего используются РТ разных жанров. В итоге, рассматриваемая изначально в проектном варианте тема наполняется смыслом, оформляется как текст-диалог, который на основе риторического анализа дорабатывается. Таким образом, тема представляется в тексте-диалоге, в котором отражается существующая реальность – интерпретация исследуемой области предметной культуры, осуществляемая учебной группой, это ее путь познания культуры. Группа в данном случае формирует себя как субъект ОД.

Технологическая модель риторизации учебной темы

ТЕМА как ГИПЕРТЕКСТ (модель разработки на основе РД)	ДИАЛОГИЧЕСКИЕ ФОРМЫ учебных занятий	РЕЗУЛЬТАТ
<p><u>ВСТУПЛЕНИЕ</u></p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Анализ ситуации (культурно-исторической); разработка концепции темы; ▪ Выбор (самоопределение). Поиск собственных интересов в тематическом поле. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Пленум ▪ Круглый стол (выделение фокуса коллективного исследования, согласование, координация). 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Список вопросов (тем) как проблем, отражающих сущность темы или картина явления в причинно-следственных связях; ▪ сформулированные темы исследования; ▪ сформулированная цель (выбор жанра).
<p><u>ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ</u></p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Исследование. Изобретение и исполнение (предъявление результатов исследования в жанре). 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Пленум 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Точка зрения, взгляд (в тезисе); ▪ проблемы, вопросы себе.
<p><u>ЗАКЛЮЧЕНИЕ</u></p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Обобщение. ▪ Рефлексия. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Конференция 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Явление культуры в гипертексте.

Итак, если в ходе риторизации учебная тема, учебный предмет представляются как гипертекст, то речь идет о другом типе диалога – о диалоге, взаимодействии по поводу текста. Одним из условий осуществления подобного диалога является наличие «топосов» (общих мест), которое в педагогической практике обеспечивается, как уже отмечалось, двумя видами дидактического материала риторизированного занятия: «обобщающим» текстом и авторским текстом, исходными текстами последующей ОД. Возможность разработки концепции рассматриваемой учащимися темы

обеспечивается «обобщающим» текстом, который обладает следующими характеристиками как предпосылками (условиями) для последующего диалога.

Потенциальные возможности осуществления диалога	Характеристики текста
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Исключает противоречивость тезиса. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Содержит целостное представление о культурно-исторической эпохе.
<ul style="list-style-type: none"> ▪ создает возможность выбора по интересу. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ рассматривает с разных сторон и разные аспекты культурно-исторического явления.
<ul style="list-style-type: none"> ▪ ориентирует на познавательные цели. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ является влиятельным, вызывающим интерес, увлекающим.

Другой вариант дидактического обеспечения риторизованного учебного предмета – авторский текст. Тексты, обобщающий и авторский, должны быть соотносимыми по теме, иметь общие места, поэтому авторский текст:

- направлен на исследование проблематики раздела истории и культуры, отраженной в обобщающем тексте;
- в нем автор предъясняет свой взгляд на проблему или взгляд определенной научной школы.

Если обобщающие тексты будут найдены для каждой учебной темы курса, то именно они обеспечат путь исследования в методологии риторики: от общего к частному, определяют, обеспечат общие места, топосы для осуществления диалога.

В соответствии с теорией РД учащиеся, работая с текстом, вступают с ним в диалог. Содержание текста позволяет им выявить проблемы, сформировать поле проблем, обеспечивающее все процедуры диалога, и, прежде всего, выбор как путь развития субъектности учащегося. Поле диалога выстраивает и как возможность диалога с самим собой: почему я это выбрал, почему я выбрал это, а другой – другое? и т.п. По сути, обобщающий текст – это проект темы-гипертекста. В диалоге субъектов ОД создается своя интерпретация темы в гипертексте: авторском, адресном для коллектива учебной группы, потенциально диалогичном, т.к. не все ответы получены, остались проблемы, а, следовательно, и познавательный интерес побуждает «подниматься» на следующую ступеньку учебного предмета – перейти к новой учебной теме. Авторские тексты, в которых с помощью риторического анализа учащиеся выявляют точки зрения, обозначенные в культуре, сопоставляют их со своей версией, гипотезой, уточняя или опровергая ее, позволяют определить, сформулировать свой взгляд, аргументировать его или оставить проблему пока открытой для последующих размышлений, а значит обрести направленный интерес к изучению данной предметной области.

Итак, в ходе риторизации ОД появляется новый вид текста: текст-диалог.

❖ **Диагностика.**

РЖ позволяет осуществлять диагностику процесса «выращивания» субъекта познания, проявляющего себя в предметных знаниях, способах деятельности и личностных качествах в формируемом средствами риторики гуманитарном ОП, дополняя другие инструменты в области диагностики предметных знаний и личностного развития, имеющиеся в арсенале педагога.

Универсальность РЖ как инструмента диагностики заключается в том, что он позволяет:

- осуществлять на базе одного текста (или системы текстов в рамках темы, курса, проекта, образовательной программы) все виды диагностики (предметного знания, в том числе и риторического; индивидуального и личностного развития), что обеспечивается парадигмой риторической деятельности Этос – Логос – Пафос и ее реализацией в каждом конкретном РЖ;
- выделять жанры, наиболее полно реализующие диагностические задачи учебного занятия, темы, предмета или задачи развития учебной и социальной группы, профессионального интереса и авторских приоритетов педагога, что обеспечивается целевым разнообразием РЖ, оснащающих все виды человеческой деятельности;
- использовать этот диагностический инструмент можно в любом ОП, в основе организации которого лежит диалог, но эффективное его использование (т.е. в целях и интересах развития субъектов ОП) возможно только в условиях риторизации ОД.

Диагностика выявляет соответствие актуального состояния развития определенному уровню или норме. Следовательно, необходимым условием диагностики является знание нормы или соответствующего данной ситуации уровня компетенции, а также наличие инструмента, позволяющего определить актуальное состояние исследуемого объекта. Диагностика позволяет выстроить образовательную траекторию развития (в идеале саморазвития) адекватно возможностям

суб'єкта. Качество осуществления диагностики обеспечивается риторической компетенцией учителя, наряду с профессиональной, проявляющейся во владении риторическим анализом текста.

Диагностика предметного знания через РЖ

Планирование диагностики. Существует три вида диагностики освоения темы, раздела, курса, проекта, программы: исходная, промежуточная и итоговая. Вид диагностики определяет ее предмет и цель. Предварительно разрабатываются критерии диагностики (впоследствии этот процесс еще раз осуществляется совместно с учащимися). На основе жанровой модели фиксируются элементы РТ, информативные для данной диагностической задачи. Выбирается группа жанров, которые дадут необходимую и достаточную информацию для анализа. Проектируется риторическая учебная ситуация, разрабатываются способы инициации диалога, побуждающие к авторско-ответному действию через создание РЖ и его воплощение в устной (записывается на диктофон) или письменной форме.

Определение результатов диагностики. На основе риторического анализа выделяются элементы РЖ, исследуется предметное знание, воплощенное в соответствующих элементах РЖ: выделяются смыслы или способы (в зависимости от цели), соотносятся с образцом на основе выделенных критериев, определяется степень (качество) воплощения предметного знания в данных элементах.

Работа с результатами предполагает:

- фиксацию проблем освоения предметного знания (общих и индивидуальных);
- разработку плана решения проблем;
- реализацию плана в организованных педагогом диалогических (непосредственных или опосредованных) ситуациях.

Продуктивна последующая доработка качества воплощения риторических элементов текста как совершенствование качества освоения предметности.

Информативные возможности РЖ. Материалом для предметной диагностики являются тексты *информационных, эпидейктических и убеждающих* родов речей. Выбор рода зависит от того, на основе какой науки или искусства преподается учебный предмет. Например, если литература преподается в большей степени как искусство, то в качестве материала для диагностического исследования следует выбрать эпидейктические жанры. Информативные элементы текста, в которых воплощается замысел РЖ – *речевые средства, реализующие задачу и сверхзадачу*. С помощью информационных жанров можно точнее увидеть, насколько осмыслено и присвоено содержание предметов, которое строится на основе научного знания, например, литературы, если она преподается в большей степени как литературоведение. Для этого в процессе диагностики в авторском РЖ выделяется, прежде всего, *тезис, реализующий задачу*, и способы его *аргументации*.

Диагностика реального диалога на учебном предмете

Осуществляется на основе риторического анализа текста-диалога. Наличие общего текста как текста-диалога является основным показателем диалогичности.

Риторические критерии, позволяющие судить о степени (качестве) реализации сущности диалога:

- соответствие элементов тезиса текста-диалога общей теме (общность темы);
- наличие диалогического отношения (согласия, несогласия, частичного согласия) в отдельном авторско-ответном действии как фрагменте текста-диалога (субъектность, равноправность);
- выраженность диалогического отношения в РЖ – целостном, завершенном фрагменте диалога, представленном в тексте-диалоге (наличие общих средств).

Наибольшее продвижение в личностном развитии на предметном содержании обеспечивает учебная деятельность, организуемая и осуществляемая в сложных диалогических жанрах: диспут, дискуссия, дебаты.

Диагностика личностного развития с помощью РЖ

В реформируемом на принципах и основах риторики (механизмах риторизации) ОП школы основным показателем личностного развития является «возрастание» субъектности.

В качестве базового риторического критерия диагностики развития личности (ее субъектности) выступает социальная значимость темы. По сути, тема является проектом будущего РЖ. Авторское самоопределение, авторское «Я» формируется при разработке концепции темы как основы будущего РЖ. Через концепцию темы личность проектирует и формирует себя как члена сообщества на основе собственных мотивов, ценностей и способов деятельности.

Если тема социально значима, т.е. попадает в область актуального (или перспективного) развития, то и деятельность в рамках и на основе этой темы максимально способствует социализации учащегося, формирует чувство социальной нужности, значимости деятельности для общества.

Критерии субъектности и информативные для выявления этих критериев компоненты и элементы текста (отражающие их наполнение, позволяющие их выделить (найти) в РЖ), представлены в таблице.

Критерии субъектности	В каких элементах или компонентах РЖ воплощается
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Социальная значимость темы (базовый риторический критерий); ▪ мотивация; ▪ интеллектуальные способности; ▪ ценности. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Тема РЖ как авторский выбор; концепция темы; ▪ целевая установка РЖ; ▪ способы взаимодействия с предметным знанием, воплощенные в тезисе, его обосновании и аргументации; ▪ композиционное оформление РЖ; ▪ сверхзадача РЖ; способы аргументации; речевые средства.

Диагностика осуществляется на основе исследования системы текстов субъекта РД, созданных в рамках темы, курса, проекта, образовательной программы.

Комплексная диагностика, осуществляемая на основе риторизации как образовательной технологии

Если исследование осуществляется в коллективной деятельности, т.е. одновременно с содержательным диалогом, осуществляемым в группе учащихся, то можно рассматривать диагностические возможности ОП, как совокупности риторической, предметной диагностики и диагностики личностного развития. **Рассмотрим соотношенность всех видов диагностики в процессе освоения темы на любом учебном предмете**, на котором риторизация используется как образовательная технология.

Рассматривая в технологии риторизации учебной темы процесс продвижения к планируемому результату, выделим следующие этапы деятельности:

- создание проекта гипертекста,
- постановка проблем исследования,
- осуществление исследования средствами создания РТ,
- предъявление результата этого исследования и обсуждение его в диалоге,
- осмысление результатов исследования на основе обобщения, рефлексия (индивидуальная и коллективная),
- доработка этого индивидуального и коллективного текста в гипертексте.

Для осуществления диагностики важно выделить субъекта учащегося и субъект класс. Хотя основные темы осмысления и обсуждения находятся в культуре, воплощены в текстах, первоисточниках, каждый класс «переоткрывает» эту культуру по-своему. Основной способ – постановка проблемных вопросов, отражающих сущность явления или процесса и инициирующих диалог. Вопросы выделяются из текста (тип текста – обобщающий), из ситуации и совместно (учебной группой) формулируются. Возможности познания одной и той же сущности у субъектов ОД разные: кто-то выделяет сложные вопросы-проблемы, другие начинают путь познания с исследования более частных проблем, поэтому путь в теме у каждого класса свой, но в рамках одного тематического поля, задаваемого учебной темой и общим «исходным» учебным текстом.

Для создания проблемного поля темы используются либо обобщающий текст, либо построенная учащимися «картина» явления в культурно-историческом контексте. При работе с обобщающим текстом осуществляется его риторический анализ, выделяются элементы тезиса, которые преобразуются в проблемные вопросы. Таким образом, создается проблемное поле. Для построения «картины» рассматриваемого явления используются несколько текстов, риторических и, возможно, художественных. Проблемное поле темы создается в коллективной диалогической деятельности всего класса. Каждый ученик или группа учеников выбирает проблему и формулирует тему исследования. Здесь целесообразно осуществить первую риторическую диагностику, потому что качество последующего продвижения в содержании зависит от того, насколько учащиеся владеют риторическим анализом исходного текста и с его помощью могут выделить его сущность (тезис). Это самое ответственное риторическое действие – выделение тезиса текста и его интерпретация, осваиваемое учащимися на уроках риторики. На его основе складывается умение видеть главные, взаимосвязанные проблемы, а не мелкие, разрозненные факты. Предмет риторической диагностики этого этапа исследовательской деятельности – насколько качественно и точно выделяется тезис в исходном тексте и преобразуется в проблемный вопрос. После выбора проблемы можно приступить к диагностике личностного развития. Представляя выбранную проблему-тему, учащийся, по существу, демонстрирует способность выбирать. Здесь же отслеживаются и ценностные основания выбора, важные для диагностики личностного развития. Исследуя тексты учащихся в разных темах,

можно посмотреть, меняются ли основания выбора и как. Далее осуществляется само исследование и разрабатывается версия-гипотеза учащегося. Здесь открываются возможности первичной предметной диагностики. Кроме того, поскольку именно в этот момент выбирается жанр, в котором учащийся создает свой производный, по отношению к исходному, текст, можно вести речь о предметной диагностике освоения самой риторики. Основания выбора жанра являются материалом для риторической диагностики.

На этапе разработки замысла текста осуществляется диагностика риторических умений и способностей проанализировать ситуацию, адресата с точки зрения выбранных учащимися класса проблем, соотнести свою проблему с проблемами, выбранными другими. Это также предмет риторической диагностики. Качество выполнения перечисленных действий обеспечивает успешность риторической самореализации автора через адекватно выбранный жанр.

Особенностью риторизации как технологии является то, что, если учащийся представляет свой текст одноклассникам, то глубже раскрывается его собственный интерес к проблеме. Что ему интересно, что может быть интересно одноклассникам, как согласовать его интерес с интересами других? Поиски ответов на эти вопросы осуществляются на уроках риторики. Через отношение других, свое собственное, их соотнесение учащиеся открывают способы обоснования актуальности темы, собственного интереса и интереса других субъектов ОД. Это позволяет осуществлять диагностику личностного развития через выявление способности к целеполаганию как показателю степени личностного роста. В ходе анализа текстов учащихся отслеживаются качественные изменения: движение от формально выдвигаемых учащимися в предметном общении целей к постановке познавательных целей. Это путь к «выращиванию» в себе субъекта познания.

На этапе оформления замысла риторическая диагностика осуществляется через выявление соответствия: «тема (задача) – цель – тезис». На следующем этапе предъявления результата осуществляется авторско-соавторское общение в диалоге, которое обеспечивает материал для всех вариантов диагностики: риторической (возможности «живой» работы с композицией, исполнительский этап риторической деятельности), предметного знания (промежуточная диагностика), личностной диагностики (осуществление позиционного ответного действия, способы осуществления как ценностные ориентиры личности). Следует отметить также, что все компоненты диалогичности здесь максимально выражены, потому что диалог идет с предметным знанием, т.е. с тем, какое оно у субъекта ОД. Особенность и трудность в том, чтобы выделить, что и как можно одновременно отследить.

Следующий этап – рефлексия каждого субъекта по поводу создания, исполнения РТ. Создается программа доработки. Здесь снова открывается комплекс возможностей риторической диагностики по поводу способов, которые были продемонстрированы на всех этапах, например, предметной диагностики: есть ли предметность в тексте, если есть, то какого качества; поскольку все осуществлялось в диалоге, то есть ли новообразования в личностном развитии. Рефлексия, на наш взгляд, должна быть еще и коллективного субъекта, она позволяет осуществить диагностику коллективных способов взаимодействия (диагностика социализации). Далее на основе индивидуальной рефлексии тексты могут дорабатываться, на основе коллективной рефлексии уточняется тот проект «гипертекста», который был обозначен проблемным полем в начале исследования и который на этом этапе деятельности уже наполнился конкретным предметным содержанием, собственными смыслами, воплощенными (представленными) в тексте.

Модернизированные (доработанные по качеству воплощения риторических понятий) тексты, как индивидуальных субъектов, так и класса как коллективного субъекта, могут стать вариантом итоговой комплексной диагностики.

Итак, разработанные школой и используемые в ее образовательной практике механизмы риторизации безусловно обладают потенциалом преобразования образовательного пространства школы, стимулируют и обеспечивают появление базовых признаков гуманитарной образовательной среды: субъектность, диалогичность, интегральность, выражающихся в содержании образования, его технологической реализации и в качествах субъектов ОД. <...>

Горбач Л. В. Механизмы риторизации образовательной деятельности школы [Электронный ресурс] / Горбач Л. В., Минеева С. А. // Развитие школы № 149 средствами риторики и риторизации : сб. материалов, составленный на основе творческого отчета участников федеральной и городской экспериментальных площадок «Школа риторики и риторизации» в 2001-02 уч. г. – Пермь, 2003. – Режим доступа : pedsovet.perm.ru/sections/psec_view.php?psid=53. – Заголовок с экрана.

Горбач Людмила Вікторівна – керівник суспільної кафедри риторики діалогу Пермського відділення Російської риторичної асоціації, експерт Некомерційного партнерства «Західно-Уральський навчально-науковий центр».

Мінєєва Світлана Олексіївна – кандидат філологічних наук, доцент, заступник голови Ради Російської риторичної асоціації, керівник Пермського регіонального відділення Російської риторичної асоціації; завідувач кафедри риторики діалогу, провідний методолог Некомерційного партнерства «Західно-Уральський навчально-науковий центр», науковий керівник програми; старший експерт-дослідник Центру громадянського аналізу та незалежних досліджень з проблем дитинства й захисту їх прав, розвитку освіти, пріоритетних національних проєктів, розвитку громадянського суспільства.

МОДЕЛИРОВАНИЕ СОВРЕМЕННОГО УРОКА РИТОРИКИ

Горобец Л.Н.

Урок – основная форма организации учебно-воспитательного процесса в школе. Каждый урок должен быть приближением к основной цели: формированию нравственно совершенной личности, способной анализировать общественные явления, входить в новые социальные общности, осваивать разные виды деятельности, в том числе речевой, реализовывать свои творческие способности. <...> Это касается и урока риторики, моделируя который учитель может использовать разные тактики, методы, приемы. Особенности моделирования урока риторики мы и рассмотрим.

Обязательным элементом урока риторики является *риторический тренинг (речевая гимнастика)*, состоящая из работы над дыханием, голосом, дикцией; *речевые разминки*, развивающие способность интонировать, выдерживать длительную голосовую нагрузку, формирующие и широкий диапазон (как высотный, так и динамический). Дидактический материал (скороговорки, пословицы, крылатые фразы) разминки выбираем в качестве эпиграфа, выражающего основную мысль и интенцию урока. Риторический анализ эпиграфа является методическим «мостиком» к проблеме, теме, теоретическому материалу.

Далее излагается *необходимый минимум теоретического материала*, от анализа высказывания с полученными понятиями переходим к анализу текста-образца, потом предполагается выполнение практических коммуникативно-речевых упражнений и риторических задач, направленных на формирование и коммуникативно-речевых (вербальные / невербальные умения, формирующие способность человека решать средствами современного русского литературного языка и предметных занятий и умений коммуникативные задачи в различных ситуациях общения) и риторических умений.

Под *риторическими умениями* мы понимаем умения, которые способствуют развитию / формированию *осознанного* эффективного речевого воздействия на человека во время межличностного, группового и коллективного общения. Эти умения соотносимы с изобретением, расположением, выражением и произнесением речи.

В качестве основного дидактического материала используем:

- *тексты-образцы* (речи ораторов, педагогов, учителей);
- *учебно-речевые ситуации*, включая диктофонные записи, видеоклипы;
- *работы учащихся и студентов* педагогического вуза для правки и редактирования, для разных видов риторического анализа;
- *риторические задачи*, включая *видеозадачи* и *импровизационные задачи*.

Риторические задачи (по Т.А. Ладыженской) основываются на описании (предъявлении) всех значимых компонентов речевой ситуации: адресант – адресат – задача высказывания – содержание высказывания – форма и стиль высказывания – место, где происходит общение – время, когда происходит общение. Риторическая задача предполагает поиск ответа на вопросы о тактике общения в определенной, описанной в задании ситуации. Ситуация, представленная в виде описания, отраженная на рисунке / в кадре видеозаписи содержит условия (что? где? когда?) для решения задачи (зачем? как?). В результате решения риторической задачи учащиеся создают текст определенного жанра, прогнозируют его содержание и композицию, предлагают варианты реплик диалога, трансформируют высказывание (другой жанр, другой адресат, другая социальная роль и т.п.). *Импровизационные задачи*, т.е. неподготовленные диалоги и монологи, развивающие спонтанную речь (чаще это *работа над коллективным текстом* определенного жанра). Возможен *прием словесного рисования*, который позволяет вербально выразить возникший образ, фиксируя внимание на важных / необходимых деталях, развивает воображение. По словесной картинке, созданной учеником, учитель судит об адекватности образа авторскому замыслу, корректирует / не корректирует возникший в воображении ученика образ, ситуацию, картинку. Словесное рисование

предполагает как описание статичной картины, как бы мысленно видимой иллюстрации к определенному фрагменту текста, так и *коллективный рассказ* (ученик продолжает и развивает высказанную предыдущим оратором мысль).

Обязательным видом работы является и *риторический анализ текста*, предполагающий оценку речевого поведения коммуникантов: вид и характер общения; коммуникативные задачи общающихся; коммуникативные удачи и промахи и т. п.. Фактически в ходе риторического анализа учащиеся должны получить ответы на три основных вопроса: что хотел сказать автор высказывания?, что сказал на самом деле?, что сказал ненамеренно? В зависимости от возраста и уровня подготовки школьников используем разные варианты риторического анализа: план-рецензию 5 «П» (младшие и средние классы), эскиз речи, риторический анализ текста.

(Работа по этой простой схеме позволяет формировать основное коммуникативное умение – анализировать и оценивать тексты)

5 «П»:

1 Правильно?

2 Последовательно?

3 Полно?

4 Поэтично?

5 Понравилось?

План риторического анализа текста

1. Определить общую цель речи (намерение автора – информировать адресата / убедить его / сагитировать / заставить задуматься о ... и т. д.).
2. Определить конкретную цель речи (выделить основной тезис, тему (предмет) речи).
3. Выражена ли основная мысль?
4. Соответствует ли предлагаемое решение задаче высказывания (что сказал?, что сказал ненамеренно?)?
5. Учитывается ли адресат?
6. Есть ли коммуникативные удачи?
7. Какие риторические стратегии, тактики и приёмы используются?
8. Имеются ли речевые ошибки?

Рефлексия – обязательный этап урока риторики. Способность рефлексировать (оценивать собственную учебную и познавательную речевую деятельность) помогает совершенствовать механизмы эффективного речевого взаимодействия. Именно рефлексия в качестве осознанного действия, способствует совершенствованию любого конкретного действия, деятельности.

Каждый урок завершается рефлексией, которую проводим в нескольких формах: 1) каждый ученик оценивает свою риторическую деятельность на уроке, высказываясь вслух; 2) дается самооценка с помощью разноцветных флажков; 3) используется *методика коллективного рассказа* (*Наш урок прошел хорошо... / не очень хорошо. / Я недоволен уроком.*). <...> ... данный урок не только формирует риторическую культуру школьников, но и повышает *интерес к собственной языковой личности*.

Материалы XIV Международной научной конференции «Риторика и культура речи : наука, образование, практика», 1–3 февраля 2010 года / Под. ред. Г. Г. Глинина. – Астрахань : Издательский дом «Астраханский университет», 2010. – 264 с. (С. 72–75)

Горобец Людмила Николаївна – доктор педагогічних наук, професор кафедри російської мови та методики викладання Армавірської державної педагогічної академії (Росія)

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ РИТОРИКИ КАК НАУКА

Исполитова Н.А.

Методика преподавания риторики входит в состав педагогических дисциплин. Она изучает процессы, связанные с обучением школьников / студентов эффективному общению с учётом специфики ситуации, в которой оно происходит. Методика риторики опирается на лингвистические концепции о роли общения в социальной жизни человека, на психологические исследования о связи мышления и речи, языка и сознания, на речеведческие исследования о речи как способе формирования и формулирования мысли. Методика риторики обеспечивает систему обучения эффективному общению, которая согласуется с современной теорией речевой деятельности, теорией

риторики, изучающей закономерности создания коммуникативно значимых текстов и их функционирования.

Предмет и задачи методики преподавания риторики

Методика преподавания риторики описывает процесс обучения эффективному общению как в теоретическом, так и в практическом аспектах. Понятие обучение включает в себя: а) содержание обучения, понятия, закономерности, правила, которые следует разъяснить; умения, которыми должны овладеть школьники / студенты; б) деятельность учителя, направленную на достижение целей обучения (отбор материала, способы его интерпретации и предъявления, организация работы обучаемых, выявление их знаний и умений); в) деятельность учащихся в процессе освоения дисциплины, развитие их творческих (личностных) возможностей и способностей на основе усвоенных знаний и формирующихся умений.

Известно, что методика как педагогическая наука отвечает на следующие вопросы:

- а) зачем изучать ту или иную дисциплину (определение целей и задач обучения);
- б) чему учить (определение содержания обучения, отбор материала, подлежащего изучению, обоснование и сопоставление программ, учебников, учебных пособий, учебных комплексов для определённого контингента учащихся);
- в) как учить (разработка методов и приёмов обучения, отбор дидактического материала и средств обучения);
- г) как контролировать процесс усвоения знаний и формирования умений (определение критериев оценки, методов контроля).

В связи с этим задачи курса методики преподавания риторики состоят в следующем:

- а) раскрыть специфику риторики как учебной дисциплины, её цели, задачи, роль в формировании функциональной грамотности;
- б) описать процесс становления риторики как учебной дисциплины (исторический аспект);
- в) описать особенности содержательного компонента курса риторики как учебного предмета, его основные разделы и этапы обучения;
- г) раскрыть особенности учебников по риторике, созданных на различных этапах е развития;
- д) раскрыть сущность основных методических приёмов, обеспечивающих формирование коммуникативно-речевых умений в процессе изучения курса риторики, специфику усвоения риторических (речеведческих) понятий и закономерностей;
- е) описать особенности взаимодействия учащихся и учителя, их речевого поведения на занятиях по риторике;
- ж) описать особенности урока (занятия) по риторике, его структурные компоненты, традиционные и инновационные формы проведения занятий;
- з) раскрыть специфику форм контроля за усвоением содержания обучения в курсе риторики.

Обобщая сказанное, подчеркнём, что основная задача курса – дать минимум теоретических сведений о специфике курса риторики как учебной дисциплины, сформировать умение применять полученные знания для совершенствования процесса изучения риторики, подготовить студентов и учителей к реализации образовательной, воспитательной и развивающей функций этой учебной дисциплины, к творческой деятельности, обеспечивающей достижение целей и задач изучения риторики.

Связь методики преподавания риторики с другими науками

Риторика относится к гуманитарным наукам, изучающим историю и культуру человечества и отражающим совокупность взглядов, основанных на уважении человека и стремлении к созданию благоприятных для него условий общественной жизни. <...>

Интегративный характер риторики проявляется и в методике её преподавания: как и другие педагогические науки, она опирается на достижения многих наук.

Дидактика. Связь с дидактикой проявляется в конкретизации, уточнении общедидактических принципов с учётом особенностей риторики как учебного предмета. Так, общедидактический принцип наглядности в методике преподавания риторики требует изучения, описания и методического осмысления в следующих направлениях: определения особенностей использования на занятиях по риторике таких средств наглядности, которые хорошо известны и традиционно применяются в процессе обучения (таблицы, схемы); актуализация средств наглядности, которые демонстрируют в той или иной форме модели речевого поведения (рисунки, иллюстрации, репродукции); отбор и создание аудио- и видеоматериалов, демонстрирующих модели речевого поведения в различных ситуациях общения; разработка методики использования средств наглядности, отражающих новые формы и модели общения, связанные с освоением новых средств информации. <...>

Связь методики преподавания риторики и дидактики проявляется в трактовке и интерпретации таких понятий, как методы обучения, их классификация и содержательное наполнение. Названные и подобные понятия, описанные в дидактике, в методике преподавания любого учебного предмета тоже конкретизируются, уточняются. Принятые в дидактике классификации дополняются новыми разновидностями, новыми подходами к их классификации. Так, например, аналитические методы в методике риторики дополняются такими, как риторический анализ, проблемные методы – такими, как риторическая задача.

И, наконец, связь с дидактикой проявляется в использовании понятий и терминов, содержание которых традиционно освоено и описано дидактикой, но применяется и в других методических науках – урок, цели обучения, средства обучения, межпредметные связи и др. Без использования этих понятий и терминов описание учебного процесса не представляется возможным.

Речеведение. Методика преподавания риторики опирается на достижения нового направления в лингвистике – речеведения. Речеведение – это обобщенное наименование всех наук, изучающих языковое функционирование: функциональная грамматика, прагматика, стилистика, культура речи, риторика, лингвистика текста. Другими словами, к речеведению относятся все лингвистические дисциплины, изучающие речь, текст, речевую деятельность.

Создание системы обучения эффективному общению, разработка методов и приёмов, способствующих успешности реализации этого процесса, требует понимания и учёта правил текстопорождения, знания жанровых и стилистических особенностей высказываний, их роли в организации духовной и культурной жизни общества, лингвистических законов создания высказывания как смыслового и структурного единства, законов речевого общения в целом. В методике преподавания риторики используются (трактуются, интерпретируются) такие речеведческие термины и понятия, как текст, речевая (коммуникативная) ситуация, коммуниканты, адресант-адресат, жанры речи и др.

Психология и психолингвистика. Методика риторики, как и любая другая методика, опирается на психологию, которая изучает закономерности психики, обеспечивающие взаимодействие человека со средой. Методические разработки, решение задач, связанных с восприятием учебного материала, осознанием понятий обеспечиваются данными психологических исследований о закономерностях мыслительных операций, лежащих в основе восприятия, запоминания, воспроизведения изучаемого материала. Анализ и синтез, абстрагирование и конкретизация, определение понятий, сравнение и противопоставление – сущность этих процессов описана в психологии и используется при создании и разработке методических концепций, моделей обучения, методических приёмов и рекомендаций.

Психология описывает структуру учебных действий, их этапы (мотивация, ориентировка в ситуации, планирование, исполнительский этап, рефлексия и др.). Исследования подобного характера способствуют созданию и реализации в методике рекомендаций, связанных с усвоением закономерностей, правил, этапов создания и решения познавательных задач, моделей построения высказываний различного характера, норм и правил их создания. Психология создаёт основу для развития творческих способностей обучаемых, описывает природу личностного взаимодействия индивида в процессе общения.

<...>

Психолингвистика изучает процессы образования и восприятия речи, объясняет соотношение языка и мышления, описывает модели речевой деятельности, закономерности порождения и восприятия речи, механизмы речевой деятельности. Психолингвистика во многом опирается на достижения классической риторики. Современная риторика использует достижения психолингвистики, что проявляется в её реализации в методике преподавания речеведческих дисциплин, в том числе и в риторике. Так, при обучении эффективному общению учитываются такие исследования по психолингвистике, как речевое воздействие, механизмы речи, модели текстопорождения, речемыслительные операции, проблемы понимания и интерпретации текстов, взаимосвязь языка и мышления, языка и сознания и др.

Методика преподавания русского языка и литературы. Методика преподавания риторики во многом связана с методикой преподавания таких гуманитарных дисциплин, как русский язык и литература. Это объясняется прежде всего тем, что в основе этих дисциплин лежит изучение языка – как системы (уроки русского языка) и как средства создания речевых, в том числе и художественных, произведений (уроки русского языка, уроки литературы). Именно этим обусловлено наличие во всех названных методических направлениях таких разделов, как развитие речи; обогащение словарного запаса; точность, богатство, выразительность, уместность, логичность, последовательность как

коммуникативные качества речи; вторичные тексты (пересказ, изложение, отзыв, рецензия, аннотация); аргументативные тексты и др.

Изучение этих разделов (тем) базируется на принципе реализации межпредметных связей, что проявляется в учёте конкретных задач, которые решаются в процессе изучения трёх названных дисциплин. Так, при обучении созданию отзыва или рецензии на занятиях по риторике, необходимо проецировать эту деятельность на решение подобных задач на уроках русского языка и литературы, на которых тоже реализуются задачи, связанные с обучением созданию текстов подобных жанров.

На занятиях по риторике следует опираться на знания о языке и речи, полученные в курсе русского языка и позволяющие понять функцию изучаемых средств языка, их роль в создании различных высказываний, обогатить свою речь в лексическом и грамматическом аспекте, усвоить нормы русского литературного языка, осознать суть некоторых речеведческих понятий. В методике преподавания русского языка накоплен большой и интересный опыт изучения соответствующих разделов в курсе русского языка, который во многом учитывается методикой преподавания риторики.

В методике преподавания литературы разработано изучение многих тем и разделов, которые являются составной частью и методики преподавания риторики. Это такие разделы, как изобразительно-выразительные средства языка (тропы и фигуры); средства воздействия в художественных и публицистических произведениях; речевые жанры, связанные с анализом художественного произведения (отзыв, рецензия) и др.

Наконец, в каждой из трёх названных методических дисциплин есть разделы, нацеленные на изучение всех видов речевой деятельности (слушание, говорение, чтение, письмо), на обучение созданию таких высказываний, как устный развёрнутый ответ на поставленный вопрос, анализ текста.

Успешность реализации всех названных направлений работы на уроках русского языка, литературы и риторики обеспечивается взаимодействием методических разработок и рекомендаций, предложенных в соответствующих методических курсах – методике преподавания русского языка, методике преподавания литературы, методике преподавания риторики.

Философия. Философия вырабатывает обобщенную систему взглядов на мир и место в нём человека, общие принципы бытия и познания. Она обеспечивает методологические основы любой методики, понимание целей и задач обучения определённому учебному предмету.

Обучение эффективному общению, грамотному речевому поведению, успешной коммуникативной деятельности связано с пониманием речи как явления социально обусловленного. Речь неотрывна от действительности и не может изучаться вне связи с действительностью, с тем предметным, психологическим и социальным контекстом, понимание которого обеспечивает результативность общения, успешное решение коммуникативной задачи. Речь – это способ формирования и формулирования мысли, по этому она соотносится с такими категориями, как мышление, сознание, познание, память, понимание, языковая картина мира и др. Речь, таким образом, является средством познания действительности, её описания и осмысления. Речь позволяет оформить полученные знания в виде правил и законов, описать явления и факты действительности, прогнозировать её развитие. Всё это подводит к значимому для обучения риторике методологическому выводу: познание законов риторики носит не только и не столько практический (прагматический), но и мировоззренческий характер. Овладение речью, всеми видами речевой деятельности обеспечивает познание действительности, существование и развитие которой происходит в пространстве коммуникации, в постановке и решении коммуникативных задач в различных сферах общения, значимость которых определяется социальными, научными, духовными, нравственными потребностями человека.

Философский аспект речевого взаимодействия связан с формированием «взглядов, вкусов и идей, имеющих общекультурную ценность», что проявляется в способности к размышлениям о том, «что составляет суть человеческого общения, каковы современные речевые идеалы, к которым нужно стремиться». (Г.А. Ладыженская) Эти важные мысли нравственно-риторического характера объединяют весь курс риторики, дают возможность школьникам и студентам овладеть речью как средством формирования личности, её раскрепощения и творческого развития, личности, способной осуществить свои жизненные идеалы (а не только прагматические установки).

<...>

Методика преподавания риторики как современная научная дисциплина только начинает формироваться. В связи с этим необходимо осмыслить объёмы и характер объективно-достоверных знаний, обеспечивающих описание процессов обучения эффективному общению в единстве

теоретического, практического, институционального и социального аспектов познания действительности.

Литература

Баранов М.Т. и др. Методика преподавания русского языка в школе: Учебник для студентов высших педагогических учебных заведений / Под ред. М.Т. Баранова. – М., 2000.

Развитие речи: Школьная риторика: 5 класс / Под ред. Т.А. Ладыженской. – М., 1996.

Ипполитова Н. А. Методика преподавания риторики как наука [Электронный ресурс] / Ипполитова Наталья Александровна // XVII Международная конференция по риторике (2013). – С. 194–200. – Режим доступа : <http://www.docme.ru/doc/120099/xvii-mezhdunarodnaya-konferenciya-po-ritorike-2013>. – Заголовок с экрана.

СПЕЦИФИКА РЕАЛИЗАЦИИ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РИТОРИКЕ

Н.А. Ипполитова

Известно, что методы – это способы взаимодействия учителя и учащихся а процессе достижения целей обучения [2, с. 113]. Существуют различные подходы к классификации методов обучения вообще (общие методы обучения) и методов, которые составляют предмет частных методик (частные методы обучения), «изучающих и описывающих в определенной системе процесс обучения отдельным предметам» [5, с. 66]. Однако, как справедливо утверждал А.В. Текучев, «метод – явление весьма сложное, обладающие многими признаками, всякий из методов по каждому из отдельных признаков может быть отнесен в разные классификационные ряды» [5, с. 67].

На занятиях по риторике используются, как правило, хорошо известные методы обучения (слово учителя, беседа, анализ речеведческих понятий и явлений, обеспечивающих речевое поведение в процессе обучения), суть которых достаточно глубоко и полно описана в методической литературе.

<...> ... каждый из описанных в дидактике и частных методиках способ взаимодействия учителя с учащимися модифицируется и конкретизируется с учетом особенностей изучаемого материала, с учетом особенностей того или иного учебного предмета.

Закономерным в связи с этим является вывод о необходимости определить, что нужно учитывать при выборе методов обучения в ходе организации занятий по риторике.

Остановимся прежде всего на таком методе обучения, как слово учителя.

Слово учителя, по определению А.В. Текучева, «это общее название для всех видов более или менее развернутых высказываний учителя на уроке с целью объяснения нового материала, разъяснения чего-либо непонятного, ответа на вопросы учащихся, дополнений к материалу учебника, расширение круга сведений по тому или иному разделу программы» [5, с. 71].

<...> ... слово учителя как метод обучения используется для решения различных учебных и воспитательных задач: раскрыть сущность изучаемых явлений; научить применять изученное на практике; рассказать об интересных и значимых для изучения фактах; подвести итог, выделить, подчеркнуть главное; выразить и аргументировать свое мнение и т.п.

Отметим также, что слово учителя используется на различных этапах урока и реализуется в таких педагогических речевых жанрах, как школьная лекция; рассказ учителя о себе; объяснительный монолог; комментарий; инструктаж; итоговые и оценочные высказывания и т.п.

Используя слово учителя на уроках риторики, учитель руководствуется прежде всего общими требованиями, обеспечивающими его результативность и эффективность.

Однако на занятиях по риторике следует учитывать еще один аспект реализации этого метода. Он связан с особенностями риторики как учебной дисциплины и обеспечивает достижение таких целей, как обучение школьников умению общаться. Ведь создавая и используя то или иное высказывание на уроках риторики, учитель решает не только собственно познавательные задачи (дать знания, научить чему-либо и пр.), но и те из них, которые направлены на осознание учащимися сути эффективного общения, образцом которого является речевое поведение учителя, его высказывания, манера, взаимодействия с учащимися. Слово учителя должно содержать собственно риторический компонент, который проявляется в следующем:

- высказывания учителя должны соответствовать требованиям, которые предъявляются к созданию публичных выступлений (информирующая речь, аргументирующая речь);
- высказывания учителя должны создать в классе атмосферу заинтересованности в познании научных истин и овладении теми или иными способами действий;

- в связи с тем, что речеведческие знания на уроках риторики носят инструментальный характер, теоретические положения и выводы формулируются в виде правил, советов, памяток; учащимся надо объяснить не столько «что есть что», сколько следующее: «чтобы решить определенную коммуникативную задачу, нужно запомнить, знать, действовать ... и т.п.»;
- структурируя содержание высказывания, учитель должен предусмотреть возможности воздействия как на интеллектуальную, так и на эмоциональную сферу обучаемых, что предполагает взаимодействие вербальных и наглядных средств обучения;
- решая учебные и воспитательные задачи, учитель должен стремиться к тому, чтобы школьники не только овладевали суммой знаний о предметах, явлениях, фактах, но и воспринимали изучаемые понятия как творения культуры, в состав которых входит и речевая деятельность;
- речь учителя должна быть построена на взаимодействии с учащимися, в основе которого лежит идея сотрудничества, закон гармонизирующего диалога.

Таким образом, слово учителя как метод обучения реализуется в процессе речевого взаимодействия учителя и учащихся и требует от учителя не только специальных знаний, но и собственно риторических умений, с помощью которых знания, познавательная, когнитивная деятельность становится средством, базой, основой развития интеллектуальных способностей школьников, способом овладения или разумной деятельностью, обеспечивающей их социокультурное развитие.

Иначе говоря, функция слова учителя как метода обучения не может и не должна быть сведена к информации. В нем реализуется и воспитательная функция, которая проявляется в следующем:

- вовлечение учащихся в процесс познавательной деятельности, суть которой заключается в образовании личности, в ее развитии;
- обеспечение условий для культурного развития личности, сущность которой, по утверждению Л.С. Выготского, «заключается в том, что человек овладевает процессами собственного поведения» [4, с. 81];
- процесс усвоения знаний должен пробудить в учащихся «ряд процессов внутреннего развития, которые возникают под влиянием эмоциональной регуляции поведения школьников, становлению таких средств личности, как личностный смысл, нравственные ценности, нормы, идеалы, эталоны эмоционального отношения к окружающим, согласования с общей динамикой и направленностью поведения [1, с. 55–57].

А цель гуманитаризации – воспитание культурного человека, человека не только знающего, но и поступающего в соответствии со своим знанием и убеждением, который сначала, размышляет над тем, что принесет людям результат его работы, а затем добивается результата [1, с. 25].

Таким образом, слово как метод обучения, становится риторическим произведением, решает задачи, связанные с риторическим образованием школьников. А для этого в его содержании должен быть личностный смысл, личностное общение учащихся с учителем, что позволяет общающимся «соприкасаться» не только к знаниям, но и к личностно-присвоенным ценностям, и обеспечивает усвоение ими «глубинных культурных постулатов да иной дисциплины, преломленных через личностное знание» [1, с. 210].

В заключение напомним утверждение Цицерона о **слове** как основном инструменте формирования человека, действенном «постольку, поскольку оно обладает **эстетическим** качеством» [3, с. 79]. А чтобы слово стало педагогически действенным, оно должно быть совершенным художественно и риторически.

<...> ... используя известные методы обучения, учитель исходит из того, что только правильно организованное взаимодействие со школьниками позволит ему реализовать основные цели обучения риторике – научить учащихся эффективно общаться, что предполагает отношение к слову, к речи как к поступку, суть которого демонстрирует сам учитель как посредник в отношениях с образующими сознание школьников компонентами и внешним миром.

Использованная литература

1. Зинченко В.П., Моргунов Е.Б. Человек развивающийся. Очерки российской психологии. М., 1994.
2. Львов М.Р. Словарь-справочник по методике русского языка. М., 1988.
3. Микальская А.К. Педагогическая риторика. М., 1998.
4. Словарь Л.С. Выготского // Под ред. А.А. Леонтьева. М., 2004.
5. Текучее А.В. Методика русского языка в средней школе. М., 1980.

Риторика и культура речи в современном обществе и образовании : сборник материалов X Международной конференции по риторике : 1-3 февраля 2006 года / [науч. ред.-сост. В. И. Аннушкин, В. Э. Морозов]. – М. : Флинта ; Наука, 2006. – 496 с. (С. 150–153).

Іпполітова Наталія Олександрівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри риторики та культури мови Московського педагогічного державного університету, заступник голови Російської асоціації дослідників, викладачів і вчителів риторики.

НЕВЕРБАЛЬНЕ ІНФОРМУВАННЯ: ЖЕСТИ, ПОЗИ, МІМІКА, ПОГЛЯД

О.М. Корніяка

Процес спілкування не вичерпується усними та письмовими повідомленнями. У цьому процесі важливу роль відіграють невербальні форми інформування. Складниками невербальної комунікації виступають жести, пози, міміка, зокрема вираз обличчя, та контакт очей. Дослідники виявили *майже мільйон невербальних сигналів*.

Особливо дійовими є жести. Усі люди жестикулюють, роблячи це майже завжди підсвідомо. Жести, мимовільно виникаючи, але піддаючись контролю й керуванню, являють собою вияв людських думок, емоцій. У поєднанні зі словами жести стають надзвичайно промовистими, у свою чергу посилюючи емоційне звучання сказаного. Розуміння узгодженості жестів зі словами дає можливість точніше побачити позицію партнера, його реакцію на ваше повідомлення – схвалення чи ворожості, уважне сприймання чи нудьги. Це може попередити вас про необхідність коригувати власну поведінку, щоб досягти потрібного результату.

Більшість основних жестів однакова в усьому світі. Коли люди задоволені – вони посміхаються, коли чимось засмучені, роздратовані – насуплюються. Кивання на знак згоди практично скрізь означає «так», а хитання головою з боку в бік – «ні», або заперечення. Повсюди поширене також знизування плечима, коли людина не знає або не розуміє, про що ви кажете.

Надмірно жестикулювати негарно, і не лише тому, що можна ненароком влучити в око співрозмовникові чи справити враження, ніби вам бракує слів, отже, й інтелекту, а й через можливість виникнення непорозумінь унаслідок хибного витлумачення ваших жестів (скажімо, під час ділової розмови з іноземними партнерами по бізнесу, що особливо прикро). Зізнайтеся, вам здається загальнозживаним й однозначним жест, коли людина виразно постукує себе пальцем по голові – мовляв, верзеш дурниці, у тебе «стеля поїхала». Як напад божевілья сприймуть цей жест і ваші співрозмовники, якщо вони французи, італійці чи німці. Та коли британець чи іспанець стукає себе по лобі, це означає, що він вельми задоволений собою, своїм розумом. А голландець при цьому ще й піднімає вказівний палець угору, заявляючи таким чином, що він гідно оцінив слухну думку свого співрозмовника. Відтак, мова жесту в різних народів різна.

Спостерігати жести просто, але інтерпретувати їх набагато складніше. До того ж зайва чи суперечлива жестикуляція через неправильне її сприймання шкодить справі. Утім, майже неможливо говорити переконливо, із захватом, лишаючись незворушним і не супроводжуючи сказане рухами рук, голови, ший, плечей, тулуба, ніг, тобто жестикуляцією. Проте правильно використовувати жести для підсилення значущості своїх слів – важке завдання. Щоб оволодіти бодай азами жестикулювання, потрібне тривале тренування, усвідомлення ролі кожного жесту, бо коли людина не навчиться керувати власними жестами, вони почнуть керувати нею, а вже тоді важко буде сторонньому зрозуміти смисл її невербального повідомлення.

Американський дослідник Поль Л. Сопер у книжці «Основи публічного виступу» рекомендує додержуватися таких правил, коли ви вдаєтеся до жестів під час спілкування:

1. Жести мають бути мимовільними. Застосовуйте жест при відчутті потреби в ньому. Не стримуйте імпульсу наполовину.

2. Жестикуляція не повинна бути безперервною. Не жестикулюйте руками протягом усієї розмови. Не кожна фраза потребує підкреслення жестом.

3. Керуйте жестами. Не намагайтесь уподібнитись вітрякові, зберігайте сили про запас; пам'ятайте, що жестикуляція – елемент рівноваги всієї пози. Жест не повинен відставати від слова.

4. Урізноманітнюйте жестикуляцію. Не користуйтеся одним і тим самим жестом у всіх випадках, коли треба надати словам виразності.

5. Жести мають відповідати своєму призначенню. Кількість та інтенсивність їх повинні узгоджуватися з характером повідомлення і співрозмовників. Приміром, дорослі на відміну од дітей віддають перевагу помірній жестикуляції.

Зрештою, як показали дослідження, частота жестикуляції залежить передусім від національної належності, а вже потім від культури поведінки людини. Під час своєї навколосвітньої мандрівки

англійський психолог Майкл Арджайл з'ясував, що в середньому протягом годинної розмови фінн використовує жестикуляцію один раз, італієць – 80, француз – 120, а мексиканець – 180 разів.

Зрозуміло, для правильної інтерпретації чужих жестів теж потрібне тренування, ретельне навчання, за складністю подібне до процесу набуття вільного висловлення іноземною мовою. Щоб оволодіти мистецтвом повного розуміння невербальних повідомлень, варто приділяти щодня не менш як десять хвилин свідомому «читанню» жестів інших людей.

Жести відкритості й щирості

Розкриті руки (долонями вгору)

Цей жест більшість пов'язує зі щирістю й відкритістю. Актори використовують різні варіанти цього жесту як для вияву емоцій, так і для підкреслення відкритості натур персонажа ще до його реплік. Коли діти хочуть чимось похвалитись, вони відкрито показують руки, а якщо почуваються винними, то ховають руки в кишені чи за спину.

Розстібування піджака

Люди, відкриті й прихильні до вас, часто розстібають і навіть знімають піджак у вашій присутності. Аналіз даних зі сфери бізнесу показав, що більшість угод було укладено між людьми в розстібнутих піджаках і навпаки, у багатьох із тих, хто схищував руки на грудях у захисному жесті, піджаки були застібнутими. Той, хто змінював своє рішення на сприятливе, розтуляв руки й автоматично розстібав піджак. Спробуйте утримувати свого партнера в цьому положенні – і вам, напевне, легше буде дійти з ним згоди.

Безліч разів, коли переговори йшли успішно, дослідники Д. Ніренберг і Г. Калеро фіксували жестову групу «об'єднання»: сидячи, учасники розстібають піджаки, розгинають ноги, пересуваються ближче до краю столу, який відокремлює їх від співрозмовника. У більшості випадків цю групу жестів супроводжує повідомлення про можливу згоду, розв'язання питання або про загальне позитивне враження від спільної роботи.

Жести захисту (оборони)

До цієї групи жестів належать ті, якими ми реагуємо на можливі погрози, конфліктні ситуації.

Руки, схрещені на грудях

Цей жест «читається» легше від інших. Він також справляє вплив на поведінку присутніх. Якщо у групі з чотирьох або й більше осіб ви схрестили руки в захисній позі, то невдовзі можна чекати, що й інші члени групи наслідуватимуть ваш приклад. Ви помітите, що надзвичайно легко зайняти таку позицію і важко змінити її, аби досягти відкритої взаємодії,

На жаль, багато хто не усвідомлює, що коли співрозмовник схрестив руки, він зайняв захисну позицію. Замість того, щоб викликати опонента на відвертість, звернувшись до нього і з'ясувавши його запити, учасник переговорів продовжує той самий неправильний курс, який викликав у партнера захисну реакцію. Нерідко люди аж занадто активно «виключають» і далі відсторонюють людину, котру б хотіли «включити» у справу. Коли співрозмовник схрестив руки, маємо переглянути те, що робимо або кажемо, бо партнер починає уникати обговорення.

Якщо у вас виникають сумніви щодо того, захищається людина чи ж вона спокійна (як, можливо, сама стверджує), зверніть увагу на її руки; розслаблені вони чи стиснуті в кулаки. Можливо, пальці вчепились у біцепс так, що побілили суглоби? Така захисна поза подібна до пози знервованого і незвичного до польотів пасажира, який під час зльоту сидить, вчепившись у ручки крісла.

Жести оцінки

Найчастіше неправильно інтерпретуються жести, які ми можемо назвати жестами оцінки.

Руки біля щоки

Огюст Роден, великий французький скульптор, глибоко проник у мову жестів, коли створив «Мислителя». У кого виникає сумнів, що це скульптурне зображення людини, заглибленої в розробку проблеми? Коли людина спирається щокою на руку, вона поринула в роздуми.

Перебуваючи в позі «критичної оцінки», людина підносить руку до обличчя, спирається підборіддям на долоню, вказівний палець витягає вздовж щоки, решту пальців – нижче рота.

Нахилена голова

Жінки з раннього віку інстинктивно розуміють значення цього жесту, що створює враження уважного слухання, і свідомо використовують його, коли мають справу з чоловіком, на якого хочуть справити враження (ім це нерідко вдається).

Якщо оратор знає цей жест, він помітить, коли аудиторія втратить інтерес до його повідомлення, і може також оцінювати, наскільки добре сприймається його інформація. Це особливо корисно, коли лектор хоче подати великий матеріал за короткий час. В умовах інформаційного перевантаження люди демонструють байдужість до додаткових відомостей: при цьому голову

тримають скоріше прямо, ніж убік, спину розправляють, потім горблять. Далі починаються погляди в стелю, на годинник, на інших людей, зрештою, деякі повертають тулуб у напрямі до виходу.

Почухування підборіддя

Цей жест («добре, давайте подумаємо») поширений, здається, в усьому світі. Його можна спостерігати, коли людині належить прийняти рішення. У «Риторичних жестах» Генрі Сіддонса сказано: «Цей жест означає, що мудра людина мовить судження».

Такий жест часто можна помітити у гравця в шахи, який має зробити наступний хід. Приймаючи рішення, він припиняє почухувати підборіддя – і не тільки тому, що йому потрібна рука. Багато ділових людей вдаються до цього жесту, хоч деякі намагаються його приховати, роблячи лише малопомітні рухи почухування.

Вираз обличчя, що відповідає цьому жестові, – трохи примружені очі: людина мовби намагається розв'язати проблему на відстані.

Жести з окулярами

Найпоширеніший варіант – повільно й обережно зняти окуляри, ретельно протерти скло, навіть якщо в цьому й немає потреби. Це своєрідна «пауза для роздумів». У більшості випадків людина хоче дістати відстрочку або час для обмірковування свого становища перед тим, як чинити рішучий опір, вимагати пояснень або поставити запитання.

Щоб виграти час, звертаються й до такого жесту – знімають окуляри і беруть до рота дужку.

Походження

Багато людей вдаються до нього, намагаючись розв'язати складну проблему або прийняти нелегке рішення. Це позитивний жест. Проте з тим, хто походжає, не слід починати говорити, бо це може порушити хід його думок. Наприклад, спеціалісти зі сфери торгівлі розуміють, як важливо дати спокій потенційному клієнтові, коли він проходиться й обмірковує, чи варто купувати товар, чи ні.

Чимало переговорів успішно завершилися завдяки тому, що один із учасників сидів, не вимовивши жодного слова, поки інший виконував ритуал прийняття рішення, неквапом походжаючи кімнатою.

Поскубування перенісся

Цей жест, що звичайно поєднується з заплющеними очима, свідчить про глибоку зосередженість і напружені роздуми. Переживаючи внутрішній конфлікт, людина може опустити голову й скубнути себе за перенісся, щоб перевірити, чи справді вона потрапила в таке жажливе становище, чи це просто поганий сон. Цим жестом ваш співрозмовник сигналізує про свої труднощі. Не слід намагатися вивести його з цього стану. Краще зачекати, поки він сам висловить свої сумніви.

Жести підозрливості й потайності

Якщо людина намагається зовсім не дивитися на вас, вона, напевне, щось приховує. Однак найкращий показник потайності – це, мабуть, неузгодженість у жестовій групі. Людина, що вороже налаштована й захищається, може штучною посмішкою намагатись пом'якшити удар. «Можна весь час посміхатися і бути лиходієм», – сказав Шекспір у «Гамлеті».

Навіть без спеціальної підготовки в галузі невербальної комунікації можна відчувати, коли хтось починає гратись у піжмурки. Основне в цій ситуації – зорієнтуватись, як конструктивно змінити ситуацію.

Перейдемо безпосередньо до жестів цієї групи.

Погляд убік

Чи сприймаєте ви як вираз підозри й сумніву, скоса кинутий на вас погляд? Згадайте випадки, коли хтось говорив вам неприємне, з чим ви не погоджувались або вважали сумнівним? Чи не дивились ви при цьому вбік, питаючи: «Що ти маєш на увазі?»

Австралійський дослідник Аллан Піз вважає, що за жестами можна читати навіть думки людей.

Потирання повіки

Мудра мавпа мовить, заплющуючи очі: «Не бачу гріха». Цей жест зумовлений тим, що в людини з'являється бажання сховатися від обману, підозри або брехні, з якими вона стикається, або бажання уникнути погляду на того, кому вона говорить неправду.

Чоловіки зазвичай потирають повіку вельми енергійно, а якщо неправда надто серйозна, то, як правило, дивляться вбік або додолу.

Жінки дуже делікатно роблять цей жест, проводячи пальцем під оком. Це може бути зумовлене двома причинами: завдяки своєму вихованню вони не знають грубих жестів, обережність рухів пояснюється наявністю макіяжу на повіках. Відводячи очі вбік, вони опускають їх додолу, на підлогу, але, не знайшовши там розради, плавно долають стіни і опиняються на стелі – на завершальному етапі очі починають пильно нищпорити по її закутках.

Жінки частіше посміхаються й «відверто» дивляться співрозмовникові у вічі, чоловіки ж частіше уникають прямого погляду. Дослідження, проведені в Пенсильванському університеті (США), показують, що жінки наділені тоншою інтуїцією. За виразом обличчя іншої людини вони здатні точніше, ніж чоловіки, вгадати її настрій. Жінки помічають більш як 10 різних емоційних станів співрозмовника – сором, страх, відразу тощо. А чоловіки реагують переважно згодом.

Відомий вислів: «Брехати крізь зуби». Він стосується комплексу жестів, куди входять зціплені зуби й удавана посмішка, потирання повіки пальцем і відведений убік погляд. Кіноактори користуються цим складним жестом, щоб відтворити нещирість своїх героїв, але в повсякденному житті цей жест трапляється рідко.

Ноги (або весь тулуб), повернені до виходу

У багатьох ситуаціях ви могли помічати, що зненацька ваш співрозмовник пересунувся і сидить так, що його ноги повернені до дверей. Цей жест – очевидний знак того, що людина хоче закінчити зустріч, бесіду, її поза свідчить про те, що їй дуже хочеться вийти. Але одна річ – розпізнати жест, і зовсім інша – вжити якихось заходів. Або займіться чимось іншим, щоб людина повернулася до вас, або дайте їй піти. Якщо ви й далі розмовлятимете з тим, хто прагне піти, ви навряд чи досягнете мети.

Підлеглий справді спостережливий, коли він зрозуміє жест свого керівника, який засвідчує, що зустріч закінчена. Якщо співробітник усвідомить цей невербальний сигнал і вчасно піде, він тим самим зробить начальникові послугу, за котру той буде йому вдячний. А коли він затримує керівника, останній, зрозуміло, дратується, а тому лишається байдужим до слів підлеглого.

Торкання час від часу або легке потирання носа, зазвичай вказівним пальцем

Доторкування до носа або його потирання – знак сумніву. Цей жест не такий уже й рідкісний. Його використовують багато ораторів, коли в них виникає сумнів, як підійти до предмета, або вони невпевнені в реакції слухачів. Інші різновиди цього жесту – *потирання за вухом або перед вухом вказівним пальцем під час обмірковування відповіді і потирання ока.*

Жести домінантності – підлеглості

Їх можна спостерігати при взаємодії начальника з підлеглим. Перевага може бути виражена у вітальному потиску, коли людина міцно потискує руку й повертає її так, що її долоня лежить зверху вашої. Якщо людина простягає руку долонею вгору, вона демонструє готовність прийняти роль підлеглого.

У багатьох випадках взаємодії «начальник-підлеглий» вираз обличчя відіграє істотнішу роль, ніж жести. Приклад – підняті брови, злегка похилена голова й сумнів у погляді, який шеф кидає на підлеглого, коли не сприймає його ідеї. Нерідко начальник може уникати зустрічі поглядами, повідомляючи цим на підсвідомому рівні, що розмова з підлеглим завершена. Коли ж підлеглий не сприймає сигналу, начальник починає виразно поглядати на годинник. Якщо й цього разу сигнал не прийнято, він може встати чи скласти свої папери, мовби збираючись сховати їх, а потім прямо запитати, чи є ще питання, проблеми, або дипломатичніше повідомити, що в нього якраз підійшов час наступної зустрічі. Втім, здебільшого справа так далеко не заходить. Різкість може призвести до втрати поваги з обох сторін. Підлеглий виходить з таким почуттям, ніби начальник його обдурив, і водночас сердитий на себе за те, що він зловживав часом шефа.

Жести самоконтролю

Руки заведені за спину, при цьому одна міцно стискає іншу, або людина сидить з перехрещеними щиколотками, з силою вчепившись в ручки крісла. Це типові пози і жести людини, яка намагається погамувати свої емоції, узгодити власну поведінку з приписами етики.

«Дзеркальні» жести

Коли ви бачите людей, котрі роблять жести, повністю схожі на жести тих людей, з якими вони розмовляють, а тим паче, якщо вони й стоять у тій самій позі, що й їх співрозмовники, – йдеться про «дзеркальні» жести. З їхньою допомогою одна людина ніби каже іншій, що вона повністю згодна з ідеями свого співрозмовника і ставленням до ситуації: «Як ти можеш бачити, я думаю так само, як і ти, тому я копіюю твої жести й пози!» Якщо роботодавець хоче встановити безпосередній контакт зі своїм співрозмовником і створити атмосферу доброзичливості – єдине, що йому треба робити, – це копіювати його жести. Використовуючи «дзеркальні» жести на переговорах, ви таким чином сигналізуватимете своєму партнерові, що приймаєте його точку зору.

Велике значення для успішного перебігу ділової бесіди має *погляд*. Залежно від того, як довго партнер дивиться на вас у вічі під час бесіди і скільки часу загалом затримує на вас свій погляд, спілкування з ним може бути приємним чи ми відчуємо деяку незручність, а то й недовіру до нього. Спостереження показали, що для налагодження добрих взаємин з іншою людиною слід дивитись на неї від 60% до 70% усього часу розмови. Важливо також і те, куди дивиться наш співрозмовник – у яку ділянку обличчя й тіла спрямовує свій погляд. Відповідно до цього практики, котрі вміють правильно

інтерпретувати невербальні сигнали, розрізняють світський, інтимний і діловий погляд. Щоб створити атмосферу серйозності під час бесіди і справити відповідне враження на свого співрозмовника, ви повинні супроводжувати свої слова діловим поглядом, тобто спрямовувати свій погляд на чоло співрозмовника і не опускати свої очі нижче його очей. У кожному разі – чи то йдеться про переговори, чи про покарання несумлінного працівника – діловий погляд без зайвих слів і погроз свідчитиме про серйозність ваших намірів.

Про стосунки і ставлення до ситуації сигналізує й те, як люди розміщують свої тіла під час розмови стоячи, тобто їх пози стосовно один одного. Як правило, під час ділової зустрічі двоє співрозмовників стоять під кутом у 90 градусів один до одного, водночас вони утворюють відкритий трикутник, що є невербальним запрошенням для третього (з тим самим статусом) приєднатися до розмови. Коди четвертий запрошується до групи, то буде утворено квадрат, а для п'ятого – коло або два трикутники. Якщо розмова має конфіденційний характер, то кут між співрозмовниками скорочується з 90 градусів до нуля – це «закрита формація».

Коли співрозмовники, що утворюють закрити формацію, лише повернуть голови до того, хто хоче до них приєднатися, не змінюючи своїх поз, то ця людина – небажаний гість. І щоб не завдавати їм прикрощів і самому не відчувати ніяковості та збентеження, а також за приписами ввічливості, вам слід піти...

Невербальна комунікація є комплексним процесом – отже, вона може супроводжуватися словами з певною інтонацією, тоном. І, щоб не виникало непорозумінь під час спілкування, слід узгоджувати несловесні засоби зі словесними. Адже дослідження засвідчили, що невербальні сигнали справляють вплив утричі більший, ніж слова. І тому, коли співрозмовник каже одне, а його міміка чи жестикуляція говорять про інше (бо це відбувається підсвідомо), його партнер не зважатиме на слова – тут він довірятиме своїм очам, а не вухам. Ці сигнали можна правильно розшифрувати, якщо учасник розмови спокійно спостерігає за своїм партнером, поводячись чемно, без зайвої метушні, й усвідомлює потребу брати до уваги всі моменти спілкування, зокрема і гнучність поведіння, щоб успішно завершити його.

Невербальне інформування: жести, пози, міміка, погляд // Корніяка О. М. Мистецтво гнучності: Чи вміємо ми себе поводити? / О. М. Корніяка. – К. : Либідь, 1995. – 95 с.

ПРАВИЛА СПІЛКУВАННЯ

О.М. Корніяка

Мистецтва спілкування, а отже, мистецтва ввічливості й шанобливого ставлення до людини як до особистості вчить, зрештою, весь життєвий досвід. Та не можна нехтувати й «технікою взаємин», тобто основними правилами спілкування.

Щоб досягти мети спілкування, людина не тільки повинна мати певний фізичний та інтелектуальний потенціал, навички комунікації, а й знати правила спілкування.

Є три групи таких правил.

1. Правила комунікативного етикету. Вони визначають порядок звертання (молодшого – до старшого, чоловіка – до жінки, гостей – до господарів і т.д.), способи йменування (на ім'я, по батькові, на прізвище, за посадою, званням, титулом), вибір звертання (на «ти» чи «ви») тощо.

2. Правила узгодження комунікативної взаємодії. Ці правила зумовлюють і тип спілкування: ділове, світське, ритуальне, інтимно-особистісне і т.п.

Різні типи спілкування мають свої комунікативні кодекси. Так, ділове спілкування відбувається в межах кодексу кооперативності, партнерства, що передбачає чотири правила: правило необхідності й достатності інформації («Говори не більше і не менше, ніж потрібно в цей момент»), правило якості інформації («Намагайся узгоджувати свої висловлювання з істиною»), правило відповідності («Не відхиляйся од теми!») і правило стилю («Висловлюйся зрозуміло!»).

Світське спілкування визначається іншим кодексом – «кодексом ввічливості». Він реалізується в правилах такту, симпатії, доброзичливості, схвалення, згоди, великодушності тощо.

Сутність світського спілкування – антипода ділової комунікації – у його безпредметності: в тому розумінні, що люди кажуть не те, що думають, а те, про що узвичаєно розмовляти в подібних ситуаціях.

Власне, світське спілкування здійснюється задля того, аби продемонструвати іншим і переконатися самому, що учасники бесіди володіють припилами пристойності. Якщо й виникає

суперечка, то в основному це свідчить про вміння коректно дискутувати. До того ж будь-які спроби вийти за межі пристойності господар має вправно припинити, перевівши гостру розмову на іншу тему за допомогою фраз на кшталт: «Друзі, цього року хоча й дощове літо, зате вдосталь овочів та фруктів».

Наголосимо: для світської бесіди погляди співрозмовників у тій чи іншій справі не мають ніякого значення. Хоч би які були думки людей, завершення спілкування відоме наперед – учасники бесіди підуть додому, сказавши традиційне: «Яке все-таки приємне товариство зібралось».

Зрозуміло, ділове спілкування, як і світське, теж здійснюється за певними правилами. Однак правила тут не самоціль, а засіб забезпечення ефективного обміну думками, намірами, програмами діяльності тощо.

У разі порушення якогось правила слід пояснити причину нехтування його. Найчастіше подібне трапляється тоді, коли неможливо додержувати всіх правил водночас. Це дає ключ до з'ясування орієнтацій та інтересів учасників спілкування. Скажімо, у діловій розмові правила «кодексу ввічливості» приносять у жертву правилам партнерства, а якщо учасники зустрічі чинять навпаки, то насправді це світське спілкування під виглядом ділової бесіди. Та коли в товаристві, яке мало намір приємно згайнувати час, виникла принципова суперечка з ігноруванням такту, то йдеться вже не про світську бесіду, а про невчасну й недоречну ділову дискусію.

3. Самопредставлення. Специфіка цих правил полягає в тому, що вони не є обов'язковими. Виконання чи ігнорування їх пов'язане не зі спільною для всіх ефективністю, а з особистим успіхом окремих учасників спілкування.

Такі правила нерідко індивідуалізовані, конструюються, за поодинокими винятками, для власного користування. Прикладом може бути низка «рецептів» Дейла Карнегі – автора книжки «Як завойовувати друзів і впливати на людей». І хоча ці рецепти прийнятні лише для окремих людей і можуть реалізуватися тільки й певних обставин, проте за бажання кожен зможе оволодіти мистецтвом спілкування.

Звичайно, «правила Карнегі» не бездоганні – вони мають певні неточності, навіть суперечності. Так, спроба додержуватися всіх правил може виявитися невдалою, навіть катастрофічною для досягнення мети спілкування. Безумовно, не можна «бути щирим у висловленні своїх почуттів» і розмовляти, зважаючи на інтереси співрозмовника, коли вони вас зовсім не цікавлять. Та вихід завжди можна знайти: скажімо, запропонувати тему розмови, цікаву для обох учасників, або ж інтерес до особистості співрозмовника дасть змогу зацікавитись і темою розмови. Отже, знання правил і відшукання шляхів для якнайуспішнішої реалізації їх у процесі спілкування дуже важливе.

Правила самопредставлення як ефективний засіб організації власної поведінки в кризовій ситуації не обмежуються способами оформлення зовнішності: манерою одягатися, зачісуватися, користуватися косметикою тощо. Вони стосуються також механізму, техніки й тактики спілкування. Досить згадати про таке загальновідоме правило: «Якщо в тебе трапилася пауза, витримуй її якомога довше!». Або: «Розмова має відбуватися по наростаючій!», тобто не слід демонструвати ерудитів, дотепність, багатство виражальних засобів на початку бесіди, варто приборкити все це на завершення її, щоб досягти успіху.

Правила спілкування // Корніяк О. М. Мистецтво гречності: Чи вміємо ми себе поводити? / О. М. Корніяк. – К. : Либідь, 1995. – 95 с.

РЕЧЕТВОРЧЕСКОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ СЛОВА В ОРГАНИЗАЦИИ КОММУНИКАТИВНО-ОРИЕНТИРОВАННОЙ РАБОТЫ НАД ТЕКСТОМ

Куринная А. Ф.

Формирование понимания и осмысления значения слова является важной частью овладения лексикой родного языка и языком в целом. Развитие лексического значения слова находится в тесном взаимодействии с освоением грамматического строя языка и достигается в ходе реализации таких задач как: дать учащимся определенный круг знаний о русском языке (его структуре, функциях, происхождении и развитии, роли в современном мире); научить школьников пользоваться всем богатством языковых средств (способствовать постоянному пополнению словарного запаса, развитию и совершенствованию грамматического строя их речи); обеспечить усвоение учащимися норм русского литературного языка; сформировать у школьников умение и навыки коммуникативно оправданно пользоваться средствами языка в разных жизненных ситуациях при восприятии и

створенні висловлювань з дотриманням російського речевого етикета; виробити прочні орфографічні та пунктуаційні навички.

Наличчя в курсі російської мови теоретичних відомостей про мову та мову, про норми російської літературної мови, вимог до розвитку зв'язної мови, переліку умінь та навичок, що становлять основу для оволодіння нормативною російською мовою, сприяє виконанню поставлених завдань, ознайомлює з такими мовознавчими поняттями, як мовлення та мову, стилі та типи мови тощо.

Представлені в сучасних програмах види робіт з урахуванням словарної та текстової організації, складаються в основному в три групи: по сприйняттю чужої мови; по виробленню готового тексту; по створенню власних висловлювань.

Оволодіння ж словом учнями – процес достатньо складний та тривалий, що вимагає від вчителя певної філологічної, психолого-педагогічної та методичної підготовки, а оволодіння словом як лексико-граматичною одиницею методично вивчено давно та описується дуже успішно в усіх підручниках по російській мові. Вивчення слова, пов'язане з його функціонуванням, вимагає розробки безпосереднього виходу в комунікативну, мовотвірну діяльність учнів. Саме тому так важливо розглядати слово, зокрема як мовотвірну одиницю, виявляючи його мовотвірні здатності, адже слово є матеріалом для створення тексту.

В методичці розвитку мови школярів різного віку широко висвітлені багато питань засвоєння словаря, формування граматичної будови та розвитку зв'язної мови. Разом з тим необхідна робота над точністю словоупотреблення, над розумінням смислових відтінків значень слів, їх ролі в розвитку словесного мистецтва та мовотвірності учнів вивчена недостатньо.

Незадовільний стан розвитку мови учнів загальноосвітньої школи загалом за критеріями (вибір лексичного варіанта мови; вибір стилю мови; граматичне формування висловлювання; правильне вимовлення звуків та їх з'єднань; логико-композиційне формування висловлювання; урахування реакції слухачів на мовленнєву мову) вимагає посилення комунікативної та мовотвірної спрямованості школьного лінгвістичного виховання, говорить про значущість текстової діяльності в формуванні комунікативної компетенції мовної та риторичної особистості сучасного школяра. Відсутність системи організації комунікативно-орієнтованої роботи над текстом та нехватка часу для мовотвірного осмислення слова на аспектних уроках російської мови підтверджують актуальність теми пропонованої статті.

Формуванню комунікативної компетенції учнів на сьогоднішній день присвячено велику кількість досліджень <...>. Методика зараз активно займає пошуком відповіді на питання про те, що означає «вільно володіти мовою» та якими шляхами досягнення цього. Робота над текстом (текстова діяльність) при цьому стає засобом мовного розвитку учнів. В зв'язі з організацією комунікативно-орієнтованої лінгвістичної роботи, текстоцентризм навчання російській мові особливу увагу приділяє необхідності з'єднання мовного розвитку, різностороннього формування особистості дитини з вивченням мовної системи, а також виробленню у школярів навичок продуктивного спілкування <...>.

Вчені неодноразово відзначали зв'яз навчання рідній мові з розвитком душі людини <...>. Саме методика лише недавно встала на шлях пошуку таких методів та прийомів розвитку мови, які були б значущими та в інтелектуально-розвиваючому, та в емоційно-виховному аспектах формування мовної особистості <...>. Бережливе та чутливе ставлення до слова сприяє створенню тексту, в якому своя душа, свій характер. «Пробудити» мовну інтуїцію – завдання складне, що вимагає наполегливої праці.

<...>

Щоб привести мовну систему учня до стану мовної готовності, необхідна багатогранна, різностороння робота зі словом, що починається з визначення його глибини та перспектив.

Учні малюють слово на папері за допомогою олівця або усно за допомогою прийому словесного малювання, пояснюючи при цьому своє сприйняття слова. Школярам цікава робота зі співставленням зорових образів, коли вони наочно бачать, що слово вимовляють одне і те саме, а сприймаємо ми його по-різному.

Якщо ми хочемо допомогти школярам побачити значущість слова, відчути його унікальність, розпізнати цілющу або руйнівну силу слів, побачити світ, в якому живуть слова, для цього необхідно вчителю знати про те, що таке поняття, знати шляхи його формування в свідомості, вміти виховувати інтерес до слова як мовної одиниці, як до індивідуальності, що має свою

биографию. Существуют пути, посредством которых мы можем формировать интерес к слову как историко-культурному феномену, идти от переживания слова к его познанию.

Таковыми являются новые подходы, новые методы работы со словом, позволяющие учитывать достижения лингвистики последних десятилетий, способные, в первую очередь, вызвать у школьников эмоциональные переживания слова, так как «...слово и непосредственно связанное с ним переживание вызывает последствия иного рода, а именно глубоко волнующие эмоции...» [1, стр. 67].

Развитие же лексических навыков, синтезированных действий по выбору лексических единиц адекватно замыслу, обеспечивающие ситуативное использование данной лексической единицы и служащие одним из условий выполнения речевой деятельности, осуществляется с учетом психолингвистических возможностей учащихся воспринимать и усваивать лексические единицы, а именно с учетом:

- возрастных особенностей детей подросткового возраста (способности анализировать, понимать материал через логическое рассуждение, доказательство, умозаключение; умения самостоятельно мыслить, рассуждать, сравнивать, делать выводы и обобщения; готовности обучаемых к восприятию и осознанию не только логически выстроенного материала, но и эстетических компонентов значений слов);
- ступеней познания учеником смысла слова в тексте (понимания; осмысленного запоминания слова и его значения в речевом отрезке с учетом возможностей произвольной и резервов произвольной памяти; хранения информации в долговременной памяти);
- особенностей фаз памяти (восприятия, концентрации, запоминания, повторения).

Путь от работы с лексическим значением слова через словесные образы и ассоциативные цепочки к созданию собственного текста для учащихся – маленькое открытие в большом языковом пространстве, демонстрирующее определённый уровень развития не только лексических умений и навыков, но и коммуникативных умений и навыков школьников, и, как следствие, степень их собственной речетворческой деятельности.

Так, продуктивны на предмет речетворческого осмысления слова лингвистические игры-разминки.

Например, «Подбери определение к слову...». Учащимся предлагается дома или в классе подобрать как можно больше определений к заданному слову с целью отработки быстроты пользования словарным запасом, не теряя при этом чувства правильности и уместности подобранного слова. Ведь не зря ещё Феофан Прокопович в своём труде «О поэтическом искусстве...» подчеркивал: «Необходимо производить отбор предметов и слов, рассматривая важность каждого в отдельности, чтобы не всякое попавшееся слово заняло место». [2, с. 13]

Примечательна своим психологизмом игра-разминка «Ассоциация».

Школьники ассоциативно представляют себе цвет (голубой, зеленый, черный, алый), словосочетание (горные вершины, чистая струя, кислый лимон), цветок (роза, сирень, лютики, лилия, мак), запах (талой воды, костра, парного молока, морской волны). Данная игра-разминка развивает эмоционально-речевое воображение, учит использовать отработанную лексику для передачи ощущений: слуховых и зрительных; готовят детей к самостоятельному коммуникативному поведению в заданной среде, с целью предупреждения психологического дискомфорта, в котором могут оказаться молодые люди, не владеющие стандартизованными формами общения; расширяют и обогащают активный словарь, необходимый для содержательного повседневного общения; обобщают и систематизируют сведения по русской грамматике, совершенствуют навыки конструирования разнообразных словосочетаний, предложений и связных текстов. [3]

Интересны для речетворческого осмысления слова тренинги. Приведём в пример некоторые виды речетворческих тренингов.

1. «Познай слово». Цель тренинга - отработать умение определять лексическое значение слова, его ассоциативные связи, этимологию, символику, мифологические представления, образное индивидуально- авторское употребление как почерпнутое из произведений художников слова, так и свойственное текстам, создаваемым самими учащимися.

Предлагаемая организация работы с текстом приближает к естественно-коммуникативным процессам путем реализации диалоговой схемы: жизненное наблюдение – анализ текста-образца – его личностно-ориентированное изложение – вступление в процесс соавторства в форме сочинения-подражания, гармонично соединяющего форму «чужого» текста и индивидуального содержание «своего» текста.

2. «Подари сюжет». В данном типе занятий школьникам нужно рассказать об увиденном, услышанном, поразившем их. Здесь основой образного мышления служат наблюдения за окружающим миром, пристальное внимание ко всему, что происходит вокруг нас.

3. «Ассоциативные шаги». В этих упражнениях учащиеся должны установить между двумя отдаленными понятиями ассоциативный переход длиной в несколько шагов. Например, между словами «крик» и «рябина»: учениками устанавливается цепочка: крик – боль, боль – одиночество, одиночество – горечь, горечь – рябина. Данный тип тренинга помогает учащимся определить сюжетные линии своего будущего художественного текста.

Навыки ассоциативной работы со словом и текстом, текстовым заголовком, навыки сжатия (от текста к слову) и развертывания (от слова к тексту) текста на основе актуального членения предложения продуцируют коммуникативно-ориентированную тематическую работу, в которой при поддержке процесса текстопорождения средствами наглядности (тематическими схемами) задействованы все механизмы внутренней речи.

4. «Словарные фантазии». Ребята учатся по двум несвязанным между собой опорным словам (например, солнце – книга) создавать тексты общей тематики, подбирать близкие к заданной теме художественные тексты из изучаемых на уроках литературы. Подобная работа относится к тематически ориентированной. Предложенный тренинг результативно «работает» при соблюдении таких обязательных методических условий, как привлечение социально-значимого и эмоционально-информативного полей создаваемого текста; коммуникативность формулировок заданий к тексту; максимальная индивидуализация подхода к изложению текста с установкой на последующее написание сочинения на его основе; внимание к процессам внутренней речи, при сознательном отношении к которым учащиеся в конечном результате переживают состояние успешности своей творческой деятельности.

Тренинг с использованием группы текстов общей тематики является одной из оптимальных форм организации коммуникативно-ориентированной словоцентричной и текстоцентричной работы в школе. Тематический тренинг, реализующий принцип связи обучения с жизнью, выступает эффективным средством решения на уроках русского языка широких воспитательно-развивающих задач, осуществления многосторонних межпредметных связей, заложенных в школьный предмет «русский язык», но главное – мощным средством развития связной речи учащихся. Тематически ориентированная работа требует комплексного владения учащимися речеведческой теорией, поэтому в 5 классе рекомендуется ввести пропедевтический курс теории речи в полном объеме основных понятий: текст, тип, стиль, жанр и пр.

5. «Я и композитор». Задания тренинга направлены на установление связей между звуковыми, музыкальными образами, на закрепление умения выразить словами свои впечатления от звучащей музыки. Учащимся предлагается прослушать музыкальное произведение и ответить на вопрос: Какие мысли и чувства у вас вызывает прослушанное музыкальное произведение? Опишите свое состояние.

6. «Я и художник». Тренинг учит умению вербально передавать зрительные впечатления. Например, опишите картину. Дайте ей название. Сравните свое название с авторским. В какое состояние приводит вас увиденное? Обратите внимание на детали. Какова их роль? В данном типе тренинга в механизм образного мышления учащихся должны включить произведения изобразительного искусства: картины, гравюры, рисунки и т.д. Картина рождает у учащихся замысел, который затем воплощается в художественном тексте. Основа образного мышления в данном типе тренингов – мир фантазии, ограничителем которого выступает мир живописи. [4]

Приведенные и аналогичные задания будут ненавязчиво и активно развивать образное мышление, активировать работу ассоциативной памяти, совершенствовать в целом устную и письменную речь учащихся.

<...> Понимание того, что к слову необходимо формировать ценностное отношение, работать более глубоко и системно, в методике преподавания русского языка существовало давно. Появление новой лингвистической категории – концепта – и проблема использования последних достижений лингвистики в школе сегодня диктуют необходимость речетворческого осмысления слова, нацеленного на вдумчивое к нему отношение. Умения ученика определять необходимые категории у слова (род, число, падеж у прилагательных; спряжение, вид у глагола и т.д.) при коммуникативно-ориентированном подходе не являются самоцелью, а служат лишь необходимым звеном в формировании позитивного ценностного отношения к слову. <...>

ЛИТЕРАТУРА

1. Аскольдов С.А. Концепт и слово // Русская словесность. Антология. М., 1997. – С. 267.
2. Вомперский В.П. Стилистическая теория Флорана Прокоповича (К 300-летию со дня рождения) // Русский язык в школе. – 1981. – №5. – С.11-14.

3. Курінна А.Ф. Формирование риторической компетенции учащихся в ходе проведения психолого-речевых разминок // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки.- Київ-Запоріжжя. – 2001. – С.160–162.
4. Новикова Л. Путь к душе слова // Развитие личности. – 2005. – №1. – С. 176–185.

Куринная А. Ф. Речетворческое осмысление слова в организации коммуникативно-ориентированной работы над текстом [Электронный ресурс] / Куринная А. Ф. – Режим доступа : <http://imidg.ucoz.ua/staty/filosofia/Kurinna3.doc>. – Заголовок с экрана.

Курінна Алла Феліксівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філософії та суспільно-гуманітарних дисциплін КУ «ЗОАППО» ЗОС, докторант кафедри слов'янських мов і методик їх викладання Херсонського державного університету.

РОСКОШЬ ИЛИ НЕОБХОДИМОСТЬ?

Зачем нужна риторика

Таиса Ладъженская

Нашим детям предстоит жить в сложном, противоречивом мире. С одной стороны, это мир новейших достижений техники, мир открытых границ и больших возможностей для развития человека. Например, возможность путешествовать, получать любую информацию из Интернета. С другой стороны, это мир, в котором многие люди мало общаются, одиноки, лишены привычной системы нравственных ценностей, живут бедной духовной жизнью. Многие выпускники школ не умеют общаться в разных жизненных ситуациях: выступать с информационным сообщением, докладом; участвовать в дискуссии, убедительно аргументируя свою точку зрения; писать официальные письма; выступать с публичной речью; вежливо попросить, отказать, посоветовать, оценить что-либо и т.д.

Ни один из традиционных школьных предметов специально не учит этим важным коммуникативным умениям. <...>

Риторика как учебный предмет отвечает этому важному социальному заказу. Начиная с 1992 г. риторика преподается как предмет регионального или школьного компонента, иногда как элективный курс (по выбору учеников) во многих регионах России. Для реализации идей этого учебного предмета были созданы учебные пособия с 1-го по 11-й класс авторским коллективом под научным руководством доктора педагогических наук, профессора Т.А. Ладъженской, которая является автором концепции «Риторика общения». Все учебные пособия по риторике – «Детская риторика» (для 1–4 классов), Школьная риторика (для 5–7 классов), «Риторика» (для 7–11 классов) – получили грифы «Рекомендовано» и «Допущено» Министерства образования и науки Российской Федерации.

Риторика учит школьника анализировать различные обстоятельства общения: учитывать, с кем он говорит, для чего, где, когда и как – адекватному речевому поведению. Анализируя примеры успешного и неуспешного общения, создавая свои собственные высказывания при решении риторических задач, оценивая свою и чужую речь, ученики развивают умения адаптироваться к изменяющимся условиям жизни, рефлексировать по поводу своего речевого поведения.

Так, риторика помогает школьнику стать личностью, которая совершает меньше ошибок в общении и тем самым избегает стрессов.

Риторика готовит детей к будущей жизни – успешной работе в коллективе, когда требуется взаимодействовать с коллегами, искать оптимального решения проблемы вместе с сотрудниками и начальством и т.д.

Риторика учит гуманитарному мышлению учеников и учителей, привыкших делить мир на черное и белое, правильное и неправильное – учит искать разные варианты решения одной и той же задачи. <...>

Тем самым риторика учит позитивному отношению к людям, к миру.

Кроме того, она помогает школьникам осознать некоторые нравственные ценности, в том числе связанные с общением, значением слова в жизни человека. Так, риторика учит: будь внимателен к своему слову; помогай другим и словом, и делом; общайся так, как бы ты хотел, чтобы общались с тобой.

Риторика также учит важным общеучебным умениям, характеризующим уровень функциональной грамотности, например, умению извлекать значимую информацию из текста;

выделять главное; интерпретировать и преобразовывать информацию, представляя ее в нескольких формах (схем, таблиц, диаграмм и т.д.); сжато пересказывать текст; реализовывать такие тексты, как отзыв, реферат, доклад, и т.д. <...>

Ни для кого не секрет, что в последнее время происходит снижение уровня речевой культуры. Например, мы слышим неправильные ударения в речи дикторов, грубые слова в речи участников теле- и радиопередач, наблюдаем некорректное речевое поведение в самых различных сферах общения. Риторика во многом воспитывает неприятие этих отрицательных явлений и тем самым способствует повышению речевой культуры (а значит, и культуры вообще). Ведь культура, по мнению Ю.М. Лотмана, это то, как мы общаемся.

Не случайно во всем мире при модернизации образования в центре оказываются вопросы коммуникативной компетенции. От коммуникативных умений во многом зависят и личные успехи, и успехи общества в целом.

Поэтому в новое тысячелетие «врывается» в школу риторика (культура общения, культура речи и т.д.).

Современная школьная риторика, в центре которой общающийся человек, объединила в неразрывное целое разные знания о человеке из теории коммуникации, психологии общения, лингвистики, этики, социологии, логики, семиотики и т.д. Таким образом, риторика учит общению на новом витке развития общества, в условиях открытости информационного пространства, колоссальных возможностей информационных технологий. <...>

Хотелось бы подчеркнуть, что риторика не вписывается в существующий лингвистический курс русского языка, не может быть его элементом, так как риторика отличается своими задачами, содержанием и структурой, а также специфическими методами и приемами преподавания.

Как показывает многолетний опыт, коммуникативные умения формируются только в результате целенаправленной работы, основанной на специальных методах и приемах. Эта работа может быть реализована только в рамках особого учебного предмета со своим содержанием, логикой изложения и технологией.

<...>

Начиная с конца XIX века риторика постепенно исчезает как самостоятельный предмет из школьного и высшего образования. Основная причина – отрыв от реалий современной жизни, чрезмерное увлечение «красивостями» в ущерб содержанию речи, мертвая, схоластическая методика преподавания риторики. До сих пор люди, слыша внешне эффектную, но бессодержательную речь, говорят: «Это все риторика».

Ладыженская Т. Роскошь или необходимость? : зачем нужна риторика [Электронный ресурс] / Таиса Ладыженская. // Учительская газета. – 2006. – № 23. – 6 июня. – С. 11. – Режим доступа : <http://www.ug.ru/issues/?action=topic&toid=2025>. – Заголовок с экрана.

Ладыженська Таїса Олексіївна – доктор педагогічних наук, професор кафедр риторики і культури мовлення Московського педагогічного державного університету (Росія)

РЕЧЕВЫЕ ЖАНРЫ В КУРСЕ ШКОЛЬНОЙ РИТОРИКИ

Т.А. Ладыженская, Н.В. Ладыженская

Понятие «речевой жанр» – одно из ключевых школьного курса риторики.

Наименования *речь, ораторская речь, устная, письменная речь* и другие мы находим в самых древних риториках при обозначении разновидностей текста. Уже древние риторы понимали, что знаний **общей риторики** (ее постулатов, риторических канонов и т.д.) недостаточно для создания эффективного речевого произведения. <...>

Появилась потребность осмысления того, **как правила общей риторики применяются при создании самых различных высказываний**. Наряду с **общей** риторикой как ее продолжение стала развиваться **частная** риторика, где главное внимание уделялось родам, видам, жанрам. Эта линия развития риторики продолжается и в наше время.

Понятие о речевых жанрах

Ученые-лингвисты пытаются выделить разновидности текста и описать их, вычленив «жанрообразующие признаки». Это сложная задача, потому что речь отражает изменения в окружающем нас мире. На наших глазах появляются новые жанры (например, резюме для приема на

работу), обновляются «старые», происходит взаимопроникновение жанров, их синтез (информационное сообщение с элементами репортажа, очерк с фрагментами интервью).

Известно, что впервые советский ученый М.М. Бахтин отделил жанры художественной литературы от жанров, используемых в жизни. Именно он обратил внимание на то, что «даже в самой свободной и непринужденной беседе мы отливаем нашу речь по определенным жанровым формам... К речевым жанрам мы должны отнести и короткие реплики бытового диалога... и бытовой рассказ... и короткую стандартную военную команду, и развернутый детализованный приказ, и довольно пестрый репертуар деловых документов... и разнообразный мир публицистических выступлений... но сюда же мы должны отнести и многообразные формы научных выступлений...» [1].

М.М. Бахтин также определяет речевые жанры (далее РЖ) как «относительно устойчивые, тематические, композиционные и стилистические типы высказывания» [2].

Другими словами, **речевой жанр – это разновидность устных и письменных текстов, которые существуют в самых различных сферах общения, воспроизводятся говорящими и пишущими и узнаются по их языковым (вербальным и невербальным) средствам.**

Общепризнано, что создаваемые речевые жанры напрямую связаны с теми конкретными событиями, ситуациями, которые встречаются в жизни человека. Например, в незнакомой компании мы реализуем жанр «Знакомство»; для того чтобы научиться пользоваться новым прибором – «Инструкцию». Конечно, знакомство будет разным в случаях, когда мы представляем себя будущим коллегой или, к примеру, компании своего друга. Аналогично, инструкция прозвучит неодинаково для взрослого и ребенка, подготовленного и неподготовленного слушателя.

Из приведенных примеров очевидно, что выбор и конкретная реализация подходящего к данной ситуации РЖ определяются не только коммуникативной задачей, целью, но также и «образом автора» и «образом адресата» (по терминологии Т.В. Шмелевой).

Эту же мысль (о необходимости учета адресата) подчеркивал великий оратор античности Марк Туллий Цицерон: «...Не со всяким надо говорить одинаково... красноречивым будет тот, кто сумеет примениться в своей речи ко всему, что окажется уместным» [3]. Это высказывание Цицерона можно проиллюстрировать следующим примером. Иногда мы слышим реплики: «Я тебе не тот (та), чтобы мне запрещать (приказывать, командовать, советовать и т.д.)». Эти ответные реплики показывают, что общение не было успешным, потому что при выборе РЖ недостаточно учитывались цель, адресат, адресант.

Для успешного общения важно также учитывать такие компоненты речевой ситуации, как: **где** происходит общение, **когда** (в том числе сколько времени оно может продолжаться) и **как** оно происходит.

Например, повелительная интонация присуща жанрам приказа, требования, а жанр просьбы отличается просительная интонация. Приведенный пример иллюстрирует значение такого компонента, как языковые средства (в данном случае невербальные), выступающие в качестве определяющего жанр признака.

Время общения также влияет на создаваемый автором жанр. К примеру, когда на научной конференции выступающему отводится 5 минут, мы, скорее всего, услышим жанр информационного сообщения. А если на выступление отведено 15 или 20 минут – то, наверное, жанр доклада. А в случае если участники конференции обмениваются информацией в кулуарах, то это общение будет протекать в жанре научной беседы, в виде диалога.

Таким образом, учет всех компонентов речевой ситуации помогает выбрать и реализовать оптимальный РЖ, что делает общение уместным, успешным.

Приведенные выше жанрообразующие признаки отмечают многие лингвисты.

Типология речевых жанров

Для настоящего времени характерно накопление большого фактического материала по вычленению, описанию речевых жанров, их инвентаризации. При этом используются различные подходы к характеристике речевых жанров <...>. Тем самым готовится база для создания типологии речевых жанров по различным основаниям.

Так, Г.В. Ейгер и В.Л. Юхт [4] предлагают такие бинарно противоположные описания текстов, как:

- индивидуальные / коллективные;
- моноадресные / полиадресные;
- поликодовые / монокодовые;
- клишированные / неклишированные.

Г.И. Богин предлагает типологизацию письменных текстов по субъекту, объекту, времени. В качестве примера приведем классификацию письменных РЖ по объекту (адресату) [5]. Это тексты:

- 1) індивідуально орієнтовані (личне письмо індивідуальному адресату);
- 2) масово орієнтовані (книги, газети, надписи);
- 3) неопределенно орієнтовані;
- 4) двусторонні орієнтовані (написав і жду відповіді).

Ще раніше А.А. Холодович отмечав такі ознаки висловлювання, як контактність /дистантність [6].

В методикі розрізняють також первинні РЖ і вторинні (пересказ, анотація, послеслов'я і т.д.), створювані на основі первинних.

Приведемо також приклад розробленої Т.В. Шмелевої типології РЖ, в основі якої лежить **комунікативна мета** (хоча, зауважимо, загальноприйнятими лінгвістами типології мовних жанрів не існує):

«інформативні», мета яких – різні операції з інформацією: її пред'явлення або запит, підтвердження або спростування;

імперативні, мета яких – викликати виконання/ невиконання подій, необхідних, бажаних або, навпаки, небажаних, небезпечних для когось з учасників спілкування;

етикетні, мета яких – виконання окремого події, вчинку в соціальному просторі, передбаченого етикетом цього суспільства: вибачення, вдячності, привітання, шанобливого звертання і т.д. навіть до відходу з трону;

оціночні, мета яких – змінити самопочуття учасників спілкування, порівняти їх вчинки, якості та інші прояви з прийнятими в суспільстві шкалами цінностей» [7].

Безумовно, ця типологія охоплює велику кількість мовних жанрів, але, оскільки типи жанрів виділені не на одному підставі, виникає цілий ряд питань. Так, деякі імперативні РЖ (каз, порада) містять необхідну інформацію («Приказую вам зайняти висоту № 5»; «Порадую вас негайно звернутися до хірурга Петрової, яка приймає в 201-му кабінеті»). Що стосується оціночних висловлювань, то в трактуванні Шмелевої їх важко обмежити від етикетних тому, що етикетні жанри так само, як і оціночні, «впливають на самопочуття учасників спілкування».

Вказані різновиди текстів, їх типологія відображають реальність сучасного життя і тому введені в курс шкільної риторики.

Приведемо приклади. В початковій школі діти навчаються створювати вторинні тексти – перескази; в середній школі – рецензії, відгуки, анотації, інсценування і т.д. В 5–11-х класах виконуються завдання на створення РЖ, орієнтованих на міжособистісне, групове і масове спілкування. Діти знайомляться з текстами жорсткої (заявлення, довіра) і напівжорсткої структури (протокол, пояснювальна записка). Передбачено навчання контактному і дистантному спілкуванню. Розглядаються також значення і особливості полікодових текстів (текст з фотографією і т.д.). Велику увагу приділяється етикетним РЖ на всіх етапах навчання.

Типи мовних жанрів в шкільній риторикі

Наша типологія ґрунтується на тих даних, які діти отримують на уроках російської мови. Уже в початковій школі діти знайомляться з поняттям тексту, з темою і заголовком тексту, планом, а також з такими поняттями, як оповідання, опис, висновок. Школьники пишуть висновок і сочинення, знайомляться з деякими етикетними жанрами (привітання, прощання і т.д.) і т.д. Відповідно до нашої програми «Шкільна риторика» діти початкової школи знайомляться з деякими мовними жанрами як різновидностями текстів, які зустрічаються в повсякденному житті.

При цьому ми уникнемо слова «сочинення»: воно не вказує на конкретне мовне вироблення – РЖ, реально існуюче в мовній практиці. Це не означає виключення роботи над сочиненнями в курсі російської мови як одного з вправ, яке формує деякі комунікативно-мовні навички, вміння та т.д.

Представлена далі типологія стосується всіх мовних жанрів, вивчаються в курсі риторики з 1-го по 11-й класи. При розробці типології РЖ шкільної риторики ми враховували:

- досвід риторики, починаючи з Стародавньої Греції;
- досягнення сучасної лінгвістики (М.М. Бахтін, Г.І. Богин, А. Вержицька, О.Б. Сиротиніна, К.Ф. Шмелев, М.Ю. Федосюк, Н.І. Формановська і т.д.);
- реальність сучасного життя, що відображає потребу РЖ в житті сучасного людини (в тому числі школяра).

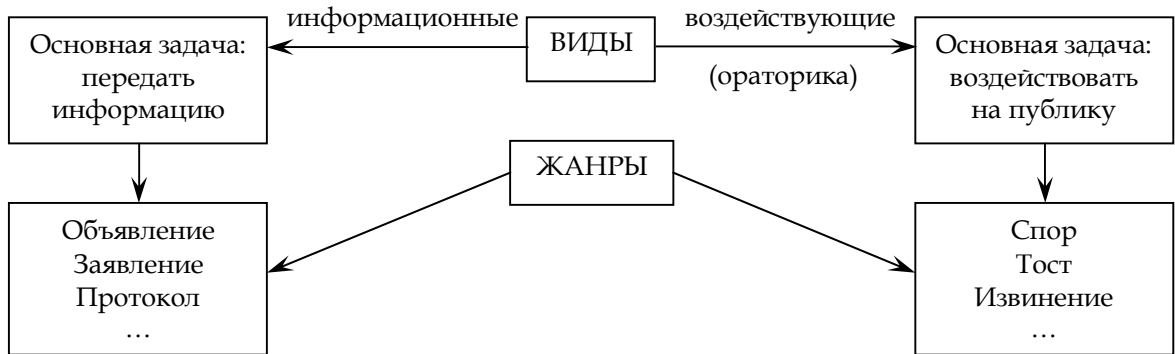
Так, в 11-му класі ми, наслідуючи ораторів Стародавньої Греції, виділяємо по більш загальному родовому ознаці усні (радянські мови, застільне слово, сімейна бесіда і т.д.) і

письменные (официальное письмо, афиша, деловая автобиография) РЖ. И действительно, со времен М.В. Ломоносова, который писал, что риторика учит «...о всякой предложенной материи красно говорить и писать», в отечественной риторике изучались как устные, так и письменные РЖ.

По **основной коммуникативной задаче** выделяются:

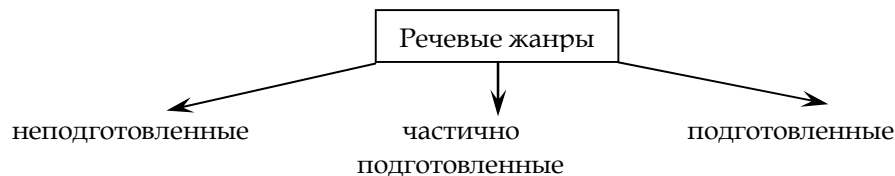
- **информационные** РЖ (объявление, хроника, научный доклад и т.д.);
- **воздействующие** РЖ (похвальное слово, веселый рассказ, запрет и т.д.).

Это деление условно, поскольку в каждом РЖ есть информация, если не логическая (фактическая), то эмоциональная. Так, РЖ реклама, критическая заметка, отзыв характеризуются наличием и фактической, и эмоциональной информации. Изложенное выше можно изобразить в виде следующей схемы:

Для школьной риторики важна также характеристика РЖ по таким двум основаниям, как принадлежность к **функциональному стилю** и **степень подготовки**. Для создания *информационных* РЖ, как правило, используется деловой (официально-деловой) или научный стиль. *Воздействующие* РЖ чаще всего реализуются в публицистическом или художественном стиле. В наше время мы часто наблюдаем проникновение элементов разговорного стиля в другие стили, даже в научный.

По **степени подготовки** (относится к устной речи) можно выделить:

Приведем примеры характеристики РЖ по разным основаниям: род, вид, стиль, степень подготовки.

Доклад – устный информационный жанр научного стиля, подготовленный.

Афиша – письменный информационно-воздействующий жанр делового стиля, возможно, с элементами разговорного стиля.

Критерии отбора речевых жанров в курсе школьной риторики

В программу курса школьной риторики отбирались те РЖ, которые:

- необходимы каждому человеку в его речевой практике, дают установку на решение задач нравственно-этического характера;
- актуальны в современной жизни;
- способствуют развитию общеучебных умений;
- развивают креативные способности, общую культуру.

По этим **основным учебно-воспитательным задачам** мы выделили следующие группы РЖ:

- 1) воспитания культуры речевого поведения (в частности, этикетные жанры: просьба, вежливый отказ, комплимент и т.д.);
- 2) подготовки школьников к их будущей деятельности в самых различных сферах, к общению в официальной и неофициальной обстановке (заявление, объяснительная записка, личное официальное письмо, диспут, совещательная речь и т.д.);
- 3) овладения различными видами учебно-речевой деятельности (например, пересказ, конспект, тезисы, реферат и т.д.);
- 4) развития общительности, воображения, импровизации, юмора и т.д. (сказка, анекдот, веселый рассказ, путевой очерк и т.д.). Эти литературные жанры рассматриваются в курсе риторики с

риторических позиций – с точки зрения их уместного употребления в сфере повседневного общения.

Это деление РЖ по основной дидактической задаче весьма условно, так как в практике одновременно решаются несколько задач. Так, трудно представить себе, что этикетные жанры не будут востребованы школьниками в их будущей профессиональной жизни, а учебные РЖ – в процессе непрерывного образования.

Почти все указанные группы РЖ используются в той или иной мере на занятиях по самым различным школьным предметам, что **позволяет реализовать межпредметные связи и подчеркивает интеграционный характер риторики.**

Изучение РЖ в школе подчиняется принципу доступности.

В начальной школе преимущество отдается устным этикетным жанрам (приветствие, прощание, благодарность, извинение изучаются в 1-м классе, а более сложные – комплимент, поздравление – в 3-м классе). Кроме того, в начальной школе изучаются рассказ, хроника, заметка и т.д.

В 5–6-х классах дети знакомятся с информационными РЖ (визитная карточка, афиша, объявление); с понятием вторичных текстов (аннотация, предисловие, отзыв). Вместе с тем школьники постигают РЖ, используемые в официально-деловой обстановке (заявление, объяснительная записка, личное официальное письмо), а также при групповом общении (интервью, похвальное слово).

В 7–9-х классах основное внимание уделяется учебным РЖ (реферат, доклад, тезисы), а также тем жанрам, которые будут необходимы школьникам в их последующей личной жизни и профессиональной деятельности (дискуссия, газетные жанры, протокол и т.д.).

Некоторые РЖ, рассматриваемые на элементарном уровне в начальной школе (просьба, отказ, утешение, пересказ, объявление и т.д.), изучаются более глубоко в курсе риторики в средней школе. Тем самым авторы предусмотрели возможность знакомства с курсом риторики, начиная с 5-го класса. Вместе с тем в учебниках имеется материал для повторения всех изученных детьми РЖ.

Методы и приемы преподавания

Так как риторика – предмет с ярко выраженной практической направленностью, то отбор методов и приемов изучения РЖ подчинен основной задаче курса – научить общению.

Для обучения РЖ наиболее эффективно, разумно использовать материал учебника, в котором имеются:

- определения РЖ с указанием основных жанрообразующих признаков;
- образцы текстов;
- лексические средства, синтаксические конструкции и т.д., характерные для определенных РЖ;
- памятки, рекомендации и т.д. по созданию РЖ.

В диалогах персонажей (Риторика, Оли, Коли и др.) часто актуализируются опорные для данного жанра знания учеников, раскрываются его суть, значение этого жанра в жизни, сфера его употребления, типичные ошибки и т.д.

При обучении РЖ используются следующие приемы:

⇒ 1. Знакомство с положительным или негативным образцом (образцами).

⇒ 2. Риторический анализ положительного образца. Он предполагает постановку, по крайней мере, следующих вопросов:

- **Кто** адресант?
- **Кому** адресовано (предназначено)?
- **Зачем**, с какой целью создается или воспринимается данный жанр?
- **Где и когда** происходит общение?
- **Что** говорится (пишется), т.е. какова **тема** высказывания?
- С помощью каких **речевых средств** (словесных и несловесных) реализован РЖ?

Приведем пример такого анализа.

«Дорогие друзья!

От имени оргкомитета я приветствую вас на открытии выставки детских фотографий, сделанных школьниками нашего района. Нам всем очень интересно, каким видят мир наши дети. Уже давно фотография считается одним из видов искусства. Я очень надеюсь, что искусство наших детей, их видение мира доставят вам радость!»

Этот текст – приветственное слово. Его адресант – один из организаторов выставки, адресаты – посетители, дети и их родители. Цель высказывания – заинтересовать, привлечь внимание к экспонатам выставки детских фотографий. Где и когда выступает оратор, в данном случае школьники определяют по рисунку. Тема – открытие выставки.

В приведенном здесь тексте – в приветственном слове – употребляется обращение («Дорогие друзья!»); содержится собственно приветствие («От имени оргкомитета приветствую вас»), в котором указывается название события (открытие выставки школьных фотографий); выражается отношение к событию и пожелание. Оратор использует уместные невербальные средства общения: радостный тон, приветливую улыбку, приглашающие жесты.

Итоговые вопросы:

- Что ритор сказал?
- Что он хотел сказать?
- Что он сказал ненамеренно?

Ритор хотел обратить внимание слушателей на детские фотографии как вид искусства, который раскрывает видение мира детьми. Это ему удалось. Ненамеренно он сказал о себе, что он готовился к этому приветственному выступлению: ему удалось произнести краткую и в то же время содержательную, эмоциональную речь.

Вывод: ритору удалось реализовать свою коммуникативную задачу и создать оптимальный в данной ситуации речевой жанр.

⇒ 3. Риторический анализ образца с типичными недочетами в содержании, речевом оформлении.

«Уважаемые дамы и господа!

Мы очень долго не могли открыть выставку строительных материалов нашей фирмы. То поставщики подведут, то помещение отбирают. А вчера, понимаешь, трубу прорвало. А все-таки я приветствую вас с открытием! Боюсь, что у вас возникает много вопросов по ассортименту, качеству и ценам товаров. Мы будем их решать в процессе! От имени вышестоящего начальства я говорю вам: “Добро пожаловать!”».

Опыт показывает, что не всегда целесообразно подробно анализировать негативный образец. Во многих случаях достаточно поставить 3–4 вопроса:

- Что ритор сказал ненамеренно? (Что он не готовился к выступлению, не заинтересован в этом мероприятии, плохо владеет устной речью и т.д.)
- Какова коммуникативная задача ратора?
- Удалось ли ему ее решить?
- Каковы недочеты в содержании и речевом оформлении? (Уход от темы, неоправданное смешение стилей.)

⇒ 4. Сравнительный анализ положительного и негативного образцов можно провести вместо подробного анализа обоих образцов. Ученикам дается задание сопоставить варианты двух приветственных слов.

В этом случае целесообразно воспользоваться системой вопросов для положительного образца.

⇒ 5. Сравнительный анализ двух и более положительных образцов дает возможность выявить множество подходов в реализации замысла и тем самым предупреждает подражание. Важно, чтобы ученики осознали особенности конкретного жанра, а также то, что делает его эффективным в общении.

⇒ 6. Индивидуальное или коллективное редактирование (устное или письменное) образца с недочетами.

При этом ученикам могут быть даны установки: исключите то, что не соответствует теме, стилю высказывания. В данном примере предлагается уточнить, к кому и когда можно обратиться с конкретными вопросами, аргументировать значение этой выставки для возможных клиентов.

⇒ 7. Создание устных и письменных РЖ. В пределах одного и того же жанра могут создаваться разные по содержанию, использованию языковых средств, структуре речевые произведения. Поэтому важно обратить внимание учеников на поиск своих средств выражения, нежелательность подражания, употребления штампов.

Возможные ситуации для создания приветственного слова:

- бал выпускников школы;
- юбилей школы;
- вечер встречи выпускников;
- встреча с ветеранами, побратимами и т.д.

Указанные выше основные приемы применяются учителями в различных сочетаниях, например:

1) анализ диалога персонажей, риторический анализ положительного (негативного) образца, знакомство с памяткой и создание первого варианта РЖ, редактирование его;

2) создание РЖ без подготовки, риторический анализ этих текстов, обращение к памятке или рекомендациям учебника, редактирование своего первого варианта РЖ, запись (озвучивание) исправленного текста, сравнительный анализ автором первоначального и итогового вариантов.

Безусловно, в уроки риторики включаются и другие общепринятые методы и приемы работы: постановка задачи, формулировка темы (учителем или учеником), подведение итогов, оценивание деятельности учеников и т.д.

Особо отметим, что при подготовке текста конкретного РЖ необходимо опираться на сведения, приобретенные учениками при изучении блока I – «Общение». Это значит, что, создавая тот или иной РЖ, ученики используют свои знания об этапах подготовки текста, компонентах речевой ситуации, правилах общения и т.д.

<...>

Подводя итог изложенному выше, мы хотели бы присоединиться к словам Г.И. Богина, что в **минимум знаний выпускника школы «необходимо включить... сведения и о речевых жанрах», активно используемых в речевой практике.**

1. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров // Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. С. 238.
2. Бахтин М. М. Там же. С. 241–242.
3. Цицерон М.Т. Речи. – М.: Наука, 1993. Т. 1. С. 380.
4. Ейгер Г. В., Юхт В. Л. К построению текстов // Лингвистика текста. – М., 1974. Ч. 1.
5. Богин Г. И. Речевой жанр как средство индивидуации // Жанры речи. – Саратов, 1997. С. 18.
6. Холодович А. А. Типология речи // Историко-типологические исследования. – М., 1967.
7. Шмелева Т. В. Модель речевого жанра // Жанры речи. – Саратов, 1997. С. 91–92.

Ладыженская Т. А. Речевые жанры в курсе школьной риторики / Т. А. Ладыженская, Н. В. Ладыженская // Начальная школа плюс до и после. – 2001. – № 12. – С. 3–10.

Ладыженська Наталія Веніамінівна – кандидат педагогічних наук, учитель риторики лінгвістичної гімназії № 1541 (м. Москва).

РИТОРИКА: ЕДИНСТВО НАУКИ И ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРАКТИКИ

Минеева С.А.

Наука и научное познание направлено на постижение истины. Разная предметность риторики как науки объясняется тем, что исследователи выбирают истину, которая постигается в рамках того научного познания, которое исходно связано либо с философией, либо с психологией, либо с лингвистикой и т.п. Если за учебным предметом риторика стоит наука (а не ремесло (мастерство) или ораторское искусство как высшая историческая форма мастерства), то человека учат, как двигаться к истине, уважать поиск истины, побуждают к поиску истины в рамках методологии науки-основы, чтобы научная истина стала ценностью для человека.

В рамках лингвистической предметности главная ценность – «текст». Педагогическая практика и ее результативность в постижении природы «текста» как метапонятия известна и в отношениях учащихся с русским языком, и в отношениях с художественными текстами на уроках литературы. Трудно сформировать потребность в «переоткрытии» истины по поводу сущности текста вообще или художественного текста даже культурно значимого автора. <...>

Другая трудность в том, что поскольку общая направленность процесса познания – движение от незнания к знанию на любом этапе, в любой момент научного исследования, то все его методы и формы включают противоречие незнания и знания, а также способы преодоления этого противоречия. Даже для исследователя существует трудность выделения противоречий в его познании «текста», для того, кто обучается сущности «текста», практически непреодолимая. Задача науки не только в том, чтобы увеличивать знания, но и прояснять наше незнание. Человек все время нацелен на поиск нового знания для того, чтобы обеспечить эффективность своей деятельности, для этого ему важно определить способы и найти такие, которые обеспечивают успех, тем более, что именно способы деятельности формируют способности, направленные и во вне, и во внутрь, поскольку каждый новый этап развития способностей – это открытие самого себя, т.е. новых возможностей в себе, и, следовательно, достижение новой ступени творчества и личностного развития.

Методологічною основою розуміння риторики як науки ми вибрали теорію речової діяльності (РМД), досліджуючи риторическу діяльність (РитД), як більш складну творческу (авторську) різновидність РМД. Такий підхід дає не тільки нові дослідницькі перспективи «риторического тексту» (РТ) як особого виду тексту в усьому його жанровому і авторському різноманітності, РитД, т.е. способів його створення, виконання в усному і письмовому спілкуванні; він відкриває відповідні перспективи і в педагогічній практиці, в якій увага приділяється оволодінню способами діяльності, саме вони перетворюються в комунікативні здібності, а здібність – ключ до розвитку особистості, володіння діалогом засобом впливальної мови.

Риторика як наука, досліджуючи РитД людини, способи створення і виконання якісного продукту – РТ, надаючи певний вплив на іншу людину, може спиратися на сукупність методів, реалізованих в сучасних гуманітарних науках, допомагаючи оволодівати ними тим, хто освоює риторическу. Крім того, різноманітність методів відкриває як нові можливості для аналізу, так і підвищує якість і ефективність викладання.

Культура мислення і викладання науки завжди починається з уваги до проблеми: вміння бачити проблему (свої власні і адресата), помічати її, фіксувати, визначати, досліджувати, шукати рішення. Більшість людей бачать питання, складності, але вони не можуть створити з них проблему, яку потрібно вирішувати і яка спонукає їх до творчості.

Теорія РитД – це система понять, найбільш повно описуваних і пояснюваних предметом пізнання з його сутності і закономірності. По-суті нам вдалося визначити межі системи через сукупність понять, т.е. сформувати категорический апарат риторически як науки. Це, перш за все. «РТ», розкриваючий сукупність понять: риторическа ситуація, тема, проблема, контекст, автор, адресат, аудиторія, цільова установка: завдання і завдання вище, тезис, аргументація, композиція, засоби матеріального оформлення РТ. Саме РитД, її зміст представлено сукупністю інших понять, хоча вона тісно пов'язана з РТ, оскільки основні сутності (дії), розкриваючі її зміст спрямовані на РТ: створення РТ, виконання РТ, реконструкція РТ іншого автора. Відокремлено стоїть рефлексія РитД в кожній з її складових і дій. Категорический апарат РитД, спрямований на РТ, докладно описано і представлено в публікаціях, так само як і «РТ-жанр» і «РТ-діалог». В нашому розкриванні немає «замислювання», оскільки зміст цього поняття розкривається в категорических межах РМД або психолінгвістики і відображає там повністю визначені значення, універсальні, але вимагаючі конкретизації при обговоренні проблеми в межах риторически як РитД. В риторичесці є «автор» і «адресат», а не «мовляючий, пишущий» і «слухаючий, читаючий» і т.д. Подібним чином вимагають роз'яснення і інші поняття, скажімо «виконання». В риторичесці воно існує в двох різних, але авторських (творчих) діях: як виступлення (в усному спілкуванні) і як завершення створення письмового РТ, включаючи підготовку до публікації.

В будь-якій теорії є дві основні прояви: вона здатна найбільш повно **описувати** (не зовнішні сторони, а суттєві) і **пояснювати**. <...>

Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції «Риторика і культура спілкування в суспільстві і освітньому просторі», 21–23 січня 2009 року / Під ред. В. І. Аннушкіна. – М.: Гос. ІРЯ ім. А. С. Пушкіна, 2009. – 512 с.

МЕСТО РИТОРИКИ В СИСТЕМЕ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ Савова М.Р.

Риторика займає особе місце в шкільному курсі філологічних дисциплін. Курс риторически умовно можна назвати зв'язуючим, стержневим в системі всіх шкільних філологічних предметів: російської мови, іноземної мови і літератури, в кожному з яких в тій чи іншій мірі вивчається мова <...>.

Сучасні педагоги погоджені в тому, що випускник школи в ХХІ столітті повинен не тільки отримати значущий обсяг знань, але і навчитися самостійно здобувати, аналізувати і переробляти різну інформацію. Велика частина джерел цієї інформації носить словесний характер – це усні і письмові тексти переважно наукової, офіційно-делової і розмовної сфер спілкування. При цьому шкільне навчання передбачає не тільки отримання знань про мову і про художні твори, створені на цій мові, але і

выработку умений пользоваться языком, умений анализировать и интерпретировать речь в различных ситуациях.

<...>

Рассмотрев реальные возможности названных предметов в выработке названных умений (об этом подробнее – в устном выступлении), мы приходим к выводу, что вне курса риторики в речевой подготовке учащихся преобладает изучение языка либо с точки зрения нормативности, либо с точки зрения анализа художественных средств, характерных для того или иного общепризнанного писателя (поэта). Таким образом, основные для человека сферы речевого общения и свойственные им речевые жанры остаются за пределами школьных курсов филологических дисциплин, лишь частично актуализируясь к рамках уроков иностранного языка с использованием соответствующих речевых клише. Значит, вне изучения курса риторики в рамках формирования речевой компетенции учащихся мы наблюдаем существенный разрыв между относительно невысоким уровнем владения речью в повседневной речевой практике и высочайшим уровнем – в лучших произведениях мировой литературы.

С другой стороны, курсы русского языка, литературы и иностранных языков не могут помочь ученикам выработать навыки разностороннего анализа речи во всех значимых сферах общения, так как формирование основных критериев оценки речи в рамках этих курсов ограничивается преимущественно оценкой речи по шкале правильно/неправильно или по принципиально иной схеме литературоведческого анализа.

Уровень речевой культуры учащихся, выпускников школы и современных взрослых людей убеждает в том, что вне школьных филологических дисциплин и за пределами школы этот существенный пробел в необходимых людям речеведческих знаниях и коммуникативно-речевых умениях не восполняется опытом собственного речевого общения.

Только риторика позволяет соединить эти два полюса в уровнях владения речью, обеспечивает более высокий уровень общения за счет знания не только нормативного уровня, но и знания законов порождения, построения текста и его совершенствования. Все это позволяет человеку, получившему риторическую подготовку, более точно и коммуникативно целесообразно (эффективно) достигать поставленных целей.

Итак, риторика не заменяет собой другие предметы и не умаляет их значимости. Риторика восполняет разрыв между ними как в плане содержания, изучая речь во всех сферы общения и жанрах, вооружая специфическими разнообразными критериями анализа речи, так и в плане выработки умений анализировать и создавать тексты различных жанров. Тем самым риторика дополняет и названные нами школьные дисциплины филологического цикла, и все другие предметы.

Риторика в системе гуманитарного знания : сб. материалов VII-й Международной конференции по риторике (29–31 января 2003 года). – М. : Государственный институт русского языка имени А.С.Пушкина, 2003. – С. 114–115.

Савова Марина Робертівна – кандидат педагогічних наук, доцент, МПГУ (м. Москва).

ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ БЛАГОДАТНОГО СЛОВА

Г.М. Сагач

«Вовіки, Господи, слово Твоє пробуває» (Біблія)

Формування духовної особистості із розвиненими креативними якостями – вища мета педагогіки та суміжних гуманітарних наук, зокрема риторики. Як відомо, значні досягнення природознавства і точних наук не дали людству належних моральних настанов, про що писали Іммануїл Кант, інші філософи. Тільки через ґрунтовне опанування гуманітарною спадщиною людства (філософією, риторикою, етикою, логікою, мистецтвознавством, релігієзнавством тощо), через пізнання вищих моральних настанов (істин) людина зможе досягнути моральні засади буття з усіма його злетами й падіннями, надіями й розчаруваннями, етапами процвітання й кризи.

В усі часи людство обережно ставилося до формування душі дитини, адже на міцному ґрунті духовності зростає й особистість, відповідальна за думку, слово й вчинок.

<...>

У наш час, час розбудови молодій суверенній Україні, відбуваються певні позитивні зрушення у справі формування нового громадянина, високоосвіченої, духовно розвиненої особистості. Серед

багатьох проблем цієї області пріоритетною є, на наш погляд, проблема поєднання інтелектуального, духовного й фізичного розвитку молоді, неперервність освітнього й професійного вдосконалення особистості, звернення до загальнолюдських і національних цінностей, насамперед, духовно-моральних.

Античні філософи прагнули до етичності, гармонії думки, слова, вчинку. Зокрема, Платон писав: «Промови достойної людини завжди спрямовані до вищого блага, вона ніколи не буде говорити навмання» (Золотослів. – К., 1993, – С. 266). Вони звертали увагу на велику силу живого слова: *Plures occidit quala quam gladius*. Язик знищив більше людей, ніж меч (лат.). Пор.: *Viva vox alit plenius*. Живе слово краще виховує (лат.) (Золотослів. – К., 1993, – С. 303, 305).

В античні часи в основу риторичного виховання закладали такі принципи: *етос* – моральне право оратора на переконуюче, впливове мовлення; *логос* – творча ідея, думка оратора, адресована людям; *пафос* – емоційна сила духу промови, яка стрімко впливає на серця, душу, збуджуюча людей до відповідних дій.

Видатний український мислитель-просвітильник, поет-філософ Григорій Сковорода залишив унікальну етико-естетичну спадщину, він, зокрема, розвивав ідеї про внутрішню єдність духовних засад усієї культури людства – вчення про людину як духовну істоту, що в самій собі має Бога і царство Боже. Він зближував Біблію та всю духовну культуру античності за їхнім ідейним змістом, де заклічно звучали пророчі слова: «Пізнай себе!» Г.С. Сковорода вважав, що людина народжується двічі: у перший раз – фізично, другий – духовно, через входження до символічного світу (Біблію), через осягнення його духовних засад. Друге народження людини мислитель вважав «істинним», оскільки людина осягає «божественне в собі».

З трьох світів – великого, «обітельного» (макрокосму), малого, людини (мікрокосму), символічного (Біблія), на думку філософа-поета Г.С. Сковороди, духовне формування людини потребувало вивчення саме третього світу. Він вважав, що зародки духовності людини наявні в її серці («філософія серця») від народження, але вони не усвідомлюються, адже їм протистоять могутні сили темної тілесності, тобто все антисоціальне в людині.

Що ж творить духовну людину? На думку Г.С. Сковороди, – де шлях добра: через пізнання, усвідомлення й розуміння своєї істинної, духовної природи, свого призначення в світі, до чого людину закликає школа Христа: «Рождение от духа есть дух» (Біблія).

Академік НАН України В.І. Шинкарук у своїх розвідках про українського просвітителя Г.С. Сковороду визначає його філософію культури як «філософію духу». Як приклад наведемо один із численних трактатів філософа, присвячений духовному вихованню особистості, назва якого «Вступні двері до християнської добронравності» (1766 р.). Трактат присвячений молодому шляхетству Харківської губернії. Автор аналізує кардинальні проблеми християнської добронравності: потрібне й непотрібне людині, щастя й нещастя: «...Бог і щастя – недалеко воно. Близько воно. У серці і в душі твоїй» (Сковорода Григорій. Твори: У 2 т. – Т. I. – К., 1994. – С. 141).

Десятиглава бесіда (так визначив жанр автор) начебто через 10 дверей веде молодого шляхтича до осягнення духовних вершин людства й християнства: «Про Бога», «Про віру (вселенську)», «Про промисел загальний», «Про промисел, особливий для людини», «Про десятислів'я», «Про істинну віру», «Благочестя й церемонії – речі різні», «Закон Божий і переказ – речі різні», «Про пристрасті чи гріхи», «Про любов або чистосердечність».

Уся сила слів цієї бесіди вміщується в основному слові – любов: «Вона є вічним союзом поміж Богом і людиною. Вона вогонь є невидимий, яким серце розпалюється до Божого слова чи волі, а тому вона сама є Бог» (Сковорода Григорій. Зазначена праця. – С. 149).

Український любоводр закликав молодь формувати в собі чистосердечність, бо вона є спокійне в душі дихання і віяння Святого Духа: «Вона подібна до чудового саду, що пошані тихих вітрів, солодкодухмянних квітів і втіхи, в якому процвітає дерево нетлінного життя» (Там же. – С. 150.). Ця чудова метафора – вірець українською риторичного барокового стилю, вона розкривається у таких вищих моральних цінностях особи, як доброзичливість, незлобивість, лагідність, щирість, добропорядність, оптимізм, бадьорість тощо. Саме таку високу душу людини формували кращі просвітителі античності та європейської філософсько-риторичної думки. Зокрема, відомий німецький філософ-просвітильник Йоганн Готфрід Гердер, як і Г.С. Сковорода, розвивав ідею духовного народження людини через засвоєння нею культури – мови, релігії, мистецтва, науки, ремесел, сімейних відносин, державного управління, традицій і звичаїв. Він вважав, що друге народження людини можливе на основі сприйняття й засвоєння нею набутої людством культури – саме це стане фундаментом становлення людського в людині.

Нині настав час відродження національної культурної спадщини, зокрема філософської, риторичної, поетичної, чарівного народного золотослова, у якому відбито дивоцвіт українською

менталітету й світовідчуття, що подарував світу титанів думки, слова, духу. І серед них феномен Тараса Шевченка. Шевченкове красне, пророче слово сягає вершин космічних, найпотаємніших глибин людського духу. «Апостол правди і свободи» створив істинні шедеври українського красного слова – божественного за силою й красою. <...>

У ХХ ст. могутньо зазвучав хор мислителів-просвітителів, стурбованих падінням духовності та моральності у суспільстві. Серед них назвемо релігійного філософа П. Тейяра де Шардена, який висунув ідею еволюційного розвитку Всесвіту, зв'язав появу й розвиток людини з еволюцією, визначеною Богом. Мислитель поєднав діалектику буття з пантеїзмом, розчиненістю Бога у світі.

Цікавими є роздуми про любов до особистісного і в особистісному: «Що ж це означає, як не те, що в остаточному підсумку планетаризація людства для свого правильного здійснення передбачає наявність – окрім Землі, яка поступово стягується, окрім людської думки, яка організовується й ущільнюється, – ще й третього фактора? Я розумію під ним сходження на нашому внутрішньому горизонті вищої свідомості, до якої прямують усі окремі свідомості світу і в якій вони зможуть любити одна одну: сходження Бога» (Тейяр де Шарден П. Гімн Всесвіту // Утопия и утопическое мышление. – М., 1991. – С. 303. (Переклад з рос. автора – Г.М. Сагац)). Автор мріє про нову Землю: «Ісус, центр, до якого все прагне, дозволює нам усім, якщо це можливо, знайти місце серед обраних, святих монах, котрі одна за одною вилучаються твоєю опікою з нинішнього хаосу, мало-помалу з'єднуються в Тобі, щоби утворити нову Землю» (Там же. – С. 301).

До філософів приєднуються й педагоги, риторичні представники інших гуманітарних наук, які діяльно, творчо розв'язують проблему духовності дитини, підростаючого покоління. Нині з'являються численні навчальні заклади нового типу, із прогресивними технологіями навчання, виховання креативної особистості, духовно багаті й гармонійно розвинені. Тут працюють ентузіасти-новатори, які несуть слово правди, любові тим, хто цього потребує, і в першу чергу, дітям.

Великий творчий потенціал мають національні педагогічні кадри, які творять дивосвіт душі з урахуванням національної ментальності, традицій народу.

Хочемо поділитися враженнями про цікавий, оригінальний досвід формування духовної особистості у Московській риторичній школі відомого педагога-ритора, доцента Іванової Софії Пилипівни, яка свого часу приїжджала з лекціями в Україну, у Київ, має тут своїх послідовників. Вона – автор численних публікацій з методики лекційної пропаганди, риторичної, автор інтегрованого курсу «Введення до храму слова», який вона веде в Московській гімназії на основі «Закону Божого», риторичної, поетики. На цій базі нещодавно видано в Москві оригінально оформлену, цікаву книгу – посібник з риторичної «Введение во храм слова: Книга для чтения с детьми в школе и дома». – М., 1994. Тут ставиться благородна й висока мета – формування духовно-моральної особистості громадянина Вітчизни. З цією метою тісно пов'язані такі три завдання: ознайомлення дітей з мовленнєвими стилями рідної мови на найкращих зразках російської класичної та духовної літератури, розвиток індивідуальних здібностей до мовленнєвої творчості, закладання основ християнської свідомості та поведінки.

Жанр книги можна визначити як класичну бесіду навчально-виховного гомілетичного красномовства, яка проводиться у формі вільного, демократичного діалогу наставника й учнів (згадайте бесіди Сократа й Учня у «Діалогах» Платона). Методичну основу посібника закріплюють, поглиблюють різноманітні коментарі автора, завдання, питання, адресовані дітям (I частина) й методичні коментарі для дорослих (II і III частини).

На наш погляд, ця книга органічно увійде не лише в освітні заклади, а й у кожную російськомовну родину, сприяючи духовно-інтелектуальному зростанню всіх членів сім'ї.

С.П. Іванова, відомий, досвідчений педагог-ритор, орієнтує юного «талановитого читача», з яким вона на «ти», на самостійність у розв'язанні низки важливих питань, спонукає шукати потрібні книги, добирати необхідні тексти, розвивати мовне чуття, риторичну культуру через божественний логос – слово, яке вводить дитину до храму духовності. Слово розуміється нею як засіб для вираження ідей, понять, суджень, почуттів, як виразник національного духу і, насамперед, Бога.

Недаремно в Біблії саме ім'я Ісуса Христа виражене синонімом «Слово»: «И слово стало плотью и обитало с нами, полное благодати и истины».

На жаль, після революції 1917 року такі об'єкти словесності, як порівняльне мовознавство, логіка, риторика, занепали або зовсім були витіснені з навчальних програм середньої та вищої школи, тому учні й студенти (майбутні політики, юристи, економісти, бізнесмени тощо), як правило, не володіють правилами ведення конструктивного діалогу, винайдення монологу тощо. Одиниці з найбільш здібних випускників можуть винайти ідею, правильно її розташувати, словесно оформити (вербалізувати), запам'ятати, впливово й дієво виголосити перед аудиторією. Цього мистецтва

успішно навчають у високорозвинених країнах світу, зокрема у США, Англії, Франції, Голландії, Японії тощо.

В Україні формується національна школа красномовства, читаються курси риторики й ораторського мистецтва у багатьох вузах, школах нового типу; створено першу лабораторію красномовства на базі Інституту педагогіки та психології професійної освіти АПН України, яку очолює доктор педагогічних наук, професор А.Й. Капська, видаються науково-методичні матеріали з риторики, красномовства, але в цілому робляться лише перші кроки на шляху до відродження статусу риторики як науки та навчальної дисципліни, а вона є основою культури спілкування в усьому цивілізованому світі.

Сучасні творчі педагоги, спеціалісти різних галузей гуманітарного знання можуть стати на шлях самостійної пошукової творчості з метою формування безцінного скарбу суспільства – духовно-інтелектуальної особистості дитини, підростаючого покоління.

Молода демократична Україна, відроджуючи класичну й національну філософську, риторичну, поетичну спадщину, тим самим відроджує й себе, інтегруючись у світову цивілізацію на якісно новому рівні риторичної рефлексії. Поет-пророк Т.Г. Шевченко вірив: «Коли за нас Бог, то хто проти нас?»

Воістину, дорогу здолає той, хто йде!

Сагач Г. М. Формування духовної особистості засобами благодатного слова / Г. М. Сагач // Школа життєтворчості особистості : наук.-метод. зб. / [ред. кол.: В. М. Доній (голова), Г. М. Несен (заст. голови), І. Г. Єрмаков (наук. ред.) та ін.]; за ред. І. Г. Єрмакова. – К. : ІСДО, 1995. – С. 202 – 207.

Сагач Галина Михайлівна – доктор педагогічних наук, професор, академік трьох Міжнародних академій, почесний доктор Національного університету «Острозька академія», Хмельницького національного університету, почесний професор Міжнародної кадрової академії, проректор Міжнародного народного університету українознавства імені Григорія Сковороди, координатор освітніх програм «Україна – Данія», кавалер ордена святої Варвари.

МОДЕЛЬ РИТОРИЗАЦІИ УЧЕБНОГО ЗАДАНИЯ

О.А. Сальникова

Современное образование переживает период активных реформ. Вводятся новые стандарты, новые формы контроля, апробируются новые учебники. <...>

Одним из важнейших, концептуальных изменений в системе образования стал переход на компетентностную модель обучения. Основная идея компетентностного подхода заключается в том, что всё, что изучается, должно быть включено в процесс употребления. Все теоретические знания должны стать средством решения практических задач. Задача образования – не увеличивать информированность, а помочь самостоятельно решать проблемы в незнакомых ситуациях.

В современной методике активно используется термин «компетентностная задача». *Компетентностная задача* в широком смысле представляет собой описание проблемной практической (псевдожизненной) ситуации, которая решается средствами одной или нескольких предметных областей» [2, с. 192]. <...> ... «признаки компетентностной задачи:

- имитация жизненной ситуации;
- обучающий характер, адаптация к возрастному уровню учащихся;
- выход за рамки одной образовательной области;
- наличие заметно большего, по сравнению с обычными учебными задачами, набора данных, среди которых могут быть и лишние;
- часть необходимых данных отсутствует; предполагается, что учащиеся должны самостоятельно найти их в справочной литературе;
- необходимость обоснования двух несовпадающих утверждений, одно из которых может содержать замаскированную ошибку;
- приоритетное использование логики рассуждений, сообразительности или математической интуиции над строгим математическим доказательством» [2, с. 193].

Очевидно, что компетентностные задачи позволяют сформировать у учащихся умения действовать в реальных жизненных ситуациях, требующих самостоятельности, в том числе в поиске и

обработке информации, и умения обосновывать свою позицию, а также аналитические и творческие способности.

В связи с переходом на новые стандарты компетентностные задачи наиболее востребованы в начальной школе, но они предлагаются и старшеклассникам <...>. Причём авторами используется модель компетентностной задачи, которая включает в себя 5 компонентов: «ситуация, ваша роль, описание ситуации, результат, приложение». Рассмотрим пример.

Ситуация. Подготовка к экзамену, уроку, зачёту.

Ваша роль. Экзаменуемый.

Описание ситуации. Вы уже пытались составить краткую запись информации, используя сокращения слов, свои условные знаки, символы. На уроке вы воспользовались этой записью, но не всё удалось расшифровать.

Результат. Удобная для вас форма сокращённой записи текстовой информации.

Приложение. Предлагаем вам такой вариант поиска. Выберите любой учебный текст. Составьте для его воспроизведения две опоры-«подсказки»: в виде сокращённой записи и в виде простого плана.

Затем составьте третий вариант шпаргалки. Текстовые субъекты в нём должны быть сохранены, но записаны с помощью принятых сокращений, а текстовый предикат запишите в виде плана. Выберите для себя вариант «шифровки» [1, с. 134].

Как видим, старшеклассникам предлагается жизненная ситуация с типичной для возраста речевой ролью (экзаменуемый) и предлагаются варианты действий (в приложении). В некоторых случаях приложение содержит избыточную информацию, в некоторых – недостаточную. Подчеркнём, что уже в компетентностной задаче планируется результат, что позволит ученику самостоятельно оценить выполненную работу и степень её эффективности (Достигнут ли результат? Удовлетворяет ли полученный результат меня? Как его можно использовать в реальной ситуации? Что позволило достичь этого результата? Что помешало решить задачу?).

При кажущейся новизне компетентностные задачи не являются открытием. С 1987 года в школы был введён новый предмет – «*Риторика*», на всех уровнях последовательно реализовывавший подход, который позже назвали компетентностным. Наиболее существенные для риторики как школьного предмета инновационные черты:

- практико-ориентированное содержание;
- активные формы обучения;
- формирование коммуникативных умений, составляющих основу успешной социальной деятельности;
- интегративный характер курса (лингвистика, психология, психолингвистика, семиотика и другие);
- общекультурная ценность.

Центральное место среди приёмов преподавания занимают *риторические задачи*, которые основываются на значимых компонентах речевой ситуации (адресант – адресат – предмет речи – мотив и цель высказывания – внешние условия общения). Школьникам предлагается войти в заданные обстоятельства и создать высказывания с учётом всех компонентов описанной речевой ситуации. Например:

Твой друг очень расстроился по поводу плохой оценки за контрольную работу. Успокой его.

Ты – организатор фотовыставки. Пришло много твоих друзей. Пригласи их осмотреть стенды.

Ты открыл своё кафе. Предложи гостям отведать своё фирменное блюдо.

Ты – начальник, руководитель коммерческой структуры. Потребуй у секретаря сделать вовремя необходимые документы, которые, к сожалению, не были готовы для ведения переговоров с партнёрами [4, с. 31].

Наряду с учебными, предлагаются и жизненные ситуации: «У вас, наверное, есть друзья или родственники, живущие в других городах. Начните или продолжите с ними переписку. Старайтесь делиться интересной для них информацией, аккуратно отвечайте на их письма» [4, с. 65].

К сожалению, «Риторика» как самостоятельный предмет занимает весьма скромное место в современных учебных планах школ. При этом значение риторических знаний и умений для современного человека невозможно переоценить. Сложившееся противоречие можно попытаться разрешить, если обратиться к *риторизации*.

Термин «риторизация» ввела в научный обиход С.А. Минеева в 1992 году, и данное её определение остаётся одним из авторитетных: «Риторизация – это механизм (процесс) переосмысления предмета и способов его преподавания, переосмысления организации

образовательного процесса как полноценного диалогового общения по канонам риторики» (XX Школа риторики, 2000 г., Пермь) [Цит. по: 3, с. 125].

Термин «риторизация», несмотря на почти два десятилетия бытования в научных кругах, остаётся неизвестным широкому кругу специалистов в области гуманитарного образования. Парадокс заключается в том, что многие учителя, будучи незнакомы с данным словом, успешно осуществляют риторизацию и учебной, и внеучебной деятельности и достигают прекрасных результатов.

Можно выделить 3 уровня воплощения риторизации:

- уровень задания,
- уровень предмета,
- уровень учебного процесса.

Конечно, оптимальных результатов можно добиться, если последовательно, осознанно, опираясь на знание как риторики, так и методики её преподавания, проводить риторизацию всего учебного процесса. В тех школах, в которых подобная работа ведётся, существенно повышается не только уровень коммуникативной компетенции всех участников образовательного процесса, но и меняется образовательная среда: выстраиваются подлинные субъект-субъектные отношения между педагогами, учениками и их родителями, воплощаются в жизнь нравственно-риторические идеи, повышается мотивация обучения, реализуются принципы развивающего обучения, устанавливаются интегративные связи между предметами. Как и всё большое, риторизация начинается с малого – с переосмысления учебных заданий с позиций риторики.

Риторизация задания предполагает:

- создание жизненной (учебной) ситуации;
- перевод учебной ситуации в риторическую;
- выделение коммуникативного намерения;
- формулирование открытого задания, не имеющего однозначного ответа;
- необходимость обоснования своего решения;
- обязательную рефлекссию учащихся как основу саморазвития.

Рассмотрим несколько примеров риторизации заданий по русскому языку.

1. Традиционное задание.

Запишите текст как диалог, вставляя недостающие знаки препинания. Придумайте заголовок, отражающий смысл шутки.

Учительница отдаёт Петрову домашнее сочинение и говорит Петров мне показалось что это почерк твоей сестры. Возможно. Я писал работу её рукой.

Вариант риторизации задания.

Опишите речевую ситуацию, представленную в диалоге (учительница – ученик – урок). Как вы думаете, какова коммуникативная задача учительницы? (Сделать замечание в скрытой форме.) Как бы вы поступили на месте учительницы? Предложите несколько вариантов реплик. Были ли вы когда-нибудь на месте ученика Петрова? Как вы оцениваете его ответ? Что бы вы ответили на его месте? Можно ли оправдать поступок Петрова? Своё мнение аргументируйте.

Запишите предлагаемый текст как диалог, вставляя недостающие знаки препинания. Составьте и запишите свой текст-диалог, изменив либо реплику учительницы, либо реплику ученика. Будьте внимательны, расставляя знаки препинания.

2. Традиционное задание.

Можно ли понять текст? Почему?

Много ... можно увидеть в зимнем спящем С ... пролетит ... или поднимется тяжёлый
Всю кормятся на молодых ... жёсткой Возьмётся под ... лесные Спят под Бегают по ... , гоняясь за ... , злые

- Какие слова вы угадали? Почему?
- А теперь уберите прилагательные.

Много чудес можно увидеть в лесу. С шумом пролетит рябчик или поднимется ... глухарь. Всю зиму глухари кормятся на ... соснах ... хвоей. Возьмётся под снегом ... мыши. Спят под корнями деревьев ежи. Бегают по деревьям, гоняясь за белками, ... куницы.

- Что утратил текст? Какую роль играют в тексте прилагательные?
- Продолжите эксперимент, опуская другие части речи.
- Слова какой части речи самые нужные для выражения мысли, для сообщения о действительности, для общения?
- Какую роль в речи играют слова различных частей речи?

Варіант риторизації завдання.

Перед вами текст, сильно пострадавший от попавшей на него воды. Попробуйте прочитать текст и восстановить утерянные слова. Слова какой части речи пропущены? Запишите свой вариант текста. Обменяйтесь текстами с товарищем. Объясните товарищу, почему вы вставили именно эти слова.

Придумайте свой вариант текста с пропущенными словами. Предложите товарищу вставить в него слова. Угадал ли товарищ ваш замысел? Можете ли вы объяснить, почему товарищ вставил именно эти слова?

Обсудите в классе, какую роль играют в языке слова разных частей речи. Можно ли утверждать, что одни части речи важнее других? Свою позицию аргументируйте.

3. Традиционное задание.

Поставьте ударения. Проверьте себя по словарю. Подчеркните слова, в которых вы допустили ошибку. Постарайтесь запомнить их правильное произношение.

Договор, договоры, диалог, звонить, звонят, изобретение, квартал, каучук, красивее, начать, начал, начала, начали, облегчить, принять, принял, приняла, средства, углубленный, ходатайство, языковой.

Варіант риторизації завдання.

Однажды на уроке русского языка ученики поспорили. Одни утверждали, что нельзя допускать в речи орфоэпические ошибки, а другие защищали позицию, что в устной речи допустимы разные варианты произношения, если это не искажает смысл слова. Кого бы вы поддержали? Сформулируйте свою позицию и попытайтесь обосновать её.

Прочитайте слова. Проверьте себя по орфоэпическому словарю. Подчеркните слова, в которых вы допустили ошибки. Составьте текст, включив в него эти слова.

Представьте себе, что вы диктор школьного радио. Прочитайте свой текст выразительно. Следите за произношением трудных слов.

Считаете ли вы себя грамотным человеком? Почему?

4. Традиционное задание.

Спишите, вставляя, где нужно, пропущенные буквы.

Пош_л по доро_к_, по увитой плющ_м стенк_, у заро_шей камыш_м речк_, чу_дес_ный пейза_, роднич_к в ущель_, на паутинк_к_чается пауч_к, на прутик_ дремлет галч_нок.

Варіант риторизації завдання.

Какие правила надо знать, чтобы грамотно записать приведённые словосочетания и предложения? Объясните одно из правил своему товарищу, пропустившему по болезни урок. Приведите свои примеры. Составьте небольшой диктант на выбранную орфограмму. Продиктуйте его своему товарищу и проверьте.

Уверены, что подобные задания есть в практике любого учителя. При необходимости подобные задания можно составить самостоятельно либо изменить традиционные задания учебников.

Предлагаем следующую **модель риторизации задания**.

1. Определить практическую значимость задания. Как можно использовать изучаемый материал в жизни? Как он связан с другими разделами курса? Другими предметами?
2. Описать речевую ситуацию. Какая роль отводится учащемуся? Знакома ли ему эта роль? Насколько реальна подобная ситуация в жизни?
3. Сформулировать коммуникативное намерение. Каких результатов должен достичь ученик? Как оценить эффективность речевого поведения?
4. Сформулировать задание. Убедиться, что при выполнении задания возможны разные варианты решения поставленной задачи. Проверить, не содержится ли в тексте задания очевидная подсказка либо излишний дидактизм, навязывающие определённую точку зрения.
5. Включить в текст задания вопросы, связанные с обоснованием позиции ученика, что обеспечит осознанность его действий.
6. Предложить вопросы для самоанализа (рефлексии). Каких результатов ожидал ученик и какие в итоге получил? Удовлетворяет ли его этот результат? Что можно сделать для улучшения своих результатов?

<...> Главное – соблюдение риторических принципов сотрудничества, сотворчества, сопереживания.

Риторизация – не единственный путь гуманизации образовательного процесса на основе диалогизма. Но именно риторизация обеспечивает формирование и развитие коммуникативной компетенции школьников на всех предметах на постоянной основе.

Литература

1. Бунеев Р.Н. Русский язык. 10_й класс : учеб. / Р.Н. Бунеев, Е.В. Бунеева, Л.Ю. Комиссарова, З.И. Курцева, О.В. Чиндилова. – М. : Баласс, 2006.

2. Дубова М.В. Компетентностная задача как средство практико-ориентированного образования младших школьников / М.В. Дубова // Компетентностный подход к профессиональной подготовке будущего педагога. Сб. мат. IV Всеросс. научн.-практ. конфер. препод. пед. вузов. – М. : Баласс, 2010. – С. 192–195.
3. Тихонов С.Е. Риторика, риторизация и общение в школе : осмысление и воплощение в период модернизации образования / С.Е. Тихонов. – М. : Прометей, 2005.
4. Школьная риторика, 6-й класс : учеб. пос. : в 2 ч. / Под ред. Т.А. Ладыженской. – М. : Баласс, 1999.

Сальникова О.А. Модель риторизации учебного задания / О.А. Сальникова // Начальная школа плюс до и после. – 2012. – № 2. – С. 1–5.

Сальникова Ольга Олександрівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри риторики і культури мовлення Московського державного педагогічного університету (Росія).

О РАЗГРАНИЧЕНИИ ПОНЯТИЙ «КРАСНОРЕЧИЕ», «ОРАТОРСТВО», «ОРАТОРСКОЕ МАСТЕРСТВО», «ДЕМАГОГИЯ», «ОРАТОРСКОЕ ИСКУССТВО» И «РИТОРИКА» С.Е. Тихонов

На протяжении многих веков в самых различных трудах по риторике и в работах современных специалистов по стилистике, культуре речи, теории и практике коммуникации, культуре общения, речевому воздействию, с одной стороны, а также в живой речевой практике используются такие слова, как «*красноречие*», «*ораторство*», «*риторика*», а также словосочетания «*ораторское мастерство*», «*ораторское искусство*».

До настоящего времени «риторика» нередко определяется через понятия «красноречие», «ораторское мастерство», «ораторское искусство». В различных пособиях для школы и вуза, в словарях и справочниках можно увидеть примерно такие определения: *риторика – наука об искусстве красноречия* или *риторика – это наука об искусстве публичного выступления*. Нам представляется, что *наука об искусстве* (в частности, о его видах и направлениях) – это искусствоведение. Если следовать приведённым выше формулировкам и немного их трансформировать, то получим: *риторика – искусствоведение красноречия* или *риторика – искусствоведение публичного выступления*.

Ни в коем случае не претендуя на исчерпывающие, окончательно сформировавшиеся и завершённые трактовки обозначенных ранее понятий, попытаемся <...> дать наши рабочие определения словам, вынесенным в заглавие. <...>.

Однако для создания более полного впечатления об имеющихся, на наш взгляд, различиях в значении перечисленных лексем, начнём с попытки определить довольно часто используемое в разговорной речи, а также в публицистических текстах и в произведениях художественной литературы эмоционально ёмкое русское слово «краснобайство». Видимо, оно восходит к древнерусскому сочетанию «красно баити». *Краснобайство* – умение болтать, т.е. говорить много, почти бесцельно и безадресно; своеобразная привязанность к самому процессу говорения («любовь к болтовне», иначе – «болтология»).

Красноречие – природная, привлекательная говорливость, привязанность к самому процессу говорения и умение достаточно осмысленно выступать публично в самых различных речевых ситуациях.

Ораторство – умение и навык целенаправленного, сознательного публичного говорения, основанные на активном использовании говорящим знаний об основных закономерностях создания, исполнения и самостоятельного осмысления авторских текстов.

Ораторское мастерство – уверенное владение освоенной значительной совокупностью наиболее известных умений и навыков глубоко осознанного публичного говорения, основанного на активном использовании знаний об основных закономерностях создания, исполнения и самостоятельного осмысления авторского текста.

Одной из специфических форм организации и практики устной или письменной публичной речи можно считать то, что издавна принято обозначать словом «*демагогия*». Очевидно, в качестве рабочего названному феномену можно дать следующее определение:

Демагогия – особое проявление уверенного владения освоенной значительной совокупностью наиболее известных умений и навыков глубоко осознанного публичного говорения (письма), основанного на активном использовании знаний об основных закономерностях создания, исполнения и самостоятельного осмысления авторского текста; особое проявление, при котором по

отношению к аудитории и адресату этическая (нравственная) сторона речи в расчёт не принимается: при этом выступающий может:

- преследовать неясные и/или намеренно скрытые от слушателей определённые цели,
- опираться на ложные аргументы,
- приводить сомнительные доводы, не заботясь об их полном и точном соответствии действительности и руководствуясь собственными или групповыми интересами и задачей их обязательного достижения любыми средствами.

Ораторское искусство – свободное владение при публичном выступлении хорошо освоенным большим комплексом известных умений и навыков глубоко осознанного публичного говорения с применением известного арсенала специальных риторических приёмов (в том числе фигур и тропов); подобное владение, как правило, основано на активном и довольно частотном использовании знаний о значительном числе закономерностей и механизмов создания, исполнения и самостоятельного осмысления авторского текста.

Риторика (как процесс) – высшая форма проявления совершенно свободного владения умениями и навыками осмысленно, эффективно (в том числе и influentially) и красиво говорить (выступать) публично в нужном месте в нужное время специально для определённой аудитории, применяя богатый арсенал специальных риторических приёмов (в том числе фигур речи и тропов); подлинная риторика не предполагает использование неэтичных средств (например, уловок, *неистинных* доказательств, примеров, иллюстраций и т.п.) и строится на нравственных основаниях; такое проявление возможно только на основе значительных знаний и опыта по творческому использованию закономерностей и механизмов создания, исполнения и глубокого самостоятельного осмысления (рефлексии) авторских текстов и выступлений; при этом степень импровизации в ходе публичного выступления, как правило, достаточно высока, а уровень владения материалом по предмету выступления и самыми разнообразными средствами языка и речи (в частности, различными риторическими приёмами) таков, что имеется возможность при необходимости выступать экспромтом.

Риторика (как научная дисциплина) – наука о механизмах создания (от замысливания до «образа риторического текста» по завершении этапа редактирования), исполнения и самостоятельного осмысления (рефлексии) авторского риторического текста и выступления в целом.

<...>

Риторика в системе гуманитарного знания : сб. материалов VII-й Международной конференции по риторике (29–31 января 2003 года). – М. : Государственный институт русского языка имени А.С.Пушкина, 2003. – 154 с. (С. 129–131).

Тихонов Сергей Евгенович – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри гуманітарної освіти Ямало-Ненецького інституту підвищення кваліфікації робітників освіти, голова Ямальського регіонального відділення і член Ради Російської асоціації дослідників, викладачів і вчителів риторики.

РИТОРИКА И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

С.Е. Тихонов

Чтобы познать себя, надо идти к другому.

Сократ

Речь — основной рычаг человеческого мышления.

Паль Л. Сопер

Практика показывает, что в российском обществе, в том числе и (в первую очередь) в образовании, сегодня нет ясного понимания истинной роли таких учебных дисциплин, как *риторика и культура общения в качестве одной из важных основ, способных реально влиять на повышение эффективности образовательной деятельности*. Свидетельством тому можно считать фактическое отсутствие в абсолютном большинстве наших школ в учебных планах среднего и старшего звена названных предметов.

Как известно, процесс модернизации предусматривает постепенный переход к гуманистическому образованию, основные идеи которого <...> изложены в концепции научно-гуманистической системы образования (ИГСО. – СТ.) [Чурилов 2000, Чурилов 2001]. Одной из целей ИГСО является воспитание, «вращивание» культурного человека (человека культуры и человека в культуре) на основе диалога культур. В связи с этим трудно не согласиться с мнением О.И. Марченко:

«Ценности и нормы риторики аккумулируют в себе высшие стимулы человеческого поведения, обладают побудительной действенной силой, являются одним из устойчивых универсальных оснований культуры» [Марченко 2002: 11].

Влияние риторики на эффективность образовательной деятельности в целом, а также процесса познания и обучения конкретного учащегося просматривается и в том, что в настоящий момент многие «риторику вновь оценивают как своеобразный генератор идей, способный решить проблемы, связанные с углубляющейся специализацией наук. *Риторика предстает метаязыком гуманитарных наук*» [Марченко 2002: 5].

НГСО в качестве важнейшего результата предполагает «складывание» и появление личности, свободного человека, умеющего действовать в соответствии с обстоятельствами во благо себе, обществу, природе и государству, достигая поставленных целей и решая задачи в кооперации с другими людьми и при этом корректно отстаивая собственное мнение. <...> ... эффективная реализация целей и задач гуманистического образования <...>, равно как и модернизации образования, возможна лишь при условии всемерного развития в учащемся субъектности и на этой основе становления его как субъекта деятельности.

Мы убеждены, *что риторика помогает растущему человеку:*

- *сначала превратиться в соавтора различных значимых с точки зрения культуры речевых произведений разных эпох и народов,*
- *быть и постоянно реализовывать себя в качестве автора собственных риторических текстов, ответственного за слово как действие,*
- *и таким образом и на этой базе постепенно становиться автором собственной жизни.*

Эффективность образования (и самообразования) во многом обусловлена тем, как (каким образом) человек мыслит. В свою очередь, действенность мышления в значительной степени определяется тем, насколько в учащемся человеке развита способность изобретать мысль.

Какая учебная дисциплина в современной школе в качестве одной из специальных задач рассматривает открытие учащемуся механизмов изобретения мысли (и речи как воплощения мысли в общении) и освоение их школьником? Издревле *открытие, исследование и освоение механизмов изобретения мысли – одна из неотъемлемых составляющих риторики как науки и учебного предмета.*

С точки зрения эффективности познания и обучения одним из важнейших умений и навыков учащегося человека следует считать говорение. В этом смысле *уметь говорить* означает *выражать свои мысли в жанрово оформленном высказывании (в том числе и публично), адекватно соотносясь с ситуацией общения, цивилизованно достигая поставленной цели речевого взаимодействия и эффективно адресно воздействуя на аудиторию (или отдельного слушателя). Качественное становление и совершенствование у любого обучающегося умения говорить в том понимании, которое мы привели выше, также трудно представить себе без риторики.*

Исследователи констатируют: «Общество отучает детей думать, наблюдать, оценивать» [Александрова 2002: 46]. Напомним, что *оценивание собственной деятельности*, в том числе познавательной и учебной (как, впрочем, и любой иной), *опирается на способность рефлексировать.* Для того чтобы учение и обучение были успешными, необходимо всемерно развивать в учащемся указанную способность и помогать осваивать рефлексии и как процесс, и в качестве особого жанра. А этому в немалой степени также может способствовать риторика, поскольку рефлексия – один из обязательных этапов риторической деятельности. *Освоение рефлексии как процесса на уровне достаточно устойчивого навыка и владения специфической жанровой разновидностью риторического текста – одна из задач курса риторики, что явственно проявляется, например, в такой системе преподавания данного предмета, как риторика диалога (С.А. Минеева).* Именно рефлексия в качестве осознанного действия, которое во внешней речи может быть воплощено в особом тексте одноименного жанра, способствует совершенствованию любого конкретного действия, всякой деятельности.

Мы солидарны с мыслью С.А. Минеевой о том, что *учение есть общение*, причем общение в определенной предметно-смысловой сфере. Очень близка нам и позиция И.И. Чурилова, утверждающего, что *вне общения нет образования.* Многовековой опыт доказывает, что любой материал лучше осваивается и присваивается в том случае, когда субъекты образовательной деятельности взаимодействуют не только с позиции своих ролевых функций (учитель – учащийся), но и на уровне личностного (в частности, и межличностного) общения.

Содержание какого предмета в наибольшей степени раскрывает и помогает в практике осваивать механизмы эффективного речевого взаимодействия? Наиболее целенаправленно умению осознанного эффективного речевого взаимодействия и помогают научиться риторика и культура общения. С их помощью человек учится вести диалог помысли (по выражению С.А. Минеевой).

Практика убеждает, что значимое повышение эффективности учения и обучения достигается тогда, когда в школе (или классе) преподавание риторики сочетается с риторизацией учебного предмета (предметов) или образовательной деятельности во всех ее проявлениях.

«Риторизация – это механизм (процесс) переосмысления предмета и способов его преподавания, переосмысления организации образовательного процесса как полноценного диалогового общения по канонам риторики». Другими словами, организация культуросообразного диалогового общения на уроке и на внеурочных занятиях и есть риторизация. «Риторизация предполагает преобразование образовательного процесса с помощью методов и способов общения субъектов этого процесса, а также осмысление реальных путей и способов речевого взаимодействия» [Минеева 2002: 131].

Далее исследователь конкретизирует суть рассматриваемого понятия: «Риторизация предметов – извлечение гуманитарного потенциала предмета средствами диалогового общения». Извлечение же гуманитарного потенциала любого предмета (в том числе и с помощью его риторизации), думается, полностью отвечает одному из важнейших принципов современного российского образования на этапе его всесторонней модернизации – гуманитаризации.

Возрождение риторики <...> в качестве учебной дисциплины, активизация научно-теоретических исследований в области риторики как науки в нашей стране обусловлены и тем, что ситуация в нашем обществе, цели современного российского образования в чем-то схожи, как нам представляется, с условиями и задачами античной системы образования. Вернее, сегодня мы с большим трудом <...> возвращаемся к тем постулатам античного (в частности древнегреческого) образования, в которых заключается результат образовательной деятельности. Размышляя об особенностях греческой цивилизации и об истории развития риторики и ее роли, С.Л. Кириленко справедливо отмечает: «Греческая цивилизация отличалась от современных ей цивилизаций Востока наличием конкурентной социальной среды. Научные и художественные достижения греков обязаны своим развитием духу «агональности» (сопоставительности в личных достижениях с целью выявления силы противников. – СТ.)... Принцип атональности получил выражение во всех аспектах греческой культуры... Таким образом, риторика получает развитие и обретает свое место в рамках всеобъемлющей культуры личностных достижений, каковая могла сформироваться только в обществе, признающем за индивидом право на самореализацию и осуществление собственных целей» [Кириленко 2005: 37; см. также Зайцев 2000: 106 и след.] (курсив наш. – СТ.).

Наверное, справедливо будет сказать, что наше общество становится обществом личностных достижений, при этом в нем, естественно, возрастает дух соревновательности. Важно, чтобы к своим личностным достижениям люди приходили, одновременно руководствуясь нравственным законом внутри себя, разумом и сердцем, т. е. на основе культуры сердца, совести и чувства (по выражению М.М. Бахтина).

Наше государство признает за индивидом право на максимально возможную самореализацию и осуществление собственных целей. Воспитание человека, способного к такой самореализации и достижению своих целей в цивилизованной форме и с благими (для себя, других, общества в целом и мира природы) намерениями признается одним из важнейших и очень необходимых результатов образования. Следовательно, риторика как жизненно необходимый сегодня учебный предмет должна обрести второе дыхание (вернее задышать полной грудью) и занять в современной общеобразовательной, средней профессиональной и высшей школе свое достойное место в ряду базовых учебных дисциплин. И если это произойдет не на словах, а на деле, то это позволит реально повысить эффективность образовательной деятельности в целом, а также процессов познания и обучения у отдельного учащегося.

Использованная литература

1. Александрова О.М. Проблема воспитания речевой (коммуникативной культуры в процессе обучения русскому языку// Русский язык в общеобразовательной школе: программы и учебники. Материалы круглого стола, Москва, 14 декабря 2001 г. М., 2002.
2. Зайцев А.И. Культурный переворот в Древней Греции VIII-V вв. до н.; СПб., 2000.
3. Кириленко С.А. Культурологические аспекты становления риторики в эпоху античности // Риторика в системе коммуникативных дисциплин / Санкт-Петербургский государственный горный институт (технический университет) (Записки Горного института. Т. 160. 4.1). 4.1. СПб., 2005. С. 36-39.
4. Марченко О.И. Риторика как феномен культуры. – Диссертация ... доктора философских наук. СПб., 2001.
5. Минеева С.А. Проблемы и трудности риторизации // Риторика диалога в становлении научно-гуманистической системы образования: проблемы исследования и преподавания. Материалы XI

научно-практической конференции 10–11 ноября 2002 года / Под ред. Минеевой С.А. Пермь, 2002. С. 131–134.

6. Чурилов И.М. Концепция как форма развития современного образования. Ключевые идеи гуманистического образования. Серия: Новое содержание школьного образования: культурно-философские основания. В помощь учителям и администраторам. Пермь, 2000.
7. Чурилов И.М. Основы развития научно-гуманистической системы образования. Курс лекций на I сессии II Школы развивающего обучения ГКОН-ЗУУНЦ. Пермь: ЗУУНЦ, 2001.

Риторика и культура речи в современном обществе и образовании : сборник материалов X Международной конференции по риторике : 1–3 февраля 2006 года / [науч. ред.-сост. В. И. Аннушкин, В. Э. Морозов]. – М. : Флинта ; Наука, 2006. – 496 с. (С. 409–313).

МОВНІ ЦІКАВИНКИ

Валерій Федоренко

Англійські та американські вчені незалежно одні від одних і майже одночасно здобули підтвердження тому, що ім'я завжди впливає на психіку людини. Матеріалом для таких висновків слугувало кількарічне обстеження пацієнтів психіатричних клінік. Було встановлено, що люди з екзотичними, чудернацькими іменами набагато частіше потерпають від психічних розладів та опиняються в божевільнях, ніж носії звичних та звичайних імен. Також такі особи частіше за інших опиняються й у в'язницях. Під час дослідження було встановлено й вплив імен на характер окремих груп, виділених за певними ознаками. Скажімо, переважна більшість жінок, яких названо іменами, похідними від чоловічих – Олександра, Антоніна, Павла, Василина, Костянтина, Вікторія й под., мають твердий не по-жіночому характер, вольові риси, відзначаються упертістю та рішучістю; нелегкою є й життєва доля таких осіб.

Нещодавно німецький журнал «Шпігель» оприлюднив результати незвичайного дослідження. У процесі експерименту було підготовлено два варіанти повідомлення на одну й ту саму тему – правдиве й брехливе, які надрукували в газеті, передали по телебаченню й радіо. Після цього було проведено опитування, яке виявило, що правду від брехні відрізняли 73% радіослухачів, 63% читачів і менше 50% телеглядачів. Висновок? Телеекран – найкращий засіб маніпуляції громадською свідомістю.

Нью-йоркська телефонна компанія привела цікаве дослідження, з'ясовуючи, яке саме слово вимовляють люди найчастіше. Із цією метою було прослухано 500 телефонних розмов, що дало змогу визначити найуживаніше слово – ним виявилось слово «я», яке прозвучало 3990 разів.

Лінгвісти констатують, що міська мова – незалежно від того, яка саме – усе більше стандартизується, зодноманітнюється, тяжіє до кліше, натомість мовлення жителів села значно розкутіше, вільніше, менше обтяжене штампами.

Представники різних народів використовують жестикуляцію неоднаковою мірою. До прикладу, мексиканець протягом однієї години розмови використовує жести 180 разів, француз – 120, італієць – 80, а фін – усього лишень один раз.

У спілкуванні з людьми зі Сходу на європейця чекає безліч несподіванок. Заперечливе похитування головою в індійця означає згоду з тим, що йому кажуть. До речі, і в Болгарії нахил голови, яким ми висловлюємо своє «так», означає «ні». До того ж в Індії ствердний жест характеризується варіюванням: Бенгалія – чотири рази треба нахилити голову від плеча до плеча, щоб маківка описала плавну криву, Пенджаб і Синд – відкинути голову назад по кривій лінії до лівого плеча, Цейлон – опустити підборіддя і відвести його вниз і вліво по кривій, права рука тильним боком лягає на долоню лівої руки, мов у чашу. У деяких народів знаки згоди є доволі своєрідними: у семангів, наприклад, узвичаєно в таких випадках різко витягати шию вперед. Те саме спостерігаємо й із заперечними жестами: скажімо, люди африканського народу орімбунду в таких випадках махають рукою перед обличчям із витягнутим указівним пальцем, а малайські негри – опускають очі. А у турків жест ствердження – це нахил голови вниз і трохи вбік. Свого часу злі язика

запевняли, що щедра добродіяльність принцеси Діани була пов'язана з її звичкою, уважно слухаючи когось, саме так тримати голову. Коли принцеса граційно нахилила голову, вислуховуючи потік прохань, на Близькому Сході це сприймали за згоду допомогти і починали радісно дякувати. Принцесі Діані незручно було пояснювати, що їй неправильно зрозуміли, і доводилося допомагати.

Між особливостями спілкування, насамперед спілкування за допомогою жестів, на Заході – на Сході є чимало суттєвих відмінностей. Європейець, споглядаючи розмову двох арабів, може подумати, що один із них або глухий, або короткозорий, настільки близько вони зазвичай стоять. Панібратське поплескування по шиї для арабів є дуже образливим, особливо для чоловіків. Ображаються араби й тоді, коли після жарту чи дотепу простягають руку співрозмовникові, аби той ударив по ній долонею, а європейці й американці цього не знають і сприймають такий жест як прощальний. Коли араби дивуються, вони плескають долонями, а не розводять руки. Араби кажуть «ні», підносячи голову (турки при цьому ще й клацають язиками), а щоб висловити цілковите заперечення, кусають ніготь на великому пальці правої руки і швидко викидають руку вперед. У Японії стиснутий кулак із відведеним великим пальцем – позначення наркомана, що курить опіум, а в Росії – що все гаразд. Якщо ви, опинившись у котрійсь із арабських країн, захочете прикликати до себе потрібну людину звичним жестом, тобто піднісши руку на рівень грудей долонею вгору і ворухачи пальцями в напрямку до себе, то досягнете протилежного ефекту. Араб вирішить, що ви наполягаєте на його негайному уході. Сам він, щоб підкликати кого-небудь, перевертає руку долонею вниз і робить пальцями «риючі» рухи. Так само чинять у цьому випадку в Гонконзі, Японії, Китаї. Японець і не ворухнеться, побачивши, що хтось зі співвітчизників кличе його до себе вказівним пальцем, тому що цей жест у Японії звертають тільки в бік тварин.

Рукостискання як вітальний жест використовується в багатьох країнах, але, як правило, в кожній з-посеред них має свої нюанси. У Японії й Китаї воно узвичаєне тільки серед рівних за соціальним статусом. Усіх, хто стоїть на вищому соціальному щаблі, вітають ввічливим поклоном. У країнах, де все ще підкреслюють пошанівок до жінки, чоловік першим руку їй не подає, чекає, коли вона сама зволить це зробити. В арабських країнах практикують рукостискання на будь-який смак – від короткого до тривалої процедури, коли міцно стиснуті долоні двох людей багато разів струшуються рухами вгору-вниз. Жінки ж лише торкаються одна одної прямими долонями. Європейці, як правило, не вітаються поцілунками, хіба що близькі друзі або родичі після тривалої розлуки. А жителі півдня Європи, Південної Америки й особливо країн Сходу цілуються під час зустрічі багато й охоче. Лише після поцілунку приступають до рукостискання. А от поцілунки рук, навіть між особами протилежної статі, вважаються непристойними. Так само обурливо сприйматимуть араби американську звичку сидіти, схрестивши ноги цифрою чотири, бо на Близькому Сході вважається образою показувати іншому підощви свого взуття.

У кожній країні є свої традиції спілкування між гостями й господарями. Якщо у вас гостює іспанець і він після обіду затис двома пальцями мочку свого вуха, це означає, що він у захваті від кулінарних досягнень господині. Так само виражатиме своє захоплення хазяйкою-майстринею і кожен іспаномовний латиноамериканець, а от бразилієць може своє вдовolenня смачною стравою засвідчити дотягуванням до мочки вуха через голову. Цікавими є й інші особливості національного спілкування. Скажімо, в Таджикистані, коли вас запросили в гості, обов'язково запропонують помити руки. Після цього варто скористатися рушником. Ні в якому разі не можна струшувати воду з рук – це вважається жестом неповаги до господаря дому. Аби поговорити з господинею, треба спочатку звернутися до її чоловіка чи дорослого родича.

Японці під час розмови на будь-яку тему зберігають на обличчі застиглу усмішку, яка традиційно слугує тут знаком пильної уваги, й усіляко уникають дивитися у вічі співрозмовникові – це вважається просто неввічливим. У результаті американці та європейці, що звикли вести бесіду в значно відкритішій манері, незрідка схильні звинувачувати японців у підступності й нещирості. Якщо у відповідь на гостинність японця європейець захоче показати, зробивши певний жест біля горла, що вже досить-таки наївся, – це справить на гостинного хазяїна гнітюче враження, бо такий жест у Японії означає звільнення й страту. Широко усміхатися, демонструючи зуби, на Сході вважається непристойним. У японців під час розмови прийнято відвести погляд від співрозмовника, аби він не подумав, що його розглядають. В арабів також не прийнято дивитися у вічі співрозмовнику. Це більшість необізнаних зі звичаями Сходу європейців вважає виявом нещирості й намаганням обдурити.

Один і той самий жест у різних народів може наповнюватися зовсім різним значенням. Завдяки численним американським фільмам усі знають класичний схвальний жест американців – кільце, утворене великим і вказівним пальцями: мовляв, усе о'кей. Француза дуже засмутив би такий «бублик». Він зрозумів би його як знак, що нічого не вийшло у важливій справі – випав нуль. У Японії цей знак символізує гроші й використовується під час купівлі-продажу або в інших розрахунках, його часто адресують касирам, виражаючи прохання розрахуватися монетками. В Іспанії, Греції та Південній Америці краще всіляко уникати цього жесту, бо він має непристойний характер із сексуально-образливим відтінком. Цю ж конфігурацію пальців у Саудівській Аравії сприймають як натяк на «лихе око», у Єгипті – як знак погрози, у Бразилії вона свідчить про скрайне роздратування й лють. Образливу для нас дулю ті ж бразилійці (як і португальці) тлумачать як побажання щастя чи відлякування злих духів. А ось німці звертаються так до жінок легкої поведінки. А, наприклад, великий палець, піднятий угору при стиснутому кулаці, у багатьох країнах означає, що все гаразд, тоді як у Туреччині цей жест вважається малопрстойним – через нього можна зазнати покарання без якихось попередніх пояснень. Розкрита долоня в більшості Країн світу – знак дружнього привітання, але тільки не в Греції – там це знак зухвалої погрози. Жести пальцями в різних народів не позбавлені ризику. Образливою лайкою вважається конструкція з висунутих уперед вказівного та мізинця. У Південній Америці та Італії показати комусь таку комбінацію – образити на все життя. Для іспанця образою є помахування зібраними в пучку пальцями однієї руки. А в інших країнах Європи такий жест означає всього-навсього «зачекай». В Індії танцівниці жестами розповідь, про що танець. Покручування пальцем коло скроні в Латинській Америці означає «я думаю». В інших країнах цей самий жест означає «божевільний».

Друкарський шрифт курсив було розроблено за почерком видатного італійського поета Франческо Петрарки.

Деякі китайські друкарські машинки мають до 5700 знаків. Ширина клавіатури на них складає близько одного метра, найшвидші й найпрофесійніші друкарки досягають швидкості друку тільки 11 слів за хвилину.

Найдавніший зі зразків письма, що зберігся до наших часів, – папірус Пісса. На думку вчених, йому понад 6 тисяч років. Проте не тільки поважний вік викликає наше зацікавлення, а й те, що на ньому написано. Папірус починається такими словами: «На жаль, світ тепер не той, що був раніше. Кожний хоче писати книжки, а діти не слухають батьків». Найдавнішою писемною пам'яткою в Україні вважаються Київські листки, які являють собою уривок католицької меси й походять із Моравії. Київські листки – це сім пергаментних аркушів, списаних глаголицею. 1862 року єрусалимський архімандрит Антонін привіз їх до Києва й подарував місцевій духовній академії, де їх 1874 року відкрив видатний славіст І. Срезневський. 1900 року цю пам'ятку (найдавніший зразок старослов'янського письма) опублікував у Відні І. Ягич. У наш час київські листки перевидало. А найдавнішою у світі датованою друкованою книгою є так звана «Алмазна сутра», яка містить священний буддистський текст. Надрукована 868 року Боном Цзеєм, вона являє собою (Сувій сірого паперу з китайськими ієрогліфами, накручений на дерев'яний стрижень. Зберігається унікальна сутра в Британській бібліотеці в Лондоні. Слід сказати, що є й давніші китайські друковані книги. Але всі вони не мають точного датування. Загалом книгодрукування практикувалося в Китаї задовго до його винайдення в Європі.

Донедавна вважалося, що найдовша фраза складається з 814 слів і займає дві з половиною сторінки в романі французького письменника Марселя Пруста. Лондонський репортер Бернар Левін побив цей рекорд, написавши в одній зі своїх статей фразу в 1672 слова.

Єдиним алфавітом поміж усіма світовими, у якому відсутнє розрізнення великих і малих літер, є грузинський.

Мовознавці визначають від 13 до 50 знаків у буквених системах письма всіх мов світу.

Цивілізація, яку ми називаємо європейською і з якою отожднюємо себе, згубно вплинула на мовну картину світу. Під час колонізації європейськими народами нововідкритих земель у Південній Америці протягом XVII-XX ст. зникло 1400 мов, у Північній Америці протягом XVIII-XX ст. – 170 мов, в Австралії протягом XIX-XX ст. – 375 мов. А загалом за всю історію нашого світу, за даними

мовознавців, з лінгвістичної карти планети зникло приблизно 150 тисяч мов, хоча називаються й інші цифри – від 30 тисяч до півмільйона.

Мови різних народів відрізняються між собою не тільки своїми власне мовними особливостями, але й деякими позамовними рисами, як, наприклад, відстань, що встановлюється між співрозмовниками в процесі спілкування. Так, зокрема, найбільша дистанція між співрозмовниками у спілкуванні встановлюється у фінів та естонців, найменша – в іспанців та італійців. У японців така відстань теж доволі значна; приїхавши, скажімо, до нашої країни, вони дуже дивуються малій відстані, яку займають співрозмовники один щодо одного.

Певне, найбільшим словником світу за всю історію людства є стотомний словник арабського мовознавця аль-Фірузабаді (1329-1414), який одержав назву «Камус», тобто «Океан». Справді, такого охоплення мови не знала світова лексикографічна традиція ні до, ні після аль-Фірузабаді. Популярність цього словника і його авторитет були такими великими, що звідтоді всі свої словники арабські мовознавці почали називати саме так – «Океанами». Великий обсяг для арабського словникарства і раніше був звичним і звичайним, наприклад: уже на початку другого тисячоліття після Р. Х. словники в арабів сягали двадцяти томів.

Така масштабність пояснюється ступенем охоплення мовного матеріалу: так, до прикладу, у згаданому словникові аль-Фірузабаді до слів «лев» і «меч» дібрано по 500 синонімів, до слова «верблюду» – тисячу, навіть таке слово, як «біда», має 400 синонімів в арабській мові.

Багатозначність у мовах світу є дуже поширеним явищем. Так, зокрема, в англійській мові тисяча найуживаніших слів має 25 тисяч значень.

2004 року в Китаї опублікована підручник рідної мови для учнів дев'ятих класів, один із розділів якого – «Любив як пісням – присвячено «природі романтичного кохання». До нього ввійшли уривок із «Трьох листів» видатного українського педагога Василя Сухомлинського, а також любовна поезія і проза. «Ми хочемо, щоби школярі зрозуміли, що кохання – прекрасне, – каже відповідальний редактор підручника Фань Шоуган. – Але до кохання треба себе підготувати».

У найближчі півстоліття англійська мова опуститься в рейтингу найпоширеніших мов світу з другого місця на четверте, стверджує лінгвіст Девід Гредол. До 2050 року, згідно з обрахунками вченого, китайська мова залишиться найпоширенішою мовою світу. Друге місце займуть і гінді й урду – вони будуть головними для 73,7 мільйонів осіб. Услід їтимуть арабська (72,2 мільйона) і тільки потім англійська з 65 мільйонами англомовних людей. Нині англійською мовою розмовляє понад 500 мільйонів осіб, китайською – 1 мільярд 200 мільйонів.

На тлі мегамов світу майже непомітними видаються мови-карлики, і якими спілкуються не більше тисячі осіб, як, наприклад, лівська мова, 200 носіїв якої живуть у Латвії.

Представники Французької академії наук А. Мейє та М. Коен описали 2796 мов нашої планети (1924 рік), а радянський мовознавець М. Марр кількість світових мов визначав числом 5 тисяч (1934 рік).

У Європі майже півмільярда жителів, які спілкуються 120 мовами.

У деяких мовах середній рід називається інакше, ніж у мові українській: нейтральний (латинська, французька), ніякий (польська), ні той ні сей (грецька) тощо. А в багатьох мовах він відсутній узагалі (литовська, французька й інші).

Французька мова була офіційною в Англії упродовж неповних 600 років.

За уточненими даними, нині на нашій планеті існує 6703 живі мови, серед яких в Азії – 2165 мов (32%), в Африці – 2011 (30%), в Океанії – 1302 (19%), в Америці – 1000 (15%), у Європі – 225 (3%). Хоча багато хто з мовознавців світу ставить під сумнів таку кількість мов на планеті. Наприклад, професор Київського університету Костянтин Тищенко називає цифру в 2500 мов, уважаючи, що автори попередніх висновків у деяких випадках беруть до уваги не мови, а діалекти. Головним доказом своєї

слухності український мовознавець вважає кількість мов світу, якими перекладено Біблію. За даними вченого, Святе Письмо перекладено на сьогодні 1017 мовами.

Російський мовознавець академік О. Трубачов нараховує у своїй радній мові лише менше одного відсотка власне російських слів, решту складають запозичення з інших мов та слова, успадковані з давнішої епохи – праслов'янської

Учені за допомогою найсучаснішої апаратури встановили, що людина може почути і розрізнити 340 тисяч звуків. Жодна мова світу не має такої величезної кількості звуків, і жодна людина світу не може вимовити такої величезної кількості звуків.

Різні мови багато чого виражають дуже по-різному. У Малайзії люди рахують тварин не головами, а хвостами, наприклад: у цьому господарстві триста хвостів (а не голів) овець. Цікаво, що й навіть жаб малайці обраховують хвостами, хоч ці рептилії хвостів узагалі не мають.

В Австралії 300 000 аборигенів поділяються на 500 племен, у кожного з яких є своя мова.

Навіть мертва мова за певних обставин може відродитися, повернутися до активного вжитку. Найпоказовішим з цього погляду є приклад давньоєврейської мови іврит. До двадцятих років минулого століття ця мова була вже цілком мертвою, адже відмерла ще дві з половиною тисячі років перед тим. Процес змертвіння цієї мови розпочався після того, як цар Навуходоносор II вигнав євреїв із Вавилону. Навіть Ісус Христос розмовляв чужинською арамейською мовою, як і всі євреї того часу. Європейські євреї розмовляли двома діалектами: ідишем (з домішкою німецьких елементів) та десмо (з домішкою іспанських елементів). З двадцятих років минулого століття починається успішне відродження мови іврит, чому посприяла наявність багатой давньописемної традиції, продумана політика ізраїльської держави і воля самого єврейського народу. Для вивчення івриту було створено мережу денних і вечірніх курсів, масово видавалася відповідна навчальна література, зокрема й газети. Активно насаджувалася мова й через армію, яка складалася в основному з мігрантів: там було запроваджено курс у 180 годин для вивчення івриту, і той, хто не засвоїв його до служби, мав змогу вдосконалити знання під час її відбування. Нині, коли в Ізраїлі немає вже й жодної людини, яка не знала б національної мови, іврит можна порівнювати зі звичайними живими мовами, настільки мало чим він відрізняється від них хоча на початок ХХ ст. цю мову знало не більше кількох тисяч равинів.

У Японії ввічливість – понад усе. Наприклад, слово «арігато» іноземці сприймають як «дякую», у дійсності ж воно означає інше: «Ви ставите мене у складне становище», слово «сумімасен» – «Тепер мені ввіч із вами не розраховатися». За підрахунками мовознавців, ці слова в японській мові використовуються найчастіше. У розмовах люди намагаються уникати всіляко слів «ні», «не могу», «не знаю», ніби це страшна лайка; відмову японці звикли висловлювати не прямо, а за допомогою алюзій; наприклад, коли японець хоче відмовитися від чаю, він каже: «Мені вже й так прекрасно».

Сімейні сварки не просто псують настрій, а й ослаблюють імунну систему організму. Такого висновку дійшли медики університету штату Огайо, які спостерігали за 90 молодими сім'ями. За умовами досліджень молодята обговорювали розподіл бюджету, ставлення до свекрухи і тещі. Це призводило до конфліктів. З'ясувалося, що під час сварок імунна система слабне в дружини і в чоловіка, та найбільших неприємностей сімейні конфлікти завдають саме імунітету жінки.

Професор психології британського університету в Манчестері Джон Коен недавно опублікував висновки своїх досліджень швидкості мови жінок і чоловіків. Виявилось, що за 30 секунд жінка вимовляє 80 слів, а чоловік 50; за 60 секунд – жінка 116, чоловік – 112. Різниця помітніша на відрізку часу в 120 секунд: чоловік – 182, жінка – 214. Професор Коен пояснює це явище в цьому випадку тим, що жінки багато займаються дітьми, і тому змушені швидко реагувати на вчинки й запитання своїх чад, що у свою чергу вимагає вправніше використовувати «засоби спілкування».

В Уганді чоловіки, які бажають завести другу дружину, надалі повинні будуть питати дозволу на це у своєї першої дружини.

Галантне ставлення до жінки високо цінувалося за всіх часів. А от в африканській країні Того навіть найчемніші чоловіки не завжди скажуть жінці комплімент. На це є вагома причина, бо в цій

країні віддавна існує звичай: чоловік, який звернув на жінку увагу, повинен з нею одружитися. Хоча, водночас, закон дозволяє чоловікам-тоголезцям мати аж до чотирьох дружин.

У китайському письмі ієрогліф, що позначає труднощі, прикрощі, неприємності, зображується у вигляді двох жінок під одним дахом.

Японка, спілкуючись із чоловіком, має весь час усміхатися, навіть коли йдеться про якісь неприємні чи драматичні події.

Наука доводить, що високий жіночий голос, особливо фальцет, дуже негативно позначається на людській психіці. Саме цим пояснюється знервованість багатьох школярів, учительки яких мають високий голос і звикли підвищувати його тон.

Між собою чоловіки найчастіше розмовляють про новини і спорт, а жінки – про їжу і здоров'я.

Англійський психолог Геральд Елісон склав перелік із десяти найпопулярніших брехливих висловів, якими найчастіше обмінюються між собою чоловіки та жінки, особливо ж, якщо вони є подружньою парою:

1. У мене болить голова.
2. Мені потрібно попрацювати допізна.
3. Я не хотів/не хотіла тебе образити.
4. Все в тебе буде гаразд.
5. Це був просто жарт.
6. Мені нічого за цю послугу не потрібно.
7. Я хочу тільки допомогти тобі.
8. Я запрошую тебе на вечерю – і тільки.
9. Звичайно, це дуже важливо для мене.
10. Я ніколи тобі не брешу.

Найпоширенішим жіночим ім'ям на нашій планеті є ім'я Ганна – 95 мільйонів жінок мають різні його національні варіанти: Анна, Ханна, Аніта, Ана, Аннета, Аннуш, Анук та ін.

Найпоширенішими посеред українців є імена Іван і Ганна. Цікавий факт: ці самі імена лідирують і за загальною кількістю розмовно-побутових варіантів – перше ім'я має їх понад сто, друге – більше сімдесяти.

Як установили українські ономасти, серед великої кількості чоловічих і жіночих імен, які постійно перебувають в обігу, 70-80% новонароджених дівчаток та хлопчиків одержують такі імена: Андрій, Віктор, Віталій, Володимир, Дмитро, Євген, Ігор, Олег, Олександр, Сергій, Юрій та Ірина, Людмила, Марина, Наталя, Олена, Ольга, Світлана, Тетяна.

Наші далекі пращури після прийняття християнської віри ще довго зберігали свої давні імена, про що стало відомо з літописних джерел, де у багатьох випадках згадувані постаті фігурують під двома іменами – давньоукраїнським та запозиченим, наприклад: Михайло-Святополк, Михайло-Святослав, Олена-Ольга тощо.

Деякі з-посеред народів світу мають прізвиськами найпоширеніші між тамтим людом імена. Так, зокрема, французів називають Жаками, росіян – Іванами, німців – Гансами та Фрицами, євреїв – Абрамами та Мойшами, американців та англійців – Семами й Джонами відповідно і т.ін.

У великій середньоазійській державі Туркменії ще й досі побутують такі чудернацькі імена, що з'явилися там у радянські часи, як Доктор, Канал, Машина, Газета, Журнал і под. Так само й у киргизській мові використовуються імена, що пов'язані з добою радянського тоталітаризму: Медаль, Солдат, Герой, Партизан та ін.

В Іспанії в давніші часи імена вказували на соціальне походження людини, оскільки в цій країні віддавна усталилися традиції поіменовувати дітей дрібних дворян (ідальго) шістьма іменами, дітей вищих аристократів (тих, що долучали до свого імені слово «дон») – дванадцятьма, іменами, а члени

королівської сім'ї та близькі до них особи взагалі могли одержувати від своїх батьків необмежену кількість імен.

Ім'я Тетяна було популярним у Росії XIX ст. поміж простолюдом, в аристократичних колах воно майже не використовувалося, і тільки завдяки тому, що російський поет Олександр Пушкін прославив його у своєму творі «Євгеній Онегін» воно збереглося до наших днів, хоч могло б піти в небуття, як інші імена, поширені в народі, – Агаф'я, Параскева, Фекла та под. Тож можна сказати, що талант письменника зберіг одне ім'я від забуття.

Багато народів світу пов'язували наймення людини з її долею – щасливою чи нещасливою. Тому їй прагнули над усе дати дитині ім'я за сприятливих обставин або в процесі відповідних ритуалів. Так, зокрема, в челканців, що мешкають на Алтаї, щасливою обставиною поійменування немовляти є участь у цьому ритуалі сторонньої людини, важливим було й виготовлення для дитини колиски, яку починали робити щойно по її народженні та перед безпосереднім визначенням імені. Ці ритуали мали вберегти дитину від злих сил. Сусіди челканців – тубалури – просили дати ім'я немовляті найшанованішу в поселенні людину, у якої була бездоганна репутація; ритуал поійменування здійснювали протягом трьох днів, бо вважалося, що пізніше безіменну дитину назве нечиста сила, а це накличе нещастя на дитину та її сім'ю. Малі народи, що живуть на півночі Росії – юкагири, чукчі, коряки, ескімоси та інші, головну роль у називанні щойнонароджених дітей відводили шаманові або найстаршим членам сім'ї. Ці особи мали здійснити своєрідний ритуал – розхитувати спеціального ідола і називати в цей час імена померлих родичів, на якому імені ідол зупинявся – таке ім'я й одержувала дитина.

В Італії, як це не дивно звучить, у кожній добі реєструється до 50 осіб на ім'я Люцифер і до десяти осіб на ім'я Юда. Також п'ятдесятма випадками в кожному поколінні італійців засвідчується називання дітей Ісусом. А от в Іспанії та іспаномовних країнах Латинської Америки Ісусове ім'я дається дітям дуже часто, там воно має форму Хесус. Популярним це ім'я є й у Португалії, правда, у національному варіанті Жезю.

За даними Департаменту у справах громадянського стану Міністерства юстиції України, найпопулярнішими у 2002 році були дівочі імена Дарина, Ганна, Марія, Єлизавета, Валерія, Софія, а хлопчиків частіше називали Назарієм, Максимом, Денисом, Андрієм, Богданом. Рівно через два роки, тобто 2004 року, пріоритети дещо змінилися, хоча й не надто суттєво: найпопулярнішими чоловічими іменами були в той рік Андрій, Антон, Артем, Владислав, Данило, Денис, Дмитро, Іван, Кирило, Максим, Микита, Микола, Михайло, Олександр, а жіночими – Ганна, Анастасія, Вікторія, Дарія, Єлизавета, Катерина, Олександра, Тетяна, Марія, Наталя, Софія, Юлія.

Цілком зрозуміло, в інших країнах складаються переваги на користь інших імен, про що свідчить такий факт.

Нещодавно в Естонії було визначено найпопулярніші імена, що їх дають своїм дітям місцеві жителі (такі підрахунки проводяться в цій країні щомісяця). Найчастіше естонці називали своїх дітей Данилами й Анастасіями. Далі в цьому рейтингу йдуть імена Кевін, Максим, Мартин, Микита, Ричард та Ганна, Дарина, Христина, Лаура, Мілана. Найбільш незвичними для цього регіону визнано імена Аарто, Дармінго, Орландо, Рассел, Тим і Велі у хлопчаків та Анн Аотяхт, Діандра, Іті, Моніс, Роос, Тяхелі Хеста у дівчат.

Радянська доба наклала не тільки відбиток на свідомість людей, які її пережили, а й полишила слід на іменах тієї епохи. У календарях 20-х років вміщено імена, які сьогодні, можна сказати, є дзеркалом тієї епохи і промовляють самі за себе: Марксина, Марксіана, Енгельсіна, Леніна, Жореса, Марата, Лассаліна, Будьона, Плехан, Луначар. Революція і фомадянська війна, класові бої і лозунги тих років викликали появу таких імен, як Револа, Комісара, Партія, Декрета, Агіта, Барикада, Трибун, Ідея, Пролетар, Мир, Протест, Правда, Федерата, Соціал, Воля, Свобода та ін. Для називання новонароджених мешканців новонародженої країни вибиралися найгучніші, найурочистіші для цього слова: Ідеал, Ера, Геній, а поруч з ними – Металіна і Молот, Гігант і Сателітка, Хімізація і Електрифікація. У цей час починають активізуватися в мові у зв'язку з новими умовами й обставинами життя словоскладання й основоскладання – Пролеткульт, Профінтерна, Комунера, Ревком, Донбас, Даздраперма («Да здравствует Первое мая!») та імена-скорочення, частина яких збігається написанням і звучанням із традиційними іменами, не тільки рідномовними, а й запозиченими: Гертруда розшифровувалася як «героїня труда», східне ім'я Кім – як «Комуністичний

Інтернаціонал молоді», німецьке ім'я Марлен – як «Маркс і Ленін». На одному з львівських підприємств довгий час працював чоловік на ім'я Вілорік – аббревіатура від слів «Владимир Ильич Ленин, Октябрьская революция и коммунизм». Слід зауважити, що частина нових чудернацьких імен пізніше сприймалася лише як банальний жарт: Трактор, Молот, Міліція, Ембріон, Амністія.

Як свідчать дані Міністерства юстиції України, торік у нашій країні понад 24 тисячі українців звернулися до РАГСів, аби змінити своє прізвище, ім'я та по батькові. У більшості випадків причини були банальні. Найчастіше жінки бажали повернути «дівоче» дошлюбне прізвище або ж дорослі діти, щойно їм виповнилося шістнадцять, захотіли взяти собі прізвище вітчима, який їх фактично й виховував. Щодо інших випадків, то тут і справді нерідко розчерком пера в паспорті люди намагаються змінити долю. Ну як не зрозуміти пана Дурила? Цей чоловік тепер має в документах королівське прізвище Цар. А громадянин Шабала й собі подався в президенти, змінивши прізвище на Кучму. По-французьки тепер зазвучав і якийсь українець Барвінок, що нині називається О'Порті. Із цієї ж серії й колишні пани Овхонда – нині Шевальє, Двірний – нині Морару, Северин – Нортон, Морозов – Фаллгоурі, Гладук – Ван Аалст. Хоча часи серіальних Маріанн та Ізаур минули, як повідомив міністр юстиції, непоодинокими були випадки зміни прізвищ на імена кумирів із телесеріалів і книг. Так, упродовж 2003 року в Україні були «переписані» Юрій Володимирович на Георгія Вурдалаковича, Михайло Ізраїлевич на Мірамома Сапфлуїровича, Іван Григорович на Іона Гамбрієловича та Юрій Петрович на Дюка Флінта. Як повідомила прес-служба Міністерства юстиції України, з релігійних переконань було змінено прізвища Симоненко на Христов, Гончаренко на Еммануїльцев, Ройка на Помазана. А також імена – Галина на Християнка, Олександр на Діюмида, Едуард на Езра. Ще екзотичніше звучать варіації: Ойллауїллія замість Марина, Глафіра замість Алісії, Роланд замість Василя, Євангелія замість Олени, Електра замість Галини, Анаїд замість Анастасії. За словами міністра, найбільше «переназивалися» торік у Львівській та Донецькій областях – понад 2 тисячі випадків у кожному з регіонів, близькими до них є й Івано-Франківщина (1995) та Тернопільщина (1355 випадків).

Найпоширеніше прізвище в Україні, як стверджує статистика, – Шевченко. Лише у Києві налічується близько тисячі однопрізвищників великого Кобзаря.

Прізвище, похідне від національних відповідників слова «коваль», є в багатьох мовах, що робить його одним із популярних: у росіян це Кузнецов, у німців – Шмідт, в англійців – Сміт, у французів – Лефевр, в італійців – Ферере, у сирійців – Гаддао, у грузинів – Мchedелі та ін.

Найдавнішими українськими прізвищами історики нашої мови вважають такі найменування людей, зафіксовані в літописах: Коснячко (1068 р.), Вишатич (1071 р.), Чудинович (1113 р.). Правда, вчені мають сумнів щодо того, чи були ці найменування прізвищами (тобто передавалися нащадкам), а чи тільки прізвиськами.

Дослідники українських прізвищ з'ясували, що найчисленнішою групою серед найменувань є ті, що утворилися від власних імен. Найпоширеніші прізвища, які походять від імені Іван (близько 130 форм), – Іваненко, Іванишин, Іванів, Іванців, Іваненко, Івас, Іваниця... Більше як півсотні прізвищ походять від таких імен, як Григір, Михайло, Семен, Степан, Федір, Яків.

1998 року в Танзанії було притягнуто до суду собаку – тільки за те, що він носив кличку Імміграція. Його хазяїн – звичайний неграмотний пастух. Це слово зачарувало його своєю звучністю. А суд добачив у цьому образі імміграційних органів. Собаку пристрелили, її хазяїна на кілька років запакували за ґрати.

Найвідомішим поліглотом України є, безперечно, академік Агатангел Кримський – видатний український сходознавець, історик, мовознавець, письменник і громадський діяч, людина універсальних знань і колосальної творчеспромоги. Він не міг навіть назвати точної кількості тих мов, які знав (а це були не тільки живі мови, але й мертві), проте приблизно окреслював їх число шістдесятма. Головна спеціалізація вченого – східні мови, з яких він залишив дуже багато перекладів, а також досліджував їхні особливості. Найбільше цей видатний поліглот вивчав саме українську мову. Про його феноменальні мовні здібності ходили легенди, сучасники переказували численні комічні випадки, пов'язані з диво-мовником. Ось один із таких випадків. Одного разу до Агатангела Кримського прийшов студент і під час розмови поцікавився, чи прийняв би професор його на

роботу, якби він почав вивчати всі ті азійські мови, що їх знає Кримський. На це Агатангел Юхимович відповів: «Ні, але дуже радо прийняв би вас на роботу тоді, коли б ви вивчили всі ті європейські мови, яких я не знаю». Зрозуміло, що це було неможливо, оскільки таких мов у природі не існувало.

У радянські часи витворилося багато міфів про визначні мовні здібності компартійних вождів, як і їхні великі розумові здібності загалом. Скажімо, В. Ленінові приписано знання 11 мов, тоді як насправді він знав лише три іноземні мови – французьку, англійську й німецьку, та й то не на дуже високому рівні. Й. Сталін окрім рідної грузинської та абхазької мов знав тільки одну – російську, якою говорив із невитравним кавказьким акцентом, хоч і називав себе постійно «людиною російської культури». Лише народний комісар освіти Анатолій Луначарський може вважатися поліглотом: коли його було обрано дійсним членом Академії наук, він свій виступ почав російською, продовжив німецькою, французькою, англійською та італійською мовами, а завершив, за традицією, класичною латиною.

Український письменник Василь Якович Єрошенко (1900-1952) вільно володів 12-ма мовами (за іншими даними – 17-ма). Цей факт, справді, слід визнати унікальним, тому що в чотирирічному віці він назавжди втратив зір. Але побував у Китаї, Середній Азії і всюди вивчав місцеві мови.

Найвизначнішими поліглотами посеред українців були, ясна річ, професійні перекладачі. Унікальною в українській літературі була постать перекладача, письменника і літературознавця Григорія Порфировича Кочура (у його творчому доробку переклади з 25 мов, майже 30 літератур світу, перекладені українською мовою утвори світового письменства від Архілоха (VII ст. до Р. Х.) до сучасності). Близько двох десятків мов було в арсеналі перекладача і лінгвіста Миколи Олексійовича Лукаша (1919–1988), автора чудових перекладів творів світової класики В. Шекспіра, Ф. Лопе де Веги, Й. В. Гете та ін.

1990 року в московському видавництві «Прогрес» було проведено цікавий експеримент: єреванському поліглоту Савелу Гарібяну було продиктовано тисячу слів, вибраних навмання з десяти мов світу – англійської, німецької, італійської, есперанто, арабської, фарсі, пушту, кхмерської, бенгалі та ін. Через деякий час цей чоловік відтворив почуті слова, помилившись при цьому лише в сорока випадках. Цей експеримент свідчить: надійною запорукою вивчення мов є добре тренована пам'ять.

Безперечним рекордсменом з-посеред усіх відомих поліглотів світу від давнини до сучасності слід визнати німця Людвіга Густава Шютца, який помер перед Другою світовою війною. Загалом він знав 270 мов світу.

Найфундаментальнішу мовну підготовку одержують шведські школярі: навчаючись у школі 12 років, вони, окрім шведської, 8 років освоюють англійську, 6 років – німецьку, 5 років – французьку, а також одержують загальне уявлення про данську й норвезьку мови.

З якого віку краще вивчати нову мову? Фахівці доходять висновку, що з будь-якого. Але виробити правильну вимову краще можна буде тоді, коли починати вивчення мови якнайраніше.

Першим визначним поліглотом, про якого збереглися переконливі відомості, був понтійський цар Мітридат VI Євпатор (132-63 рр. до Р. Х). Він знав 22 мови всіх тих народів, що стало мешкали на землях, які входили до його держави, розташованої в Малій Азії.

Рівень освоєння іноземної мови може бути різним, часом сягаючи і верховіть знання – письменницької творчості, про що свідчить приклад англійського письменника Джозефа Конрада. З походження він поляк, його справжнє наймення – Юзеф Теодор Конрад Коженювський. Він народився і виріс в Україні, де засвоїв польську, українську, російську й німецьку мови, у 17 років найнявся юнгою на французький корабель, де зміг використати добре знання французької мови, яке одержав у дитячі роки від гувернантки. У 1878-1894 роках він був матросом на англійському кораблі, під час служби дуже добре вивчив англійську мову, причому вивчав у вельми цікавий спосіб – слухаючи й переймаючи те, що почув. А засвоїв цей поляк англійську мову дуже добре, говорив нею без найменшого акценту, згодом почав писати нею художні твори, що були дуже популярними в

читачів і перевидаються до сьогодні. Найкраще він виступав у пригодницькому жанрі: «Негр з «Нарциса»», «Лорд Джим», «Тайфун», «Корсар» та ін.

Визначними поліглотами в Україні були деякі письменники. До прикладу, Леся Українка, окрім рідної української, знала 10 мов (німецьку, французьку, грецьку, латинську, англійську, італійську, польську, російську, болгарську, іспанську), з деяких перекладала літературні твори (Г. Гайне, Гомер, А. Міцкевич, Дж. Байрон, М. Гоголь, В. Гюго, І. Тургенєв, В. Шекспір, А. Негрі, Г. Гауптман, Данте та ін). Літературознавець, перекладач, письменник і педагог Михайло Іванович Рудницький (1899-1975), «львівський Мефістофель», як звали його за ерудицію, також володів десятима мовами. А про Івана Франка в жарт казали, що він був дописувачем абсолютно всіх газет і журналів, що виходили в Європі в той час. Оригінальні літературні твори І. Франко писав, крім рідної мови, ще й польською («Маніпулянтка», «Лель і Полель», «Панталаха» та ін.), німецькою («Свинська конституція», «Острий-преострий староста», «Історія однієї конфіскації» та ін.) і російською. Згодом письменник перекладав ці твори українською або писав на їхній основі нові україномовні варіанти. А перекладав І. Франко зі значно більшої кількості мов світу – як живих, так і мертвих. Це вавилонська, санскрит, давньогрецька та арабська, латина й староевропейські мови, з яких він переклав фольклорні твори та зразки епосу різних народів з різних часів. Коло перекладених цим видатним літератором авторів сягає початків ХХ ст. До того ж, багато переклав І. Франко й із української – в польських та німецьких виданнях друкувалися його переклади українських народних пісень.

Визначним знавцем іноземних мов був відомий український фізик і механік Іван Пулюй. Свої наукові праці (понад 50) він писав українською, англійською та німецькою мовами, а знання давніх мов допомогло йому взяти участь у проєкті перекладу українською мовою Біблії (спільно з П. Кулішем) та перекласти українською мовою молитовник. Загалом цей видатний учений знав 13 мов, якими вельми вправно послуговувався у своїй діяльності.

Кожен народ ті звуки, що їх видають тварини, чує по-різному. Наприклад, крик качки українці чують як «кря-кря», англійці – як «квак-квак», французи – як «кан-кан», данійці – як «рап-рап». А собаче дзвякотіння англійці сприймають як «бау-вау», французи – як «ау-ау», німці – як «вау-вау», шведи – «вув-вув», японці – «ван-ван», а українці – як «гав-гав».

Як виявилось, поняття іноземних мов існує не тільки в середовищі людей, але й у середовищі птахів. До такого висновку дійшли фахівці Пекінського аеропорту (Китай), коли з'ясувалося, що закуплена в Сполучених Штатах Америки апаратура для відлякування птахів від злітних смуг на китайських пернатих аніж не впливає. Річ у тім, що в американському пристрої використовують записи тривожних криків птахів із далекої Америки та голоси пташиних ворогів саме зі США. Китайці вважали, що місцеві птахи, як і їхні пернаті колеги з-за океану, почувши записані звуки, злякаються та відлетять якнайдалі. Проте в Пекіні виявилось, що місцеве птаство не звертає жодної уваги на звукові сигнали птаства заокеанського в аудіозаписах і продовжує кружляти над аеропортом так, ніби нічого не сталося. Саме тому працівники пекінського аеропорту змушені були звернутися по допомогу до місцевих орнітологів, аби записати на плівку кілька тривожних криків птахів-аборигенів.

Король українських полів – жайвір – має у своєму репертуарі близько двох тисяч наспівів і впродовж секунди видає 130 звуків.

Співочі птахи, як і люди, мають, слід зазначити, свої психотипи, і безпосередньо від характеру пташини залежить її виконавська майстерність: холеричні птахи ніколи не співають гарно, натомість птахи-меланхоліки виводять свої наспіви найкраще.

Найгучніший голос посеред українських птахів має бугай. Його весняний крик чути на відстані більше двох кілометрів. Голос бугая дуже схожий на ревіння бика, звідси й походить його українська назва.

Крокодили – єдині хижакі на землі, які не мають язика.

Кішки мають в своєму «лексиконі» майже 100 різноманітних звуків.

За спостереженням славетного австрійського психоаналітика Зигмунда Фрейда, коли людина припускається обмовки, вона мимоволі видає себе, свої справжні думки та наміри. Такої характеристичної обмовки припустився одного разу відомий російський поет радянського часу, секретар Спілки письменників Радянського Союзу Олексій Сурков, коли виступав на Другому всесоюзному з'їзді письменників. Він сказав: «Ми, радянські письменники, працюємо заради мільйонів карбованців... тобто заради мільйонів людей!»

До Національної книги рекордів України потрапив дуже цікавий персонаж – Юрій Коваленко, який працює актором-імітатором. Кваліфікація цього актора дуже висока, можна сказати – унікальна. Він імітує голоси до п'ятдесяти відомих людей, до вісімдесяти звуків живої та неживої природи, а також рафіновану вимову доброго десятка світових мов. Форми застосування ним свого обдарування – озвучування кінофільмів, анімаційних стрічок, виступи зі сцени, випуск відповідних дисків тощо. Над одним звуком Юрій Коваленко працює загалом до трьох днів. Своїм найліпшим здобутком актор вважає імітацію скреготу напилника об метал, а найбільш запитаним називає дитячий плач. Нещодавно актор-імітатор випустив цілий диск зі своїми записами, який склали наслідування голосів відомих людей (В. Ленін, М. Горбачов, С. Хусейн та ін.) та імітування різних звуків.. Саме цей диск і прослуховували члени комітету перед визнанням досягнень Ю. Коваленка гідними бути внесеними до Національної книги рекордів України. Талант до імітування голосів та звуків мають й інші українці. Наприклад, одна дівчина з Дніпропетровська дуже майстерно імітує голоси більше сотні птахів.

Співак Юрій Багатиков українську мову знав не дуже добре, часом припускався прикрих помилок, виступаючи зі сцени з виконанням українських народних пісень чи романсів. Одного разу під час концерту, виконуючи народну пісню на слова М. Петренка «Дивлюся на небо та й думку гадаю», Ю. Багатиков уже в другому рядку – «Чому я не сокіл, чому не літаю?» – проспівав «сокол» замість належного «сокіл». Коли співак зійшов зі сцени, йому вказали на помилку, він знітився й пообіцяв уже в наступному виконанні цю помилку виправити. І виправив – правда, звідтоді він співав не «сокіл», а «сікол».

У Швеції, попри не такі вже й великі розміри цієї країни, є близько 12 мільйонів географічних назв; складається враження, що в цій країні ледь чи не кожен пагорб або й навіть болітце мають офіційну власну назву.

Щойно в Німеччині складено перелік найкумедніших назв населених пунктів. До його складу ввійшли кількадесят найменувань, що в перекладі іншими мовами звучать доволі негарно. Скажімо, поблизу Штутгарта є село під назвою Сексау, а біля австрійського кордону розташувалося село Петинг. Окрім того, є й міста, назви яких перекладаються як «Бажання», «Церква хтивості», неподалік розташувалися давні поселення – село Дурнів і містечко Дурість. Коло Кельна дуже високою є концентрація «нещасливих» назв – вони перекладаються як «Невдача», «Несамовите село», «Селище божевільних». А поруч із Ганновером є село Тупаків, поруч із Берліном – село Блювання. Не менш сміховинними є й села поблизу Лейпцига та Франкфурта – Наркотики й Злам відповідно.

Один випускник історичного факультету Київського університету ім. Т. Шевченка, родом із Полтавщини, захопився вивченням японської та китайської мов. Самотужки вивчивши їх, він став професійним перекладачем із цих мов. Але змінився не тільки фах цього чолов'яги, змінилася і його зовнішність – саме під потужним впливом цих мов. І коли через сім років він відвідав традиційну зустріч із однокурсниками, ті навіть не впізнали його – замість людини з типово слов'янськими рисами перед ними був білявий і блакитноокий азіат.

Мовні факти іноді стають рекордами і фіксуються у знаменитій Книзі рекордів Гіннеса. Наприклад, найтривалішу безперервну промову в історії сенату США виголосив сенатор від штату Орегон Вейн Морзе (1900-1974) 24-25 квітня 1953 р., коли під час обговорення законопроекту про прибережні нафтові родовища він говорив без перерви протягом 22 годин 26 хвилин. Сенатор Стром Турмонд (нар. 1902 р., Південна Кароліна), виступаючи проти законопроекту про громадянські права 28-29 серпня 1957 р., говорив 24 години 19 хвилин, перервавши свій виступ тільки на незначний проміжок часу, аби було приведено до присяги нового сенатора. Рекорд США за тривалістю виступу – 43 години – належить сенаторові штату Техас Біллові Мейеру, що виступав у травні 1977 р. проти нерозголошення нещасних випадків у промисловості.

Коли вийшов друком роман Миколи Островського «Как закалялась сталь», його одразу ж було перекладено українською мовою. Видавництво хотіло зберегти в назві слово «закалялась». Поет Микола Бажан наполіг на заміні цього слова на звичне українське «гартувалась», оскільки в такому разі виникатиме двозначність – слово «закалялась» вживається в українській мові з іншим наголосом і має зовсім інше значення – «забруднилася лайном, екскрементами».

Австралію ще не було відкрито, а вона вже мала свою назву. У давнину географи мали певність, що десь на Південному Сході є величезний материк, який має зрівноважувати землі Північної півкулі. Його так і називали: *terra australis incognita* – «невідома південна земля». У XVII ст., після відкриття ряду індонезійських островів, ніхто вже не сумнівався щодо існування ще одного материка. Кожну нову землю одразу ж оголошували Австралією (так сталося з Соломоновими островами, Гебридами та ін.). 1606 року португалець Торрес відкрив материк, але це відкриття на 150 років було засекречено – іспанці боялися, що новий материк загарбає хтось інший. Тільки випадково, унаслідок захоплення м. Маніли на Філіппінах, англійці знайшли в місцевому архіві донесення про відкритий континент. До кінця XVII ст. Австралію було повністю нанесено на карту.

Найпоширенішим у Китаї є прізвище Чан – його носії могли б скласти цілу державу з населенням у 100 мільйонів осіб.

Англійський король Георг I не знав жодного слова англійською мовою.

Федоренко В. Мовні цікавинки [Електронний ресурс] / Валерій Федоренко. – Режим доступу: http://abetka.ukrlife.org/movni_cikk.htm . – Заголовок з екрану.

Федоренко Валерій – головний спеціаліст департаменту загальної середньої та дошкільної освіти Міністерства освіти і науки України, відомий освітянин, учитель-методист, редактор, поет.

РИТОРИКА И САМОУПРАВЛЕНИЕ

Ю.В. Чудинов

Навоевавшись с самим собой и с природой, пройдя через страшные катаклизмы и оказавшись у края пропасти, человечество приходит к пониманию того, что предназначение человека – быть разумным, что основа его разумности – не польза и выгода, а ответственность за себя, за человечество, за природу, что основа его существования – не развитие «за счет», а взаиморазвитие. Жить, а не выживать; жить, а не готовиться к жизни; не побеждать, а договариваться; не бояться, а уважать; не приспособливаться, а творить; не отторгать, а сопереживать...

Миру необходим человек творящий, развивающий себя и мир на основе культуры и лада с миром и реализующий себя через свою сущность – свободный труд.

Решить эту глобальную задачу, помочь состояться человеку, может только один социальный институт – школа.

Как это сделать?

Как никому еще не удавалось научиться плавать, стоя на берегу, так никому не удастся «выделаться» в творческую индивидуальность, находящуюся в ладе с миром, с человечеством, с самим собой, если в процессе своего развития человек будет вне свободы, вне культуры, вне творчества, огражденным от себя, других людей, природы...

Следовательно, решать поставленную задачу можно, лишь создав для ученика условия свободы, творчества, уважая индивидуальность каждого, совместно осваивая культурные способы взаимодействия с миром, с человечеством, с самим собой.

Как создать такие условия? Каким образом организовать образовательную деятельность, чтобы у учеников пробудилась потребность «творить свой образ человеческий» (И.И. Чурилов)?

Формой организации, порождающей эту потребность, является самоуправление. Самоуправление понимается нами как форма демократической организации жизни, когда все субъекты, имеющие равные свободы и права, в том числе право быть самим собой, ведут совместную творческую деятельность. При такой организации возможна и необходима «симфония разноголосых».

Чтобы приступить к построению системы самоуправления, необходимо определить способ разрешения главного противоречия – между *правом каждого субъекта быть самим собой и необходимостью осуществлять совместную деятельность с другими индивидуальностями*. Это противоречие является причиной постоянного возникновения конфликтных ситуаций, требующих разрешения. Силовой способ не разрешает эту проблему, он загоняет её в угол на время, так как силовой способ предполагает появление побежденного, недовольного исходом и жаждущего реабилитации, и победителя, довольного исходом, но опасющегося восстания побежденного. Кроме того, силовой способ устранения разногласий лишает и побежденного и победителя свободы, а значит, права быть индивидуальностью, и, следовательно, разрушает самоуправление и провозглашает силовое правление.

Парадокс требует парадоксального решения.

Быть свободным можно, только заботясь о свободе других. «Согласие разногласных» возможно при установлении общего у разных. Такое установление общего невозможно при помощи силы, оно возможно в результате сопоставления, совместного поиска, убеждения и доказательства. Убеждение же может быть достигнуто посредством речевой, а точнее риторической, деятельности. Таким образом, *риторическая деятельность является единственным способом разрешения главного противоречия самоуправления, а, следовательно, она есть способ существования и осуществления самоуправления*. Отсюда следует, что эффективность самоуправления непосредственно зависит от качества преподавания риторики и риторических умений субъектов самоуправления.

Итак, самоуправление как форма демократической организации жизни и риторика как способ существования и осуществления самоуправления являются условиями совместной деятельности творческих индивидуальностей и в то же время той рекой, в которой необходимо научиться свободно плавать самостоятельному человеку, реализующему себя в свободном труде на основе культуры и лада с миром.

Исходя из этого, можно конкретизировать основную задачу школы: это обеспечение процесса саморазвития индивидуальности в ходе освоения демократической формы организации жизни и риторики как основного способа существования и осуществления самоуправления и в ходе освоения культурно-исторических знаний.

Начинать реализовывать эту задачу рациональнее всего с младшего школьного возраста, в котором *ведущей деятельностью является учебная*, а формирование нравственно-психологических качеств сензитивным.

Поскольку речь в дальнейшем пойдет об освоении младшеклассниками демократической формы жизни и риторической деятельности, необходимо раскрыть несколько ключевых понятий: самоуправление, риторическая ситуация, риторика в процессе усвоения системы самоуправления.

Самоуправление в школе.

Самоуправление есть процесс авторства (соавторства) собственной жизни в обществе, когда человек всю свою деятельность (главную и неглавную) в этом обществе *планирует* сам, соотносясь и договариваясь со всеми участниками деятельности, сам *организует* запланированную деятельность, после исполнения *критически ее осмысливает* и сам *оценивает* и *контролирует*.

Быть автором и участником самоуправления – значит желать и уметь:

- планировать различные виды деятельности во времени и пространстве;
- вырабатывать общие правила, обеспечивающие совместную деятельность;
- организовывать и действовать на основе этих правил;
- обнаруживать ошибку, находить ее причину и способ устранения;
- разрешать проблемные ситуации, возникающие в ходе совместной деятельности, путем обсуждения и совместного поиска решения;
- прогнозировать возможные варианты действий в ситуациях, которые могут возникнуть при решении поставленной задачи;
- экспертировать возможные варианты решений с точки зрения разумности, безвредности их результатов для природы, человечества, группы, самого себя и нести ответственность за принятое решение.

Говоря о самоуправлении, нужно иметь в виду три основных момента.

Первый момент. Освоение необходимых умений, перечисленных выше, дело не одного дня, а целого цикла. В нашем случае – всего цикла начальной школы.

Второй момент. Самоуправление может быть востребовано при определенных условиях.

1. Полный рабочий день. Наличие достаточного пространства и времени для осуществления полноценной жизни детей, наличие всех видов деятельности (не только ведущей – учебной), в

- процессе которых человек в этом возрасте развивается. Наличие всех видов деятельности и есть жизнь, которую можно планировать, организовывать, осуществлять, оценивать, т.е. управлять ею.
2. Наличие своего времени и пространства. Постоянное в течение всего рабочего дня помещение и время, которыми можно распоряжаться для решения учебных и неучебных задач. Отсутствие жесткой привязанности к звонкам и расписанию уроков (внешней организации) при наличии общих задач создает условие необходимости планирования времени и пространства (внутренней организации).
 3. Неоднородность класса по своему составу. Наличие в классе детей с разными способностями и возможностями, социальному и материальному положению семей, по интеллектуальным способностям, по уровню психического развития. Неоднородность эта по возможности должна быть приближена к неоднородности современного общества.

Третий момент. Самоуправление нельзя ввести. Оно есть продукт добровольного выбора в процессе самоопределения по отношению к собственной роли в деятельности общества. Самоуправление есть не внешняя, а внутренняя организация. Внутренняя – значит добровольно и осознанно принятая. Ввести ее нельзя. Работе над освоением системы самоуправления, каждого умения, необходимого для обеспечения самоуправления, предшествует этап актуализации и самоопределения.

Итак, *самоуправление* есть процесс авторства собственной жизни в обществе, который требует от его участников умения планировать, организовывать, осуществлять, рефлексировать. Освоение системы самоуправления может быть востребовано при наличии полного рабочего дня, своего времени и пространства, неоднородности класса по своему составу и осуществляется только на основе добровольного и осознанного выбора в течение длительного периода времени.

Риторическая ситуация

Риторическая ситуация – это проблемная ситуация, вызванная противоречием между желанием одного и правом другого не соглашаться с этим желанием и разрешаемая риторическим путем, то есть когда никаким другим путем, кроме риторического, проблему не разрешить, так как оба субъекта независимы.

Риторика в процессе освоения системы самоуправления

Трудно сказать, что чему предшествует и что чем определяется: независимость субъектов делает ситуацию риторической, или ситуация невозможности решить проблему любыми другими способами, кроме риторического, создает потребность демократизации отношений? Это похоже на определение первенства между яйцом и курицей. Но можно сказать, что демократия и риторика взаимообусловлены, являются причиной и следствием друг друга. Нельзя сказать, что для осуществления поставленной задачи нужно сначала освоить риторические умения, а потом демократические отношения, или наоборот. Неверно также сказать, что они осваиваются параллельно. Поскольку самоуправление и риторика взаимообуславливают друг друга, то и осваиваться они должны вместе.

Как же быть, если успешность освоения демократических отношений зависит от успешности освоения риторических умений и наоборот, а младший школьник не владеет ни тем, ни другим? Выход – в помощи учителя. Функция учителя, как носителя демократических и риторических умений, заключается в том, чтобы помочь детям увидеть в ситуации риторический выход, разобраться в причинах проблемности, ощутить преимущество риторического способа над другими и самостоятельности над зависимостью, освоить демократические и риторические умения в процессе совместного построения самоуправления в классе.

Последовательность построения системы самоуправления в классе следующая. Провозглашение прав учителя и учеников быть самими собой, распоряжаться своим временем и пространством, при необходимости делать это совместно, порождает постоянную риторическую ситуацию, разрешение которой требует освоения определенного вида демократических отношений. Освоенность этих отношений выводит на следующую риторическую ситуацию, требующую овладения отношениями другого уровня. Использование постоянно возникающих риторических ситуаций – основной путь построения системы самоуправления. Эффективность его в «настоящности»: он не требует создания искусственных риторических ситуаций для обучения риторике. Необходимо подчеркнуть, что нужность риторики как учебного предмета не уменьшается, а наоборот становится все более и более актуальной. Постоянное использование риторических умений совместно с учителем для разрешения конкретных жизненных ситуаций приводит детей к пониманию важности освоения законов риторики. Целенаправленное освоение законов риторики на уроке постепенно освобождает учеников от необходимости в помощи учителя для разрешения новых ситуаций, что делает их более самостоятельными.

Подведем итог нашим рассуждениям.

Риторическая деятельность есть основной способ существования и осуществления самоуправления. Признание демократической формы организации жизни задает риторическую ситуацию и провозглашает риторическую деятельность способом существования демократии. Тем самым, в каждой проблемной ситуации выделяется приоритет для ее разрешения – *убеждение*. Установление правил риторики, как приоритетных для разрешения проблемных ситуаций, есть установление демократии. Самоуправление и риторика взаимообуславливают друг друга. Успешность установления демократических форм организации жизни напрямую зависит от успешности освоения риторики теми, кто эту демократическую форму признает и устанавливает. Усвоение риторических знаний и умений как средства реализации демократической жизни в демократическом государстве – одна из важнейших гуманистических задач школы. Провозглашение школой демократических принципов управления школьной жизнью, построение системы самоуправления через освоение риторической деятельности всеми субъектами школьной образовательной деятельности – путь воспитания самостоятельного человека, члена демократического общества. Рациональнее начинать реализацию этой задачи в младшем школьном возрасте, когда ведущей деятельностью является учебная, а формирование нравственно-психологических качеств сензитивным.

Учитель и ученики создают систему самоуправления в классе, осваивая риторические умения. Учитель, являясь носителем демократических отношений и риторических умений, выполняет функции помощника и методолога. Процесс построения самоуправления в классе начинается с провозглашения свободы и права каждого быть самим собой в условиях необходимости совместной деятельности. Логика построения самоуправления в классе заключается в использовании реальных ситуаций для поиска новых видов демократических отношений, разрешающих эти ситуации, приобретение умений демократического взаимодействия, а в дальнейшем признание демократических свобод в качестве ценности, понимание необходимости освоения риторических законов для совершенствования себя и освобождение от необходимости помощи учителя.

Чудинов Ю. В. *Риторика и самоуправление* / Ю. В. Чудинов. – Пермь : ЗУУНЦ, 1999. – 144 с. (С. 5–8).

Чудінов Юрій Володимирович – учитель початкової школи № 33 (м. Перм, Росія), автор навчально-методичного комплексу з риторики для учнів початкових класів.

ТЕКСТ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ-НЕФІЛОЛОГІВ

Лариса Шиянюк

Процес реформування освітньої галузі в Україні <...> ставить перед вищою школою нові завдання: забезпечення універсальності підготовки фахівця та його конкурентоздатності на ринку праці; формування всебічно розвиненої особистості з високим рівнем інтелекту й духовності, з сучасним інноваційним типом мислення і здатністю постійно самовдосконалюватися.

<...>

Проблема успішного професійного й особистісного становлення, удосконалення професійного мовлення, формування творчого мислення, мовнокомунікативної культури студентів вищих технічних навчальних закладів I-II рівнів акредитації може бути успішно розв'язана, якщо навчання української (рідної) мови ґрунтуватиметься на концепції риторичного підходу на текстоцентричних засадах.

Результати дослідження в галузі теорії тексту як лінгвістичного, соціокультурного, когнітивного та креативного явища і текстотворення та теорії мовленнєвої комунікації, одержані останнім часом <...>, визначили актуальність пошуку нових підходів до вирішення проблеми формування риторичної культури студентів через зв'язні висловлювання – тексти. Особливо для тих випускників загальноосвітніх шкіл, які отримали базову середню освіту й продовжують навчання у вищих технічних закладах другого рівня акредитації (коледжах) та вищих технічних закладах першого рівня акредитації (технікумах, училищах), що є структурними підрозділами вищих навчальних закладів третього або четвертого рівня акредитації, які проводять освітню діяльність, пов'язану із здобуттям повної вищої освіти.

<...>

В умовах навчання у вищій школі низький рівень сформованості комунікативних умінь і навичок (сприймання, відтворення та продукування усних і письмових висловлювань), риторичної культури особистості зумовлює неспроможність багатьох студентів технічних навчальних закладів адекватно усвідомити, об'єктивно оцінити і ґрунтовно засвоїти необхідний мінімум із великої кількості пропонованої науково-навчальної, пізнавальної інформації. Деякі з них, не володіючи елементарними прийомами опрацювання тексту, намагаються механічно запам'ятати прочитане або почуте. Унаслідок цього у студентів формуються розрізнені, несистематизовані, поверхові та неміцні знання, що не забезпечують цілісного уявлення про предмет наукового пізнання, не сприяють розвиткові ділової комунікації, формуванню мовної та риторичної культури. Такий підхід недоречний у технічному вищому навчальному закладі. Адже курс української мови повинен забезпечити оволодіння студентами професійного мовлення, науково-виробничими жанрами й текстами, розвитку риторичної культури спілкування.

Проведений аналіз програм, методичної літератури, власний досвід роботи підтверджує думку, що вищі технічні навчальні заклади I-II рівнів акредитації потребують нової організації навчальної роботи. Програми з української мови як для першого, так і для другого курсу за своїм змістом повинні сприяти удосконаленню фахової майстерності, спрямовувати студентів до активної комунікативної діяльності, формуванню мовної, мовленнєвої, риторичної культури особистості, необхідної не лише філологам, юристам, економістам, журналістам, а й студентам, які отримують технічну освіту. Т. Рукас вважає, що в «навчальному процесі, побудованому за принципом діалогічного спілкуванні, викладач, і студент стають рівноправними діючими особами», тобто на заняттях повинні створюватися такі ситуації, у яких студент «змушений буде активізувати свої творчі здібності, мобілізувати увагу, пам'ять під впливом емоційного сприйняття подій» [8, с. 210–211]. Л. Паламар підкреслює, що «викладання мовного курсу треба базувати на текстах із фаху студентів і різних типах завдань до них, адже саме текст є необхідним матеріалом, що сприяє інтенсифікації навчального процесу; надає великого значення розвитку усного мовлення студентів на побутовій і професійній основі» [6, с. 9]. Системне використання текстового матеріалу знайомить студентів із характерними особливостями зв'язку висловлювання й готує для глибокого розуміння класичних і створення власних текстів. Саме в процесі роботи з текстом формуються мовна, комунікативна, соціокультурна, риторична компетенції студентів, розвивається їхня емоційна сфера, професійна компетентність, відбувається духовне збагачення.

Саме слово «текст» означає «тканина, сплетення, з'єднання». У значенні терміна текст визначається як динамічна одиниця найвищого рівня, як мовленнєвий витвір, якому властиві ознаки зв'язності в інформаційному, структурному і комунікативному плані [2, с. 72]. Отже, на основі запропонованого викладачем тексту – мовного матеріалу, що містить необхідні для вивчення мовні одиниці (слова, словосполучення, речення), за допомогою завдань, які передбачають опрацювання цього мовного матеріалу, побудові власних висловлювань різних типів і стилів мовлення ґрунтується текстоцентричний принцип, який реалізується в процесі вивчення одиниць мови на текстовій основі. Текстоцентричний підхід до навчання рідної мови дозволяє органічно поєднати засвоєння структурно-семантичних ознак тих явищ, що вивчаються, а також сприяє формуванню <...> практичних умінь і навичок з риторики <...> :

- сприймати й відтворювати чужі та будувати власні усні й писемні висловлювання;
- визначати нормативне використання мовних засобів у текстах різних стилів мовлення;
- оцінювати текст з погляду його змісту, форми, задуму й мовного оформлення;
- визначати роль і доречність використання в тексті стилістично забарвлених лексичних, фразеологічних засобів мови, їх стилістичну функцію;
- оцінювати прочитане, висловлювати власну думку;
- добирати цікаві, переконливі аргументи на захист своєї позиції, у тому числі із власного життєвого досвіду;
- готуватися до виступу: вибрати тему, скласти текст, проаналізувати його, виступити, зібрати відгуки, тобто вивчити ефективність;
- проектувати діалог, ураховуючи ситуацію, що вимагає дотримання ділового етикету; написати цей діалог; обґрунтувати вибір засобів; провести рольову гру (наприклад, розмова по телефону);
- переказувати прослуханий текст художнього, наукового чи публіцистичного стилів мовлення тощо.

Переказування і вивчення майстерно написаних текстів не лише розвиває пам'ять, а й удосконалює й розвиває мовлення, творче мислення, уяву, формує риторичну культуру особистості. «Опановуючи риторичку, – зауважує М.І. Пентилюк, – учні одночасно повинні володіти навичками структурної організації тексту та умінь подати навчальну чи іншу інформацію в описовому чи

розповідному вигляді, у формі міркувань, роздумів в тому чи іншому стилі [7, с. 87]». Мислення в риторичній діяльності має характер творчості й водночас підпорядковане законам логіки. Тому мисленнєвий компонент риторичних умінь спрямований на розвиток творчого образного та словесно-логічного мислення, а комунікативна діяльність є результатом поєднання думки і слова й спрямована на досягнення взаєморозуміння між мовцем і аудиторією.

Як бачимо, текст виконує різноманітні функції: засобу реалізації авторського комунікативного задуму, засобу навчання і виховання, зразка для побудови власного висловлювання, допомагає зберігати і передавати інформацію у просторі й часі, є продуктом конкретної історичної епохи, формою існування культури, віддзеркаленням певних соціокультурних традицій тощо. Навчання мови на основі тексту сприяє:

- підвищенню якості знань, пізнавального інтересу до предмета;
- пошуку, розумінню інформації та повній і глибокій її передачі;
- створенню відповідних моделей діяльності;
- розвитку творчої співпраці;
- використанню досвіду, ідей і підходів інших осіб;
- розвитку емоційної та естетичної чутливості.

У тексті функціонують одиниці всіх мовних рівнів, об'єднані відповідно до законів текстотворення, що передбачають збереження логіко-змістової єдності висловлювання з урахуванням жанрово-стильових особливостей. Тому граматично правильне мовлення студентів-нефілологів може розвиватися на підґрунті тексту, адже граматичні форми набувають своєрідних функціонально-стилістичних, комунікативних значень тільки в тексті. Під час роботи з текстами відбувається становлення й розвиток риторичної культури студентів. Текст як феномен існування мови стає вихідним моментом і кінцевим результатом навчання усіх дисциплін, не тільки мовного циклу. А риторика сприяє пошуку гуманітарного потенціалу кожного предмета, втілення в життя гуманітаризації як одного з найважливіших принципів сучасної української освіти на етапі її модернізації. К. Зеленецький, досліджуючи риторіку, зазначав: «Риторика як наука про слово може розраховувати на повне право громадянства у сфері наук точних, позитивних, може скинути свій схоластичний одяг і набрати вигляду більш природного, більш узгодженого з духом і зі спрямуванням нашого часу. Це особливий, абсолютно частковий предмет і курс, який вимагає певної зрілості розуму й змужнілості почуття» [10, с. 144].

Оволодіння уміннями ефективного спілкування: складання монологів, конструктивних діалогів, полілогів, організація процесу спілкування, збір, аналіз й інтерпретація потрібної інформації, спілкування з засобами масової інформації та громадськістю, переконливий виступ на зборах, написання ділових листів, складання документів – допомагає знайти оптимальні шляхи розв'язання проблем, досягти поставленої мети й адаптуватися в соціумі. Та й поза професійною діяльністю людина не зможе обійтися без риторичної майстерності, що удосконалюється шляхом формування риторичної культури особистості. Г. Сагач вважає, що риторична культура особистості – це «володіння живим, усним, переконуючим словом як засобом багатоманітного й різноспрямованого впливу на слухачів, співрозмовників. Вона ґрунтується на культурі мислення, глибокому знанні предмета мовлення, досконалому вербальному володінні ним, знанні невербальних засобів ораторського мистецтва, культурі та етиці спілкування» [9, с. 28].

Процес формування риторичної культури студентів вищих технічних навчальних закладів I-II рівнів акредитації засобами тексту, на нашу думку, повинен здійснюватися в системі активних форм роботи та ефективних методів навчання, які вимагають застосування як уже сформованих риторичних умінь і навичок, так і тих, що потребують удосконалення, стимулюють пізнавальну діяльність студентів, передбачають вільний обмін думками з тієї чи іншої проблеми, організують пізнавальний процес кожного студента, допомагають йому критично осмислити свої помилки і невміння, вимагають мовленнєво-мисленнєвої творчості:

- виступи проблемного чи дискусійного характеру, які потребують додаткової роботи з засобами масової інформації, системи Інтернет;
- звернення з трибуни до аудиторії з урахуванням адресата мовлення;
- звертання до співрозмовника з проханням чи пропозицією;
- аналіз публічних виступів товаришів у вигляді монологічного висловлювання;
- самоаналіз власної риторичної діяльності на посткомунікативній фазі;
- складання конспекту лекцій як різновиду стислого переказу висловлювань, що сприймаються на слух;
- написання своїх промов за зразками, декламація вірців;
- переказ наукового, науково-технічного, професійного тексту;

- риторичний тренінг у ході рольових та ділових ігор, які імітують реальні життєві ситуації;
- вправи, що вдосконалюють здатність управляти мускулами мовленнєвого апарату координувати мовленнєво-рухові та слухові відчуття;
- експертна робота, що вдосконалює вміння простежувати переваги й недоліки мисленнєво-мовленнєвої діяльності інших;
- розв'язання і складання комунікативних, психологічних та етичних завдань;
- навчальні дискусії, бесіди, наради, прес-конференції, інтерв'ю, вікторини, запитання і відповіді у формі діалогу, відповідно до запропонованої ситуації, які максимально моделюють життєві, професійні ситуації.

Реалізація інтерактивних і традиційних методів навчання спрямована на формування професійно важливих мовно-риторичних умінь і навичок студентів, що в сукупності дають змогу бути гарними співрозмовниками, вільно триматися перед аудиторією, цікаво виголошувати промову, успішно спілкуватися українською мовою, володіти мімікою, жестами, налагоджувати і підтримувати контакт з аудиторією. Риторичні вміння як інтегративна властивість особистості є необхідними у майбутній професійній діяльності студентів-нефілологів. Ці вміння виявляються в ефективному володінні усним переконуючим мовленням у монологічних, діалогічних і полілогічних формах мовного спілкування.

Монологічне мовлення – це тривале, одностороннє говоріння, не розраховане на негативну словесну реакцію слухача. Мовець повинен вчитися підпорядковувати кожне слово, інтонацію загальному комунікативному завданню, розгортати свою думку відповідно до вимог логіки, граматики, риторичної культури, підпорядковувати себе змісту і плану виступу, прагнути до дієвості впливу. «Монологічному мовленню, – зауважує Ф. Бацевич, – на відміну від діалогічного, необхідно вчитись» [1, с. 71].

У навчанні діалогічного мовлення слід урахувати психологічні та лінгвістичні особливості цього виду мовленнєвої діяльності: вмотивованість, зверненість, ситуативність, емоційну забарвленість, спонтанність, двосторонній характер спілкування. Існують різні підходи до навчання діалогічного мовлення, з яких можна виділити два основних – дедуктивний та індуктивний. Відповідно до першого – навчання розпочинається із засвоєння цілого діалогу-зразка з його наступним варіюванням і створенням власних діалогів. Індуктивний передбачає шлях від засвоєння елементів діалогу до самостійного його ведення на основі навчально-мовленнєвої ситуації. Обидва підходи до навчання діалогічного мовлення взаємопов'язані і доповнюють один одного. Можна виділити систему вправ до навчання діалогічного мовлення і розділити її на такі групи: вправи на створення діалогів за зразком; на оволодіння майстерністю реплікування; на засвоєння діалогічних едностей; на оволодіння мікродіалогами на основі діалогічних едностей; на складання студентами власних діалогів різних функціональних типів тощо.

Діалог – це найактивніша форма міжособистісного спілкування. Йому присвячено багато досліджень. Ф. Бацевич вважає, «що структура діалогу є складною і не можна її зводити до сукупності мовленнєвих актів, які в діалозі досить часто трапляються (питання-відповідь, запит-консультація тощо)» [1, с. 74].

Полілогічне мовлення – це комунікативна взаємодія більше ніж двох людей. У професійній діяльності воно відіграє важливу роль, адже вимагає від мовця аргументації, логічної культури мислення, риторичної культури мовлення. Сформована риторична культура сучасного студента – це мистецтво спілкування, вміння створювати висловлювання в різних сферах життєдіяльності. Кожна особистість навчається риторики протягом усього життя, бо немає межі вдосконалення нашого мислення і мовлення. За визначенням Л. Мацько, «риторика – це наука текстотворча, в центрі її – закони мислення і мовлення, механізми продукування тексту усного й писемного» [4, с. 28]. Навички текстової діяльності студента-нефілолога сприяють удосконаленню його мовнокомунікативної культури, успішному професійному й особистісному становленню.

Як бачимо, «риторика – це наука успіху. Однак він може залишитися тільки вербальним, словесним, перетворитися на віртуальний, якщо не смішний, коли в ньому не буде фахових, професійних складників» [5, с. 7], – наголошує Л. Мацько Тому робота на заняттях <...> з мовленнєво-комунікативним дидактичним матеріалом (текстом) сприяє успішному особистісному розвитку студентів, формуванню в них україномовної комунікативної компетентності, риторичної культури – передумови успіху в практичному оволодінні рідною мовою, здатністю використовувати її для успішного спілкування в реальних життєвих обставинах, майбутній професійній діяльності.

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. К.: Видавничий центр «Академія», 2004. 344 с.

2. Валгіна Н. С. Теория текста: учебное пособие / Н. С.Валгина. Москва: Изд-во МГУП «Мир Книги», 1998. 210 с.
3. Когут О. І. Інноваційні технології навчання української мови і літератури. Тернопіль: Астон, 2005. 204 с.
4. Мацько Л. І. Риторика: предмет, основні поняття, розділи // Дивослово, 2001. № 12. С. 28–31.
5. Мацько Л. І., Мацько О. М. Риторика: навч. посіб. К.: Вища школа, 2003. 311с.
6. Паламар Л. М. Функціонально-комунікативні основи навчання українській мові у вузі в період національного відродження // Українська мова у вищих навчальних закладах України: Тематичний збірник наукових праць / Укл. Л. М. Паламар, І. В. Коропенко. К.: ІСДО, 1993. С. 3–11.
7. Пентилюк М. І. Формуючи риторичну особистість // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. 2008. № 5. С. 84–91.
8. Рукас Т. П. Про мету та зміст курсу «Ділова українська мова» // Нові технології навчання: Науково-методичний збірник. Вип. 23. К.: ІЗМН, 1998. С. 204–213.
9. Сагач Г. М. Вибрані твори: В 5 т. Т. 3: Ділова риторика: «Добротословіє». Рівне: ПП ДМ, 2006. 320 с.: іл.
10. Сагач Г. М. Вибрані твори: В 5 т. Т. 2: Хрестоматія: «Золотослів». Рівне: ПП ДМ. 2006. 288 с.: іл.

Шиянюк Л. Текст як основа формування риторичної культури студентів-нефілологів / Лариса Шиянюк // Вісник Львівського університету : серія філологічна : – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2010. – Вип. 50. – С. 371–277.

Шиянюк Лариса Василівна – викладач-методист Морського коледжу Херсонської державної морської академії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агональный тип социально-правовых противоречий // Бачинин В. А. Философия права и преступления / В. А. Бачинин. – [Худож.-оформ. Д. Гапчинский]. – Харьков : Фолио, 1999. – С. 86–89.
2. Айсмонтас Б. Б. Педагогическая психология : схемы и тесты / Б. Б. Айсмонтас. – М. : Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2002. – 208 с.
3. Айсмонтас Б. Б. Педагогическая психология : учеб. пособ. для студентов / Б. Б. Айсмонтас. – М. : МГППУ, 2004. – 368 с.
4. Александров Д. Н. Риторика : учеб. пособ. для вузов / Д. Н. Александров. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 534 с.
5. Антонова Л. Г. Школьная риторика : материалы к урокам [Электронный ресурс] / Антонова Любовь Геннадьевна. – Режим доступа : http://www.iro.yar.ru:8101/resource/distant/russian_language/praktik/r13.htm. – Заголовок с экрана.
6. Астанкова С. А. Путь к доброте : лингво-риторическое путешествие от слова к тексту [Электронный ресурс] / Астанкова С. А. – Режим доступа : <http://www.gimnaz.armavir.ru/doc/lingvo.doc>. – Заголовок с экрана.
7. Бабкина Е. В. Риторическая компетентность студентов гуманитарных специальностей, обучающихся в техническом вузе [Электронный ресурс] / Бабкина Е. В. – Режим доступа : urora.rsvpu.ru/site.php?o=shp&p=143. – Заголовок с экрана.
8. Байгильдина Э. И. Алгоритм построения риторизированного занятия [Электронный ресурс] / Байгильдина Э. И. // Конференция по отработке интегративных подходов к обновлению содержания филологического образования «Результаты апробации учебного пособия Л. В. Ассуировой «Риторизация. Введение риторики в преподавание русского языка» (27 февраля 2008 г.). – Режим доступа : http://www.pushinst.org/index.php?option=com_content&task=view&id=91&Itemid=1. – Заголовок с экрана.
9. Белоглазова Т. В. Риторический КВН : итоговый урок по риторике в 7-ом классе [Электронный ресурс] / Белоглазова Татьяна Владимировна. – Режим доступа : <http://festival.1september.ru/articles/507449/>. – Заголовок с экрана.
10. Булачек А. Риторика : програма для 5–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів / Алла Булачек // Українська мова та література. – 2007. – № 40 (536). – С. 12–21.
11. Бушев А. Б. Риторизация образования и гражданское общество : доклад [Электронный ресурс] / Бушев А. Б. – Режим доступа : www.humanities.edu.ru/db/msg/45801. – Заголовок с экрана.
12. Васьківська Г. Риторичні вміння учнів старшої школи в контексті ціннісно-сислової сфери / Галина Васьківська, Сергій Косянчук // Українська мова і література в школі. – 2011. – № 8. – С. 14–19.
13. Вознесенский И. Учебный диалог и его организация на уроке / И. Вознесенский // Обучение и карьера. – 2006. – № 29. – С. 166–169.
14. Волков А. А. Курс русской риторики. – / А. А. Волков. – М. : Издательство храма св. муч. Татианы, 2001. – 480 с.
15. Волков А. А. Риторика [Электронный ресурс] / А. А. Волков. – Режим доступа : <http://lib.socio.msu.ru/1/library>. – Заголовок с экрана.
16. Воробьева А. Состояние проблемы формирования риторических учений в теории и практике обучения языку в основной школе / А. Воробьева // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2010. – № 22 (209). – Ч. II. – С. 40–46.

17. Вострикова Т. И. Риторизация процесса обучения – путь к гармонизирующему диалогу [Электронный ресурс] / Вострикова Т. И., Пилипцова Е. В. // Конференция по отработке интегративных подходов к обновлению содержания филологического образования «Результаты апробации учебного пособия Л. В. Ассуировой «Риторизация. Введение риторики в преподавание русского языка» (27 февраля 2008 г.). – Режим доступа : http://www.pushinst.org/index.php?option=com_content&task=view&id=91 &Itemid=1. – Заголовок с экрана.
18. Гарифуллина Н. К. Формирование коммуникативно-риторической компетенции студентов-нефилологов [Электронный ресурс] / Н. К. Гарифуллина, И. В. Вяткина : http://newconf.kemsu.ru/conf/niobel2008/sect/index.htm?sec_id=929. – Заголовок с экрана.
19. Гін А. О. Прийоми педагогічної техніки : Вільний вибір. Відкритість. Діяльність. Зворотний зв'язок. Ідеальність : посіб. для вчителів / А. О. Гін. – Луганськ : Навч. кн., Янтар, 2004. – 84 с.
20. Голуб Н. Методом щоденних вправ : практичні аспекти риторизації вивчення української мови та літератури в школі / Ніна Голуб // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 5 (68). – С. 42–52.
21. Голуб Н. Б. Мовні засоби риторичної майстерності / Голуб Н. Б. // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова : Серія № 8 : Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). – Випуск 3 : зб. наукових праць / за ред. академіка Л. І. Мацько. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – С. 175–181.
22. Голуб Н. Б. Самостійна робота студентів з риторики : навч.-метод. посіб. / Н. Б. Голуб. – Черкаси : Брама-Україна, 2008. – 232 с.
23. Голуб Н. Навчальний текст / Ніна Голуб // Семантика мови і тексту : матеріали XI Міжнародної наукової конференції (Івано-Франківськ, 26–28 вересня 2012 р.). – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2012. – С. 117–120.
24. Голуб Н. Робота з текстами на заняттях з риторики / Ніна Голуб // Бібліотечка «Дивослова». – 2008. – № 8 (38). – С. 38–46.
25. Голуб Н. Система вправ з риторики / Ніна Голуб // Українська мова і література в школі. – 2011. – № 6. – С. 2–9.
26. Голуб Н. Б. Культура діалогу на уроці української мови: проблеми і перспективи / Голуб Н. Б. // Наукові записки : серія «Філологічна». – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. – С. 130–133.
27. Голуб Н. Б. Риторика у вищій школі : монографія / Н. Б. Голуб. – Черкаси : Брама-Україна, 2008. – 400 с.
28. Горбач Л. В. Риторика и риторизация: содержание работы лаборатории / Л. В. Горбач // Роль риторики и риторизации в развитии школы № 149 : сб. материалов, составленный на основе творческого отчета районной лаборатории по риторизации за 1997/98 уч. г. – Пермь : ЗУУНЦ, 1998. – С. 13–22.
29. Горбач Л. В. Механизмы риторизации образовательной деятельности школы [Электронный ресурс] / Горбач Л. В., Минеева С. А. // Развитие школы № 149 средствами риторики и риторизации : сб. материалов, составленный на основе творческого отчета участников федеральной и городской экспериментальных площадок «Школа риторики и риторизации» в 2001-02 уч. г. – Пермь, 2003. – Режим доступа : redsovet.perm.ru/sections/psec_view.php?psid=53. – Заголовок с экрана.
30. Горбунов А. В. Основы ораторского искусства : 9 класс : элективный курс / А. В. Горбунов // Сборник программ элективных курсов «Русский язык, литература». – Архангельск : [б. и.], 2006. – С. 16–29.
31. Горобец Л. Н. Формирование риторической компетенции студентов-нефилологов [Электронный ресурс] / Л. Н. Горобец. – Режим доступа : www.ostu.ru/science/confs/2007/rus_lang/publics/resources/gor.doc. – Заголовок экрана.

32. Горобец Л. Н. Формирование риторической компетенции студентов-нефилологов в системе профессиональной подготовки в педагогическом вузе : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра филол. наук : 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания» / Горобец Людмила Николаевна ; Российский гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена. – С-Пб, 2008. – 38 с.
33. Горошкіна О. Роль риторики у формуванні мовної особистості учня / О. Горошкіна // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки). – Лютий, 2009. – № 4 (167). – С. 28–37.
34. Горошкіна О. М. Роль риторики в комунікативній підготовці учнів / Горошкіна О. М. // Наукові записки : серія «Філологічна». – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. – С. 134–137.
35. Далецкий Ч. Б. Риторизация гуманизма на Европейском образовательном пространстве [Электронный ресурс] / Ч. Б. Далецкий. – Режим доступа : www.mierpl.ru/school_leaver/directory/ – Заголовок с экрана.
36. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011>. – Заголовок з екрану.
37. Елементи практичної риторики // Українська мова : [підруч. для 10–11 кл. загальноосвіт. навч. закладів з укр. та рос. мовами навчання] / О. М. Біляєв, Л. М. Симоненкова, Л. В. Скуратівський, Г. Т. Шелехова. – [7-ме вид., перероб. і доп.]. – К. : Освіта, 2004. – С. 107–153; 238–271.
38. Елементи риторики // Українська мова : [підруч. для учнів ст. класів середніх навч. закладів нефілологічного профілю та абітурієнтів] / Галетова А. Г., Гайдаєнко І. В., Горошкіна О. М., Паламарчук О. С., Пентилюк М. І. – К. : Ленвіт, 2003. – С. 263–271.
39. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
40. Єлісовенко Ю. Ораторське мистецтво : постановка голосу й мовлення : [навч. посіб.] / Юрій Єлісовенко. – [за ред. В. В. Різуна]. – К. : Атіка, 2008. – 204 с.
41. Жадан Л. Вправи з риторики для учнів на основі спадщини В. Сухомлинського : [міні-посібник] / Л. Жадан // Бібліотечка журналу «Все для вчителя». – Травень, 2004. – № 10. – 30 с.
42. Жуковська В. В. Еколінгвістика: становлення та основні напрями досліджень / Жуковська В. В., Деркач Н. О. // Наук. вісник Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – Філологічні науки. – 2011. – Ч.1. – С. 66–70.
43. Зайченко І. В. Уроки формування духовності особистості / І. В. Зайченко // Реабілітаційна педагогіка на рубежі ХХІ століття : наук.-метод. зб. : у 2 ч. / [ред. рада Доній В. М., Несен Г. М., Єрмаков І. Г. та ін.]. – К. : ІЗМН, 1998. – Ч.1. – С. 108–119.
44. Зарецкая Е. Н. Риторика : теория и практика речевой коммуникации / Е. Н. Зарецкая. – [4-е изд.]. – М. : Дело, 2002. – 480 с.
45. Золотий гомін : техніка мовлення // Сагач Г. М. Риторика : [навч. посіб. для студентів серед. і вищ. навч. закладів] / Г. М. Сагач. – [вид. 2-ге, перероб. і доп.]. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2000. – С. 551–560.
46. Калмыкова И. Р. Программы школьного курса риторики [Электронный ресурс] / И. Р. Калмыкова. – Режим доступа : http://www.iro.yar.ru/resource/distant/russian_language/program/slov/rt7.htm. – Заголовок с экрана.
47. Кафедра риторики и риторизации «Гимназии № 10» («СОШ №149») г. Перми [Электронный ресурс]. – Режим доступа: rhetoric-school.narod.ru/Perm-gim-10.htm. – Заголовок с экрана.
48. Ключев Е. В. Риторика (Инвенция. Диспозиция. Элокуция) : учеб. пособ. для выс. учеб. заведений / Ключев Е. В. – М. : Издательство «ПРИОР», 2001. – 272 с.
49. Коваленко С. Етика ділової документації : програма факультативного курсу для 10 (11) класу універсального профілю загальноосвітніх навчальних закладів / Сергій Коваленко // Бібліотечка «Дивослова». – 2008. – № 8 (38). – С. 18–27.

50. Коваленко С. М. Сучасна риторика : навч.-практ. посіб. / Сергій Коваленко. – Тернопіль : Мандрівець, 2007. – 184 с.
51. Коваленко С. Риторична освіта в контексті сучасної лінгводидактики / Сергій Коваленко // Бібліотечка «Дивослова». – 2008. – № 8 (38). – С. 51–60.
52. Кодекс цінностей сучасного українського виховання // Вишневський О. І. Теоретичні основи педагогіки : [курс лекцій] / Вишневський О. І., Кобрій О. М., Чепіль М. М. – [за ред. О. Вишневського]. – Дрогобич : Відродження, 2001. – С. 98–99.
53. Колеченко А. К. Энциклопедия педагогических технологий : пособ. для преподавателей / А. К. Колеченко. – СПб. : КАРО, 2002. – 368 с.
54. Корніяка О. М. Мистецтво гречності: Чи вміємо ми себе поводити? / О. М. Корніяка. – К. : Либідь, 1995. – 95 с.
55. Косянчук С. В. Чи справді риторика так потрібна старшокласникам? / С. В. Косянчук // Вивчаємо українську мову та літературу. – Грудень 2010 р. – № 34 (254). – С. 7–14.
56. Кощей Л. А. Риторизация образовательной деятельности в гуманитарной сфере / Л. А. Кощей, А. А. Чувакин // Социальные процессы в современной Западной Сибири : сб. научн. статей. – Горно-Алтайск : РИО «Уривер_Принт», 2002. – С. 100–105.
57. Куринная А. Ф. Речетворческое осмысление слова в организации коммуникативно-ориентированной работы над текстом [Электронный ресурс] / Куринная А. Ф. – Режим доступа : <http://imidg.ucoz.ua/staty/filosofia/Kurinna3.doc>. – Заголовок с экрана.
58. Курцева З. И. Коммуникативно-нравственный аспект риторического образования : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра пед. наук : 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания» (русский язык) / Курцева Зоя Ивановна ; Государ. образоват. учрежд. высш. проф. образования «Московский педагогический государственный университет». – М, 2011. – 46 с.
59. Ладыженская Т. А. Риторика как инновационный предмет школьного образования / Т. А. Ладыженская, Н. В. Ладыженская // Русский язык в школе. – 2008. – № 7. – С. 3–6.
60. Ладыженская Т. Роскошь или необходимость? : зачем нужна риторика [Электронный ресурс] / Таиса Ладыженская. // Учительская газета. – 2006. – № 23. – 6 июня. – С. 11. – Режим доступа : <http://www.ug.ru/issues/?action=topic&toid=2025>. – Заголовок с экрана.
61. Лахманн Р. Демонтаж красноречия : риторическая традиция и понятие поэтического / Рената Лахманн. – [пер. с нем. Е. Аккерман, Ф. Полякова]. – СПб. : Академический проект, 2001. – 368 с.
62. Ляшкевич А. Живе слово : розвиток комунікативно-творчих умінь і навичок учнів : програма гуртка для школярів 5–7 класів загальноосвітніх навчальних закладів / Антоніна Ляшкевич // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 5 (68). – С. 71–82.
63. Материалы XIII Международной научно-практической конференции «Риторика и культура общения в общественном и образовательном пространстве», 21–23 января 2009 года / Под ред. В. И. Аннушкина. – М. : Гос. ИРЯ им. А. С. Пушкина, 2009. – 512 с.
64. Материалы XIV Международной научной конференции «Риторика и культура речи : наука, образование, практика», 1–3 февраля 2010 года / Под. ред. Г. Г. Глинина. – Астрахань : Издательский дом «Астраханский университет», 2010. – 264 с.
65. Мацько Л. І. Риторика : [навч. посіб. для студентів вищих навч. закладів] / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – [2-ге вид., стер.]. – К. : Вища школа, 2006. – 311 с.
66. Меньшенина С. В. Риторизация как важнейший компонент современной языковой личности [Электронный ресурс] / С. В. Меньшенина // II Международный конгресс исследователей русского языка «Русский язык: исторические судьбы и современность» : сб. тезисов. – М., 2004. – Режим доступа : <http://www.philol.msu.ru/~rlc2004/files/sec/96.doc> – Заголовок с экрана.

67. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах : [підруч. для студентів філологічних факультетів університетів] / М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман та ін. – [за ред. проф. М. І. Пентилюк]. – К. : Ленвіт, 2004. – 400 с.
68. Минеева С. А. Риторика диалога и развивающее обучение [Электронный ресурс] / С. А. Минеева. – Режим доступа : <http://lab-ritor.ucoz.ru/load/3-1-0-22>. – Заголовок с экрана.
69. Минеева С. Диалогические основы развивающего образования: размышления об «идеальной форме» и трудностях достижения [Электронный ресурс] / Минеева С. // Образование XXI век: достижения и перспективы : международ. сб. теоретических, методических и практических работ по проблемам образования. – Рига, 2002. – Режим доступа : http://experiment.lv/rus/biblio/obraz_21veka/2.3_mineeva.htm. – Заголовок с экрана.
70. Минеева С. А. Проблемы и трудности риторизации / Минеева С. А. // Риторика диалога в становлении научно-гуманистической системы образования: проблемы исследования и преподавания : материалы XI научно-практической конференции 10–11 ноября 2002 г. / Под ред. Минеевой С. А. – Пермь : ЗУУНЦ, 2002. – С. 131–134.
71. Минеева С. А. Риторика диалога: понятийный аппарат [Электронный ресурс] / Минеева С. А. – Режим доступа : <http://lab-ritor.ucoz.ru/>. – Заголовок с экрана.
72. Михальская А. К. Основы риторики : мысль и слово : учеб. пособ. для учащихся 10–11 кл. общеобразоват. учреждений / А. К. Михальская . – Москва : Просвещение, 1996 . – 415 с.
73. Невербальне інформування: жести, пози, міміка, погляд // Корніяка О. М. Мистецтво гречності: Чи вміємо ми себе поводити? / О. М. Корніяка. – К. : Либідь, 1995. – 95 с.
74. Нечволод Л. І. Риторика : зб. навч. і контрол. вправ та завдань : 10–11 кл. / Л. І. Нечволод, В. В. Паращич. – Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2006. – 176 с.
75. Обучение общению : методика школьной риторики : [учеб. пособ. для педагогов, студентов педвузов, преподавателей и слушателей системы повышения квалификации] / Т. А. Ладыженская, Н. В. Ладыженская, З. И. Курцева, Н. И. Махновская, Е. В. Бунеева, Ф. А. Новожилова, Т. М. Ладыженская ; под. ред. Т. А. Ладыженской. – М. : Баласс, 2013. – 144 с.
76. Общая риторика : группа μ («мю») / Ж. Дюбуа, Ф. Пир, А. Тринон и др. ; [общ. ред. и вступ. статья А. К. Авеличева]. – [пер. с фр. Е. Э. Разлоговой, В. П. Нарумова]. – М. : Прогресс, 1986. – 392 с.
77. Омельчук С. «Підхід до навчання» як базова категорія сучасної лінгводидактичної науки / Сергій Омельчук // Українська мова і література в школі. – 2013. – № 2. – С. 2–7.
78. Онуфрієнко Г. С. Риторика : [навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів] / Г. С. Онуфрієнко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 592 с.
79. Основы ораторского искусства : практикум / [уклад. О. І. Когут]. – Тернопіль : Астон, 2005. – 296 с.
80. Отводенко Н. В. Научное обеспечение развития риторической компетенции студентов вузов / Отводенко Наталья Валерьевна. – Вестник Челябинского государственного педагогического университета : педагогика и психология. – 2008. – № 9. – С. 114–129.
81. Отводенко Н. В. Структура риторической компетенции будущих учителей [Электронный ресурс] / Отводенко Н. В. – Режим доступа : old.kuzsra.ru/conf-feb-2009/files/1/otvodenko.doc. – Заголовок с экрана.
82. Павлова Л. Г. Спор, дискуссия, полемика : [книга для учащихся ст. классов сред. шк.] / Л. Г. Павлова. – М. : Просвещение, 1991. – 127 с.
83. Палихата Е. Я. Уроки української мови : елементи практичної риторики : 10–11 кл. : [книга для вчителя] / Е. Я. Палихата. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 80 с.

84. Педагогическое речеведение : словарь-справочник / [сост. А. А. Князьков]. – [под ред. Т. А. Ладыженской и А. К. Михальской]. – [изд. 2-е, испр. и доп.]. – М. : Флинта ; Наука, 1998. – 312 с.
85. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. – [3-тє вид., допов. і переробл.]. – К. : СПД Богданова А. М., 2008. – 376 с.
86. Пентилюк М. Формуючи риторичну особистість : текст як основа формування риторичних умінь і навичок учнів / Марія Пентилюк // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 5 (68). – С. 84–91.
87. Пентилюк М. І. Методика навчання української мови у схемах і таблицях : [навч. посіб.] / Пентилюк М. І., Окунович Т. Г. – К. : Ленвіт, 2006. – 134 с.
88. Пентилюк М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей / Пентилюк М. І. – К. : Ленвіт, 2011. – 256 с.
89. Пінчук Ю. В. Риторика, культура та техніка мовлення вчителя-логопеда : [навч.-метод. посіб.] / Пінчук Ю. В. – К. : КНТ, 2007. – 92 с.
90. Похвалітова Ю. М. Риторика : збірка-посібник із спецкурсу (для гімназичних класів з українською мовою викладання) / Похвалітова Ю. М. – Маріуполь : НВК «гімназія-школа» № 27, 2007. – 18 с.
91. Почепцов Г. Г. Паблик рилейшнз для професіоналов / Почепцов Г. Г. – [изд. 6-е]. – М. : Рефл-бук ; К. : Ваклер, 2005. – 640 с.
92. Равен Дж. Компетентность в современном обществе : выявление, развитие и реализация / Джон Равен. – М. : Когнито-Центр, 2002. – 218 с.
93. Развитие речи : школьная риторика : 5 класс : учеб. пособ. для общеобразоват. учеб. заведений : [в 2 ч.] / Т. А. Ладыженская, Г. Б. Вершинина, В. Ю. Выборнова и др. – под. ред. Т. А. Ладыженской. – М. : Дрофа, 1997. – 1 часть. – 160 с., ил.
94. Развитие речи : школьная риторика : 5 класс : учеб. пособ. для общеобразоват. учеб. заведений : [в 2 ч.], / Т. А. Ладыженская, Г. Б. Вершинина, В. Ю. Выборнова и др. – под. ред. Т. А. Ладыженской. – [2-е изд.]. – М. : Дрофа, 1997. – 2 часть. – 144 с., ил.
95. Риторика : 8 класс : учеб. пособ. для общеобразоват. школы / под. ред. Т. А. Ладыженской. – В 2 ч. – [2-е изд., переработ.]. – М. : Издательство «Ювента» ; Издательство «Баласс», 2009. – Ч. 1. – 192 с. : ил.
96. Риторика : 8 класс : учеб. пособ. для общеобразоват. школы / под. ред. Т. А. Ладыженской. – В 2 ч. – [2-е изд., переработ.]. – М. : Издательский дом «С-инфо» ; Издательство «Баласс», 2009. – Ч. 2. – 192 с. : ил.
97. Риторика : 9 класс : учеб. пособ. для общеобразоват. школы / под. ред. Т. А. Ладыженской. – [2-е изд., переработ.]. – М. : Издательство «Баласс» ; Издательство «Ювента», 2011. – 272 с. : ил.
98. Риторика : практикум : [метод. пособие] / сост. М. И. Гураль. – Черновцы : Рута, 2004. – 43 с.
99. Риторика в системе гуманитарного знания : сб. материалов VII-й Международной конференции по риторике (29–31 января 2003 года). – М. : Государственный институт русского языка имени А.С.Пушкина, 2003. – 154 с.
100. Риторика в современном обществе и образовании : сб. материалов III-V Международных конференций по риторике. – 2-е изд., стер. – М. : ФЛИНТА, 2011. – 328 с.
101. Риторика диалога [Электронный ресурс]. – Режим доступа : rhetoric-school.narod.ru/Perm-gim-10.htm. – Заголовок с экрана.
102. Риторика и культура речи в современном обществе и образовании : сборник материалов X Международной конференции по риторике : 1-3 февраля 2006 года / [науч. ред.-сост. В. И. Аннушкин, В. Э. Морозов]. – М. : Флинта ; Наука, 2006. – 496 с.
103. Різун В. В. Аспекти теорії тексту [Електронний ресурс] / В. В. Різун // Нариси про текст / А. І. Мамалига, В. В. Різун, М. Д. Феллер. – Електронна бібліотека Інституту

- журналістики. – Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=138>. – Заголовок з екрану.
104. Рождественский Ю. В. Теория риторики : [учеб. пособ. для вузов] / Ю. В. Рождественский. – [под. ред. Аннушкина В. И.]. – М : Флинта: Наука, 2005. – 512 с.
 105. Рожкова Е. С. Риторизация как технология, обеспечивающая формирование коммуникативной компетентности будущего учителя / Е. С. Рожкова // Педагогика развития: ключевые компетентности и их становление : материалы 9-й науч.-практ. конф. (Красноярск, апрель 2002 г.) : докл. на пленар. заседаниях, секциях и круглых столах. – Красноярск : Краснояр. гос. ун-т, 2003. – С. 256–262.
 106. Русская речь в современном вузе : материалы Пятой международной научно-практической интернет-конференции 20 ноября 2008 г.–20 января 2009 г. /Отв. ред. д.п.н., проф. Б. Г. Бобылев. – Орел : ОрелГТУ, 2009 – 262 с.
 107. Сагач Г. Високе Небо над Храмом Слова України [Електронний ресурс] / Г. Сагач. – Режим доступу: <http://www.ukrlit.vn.ua/article1/1493.html>. – Заголовок з екрану.
 108. Сагач Г. Похвала істинному красномовству – риториці любові / Галина Сагач // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 5 (68). – С. 102–113.
 109. Сагач Г. М. Риторика : [навч. посіб. для студентів серед. і вищ. навч. закладів] / Г. М. Сагач. – [вид. 2-ге, перороб. і доп.]. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2000. – 568 с.
 110. Сагач Г. М. Формування духовної особистості засобами благодатного слова / Г. М. Сагач // Школа життєтворчості особистості : наук.-метод. зб. / [ред. кол.: В. М. Доній (голова), Г. М. Несен (заст. голови), І. Г. Єрмаков (наук. ред.) та ін.]; за ред. І. Г. Єрмакова. – К. : ІСДО, 1995. – С. 202–207.
 111. Сальникова О. А. Модель риторизації учебного задания / О.А. Сальникова // Начальная школа плюс до и после. – 2012. – № 2. – С. 1–5.
 112. Саранді Н. Життя людини – це сукупність промов, від яких залежить її доля... : з досвіду викладання практичної риторики в загальноосвітньому навчальному закладі нового типу / Наталя Саранді // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 5 (68). – С. 18–22.
 113. Семенов Н. С. Понятие образовательного знания / Семенов Николай Сергеевич // В поисках нового университета : серия «Университет в перспективе развития». – [Под ред. М. А. Гусаковского]. – Минск : Белорусский государственный университет, Центр проблем развития образования БГУ, 2002. – Альманах 2. – С. 21–29.
 114. Сербенська О. Екологія українського слова : практ. словничок-довідник / О. Сербенська, М. Білоус. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 68 с.
 115. Сербенська О. Сучасна українська термінографія і проблеми екології мови / Олександра Сербенська // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – № 453. – 2002. – С. 17–20.
 116. Симакова Е. С. Риторическая компетентность специалиста в системе профессиональной подготовки [Электронный ресурс] / Симакова Е. С. – Режим доступа : <http://www.vshu.ru/files/letters237/simakova.doc>. – Заголовок с экрана.
 117. Скочинець О. Інформаційні телепрограми в контексті проблем дослідження екології української мови / Олена Скочинець // Вісник Львівського університету : серія філологічна : вип. 19. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2007. – С. 179–188.
 118. Смехов Л. В. Популярная риторика : для ст. школ. возраста / Л. В. Смехов ; ил. Ю. С. Сметаниной. – М. : Просвещение, 2011. – 128 с. : ил.
 119. Снігур І. Слово в духовному світі українського етносу: виховання риторичної культури особистості / Інна Снігур // Українознавство. – 2009. – № 4. – С. 277–278.
 120. Сокіл Б. Риторика : збірник тестових завдань / Богдан Сокіл. – Тернопіль : Мандрівець, 2010. – 208 с.

121. Степанюк М. Вступ до риторики : авторська програма пропедевтичного курсу для 5–7 класів / Микола Степанюк // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 5 (68). – С. 63–70.
122. Стурикова М. В. Риторизация образовательного процесса как развитие коммуникативной компетенции учащихся и студентов // М. В. Стурикова // Образование и наука : Известия Уральского отделения Российской академии образования : Журнал теоретических и прикладных исследований. – Декабрь, 2009. – № 11 (68). – С. 104–113.
123. Теоретические основы содержания общего среднего образования / [под ред. В. В. Краевского, И. Я. Лернера]. – М. : Педагогика, 1983. – 352 с.
124. Тихонов С. Е. Риторика, риторизация и общение в школе: осмысление и воплощение в период модернизации образования : монография / С. Е. Тихонов. – М. : «Прометей» МПГУ, 2005. – 272 с.
125. Тюпа В. И. Коммуникативные стратегии культуры и гуманитарные технологии // Коммуникативные стратегии в гуманитарном знании [Электронный ресурс] / В. И. Тюпа. – URL: <http://window.edu.ru/resource/232/64232>. – Заголовок с экрана.
126. Тюпа В. И. Основания сравнительной риторики / В. И. Тюпа // Критика и семиотика. – 2004. – Вып. 7. – С. 66–87.
127. Українська мова : 5–9 класи : програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання // Українська мова і література в школі. – 2013. – № 1. – С. 32–54 ; № 2. – С. 38–59.
128. Федоренко В. Відродження традицій українського красномовства : риторичний аспект вивчення української мови та літератури в школі крізь призму Всеукраїнського семінару методистів обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти / Валерій Федоренко // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 5 (68). – С. 4–6.
129. Федоренко В. Історія світової риторики : програма факультативного курсу для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів / Валерій Федоренко // Бібліотечка «Дивослова». – 2008. – № 8 (38). – С. 28–37.
130. Федоренко В. Мовні цікавинки [Електронний ресурс] / Валерій Федоренко. – Режим доступу: http://abetka.ukrlife.org/movni_cikk.htm. – Заголовок з екрану.
131. Федоренко В. Розвиток риторичних здібностей школярів у навчальному процесі / Валерій Федоренко // Бібліотечка «Дивослова». – 2008. – № 8 (38). – С. 61–64.
132. Федорос Д. Ф. Риторика – наука і мистецтво переконувати : техніка підготовки усної доповіді : 10 клас / Д. Ф. Федорос // Вивчаємо українську мову та літературу. – Жовтень, 2009. – № 30 (214). – С. 14.
133. Федосеева Т. А. Задачи и игры на уроках риторики / Т. А. Федосеева // Начальная школа плюс до и после. – 2010. – № 2. – С. 45–48.
134. Хазагеров Г. Метаплазм и вариант [Электронный ресурс] / Г. Хазагеров // Седьмые Виноградовские чтения «Русский язык в многоаспектном освещении», М., 2004. – Режим доступа : www.hazager.ru/pragmatica/80-2009-03-12-16-51-43.html. – Заголовок с экрана.
135. Чибісова Н. Г. Риторика : навч. посіб. / Н. Г. Чибісова, О. І. Тарасова. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 228 с.
136. Чувакин А. А. Взаимодействие философии и риторики в коммуникативно-риторической подготовке преподавателя высшей школы / А. А. Чувакин, Л. А. Коццей // Риторика в системе гуманитарного знания. – М. : Гос. ин-т русского языка им. А. С. Пушкина, 2003. – С. 153–155.
137. Чувакин А. А. Ортология и риторика как базовые дисциплины коммуникационной подготовки специалистов по направлению «Филология» / А. А. Чувакин // Риторика и культура речи в современном обществе и образовании. – М. : Флинта ; Наука, 2006. – С. 457–463.

138. Чувакин А. А. Риторические компетенции филолога и содержание риторических дисциплин в университете : к вопросу о методике соотнесения / А. А. Чувакин // Риторика и культура речи в современном информационном обществе. – Ярославль, 2007. – Т. 2. – С. 179–182.
139. Чудинов Ю. В. Риторика и самоуправление / Ю. В. Чудинов. – Пермь : ЗУУНЦ, 1999. – 144 с.
140. Шиянюк Л. Текст як основа формування риторичної культури студентів-нефілологів / Лариса Шиянюк // Вісник Львівського університету : серія філологічна : – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2010. – Вип. 50. – С. 371–277.
141. Школьная риторика : 6 класс : учеб. пособ. для общеобразоват. школы / под. ред. Т. А. Ладыженской. – В 2 ч. – [2-е изд., переработ.]. – М. : Издательство «Ювента» ; ООО «Баласс», 2012. – Ч. 1. – 160 с. : ил.
142. Школьная риторика : 6 класс : учеб. пособ. для общеобразоват. школы / под. ред. Т. А. Ладыженской. – В 2 ч. – [2-е изд., переработ.]. – М. : Издательство «Ювента» ; ООО «Баласс», 2012. – Ч. 2. – 160 с. : ил.
143. Школьная риторика : 7 класс : учеб. пособ. для общеобразоват. школы / под. ред. Т. А. Ладыженской. – В 2 ч. – [2-е изд., переработ.]. – М. : Издательство «Ювента» ; ООО «Баласс», 2009. – Ч. 1. – 208 с. : ил.
144. Школьная риторика : 7 класс : учеб. пособ. для общеобразоват. школы / под. ред. Т. А. Ладыженской. – В 2 ч. – [2-е изд., переработ.]. – М. : Издательство «Ювента» ; ООО «Баласс», 2009. – Ч. 2. – 208 с. : ил.

